

Міністерство освіти і науки України

Заснований
у 1997 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації № 222,
серія 33,
20 червня 1997 р.

Адреса редакції :
Україна, 69063,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефони
для довідок:
(0612) 64-26-05,
(0612) 69-98-26

Факс: 641724

В і с н и к
Запорізького державного
університету

• **Філологічні науки**

№3, 2001

Запорізький державний університет
Запоріжжя 2001

Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки /Головний редактор Толок В.О. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2001. – 188 с.

Затверджено як наукове фахове видання (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4)

Затверджено Науковою Радою ЗДУ (протокол засідання № 8 від 17.04.2001 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Толок В.О., доктор технічних наук, професор
Відповідальний редактор – Сисоєв Ю.О., кандидат технічних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А., д.філол.н., проф. – заступник головного редактора,
Білоусенко П.І., д. філол.н., проф.,
Іваненко В.К., д.пед.н., проф.,
Науменко А.М., д. філол.н., проф.,
Пахомова Т.О., д.пед.н., проф.,
Скибіна В.І., д. філол.н., проф.,
Тихомиров В.М., д. філол.н., проф.,
Турган О.Д., д. філол.н., проф.,
Шевченко В.Ф., д. філол.н., проф.

ISBN 966-599-115-9

© Запорізький державний університет, 2001

ЗМІСТ

АНДРІЄВСЬКА Е.М. <i>ІНТОНАЦІЯ ЗГОДИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ДІАЛОЗІ</i>	5
БАЛАНДІНА Н.Ф. <i>РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРИ ВЖИВАННІ І СПРИЙНЯТТІ ЧЕСЬКИХ ПРАГМАТИЧНИХ КЛІШЕ</i>	9
БАЛЮТА Е.Г., ЄНІКЄЄВА С.М. <i>ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ</i>	15
БЕЛЕХОВА Л.И. <i>ТИПОЛОГИЯ ОБРАЗНОГО ПРОСТРАНСТВА В АМЕРИКАНСКОЙ ПОЭЗИИ</i>	17
БЕРЕЖНАЯ Н.И. <i>ПРОБЛЕМА ВЕРЫ И ЗНАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖ.Г.БАЙРОНА</i>	23
БЄЛОЗЬОРОВ М.В. <i>НОВА ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА І ТЕРМІНОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ</i>	28
БІЛОУСЕНКО П.І., КУЧЕРЕНКО Л.І. К., СТОВБУР Л.М. <i>ДО ПИТАННЯ ПРО КОНФІКСАЛЬНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ</i>	32
БОГДАНОВА Т.О. <i>ПРО РОЛЬ МОВИ В ПІЗНАВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ</i>	36
БРОВКО А.С. <i>СОЮЗ В СИНТАКСИЧЕСКОМ СТРОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ</i>	41
ГАНОШЕНКО Ю.А. <i>НЕРВОВЕ ТА ПСИХІЧНЕ ЗАХВОРЮВАННЯ В ЗАГАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ ПОЕТИКИ ДРАМ В.ВИННИЧЕНКА</i>	45
ГАНЮКОВА К.О. <i>РОЗВИТОК ОБРАЗУ ВИМИШЛЕНОГО ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.</i>	48
ЗАЦНИЙ Ю. А. <i>СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ Й ІННОВАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ</i>	51
ЕМІРСУІНОВА Г.І. <i>СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕМІНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ</i>	54
ІНШАКОВА І.О. <i>ДЕРИВАТИ З КОНФІКСОМ БЕЗ-...-НИК В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	57
КАЧАЙЛО К.А. <i>КОНФІКСАЛЬНІ СТРУКТУРИ ІЗ ДРУГИМ КОМПОНЕНТОМ -ОК В ІСТОРІЇ АФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	62
КОЛОКОЛОВА Т.М. <i>ОБРАЗ УКРАЇНИ-МАТЕРІ В ІСТОРИЧНИХ ПІСНЯХ</i>	67
КОСЕНКО А.А. <i>«ФАУСТ» И.В. ГЕТЕ И «ДНЕВНИК САТАНЫ» Л.АНДРЕЕВА: КОНФЛИКТНАЯ СВЯЗЬ</i>	69
КУРИЛОВА Ю.Р. <i>ПСИХОЛОГІЗМ РОМАНУ "НЕДУГА" Є.ПЛУЖНИКА: АСПЕКТ ВЗАЄМИН СТАТЕЙ</i>	71
ЛІСОГУБ Л.І. <i>ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ</i>	73
ЛІТВІНОВА М.М. <i>ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ І ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ, ЯКІ ПОЗНАЧАЮТЬ РИСИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)</i>	77
ЛУЖАНИЦА Е. И. <i>ОБ ИЗМЕНЕНИИ СЕМАНТИЧЕСКОГО НАПОЛНЕНИЯ ТЕРМИНА "ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ ДИАЛЕКТ"</i>	81
МЕДВЕДЬ М.Н. <i>СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЕМКОСТЬ СИНТАКСИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ THERE+N+V(MOD)</i>	86

ОНИЩЕНКО Т.В. <i>РАННЯ ЛІРИКА МУСІЯ КОНОНЕНКА ЯК ПОШУК ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТВОРЧОГО ШЛЯХУ ПИСЬМЕННИКА</i>	91
ПАВЛЕНКО І.Я. <i>БІБЛІЙНІ МОТИВИ ТА ОБРАЗИ В НАРОДНИХ ЛЕГЕНДАХ ПІВДЕННОГО СХОДУ УКРАЇНИ</i> .97	
ПАПЫРИНА А.А. <i>ЕДИНЕНИЕ ДУШИ, ВЕРЫ, ЛЮБВИ В ПОЭЗИИ Е.ВАСИЛЬЕВОЙ</i>	101
ПАСТУШЕНКО Л.И. <i>СТИЛЕВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РОМАНА "ВЫСОКОГО" БАРОККО В ГЕРМАНИИ</i>	103
ПАШНИК О.В. <i>ХУДОЖНЄ БАЧЕННЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ В ПОВІСТІ В.ШЕВЧУКА "МІСЯЦЕВА ЗОЗУЛЬКА ІЗ ЛАСТІВ'ЯЧОГО ГНІЗДА"</i>	106
ПОГРЕБНАЯ В.Л. <i>ПРОБЛЕМЫ ЖЕНСКОЙ ЭМАНСИПАЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ Е.И. КОНРАДИ</i>	109
СЕМЕНЮК С.П. <i>ПРОДУКУВАННЯ ЖІНОЧИХ ВІДПОВІДНИКІВ НА -ИЦ-Я ДО АГЕНТИВНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	115
СЕРАЖИМ К.С. <i>СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕКСТУ</i>	121
СТАДНІЧЕНКО О.О. <i>ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО "БЕРЕСТЕЧКО"</i>	125
СТЕПАНЕНКО М.І. <i>ВАЛЕНТНІСТЬ КАУЗАЛЬНОГО ПОШИРЮВАЧА І ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ СЕМАНТИЧНОЮ ТА ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНОЮ СТРУКТУРОЮ РЕЧЕННЯ</i>	128
СТУЛИНА Е.В. <i>МНЕНИЕ И ОТНОШЕНИЕ КАК ПСИХОМЕТРИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ</i>	136
ТАРАСЮК І.В. <i>СЕМАНТИЧНІ СПОСОБИ АРГУМЕНТАЦІЇ В РЕКЛАМІ ПАРФУМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)</i>	140
ТУРЧИНСКАЯ Н.Ю. <i>ТЕРМИНЫ-СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ТЕРМИНОСИСТЕМЕ ВОЗРАСТНОЙ ПСИХОЛОГИИ</i>	144
ФОМЕНКО Е.Г. <i>ЗАГОЛОВОК КАК ТЕМАТИЧЕСКАЯ ДОМИНАНТА РАССКАЗА</i>	146
ФУНТОВА Ю.С. <i>СВОСРІДНІСТЬ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ З ПОГЛЯДУ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ</i>	150
ХОМЧАК Е.Г. <i>ПРОБЛЕМА АВТОРА В ТЕОРЕТИКО-ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ</i>	152
ХРИСТИЧ І.А. <i>ГОСПОДАРСЬКА ЛЕКСИКА В ДОКУМЕНТАХ АРХІВУ КОША НОВОЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ</i>	156
ЧЕКУЛАЙ О.П. <i>ОСНОВИ, РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ АНАЛІЗУ ВЕРБАЛЬНИХ ІНТЕРАКЦІЙ</i>	159
ШАМА І.Н., ОБРАЗЦОВА Н.И. <i>«ПОЭМА КОНЦА» М. ЦВЕТАЕВОЙ: ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ</i>	172
ШЕВЧЕНКО В. А. <i>ИНФОРМАЦИОННАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И РЕГУЛЯЦИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ</i>	175
ЯРЦЕВА Л.И. <i>К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ МЕТАФОР (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКОЙ СПОРТИВНОЙ ПРЕССЫ)</i>	180
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У "ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ" ЗА ФАХОМ "ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ"	185

ІНТОНАЦІЯ ЗГОДИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ДІАЛОЗІ

Андрієвська Е.М., викладач

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Оволодіння якісною вимовою нерідної мови щільно пов'язане із застосуванням поширеного в навчанні комунікативного методу. Це означає, що, наприклад, при діалогічному спілкуванні ми маємо орієнтуватись на конкретні інтонаційні засоби оформлення реплік. На сьогодні у наукових публікаціях та у навчальній літературі з французької мови бракує ґрунтовних даних та методичних рекомендацій щодо звукової презентації діалогічного спілкування, зокрема, щодо вираження позитивної реакції мовця на попередню думку співрозмовника.

Такий стан речей спонукав нас до експериментально-фонетичного дослідження реплік діалогічних єдностей, що передають згоду і взаємодіють за принципом стимул - реакція. Наукове вивчення проблеми було спрямоване на виявлення закономірностей процесу унісонного спілкування комунікантів та створення основи для інтонаційного моделювання реплік згоди.

Дослідження діалогічних єдностей (ДЄ), що передають згоду, здійснено у цілому на лінгвістичному, аудитивному та електроакустичному рівнях, що дозволило нам порівняти та скорегувати суб'єктивні та об'єктивні результати комплексного аналізу. При цьому слід віддати данину важливості саме перцептивного дослідження.

Академік Л.В.Щерба неодноразово наголошував, що вичерпне вивчення мови потребує аналізу не лише процесу виробництва, а й процесу сприйняття мовлення, що звучить [1]. Виділяючи слуховий аналіз як окрему ланку у вивченні звукового аспекту мовлення, В.А.Артемов зазначав "...в плані фонологічного вивчення інтонації досить важливо знати співвідношення між фізичними властивостями і якість інтонації, що сприймаються, а також її мовними значеннями, смисловим змістом і комунікативними особливостями" [2, 35].

Предметом цієї статті є опис деяких результатів аудитивного аналізу, виконаного фахівцями з французької фонетики у тісному контакті з експериментатором. Слуховому вивченню було піддано експериментальний матеріал, озвучений апробованими дикторами, що цілком відтворював особливості діалогічного мовлення як різновиду живого усного мовлення взагалі.

Аудиторами констатовано, що у досліджуваних діалогічних єдностях репліки як першого, так і другого співбесідника за своєю комунікативною функцією є інформативними чи інформативно-оцінними висловлюваннями, що реалізують слабко емоційно забарвлену (інтелектуально-логічну) або відчутно емоційно забарвлену згоду, яка може супроводжуватись конотативними значеннями виділення чи підсилення семантики смислового центру. Незначна кількість ДЄ була виявлена з емоційно насиченою реалізацією згоди.

Стимул і реакція аналізованих діалогічних єдностей визначені аудиторами як суб'єктивно-модальні висловлення, де ставлення мовця до сказаного передається шляхом комбінації лексичних та інтонаційних засобів. Інтонаційне вираження значення згоди тим сильніше, чим слабкіше його лексико-граматичний прояв, який може бути повністю відсутнім. Наприклад, у діалогічній єдності

- Elle ne sera peut-être pas rentrée demain soir...

- *Parce que sa tante est malade.*

(Vailland)

згода, як суб'єктивно-модальна категорія, актуалізована шляхом інтонації. Окремо взята фраза *Parce que sa tante est malade* за своїм лексичним змістом не вказує на згоду з думкою першого мовця. Проте зміна руху основного тону по висхідній лінії, логічний наголос на слові *malade*, інтенсивність вимовляння репліки дають можливість дикторові передати суб'єктивну модальність висловлення, яке органічно пов'язане у єдине ціле з думкою першого комуніканта. Унісонний характер реакції супроводжується забарвленням упевненості мовця у своїх словах і, разом з тим, помітне почуття його журби з приводу хвороби тітоньки подруги.

Разом з тим зазначається, що розглянуті експериментальні фрази неадекватні за гучністю вимови: вона може бути підвищена, середня та низька (пошепки). Зокрема, диктори М і А начитували репліки з середнім рівнем гучності, що рідко переходить на низький, у той час як друга пара дикторів (К і Л) досить часто озвучувала експериментальний матеріал на підвищеній гучності.

Важливу роль при вираженні значення згоди відіграє смисловий центр фрази та місце його локалізації. За визначенням аудиторів смисловий центр як стимулу, так і реакції може знаходитись на кінці усього висловлення (якщо це просте речення), а також на кінці головного речення перед підрядним (що

починається сполучниками *que, qui, si, quand* тощо), так само перед зверненням чи прикладкою. Смысловий центр може знаходитися на початку висловлення. Його ядро локалізується, як правило, на останньому складі логічно виділеного слова і проявляється у змінах трьох компонентів інтонації - руху основного тону, інтенсивності та часу звучання.

- Je crois que c'est p h a r m a "c i e, le mot qu'ils cherchent.
- *C'est bien pos"sible.*

(Sagan)

На інтонаційному контурі ядро розташоване зазвичай у найвищій або у найнижчій точці руху основного тону. При цьому можуть бути і відхилення. Периферійна частина реагуючих фраз може вимовлятися з кількома варіантами руху тону.

Основним інтонаційним компонентом, що досліджувався під час аудиторського аналізу, був мелодійний, який і був покладений в основу систематизації ДС, що виражають згоду, за модельними групами.

Виконані аудитором порівняні тонограми руху тону [3, 80-110; 4, 177-200; 5, 61-62; 6, 73-83] дозволили укласти переважно весь матеріал дослідження у чотири мелодійні рівні. В окремих випадках підвищення тону сягало 5-го та 6-го рівнів ритмомелодійної шкали. Рівень тону визначався за ступенем гучності мовлення дикторів. Аудитором зазначено, що для отримання об'єктивної картини мелодійного оформлення експериментального матеріалу на основі інструментального аналізу необхідно урівноважити силу голосів дикторів, використовуючи для кожного окрему градувальну шкалу з подальшою їх корекцією.

Під час слухового аналізу темпу складових реплік діалогічних єдностей виявлено, що окремі фрази нерівноцінні за кількістю складів і за вираженням змісту. Це робить темп реплік неправомірним для зіставлення. З огляду на такий стан речей при створенні інтонаційних моделей реалізації згоди вибирались типові сполучення навколо смыслового центру.

Вивчення взаємозв'язку між семантичною репрезентацією реплік ДС та їх формально-граматичною реалізацією дало змогу аудиторам розділити репліки згоди за експліцитною та імпліцитною формою вираження. Експліцитність розглядалась як відкрита лексична та/або синтаксична маркованість унісонної думки співрозмовника, що виражається типовими для французької мови структурами, ядерна частина яких обов'язково несе відкрите позитивне значення. Імпліцитне вираження згоди є реакцією, де відсутні явні вербальні засоби, що вказують на позитиву внутрішню настанову комуніканта, тобто проявляється відсутність повної відповідності між планом змісту і планом вираження репліки. Як правило, імпліцитна реакція складається з додаткової інформації, яка і висувається на перший план. Поза контекстом така фраза є нейтральним висловленням, нічим не вказуючи на ознаку унісону думок мовців. А отже, реакція передає зміст згоди лише внаслідок її певної логіко-семантичної взаємодії зі стимулом.

Внаслідок виконаного перцептивного аналізу інтонації *експліцитної* згоди експериментальні діалогічні єдності були систематизовані і згруповані у певні типи моделей за ознакою мелодійного компонента у сполученні стимулу і реакції.

1-ий тип моделей. Стимулююча репліка ДС характеризується висхідно-спадним рухом основного тону, реагуюча - спадним або періодично повторюваним спадно-висхідно-спадним (за умов певного конотативного нашарування чи відчутного емоційного забарвлення). Початок інтонаційного контура першої репліки знаходиться на 2-му або на, навіть, 3-4-му мелодійних рівнях, кінець - на 1-му. Стимулююча фраза може складатись з однієї чи більше синтагм з локалізацією смыслового центру у середині чи на кінці висловлення (на кінці першої ритмічної групи односинтагмної фрази або на кінці першої чи другої синтагми). Інтонаційний контур реакції має початок, як правило, на 4-5-ому рівні і кінець на 1-му. При періодичному характері ритмомелодійної кривої відзначається кілька вершин на 3-4-ому рівнях. Місцезнаходження актуалізованого центру реакції може різнитися - початок, середина або кінець репліки. Темп вимовляння репліки-реакції переважно повільніший у порівнянні з реплікою-стимулом.

Проілюструємо ознаки інтонаційної організації, властиві цій групі, таким прикладом ДС:

- *Il a bien fait, mais c'est dommage.*
- *Dommage!*

(Gamarra)

За визначенням аудиторів обидві репліки діалогічної єдності мають інформаційно-оцінний характер. Реакція виражає згоду експліцитно шляхом часткового повтору першої репліки. Усі варіанти вимовляння фраз дають висхідно-спадний рух мелодійного компонента першої репліки та спадний другої. При цьому піки інтонаційного контуру дикторів К і Л вищі порівняно з дикторами М і А. Двосинтагмenna фраза першого комуніканта містить дві ритмічні групи і має початок мелодійного контуру на 2-му рівні, кінець на 1-му; смысловий центр розташований на кінці першої синтагми і виділяється шляхом логічного наголосу та підвищення основного тону до 4-го рівня. Висловлення реагуючого мовця маркується

початком інтонаційного контуру на 3-4-му рівні і спадає до 1-го: смислове ядро односинтагменного висловлення локалізується у найнижчій фінальній точці мелодійної кривої на складі *'mage*, який виділяється логічним та синтагматичним наголосом. Стосовно темпу, відзначається, що реагуюча репліка вимовляється повільніше за стимулюючу. Інтенсивність вимовляння реакції, широкий частотний діапазон, уповільнений темп надають висловленню відтінок підсилення згоди з почуттям відвертого жалю.

2-й тип моделей. Висхідний або періодично повторюваний висхідно-спадно-висхідний характер руху основного тону, властивий стимулу і спадний або спадно-висхідно-спадний, притаманний реакції. Інтонаційний контур ініціюючого висловлення починається на 2-му рівні, закінчується на 4-5-му. Фраза може містити від однієї до трьох синтагм. Смисловий центр у більшості випадків знаходиться на кінці, іноді, у середині фрази. Реагуючі репліці властиві усі особливості репліки реакції 1-го типу моделей. Спостерігається тенденція до прискореного вимовляння другої репліки відносно першої.

3-й тип моделей. Стимулююча репліка має висхідний або висхідно-спадний характер основного тону; реагуюча відзначається висхідно-спадною мелодійною шкалою. Репліка першого мовця починається на другому рівні, закінчується на 4-5-му або, при спадному характері, на 1-му. Вона може містити 1-3 синтагми з локалізацією смислового центру у середині чи на кінці висловлення. Репліка другого співрозмовника має початок ритмомелодійного контуру на 2-му рівні, кінець - на 1-му. Вершина кривої міститься на 4-5-му рівнях. Реакція може мати 1-3 синтагми з логічним центром у середині висловлення на вершині або на кінці інтонаційного контуру. В останньому випадку ядро смислового центру міститься на останньому спадному складі фрази на 1-му рівні, а перед'ядерний склад збігається з висотнотональним піком. Темп реагуючої репліки переважно швидший за темп стимулюючої.

4-й тип моделей. Висхідно-спадний або спадно-висхідно-спадний рух основного тону стимулюючого висловлення і висхідний або спадно-висхідний тон реагуючого. Перша репліка починається на 2-3-му тональних рівнях, завершується на 1-му. При періодичному характері мелодійної кривої існують дві-три вершини на 3-4-му рівнях. Стимулююча фраза маркується однією-двома, у поодиноких випадках трьома синтагмами. Актуалізований центр висловлення може знаходитись у середині фрази, на кінці першої ритмічної групи чи на самому кінці фрази. Друга репліка має початок руху основного тону на 2-3-му рівнях і кінець на 3-4-му; містить одну-дві синтагми, термінальна частина яких виділяється поряд з синтагматичним наголосом ще й паузою. Смислове ядро розташоване завжди на самому кінці висловлення - на останньому складі, який локалізується на вершині інтонаційного контуру. Темп репліки-реакції може бути як швидшим, так і повільнішим відносно репліки-стимулу.

5-й тип моделей. Виокремлюється висхідний або спадно-висхідний рух мелодійного компонента стимулюючої репліки і висхідний - реагуючої. Гілка інтонаційного контуру репліки першого мовця бере свій початок на 2-3-му рівні мелодійної шкали і закінчується на 3-4-му. Крива може мати періодичний характер з кількома вершинами на 3-4-му рівнях. Кількість синтагм не перевищує трьох. Логічний центр міститься у середині (на кінці першої ритмічної групи) або на кінці висловлення. Репліка другого мовця має усі особливості реакції 4-го типу моделей. Темп реакції може бути як швидшим, так і повільнішим за стимул.

Внаслідок перцептивного аналізу діалогічних єдностей, де експліцитно реалізується збіг модальних настанов мовців, констатовано, що 74,6% ДС мають спадний або висхідно-спадний характер руху основного тону реагуючої репліки. При висхідно-спадному інтонаційному малюнку реакції основний смисл згоди відтворюється спадним відрізком контуру, на вершині якого або вздовж усієї спадної кривої локалізується смислове ядро, аналогічно реакції зі спадною інтонаційною шкалою. Експліцитна згода, що реалізується висхідним рухом тону, складає 25,4% досліджуваного корпусу. Смислове ядро при цьому міститься у найвищій точці інтонаційного контуру на 3-4-му рівнях мелодійної шкали. У більшості випадків це гармонуючі реакції, що реалізують некатегоричні висловлення.

При розгляді *імпліцитної* згоди визначились такі типи моделей діалогічних єдностей.

1-й тип моделей. Спостерігається висхідний рух основного тону репліки-стимулу і висхідно-спадний або спадний тон репліки-реакції. Інтонаційний контур стимулюючої фрази починається на 2-му рівні і сягає 4-го. Репліка містить у цілому одну-три синтагми зі смисловим ядром висловлення, переважно, у середині фрази. Рух основного тону стимулу може мати хвилеподібний характер з періодично повторюваним висхідно-спадним малюнком. Реакція відзначається початком інтонаційної кривої на 2-3-му тональних рівнях, а при відчутно збудженому внутрішньому стані мовця - на 4-му рівні, кінець репліки завжди припадає на 1-й рівень. Актуалізований центр висловлення варіюється за своїм місцем знаходження: він може бути на початку, у середині або на кінці фрази. Темп реакції - нестабільний - швидший або повільніший порівняно зі стимулом.

2-й тип моделей. Характерною ознакою ДС цієї групи є паралельний висхідно-спадний або спадно-висхідно-спадний (з незначним зниженням початку) мелодійний малюнок обох реплік - стимулу і реакції. Початок інтонаційного контуру фрази першого комуніканта міститься на 2-му тональному рівні,

за умов відчутного емоційного забарвлення - на 4-му, кінець - завжди на 1-му рівні. Репліки містять від однієї до трьох синтагм з локалізацією смислового центру у медіальній чи у фінальній позиції. Фраза другого мовця відзначається початком руху основного тону на 2-3-му рівні і кінцем на 1-му. Інтонаційний контур має одну чи кілька (при періодичному характері) вершин на 3-4-му рівні. Складаючись з однієї-двох синтагм, фраза відзначається медіальним або фінальним смисловим центром - у найнижчій чи найвищій точці мелодійної шкали. Темп реакції, у порівнянні зі стимулом, є варіативним.

3-й тип моделей. Тут відзначається висхідний або висхідно-спадний рух основного тону стимулу і аналогічний йому, висхідний або періодично повторюваний висхідно-спадний, тон реакції. Ініціююча репліка, що починається завжди на 2-му рівні, може завершуватись як на 1-му, так і на 4-му тональних рівнях, залежно від емоційного стану мовця. Фраза має кілька висотнотональних піків на 3-4-му рівнях, реалізуючись в одній або двох синтагмах. Сислове ядро стимулу припадає на пік (у середині фрази) або на найнижчу точку інтонаційної кривої У реагуючій репліці рух тону починається завжди на 2-му рівні і здіймається до 3-4-го. Хвилеподібний інтонаційний контур маркується також розташуванням кількох вершин на 3-4-му рівнях у фразах, що складаються з однієї-двох синтагм. Логічний центр висловлення має тенденцію до локалізації на кінці фрази, що, як правило, являє собою вершину інтонаційного контура. Темп реакції є абсолютно варіативним: він може бути як уповільненим, так і прискореним відносно стимулу.

Розглянемо приклад діалогічної єдності, що належить до останнього типу моделей:

- Adèle est une fille "très sérieuse.

- Je n 'ai jamais dit le contraire.

(Gamarra)

Відповідно до семантико-комунікативного аналізу репліка першого мовця визначена як така, що має інформаційно-оцінний характер, репліка другого - переважно інформативний. Реагуючий співрозмовник виражає імпліцитну згоду шляхом висловлення *Je n 'ai jamais dit le contraire*, яке лише у сполученні з першою реплікою набуває унісонного висловлення.

Інтонаційний контур стимулюючої репліки починається на 2-му тональному рівні і спадає до 1-го. Односинтагменна фраза має вершину над 4-м рівнем, де локалізується ядро смислового центру фрази - на складі *'trus*, який виділено логічним наголосом. Кінець висловлення, що припадає на склад *-rieuse*, відзначається синтагматичним наголосом і паузою.

Репліка другого мовця маркується початком мелодійної гілки також на 2-му рівні, проте кінець здіймається за 4-ий рівень. Ритмомелодійна крива має стрибкоподібний характер. Фраза містить одну синтагму, що складається з двох ритмічних груп. Ядро смислового центру локалізується на кінці репліки, на складі *-traire*, який виділено синтагматичним та логічним наголосом.

Порівняно зі стимулюючою реагуюча репліка має уповільнений темп вимови. Різкий тональний перепад на стикові перед'ядерного складу з ядерним на кінці висловлення, а також уповільнений темп реакції реалізують значення згоди, що межує у певній мірі з відтінком обурення.

Узагальнення результатів слухового аналізу діалогічних єдностей, які передають згоду імпліцитно, показало, що 79% реагуючих реплік мають спадний або висхідно-спадний характер. В останньому випадку смислове навантаження, що реалізує згоду, несе відрізок спадної гілки інтонації; при цьому ядро смислового центру може міститись як на вершині, так і в самій нижній точці контура.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щерба Л.В. Субъективный и объективный метод в фонетике // Избранные труды по языкознанию и фонетике.- Л.: Изд.ЛГУ, 1958.- Т. 1 – С. 110-116.
2. Артемов В.А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации. - М.: Изд. МГПИИЯ, 1974. -160 с.
3. Вводно-коррективный курс французского языка: Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз./ Барышникова К.К., Колтыпина В.Я., Михеева В.Т. и др. - М.: Высшая школа, 1980. - 230 с.
4. Гордина М.В. Фонетика французского языка. - Л.: Из-во Ленинградского ун-та, 1973. - 208 с.
5. Дем'яненко М.Я. Вступний курс фонетики французької мови. - К.: Вища школа, 1971. - 143 с.
6. Léon M. et P. La prononciation du français. - P.: Editions Nathan, 1997. - 127 p.

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРИ ВЖИВАННІ І СПРИЙНЯТТІ ЧЕСЬКИХ ПРАГМАТИЧНИХ КЛІШЕ

Баландіна Н.Ф., к.філол.н., доцент

Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка

Комунікативно-прагматична перспектива дослідження чеських прагматичних кліше (далі ПК) виходить з прагматичної специфіки мовного об'єкта і ґрунтується, по-перше, на широкому тлумаченні поняття комунікативного середовища, де вони функціонують (йдеться не стільки про лінгвістичний контекст, скільки про багатомірний, невербальний: фізичний, соціальний, історико-культурний, ментальний тощо), по-друге, на когнітивній природі мовної взаємодії і, по-третє, на зануренні проблематики значення висловлювань у проблематику їх вживання і розуміння. Поняття соціального контексту є кроком уперед при відповіді на питання: яким чином, маючи певну ситуацію, мовець підбирає найбільш слушні для неї прагматичні формули. Але, з іншого боку, цілком закономірно постає питання: яким чином, сприймаючи певні ПК, носій мови може більш-менш точно відтворити ситуацію. Якщо ми чуємо формулу подяки, то знаємо не тільки те, що вона означає, а також що її виголошення має передувати якесь дія, яка конвенційно заслуговує схвалення і подяки, а невигошення формули у відповідній ситуації викликає осуд. Таким чином, при комунікативній інтерпретації ПК ми повинні відповісти принаймні на такі питання: “Що було сказано?”, “З якою метою це було сказано?”, “Чому це було сказано в такій формі?”, “Чому це взагалі було сказано?” тощо.

Щоб упоратися з цим завданням, необхідно сформулювати єдину концептуальну основу, в межах якої могли б розглядатися значення ПК. На наш погляд, лінгвістичний аналіз мовних одиниць і вивчення структури прагматичного контексту є необхідною умовою, але недостатньою. Тут має бути задіяний ще й інший фактор – когнітивний. У зв'язку з цим природно було б запитати: яким чином когнітивне підґрунтя, що пов'язане з фактами дійсності, намірами, особистісним досвідом і компетенцією мовців, має відношення до аналізу мовних одиниць. Про те, що ці і споріднені з ними явища повинні цікавити і лінгвістику, доведено багатьма дослідниками, але чи не найкраще це обґрунтував Ч. Філлмор. “...по перше, судження і стратегії інтерпретації... напевно що впливають на вибір конкретних лінгвістичних форм і категорій; по-друге, існують певні розбіжності між мовами у способах, якими мовний матеріал відтворює конкретні образи чи практичні дані, і, нарешті, по-третє, всі ці поняття уможливають формулювання деяких узагальнень відносно стратегії інтерпретації тексту людиною. Таким чином, можливі тут аргументи зводяться до того, що наведені факти пов'язані з вибором мовного матеріалу, варіюванням його від мови до мови і з відповідними узагальненнями, тобто з питаннями, які лінгвісти, якщо не “лінгвістика” у вузькому розумінні, повинні вміти розв'язувати” [1, 308].

Зазначимо, що обравши когнітивне підґрунтя аналізу, для нас є важливим не тільки, що думає при вживанні ПК мовець (часто цей процес, практично неосмислений, відбувається на рівні під- чи надсвідомості), а й якою є його поведінка на предмет її соціальної адекватності, відповідності конвенційним нормам і характеристикам контексту. Не можна не зважати при цьому й на загальну вимогу успішного спілкування – наявність щирості, що ґрунтується на відповідності думок змісту висловлювання, але це предмет окремої розмови.

Отож, при інтерпретації ПК необхідно знати насамперед характер комунікативного акту, при якому відбувається вживання і сприйняття аналізованих нами мовних одиниць. Інформація і комунікація тут постають як два боки одного і того ж явища. У будь-який момент розмови інтерпретатору для адекватного розуміння необхідно знати концепти, категорії, норми, стратегії, жанри і при необхідності активізувати їх у пам'яті. Унаслідок цього у працях учених наполегливо звучить думка про інтеграцію ментальної і вербальної репрезентації знань, про безперспективність протиставлення знань мови комунікативним і енциклопедичним знанням, а семантики прагматиці. Власне, цим і пояснюється пильна увага прихильників когнітивних наук, а когнітивної лінгвістики зокрема, до концептуальної організації і представлення знань. Знання різних типів комунікативних ситуацій і соціальних ознак називають ще соціальною компетенцією на противагу іншим компетенціям – мовній, інтеракціональній, стратегічній, метакунікативній, енциклопедичній тощо. Логіки, соціологи, психологи і лінгвісти внесли ряд суттєвих корективів у визначення компетенції і представили її у різноманітних класифікаціях і по-різному структурованою [2, 104-105; 3, 14-35; 4, 88-152]. Їхнє інваріантне розуміння компетенції як певного набору знань і сукупного досвіду учасників спілкування (як набутого, так і вродженого) не має нічого спільного з уявленням про неї Н. Хомського, який працював лише з мовною компетенцією і сприймав її як уроджене вміння породжувати граматично правильні речення [5]. Зосередження уваги більшості вчених на соціальних і психологічних аспектах використання мови викликало появу поняття комунікативної компетенції, яке в контексті нашого дослідження безумовно заслуговує детальнішого

розгляду. Не можна не погодитися з тим, що знання соціальних норм вживання мови є не менш важливим елементом, ніж знання словника мови і її граматичних правил.

Комунікативна компетенція – це знання, якими володіє носій мови і які стосуються не тільки формального коду, а й соціальних наслідків мовного вибору. “... це набір припушень, якими диспонує комуніканти і які функціонально використовують під час активної участі у комунікативних процесах, при цьому їх необхідно вміти реконструювати в актуальному процесі мовленнєвої діяльності” [6, 67]. Такі знання в контексті вживання і розуміння ПК стосуються насамперед рівня мовлення, на якому мова постає як відкрита система в постійній взаємодії зі своїм оточенням. Ці знання можна назвати ще й прагматичними знаннями, до складу яких входять знання фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні і семантичні. Комунікативно-прагматична компетенція передбачає кореляцію мовних і соціальних навичок і вмінь і вимагає побудови задовільної моделі, яка б визначала правила мовлення, дозволяла описати і пояснити ситуативно зумовлене вживання і розуміння мови. Отож, здатність до вживання мовних знаків і їх розуміння передбачає, за Дж. Серлем, два основних типи знань: знання “Про що?”, тобто мовну компетенцію, і знання “Як?” – комунікативну [7, 160-169].

Комунікативна компетенція ґрунтується на мовній, вихідному пункті лінгвістичного аналізу ПК. До **мовної компетенції** у нашому випадку слід віднести знання репертуару ПК (їх значень, відношень полісемії, синонімії, антонімії, омонімії, гіпонімії тощо), правил граматичної організації, синтаксису і функцій – усього того, що є предметом традиційної лінгвістики. До мовних знань умовно можна включити також знання невербальні (темп мовлення, наголос, інтонація, висота тону і т.ін.) і паралінгвістичні (жести, міміка, рухи тіла тощо). Звичайно, що у цьому випадку йтиметься лише про типізовані знання.

Саме значеннєві характеристики мовних одиниць є тим підґрунтям, з якого має розпочинатися комунікативно-прагматична інтерпретація ПК, і фундаментом, на основі якого конструється висловлювання чи текст. І це закономірно, бо кожен мовний знак мусить виражати якийсь зміст. Як дотепно зауважив з цього приводу відомий чеський спеціаліст у галузі практичної комунікації Ір. Томан: “Говорити беззмістовно – те ж саме, що язиком горох молотити”. “Відповіді на запитання, що являє собою зміст мовного знака, це не тільки розв’язати одну з ключових проблем мовознавства, це, в першу чергу, зрозуміти механізм людського мислення, ті психологічні процеси, що відбуваються в головному мозку людини, результати яких фіксуються у вигляді знакового змісту” [8, 14]. Ця особливість мовних знаків відобразилась і при вживанні ПК, значеннєві характеристики яких дуже своєрідні і не завжди мають пряме відношення до референції. Як приклад візьмемо набір стандартних формул, призначених для зав’язування чи переривання контакту, серед яких виділяють вітання *Dobrý den / večer!*, *Dobré ráno / jítro / poledne!*, *Vítám vás!*, *Bud’te vítán!*, *Zdravím vás!*, *Zdravíčko!*, *Pánbůh zdraví!*, *Dobrytro!*, *Pámbu dobrej večer!*, прощання *Na shledanou!*, *Sbohem!*, *Bud’te / Jděte / Zůstávejte s Pánembohem!*, *Dobrou noc!*, *Bud’te zdráv!*, *Mějte se dobře / hezky!*, *Zdrávi byli!*, універсальні формули вітання і прощання *Nazdar!*, *Ahoj!*, *Má úcta!*, *Pozdrav Pánbůh!*, *Zdařbůh!*, *Ruku líbám!*, *Tě buch!* Вони є неоднорідними і за формою, і за змістом, і за сферою вживання. Проілюструємо значеннєві особливості вітання *Dobrý den!*. Вже спочатку можна зазначити, що його значення практично не має відношення до оцінки чи характеристики дня, тобто представлена у формулі референція не є актуальною й інформаційною і її не можна оцінювати з позицій істинності. Вираз вважається конвенціоналізованою формулою вітання у стереотипній ситуації, що, ймовірно, походить від побажання *Dej vám Pánbůh dobrý den*. Ці імпліковані ознаки представимо в прототипному значенні: “Бажаю тобі доброго дня і цим повідомляю, що хочу підтримувати з тобою гарні соціальні стосунки”. Інша синонімічна конвенційна формула вітання *Vítám vás!* відрізняється від попередньої тим, що предикат *vítám* належить до перформативів - слів, які позначають дію і одночасно нею являються, - тому з логічного погляду є завжди істинною, а її прототипне значення окреслимо так: “Вітаю тебе і цим повідомляю, що хочу підтримувати з тобою гарні соціальні стосунки”.

Знаючи набір ПК і референційну можливість представляти світ і водночас виражати ставлення до нього, у процесі вживання активно “експлуатується” емоційний потенціал значення, референційні ж характеристики дещо притлумлюються. Так, у сучасному чеському дискурсі засвідчується яскраво виражене маніпулятивне вживання клішованого звертання *Dámy a pápove!*, яке за референцією і змістом тотожне формулі *Paní a pápove!* Однак дедалі частіше чуємо, особливо в оголошеннях і рекламі, звертання *Dámy a pápove!*. Ця особливість пояснюється прагматичним чинником: ставленням мовців до знаків, можливістю вибору і маніпулюванням свідомістю. Слово *dáma* набуло компліментарної семи, відсутньої у слові *pání*, що чи не найпереконливіше доводить функціонування такого компліменту, як *Tahle ženská / páni je dáma!*

Важливим є і знання вербальних інтенсифікаторів прагматичної сили кліше, зокрема прикметників, прислівників, часток, вигуків тощо, а також таких риторичних фігур, як емпізи, висхідної градації, порівнянь, гіперболи та літоги.

Вживання і сприйняття ПК залежне також від знання мов чи варіантів мов (кодів), зокрема, чи вміють мовці ними користуватися і чи розуміють їх. Залежно від ситуації і стосунків між мовцями може

застосовуватися тільки один код, іноді коди можуть чергуватися чи навіть змішуватися. Мовна компетенція носіїв чеської мови передбачає знання ПК у кодифікованій чеській мові, а також їх еквівалентів і аналогів у різних її варіантах. Ідеться про літературну чеську мову (*spisovná čeština*) як стандартну, її різновид – розмовну мову (*hovorová čeština*), інтердіалект – загальноприйнятну розмовну мову (*obecná čeština*), діалекти, соціолекти і навіть ідеолекти.

Поняття мовної компетенції включає і знання функцій мовних одиниць. Під мовною функцією ПК ми вбачаємо здатність створювати комфортні умови соціальної взаємодії у стереотипних ситуаціях. Наведені вище прототипні значення ПК вітання включають і функціональне значення, без нього пояснення змісту ПК було б неповним. Функціональні і значеннєві характеристики кліше, віділяючись певною самостійністю, все ж залежні від цілого ряду екстра- і інтралінгвістичних факторів.

Мовець, навіть прекрасно знаючи код спілкування, не може поводитися як йому заманеться, він має враховувати і дещо інше, що, власне, виходить за межі лінгвістичної компетенції. Хоча, зазначимо, що в деяких випадках межа між комунікативною і лінгвістичною компетенціями є досить умовною. Ще М.М. Бахтін зазначав, що не можна зрозуміти слово, враховуючи лише його предметне значення, кожне слово вбирає, всмоктує в себе чужі репліки, напружено їх перетворюючи [9, 338]. Те ж вітання *Dobry den!* може мати однакову форму як у репліці-стимулі, так і в репліці-реакції. Вони є однаковими і з погляду логічного змісту, але різними за комунікативно-прагматичними ознаками на рівні дискурсу: репліка-стимул є спроба зав'язати контакт, а репліка-реакція – підтвердження контакту, точніше – згода на утримання гарних соціальних стосунків.

Комунікативна компетенція означає здатність не тільки породжувати граматично правильні речення, адекватно співвідносячи їх з дійсністю, але й обирати серед них саме ті, що найбільш адекватно відображають соціальні норми поведінки в конкретних актах мовленнєвої взаємодії і відповідають намірам мовців. Знання мови, як дещо категорично зазначав Д. Хаймс, - це знання, як мову застосовувати, і без цих навичок “ідеалізований мовець-слухач” був би культурним монстром [4, 38]. Дозволимо собі дещо переформулювати висловлювання Д. Хаймса і назовемо знання “як мову застосовувати” не мовними, а комунікативними. Власне, можна погодитися і з Г.Г. Почепцовим (мол.), який вважає, що “тут ми зустрілися з феноменом іншого рівня – *новим типом лінгвістичного знання*” (курсив наш. - Н.Б.) [10, 122], основною рисою якого є динимізм. Будь-яке вживання мови, чи то художній твір, чи репліка в розмові – представляє собою частку потоку людського досвіду, що безперервно рухається. У цьому, власне, і полягає складність проблеми. Рухомість, змінюваність об'єкта лінгвістичного дослідження може призводити до неможливості виведення необхідних для науки універсалій. За динамічний підхід доводиться “платити” значною кількістю винятків, значним огрубленням явища, нечіткістю меж, викликаних, за образним висловлюванням Н.Д. Арутюнової, “неспокійною безмежністю суб'єктивних смислів”. Однак дозволимо собі зауважити, що без такого огрублення, приблизності і винятків не може обійтись будь-яка наука.

Думка про те, що всі сприймають одне і те ж слово чи речення по-різному є справедливою, але не релевантною для інтеракції. Суб'єктивний фактор, що впливає на неоднаковість сприйняття не варто перебільшувати. Нормальність спілкування ґрунтується на узгодженості дій, а не на ідентичності сприйняття. Л.А. Булаховський, виділяючи об'єктивний і суб'єктивний моменти значення, слушно зазначає: “... кількість значень, властивих певним словам, досить обмежена: об'єктивні значення, тобто значення спільні для даних колективів, винятково стійкі і доходять у всьому істотному однаково від тих, хто говорить і (пише), до тих, хто слухає (читає)” [11, 31]. Релевантність неоднаковості сприйняття виступає на передній план лише тоді, коли відбувається неадекватне розуміння сказаного, тобто, коли одна референція сприймається як зовсім інша. Основні ж закономірності, що визначають взаємодію мовців відзначаються приблизно однаковим розумінням мови. Ми не маємо прямих свідчень про те, як відбувається процес розуміння (під час спілкування ми його практично не відчуваємо), але відразу ж зауважуємо, коли відбувається неповне розуміння чи повне нерозуміння.

Вступаючи в “стихію” комунікації, ми все ж ризикнемо виділити в ній те, що забезпечує нормальне вживання і розуміння мовних одиниць, але типізуючи його і структуруючи. За своєю природою ці структури насамперед не лінгвістичні, а когнітивні, хоч і ґрунтуються на знаковій природі мови. Що ж крім мовних знань є важливим для вживання і розуміння ПК і формує базовий набір комунікативних знань?

Шукаючи відповідь на це питання, ми знову змушені звернути увагу на специфіку об'єкта – насамперед комунікативність і конвенційність. ПК функціонують в умовах стереотипної інтеракції в зоні прагматичних координат “я – ти – тут – зараз”, тому учасники спілкування повинні зважати на це, знати особливості, які можуть бути корисними для правильного вживання і розуміння не тільки референційного значення, а й прагматичного. У даному випадку йдеться про **знання соціального контексту**, якість і обсяги якого є величиною змінюваною, але в переважній більшості найбільш впливовими називають три фактори: адресант, адресат і ситуація. Офіційна чи неофіційна ситуація спілкування, а також соціальний статус суб'єктів мовлення, їх вік, відношення можуть залежно від

обставин членуватися на більш конкретніші ознаки, при цьому не виключати одна одну, а перехреснуватися і зумовлювати мовний вибір і розуміння.

Чималу роль у взаєморозумінні відіграє **знання комунікативних норм** (принципів, максим), уперше системно сформульованих П. Грайсом. Грайс вважає співпрацю основою будь-якої комунікації: “Співпрацюю з партнерами і формулюю свої репліки так, як того вимагає актуальна ситуація”. Цей загальний принцип П. Грайс доповнює чотирма правилами – максимами спілкування: (1) максима кількості – “Скажи достатньо, інформативно”; (2) максима якості – “Говори правду”; (3) максима релевантності – “Говори по суті”; (4) максима способу – “Висловлюйся ясно, зрозуміло, недвозначно” [12, 45-58]. Представлені П. Грайсом максими є лише бажаною перспективою, насправді ж їх часто не дотримують, зокрема і через вживання ПК. Ідеться насамперед про порушення принципу правдивості. З гуманістичного погляду варто погодитися з тим, що основним показником спілкування є його моральна результативність. Заради цього формуються комунікативні стратегії і здійснюється вибір мовних одиниць. Буває, що зробити це нелегко: дотримуючись максими якості (“Говори правду”), можна порушити максиму такту. Значення ПК часто не відповідає “правді” ситуації, зокрема, у клішованих метафорах, гіперболах, літотах або ж у непрямих мовленнєвих актах чи в іронічному слововживанні. Сказана прикордонником під час паспортного контролю фраза *Bud' te tak laskav a předložte svůj pas* у смислово-плані побудована як прохання. Однак ті, що виголошують її, і ті, кому вона адресована, знають, що це конвенційна формула фіктивного прохання – насправді ж вона є наказом пред'явити паспорт.

Чому виникає різниця між смислом логічним і прихованим? Причиною порушення максим часто виступає моральна рефлексія. Об'єктом вербального акту завжди є хтось інший – той, до якого ми повинні ставитися не тільки з огляду наших потреб, а й з погляду моралі, яка висуває свої норми. Моральна поведінка передбачає ввічливе ставлення до людей. Ввічливість – необхідний компонент практики спілкування. Ввічливість, мовний етикет спонукали Г. Ліча доповнити принцип П. Грайса принципами ввічливості, дотримання яких є таким же важливим, як і дотримання принципу співпраці. Г. Ліч сформулював їх у вигляді таких правил, як максима такту – “Намагайся, щоб партнер по комунікації мав максимальний зиск і мінімальні збитки”; максима великодушності – “Намагайся, щоб ти сам унаслідок інтеракції мав мінімальний зиск і максимальні збитки”; максима визнання – “Обмеж до мінімуму критику партнера, визнавай його й оцінюй щонайвище”; максима скромності – “Збільшуй у розмові критику самого себе, обмеж до мінімуму оцінки, позитивне оцінювання самого себе”; максима згоди – “Обмеж до мінімуму незгоду і намагайся максимально збільшити згоду між собою і партнерами”; максима симпатії – “Якомога більше стримуй антипатію і максимально розвивай симпатію між собою і партнерами”; максима фатична – “Підтримуй розмову й уникай мовчанки” [13].

Категорію ввічливості вважають регулятивною категорією, такою, що гармонізує процес спілкування [14], хоча, будучи формальною, вона не завжди відповідає “правді” щирості. Цей маніпулятивний потенціал багатьох ПК використовується при нещирому мовленні, коли психічний стан мовця не відповідає представленому словесно. Нещирість, хоч і небажана в мовленнєвих актах, все ж іноді може бути і нормативною. Наприклад, вживаючи кліше *Jsem rád...*, *Těším se...* не обов'язково реально відчувати і невербально виражати задекларований в них емоційний стан. Категорія ввічливості будучи нормативною, але факультативною у спілкуванні, може мати різну репрезентацію, проте серед вербальних засобів тут варто виділити особливу роль ПК.

ПК функціонують переважно не ізольовано, а в межах певного дискурсу чи тексту, формуючи підґрунтя для ефективного спілкування. Хто їх вживає, повинен володіти **знанням текстових структур**, зокрема жанрів, щоб доцільно вводити ПК у тканину тексту, уміти певним чином увиразнювати, модифікувати й індивідуалізувати. У таких випадках відносяться до ПК як до сегментів тексту, які в глобальній текстовій структурі виконують притаманні їм функції. Такі знання є актуальними при написанні листів, які, маючи стандартизовану структуру, вимагають одночасно і збереження конвенціоналізованої форми, і розумного вияву творчого потенціалу. Більш того, на відміну від більшості інформативних комунікативних актів, типізовані глобальні структури можуть за певних умов розглядатися як культурно зумовлені. Як приклад можна навести чеські клішовані фрази *Váš .../ Vaše...*, *Tvůj.../ Tvá...* заключної частини ділових і дружніх листів.

Вагому роль у виборі ПК відіграє обрання стратегії; природно, що, у свою чергу, цей поведінковий аспект залежить від **знання стратегій**. Ідеться насамперед про те, яку формулу обирати, яку задавати тональність спілкуванню, якою має бути послідовність вербальних і невербальних дій. Наприклад, це може бути демонстрація турботи або ж, що ненормативне, її симуляцією, зокрема у сучасній рекламі, демонстрацією приятельських стосунків чи їх симуляцією у сучасних радіо- чи телепередачах. Тут теж потрібно зважати на культурну зумовленість спілкування, схему, яка задає нам готові форми поведінки. Зіставляючи культурні норми поведінки американців і чехів, письменник Й. Несвадба писав: “*Když někoho oslovíte: „Jak se máte?“*, američan neodpoví: “*Děkuji, a jak se máte vy?“*, nýbrž: “*Děkuji, mám se báječně, a jak se máte vy?“* Крім того, як точно підмітив К. Чапек у одному з нарисів, чехи, відповідаючи

на питання „Jak se máte?“, завжди скаржаться на життя, але роблять це бадьорим тоном, наче похваляються труднощами, без яких живуть лише нероби. У серйозної людини в голові начебто самі турботи.

Урешті-решт важливими є і знання реального світу (**енциклопедичні знання**), але частіше не глобальні, а знання пов'язані зі щоденними життєвими ситуаціями, звичками, що формують пресупозиції значень ПК. Іноді просто неможливо висловити все, що ми думаємо, тому сподіваємося на контекст, ситуацію і знання світу. Іноді мовний вибір буває не дуже точним щодо ситуації і її інтерпретації, але комунікація відбувається, і це пояснюється саме компетенцією. Зокрема, питання чоловіка до дружини під час сніданку *Jak se máš?* може бути виявом турботи (формальної або щирої), або ж непрямим мовленнєвим актом, наприклад, мінімалізацією негативної реакції на несмачну страву чи недружнє ставлення. Тобто, дане ПК, що має стійку синтаксичну структуру питального речення, може інтерпретуватися по-різному. Відповідь залежить від уміння “розшифрувати” формулу адресатом і обрання відповідної стратегії поведінки.

Компетенція дозволяє заповнювати прогалини у значеннях ПК, що виникають з-за неточності і неінформативності референції або навіть її спотворенні. З цього приводу існує цікава думка Й. Бергмана, що “невизначеність, незавершеність, неоднозначність дискурсу повсякдення” не можна вважати недоліком, оскільки “лише завдячуючи цим модальностям можлива комунікація і розуміння повсякденного життя” [15, 168]. Крім того, здається, що саме невизначеність і неточність дискурсу вносить певний творчий елемент у сприйняття мовних одиниць; невідповідність же компетенції призводить до комунікативних невдач (неповного розуміння), а то й до конфліктів (повного нерозуміння).

Як бачимо, комунікативна компетенція є складним утворенням різних знань, своєрідним міксером (порівняння Р. Белла). Проте, здається, метафоричне представлення компетенції як міксера (буквально ‘змішувача’) є не зовсім адекватним, оскільки затінує структурованість явища, що є своєрідною “базою даних” для користувачів. Набір знань, властивих тому чи іншому індивіду, вроджених чи набутих і організованих через досвід, можна порівняти із сіткою (гумбольдтіанська аналогія), через яку він бачить світ, системою категорій, за допомогою яких цей світ членується і пояснюється. Теоретично у всіх людей, що є членами певного суспільства і розмовляють однією мовою, суми знань повинні збігатися. Тому точнішим здається уявлення про компетенцію як про організовані в концептуальні системи знання, які можна описати в термінах фреймів, сценаріїв, схем і т.ін. [1, 3, 16, 17]. Всі вказані поняття мають відношення до концептуальних утворень, що є фрагментами знання про світ, зосередженими навколо певного поняття чи типової для даного соціуму ситуації і пов'язаними з конкретною інформацією, а також може включати дані про послідовність дій у конкретній ситуації. Такі ментальні схеми забезпечують орієнтацію у стереотипних ситуаціях і подіях, у яких ми беремо участь чи які спостерігаємо. Вони дозволяють включатися в комунікацію і більш-менш адекватно пояснити поведінку інших людей, а також планувати свої дії і робити їх прийнятними для даної спільноти чином, щоб партнери по спілкуванню розуміли наші наміри і логіку наших вчинків.

Для представлення ситуацій і процедур їх розв'язання останнім часом активно розробляється формальний апарат, закладений на використанні фреймів. Фрейм представляє собою ієрархічно організовану систему даних, яка є мінімально необхідною для опису стереотипних ситуацій. Фреймові описи подаються у вигляді стандартних структур, що робить їх особливо зручними для моделювання об'єкта і процедур управління за допомогою електронної техніки. Елементи фрейма іноді називають слотами, що містять опис певних варіантів значень ознак ситуацій чи дій для їх розв'язання. За своєю природою фрейми – це структури не лінгвістичні, а когнітивні, але ґрунтуються на знаковій природі мови. Та, на жаль, як зазначають дослідники, “незважаючи на явну “моду” на фрейми, в існуючих на цей час дослідженнях по суті не ставиться питання про наявність безпосереднього зв'язку між понятійними фреймами як засобами організації практики і мовою” [18, 113]. Далекими від життя є і структуралістські моделі мовних одиниць, практично вільні від будь-яких зв'язків з компетенцією.

У зв'язку з цим і надалі залишається актуальною проблема комунікативно-прагматичного дослідження мовних одиниць на концептуальній основі. Зокрема перед нами постає завдання дослідження ПК, які є лише видимою вершиною айсберга концептуального утворення, здатною актуалізуватися у процесі породження чи сприйняття висловлювання.

Щоб визначити опорні компоненти концептуальної схеми, необхідно зважати на основні вимоги, що висуваються до когнітивних моделей, - це уніфікованість, таксономічність, багатовимірність і надійність. Дж. Лакофф у своїй теорії фреймів виділяє ще гетерогенність складу, нечіткість, а також центральність – наявність елемента, який має максимальну кількість ознак інваріантного змісту, і можливість поширення моделі за рахунок нових знань [17].

Зважаючи на ці вимоги, на даному етапі дослідження виділимо спочатку основні компоненти моделі. Вихідним його пунктом вважаємо визначення прототипної сцени, оскільки насамперед вона

співвідноситься зі значеннями слів чи висловлювань. Проілюструємо це на прикладі сцени “Виголошення тоста”, для якої типовими є такі ПК: *Přijijeme si / Napijeme se na vaše zdraví / přátelství / ... , Na vaše zdraví!, At' slouží ke zdraví!, Na zdraví!, At' žije!* Прототипне значення цих формул можна сформулювати приблизно так: “Пропоную випити за ..., оскільки хочу підтримувати з тобою/ з вами / з Вами гарні соціальні стосунки”.

Прототипне значення вказаних ПК передбачає не тільки обов'язкову наявність адресанта і адресата(-а /-ів) і вербальну (‘виголошення тосту’) та невербальну (‘підняття келиха’) дію, що у сукупності можна назвати сценою, а й відкриває перспективу для розширення уявлення про атрибути сцени і наявних на ній “акторів”. Виголошення тостів вимагає певного “набору” компетенцій. Спробуємо їх схематично окреслити.

Знання повсякденних ситуацій дозволяє людям припускати можливість збиратися в більш-менш однорідні угруповання з якоюсь нагодо (або без неї) для приємного проведення часу за спільним столом (чи його уособленням) і час від часу підтверджувати наявність спільноти певними промовами, що називаються тостами. Соціальні знання про ситуацію змушують зважати на неформальність або симуляцію неформальної обстановки і ієрархію мовців. Переважне право на виголошення тосту має насамперед той, хто посідає вищу статусну позицію, як правило, це старша за віком людина переважно чоловічої статі. Власне, виконання ролі промовця автоматично зміцнює комунікативну позицію, піднімає її на вищий щабель, і слухачі повинні це враховувати і певним чином поводитися, зокрема вислухати тости. Тут ми вже переходимо в область знань норм і умов успішного спілкування. При виголошенні тосту такими вважається актуальність рематичної частини і щирість. Знання правил і структури ведення розмов, особливо за святковим чи урочистим столом, вимагає природно і невимушено “вплітати” тости у тканину дискурсу. І, нарешті, знання стратегій поведінки в певних ситуаціях дозволить обрати потрібну формулу, наприклад, щоб виразити не тільки солідаризацію, а й постати як приємна, винахідлива чи дотепна людина.

Актуальними для виголошення тостів і їх сприйняття є також знання мовні: (а) лексичні - наприклад, можливість варіювання лексичним складом рематичної частини: *zdraví / přátelství / štěstí / lásku / spolupráci / aby vám to vyšlo* і т.ін. у складі ПК дозволяє “наблизити” тост до життя, можна назвати і знання лексичних можливостей посилення прагматичної сили, зокрема таких інтенсифікаторів, як присвійних займенників, прислівників, часток; (б) граматичні - наприклад, знання таких граматичних категорій, як наказового (*At' slouží ke zdraví!*) й умовного способів (*Dovolte, abych připil na naše přátelství*), порядку слів *Na vaše zdraví přijijeme!*, можливості компресії *Na vaše zdraví!*; (в) фонетичні - окличність інтонації, логічний наголос; (г) паралінгвістичні - рухи тіла (наприклад, підняття келиха), вираз обличчя (відкритий, дружелюбний погляд, усміхненість).

Звичайно цей перелік знань, які можуть активізуватися в ситуації виголошення тосту не претендує на повноту, а є лише спробою виділення найважливіших вузлових моментів концептуального утворення, названого будь сценою, схемою, моделлю чи фреймом. Активізація одного призведе до активізації інших, оскільки кожен з них не є достатнім для визначення специфіки прототипного концептуального утворення, названого “Виголошенням тосту”. З іншого боку, ці компоненти компетенції не виключають, а знаходячись на перехресті, передбачають один одного.

ПК, будучи частиною когнітивних репрезентацій певних ситуацій у свідомості членів даної мовної спільноти, передають вустами мовця ментальну спрямованість на реальні об'єкти і стани довкілля, компетентний слухач же (чи читач) про цей вектор знає. Підсумовуючи сказане, зазначимо: нашу здатність розуміти стереотипні теми дискурсу чи тексту, оперувати одночасно як частиною, так і цілим, а також формувати установку, а відтак і алгоритм дій при їх розгортанні чи сприйнятті зумовлює компетенція.

ЛІТЕРАТУРА

1. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики // Зарубежная лингвистика. – М.: Прогресс, 1999. – Т.3. – С. 303-350.
2. Hoffmannová J. Stylistika a... - Praha: Tryzonia, 1997. – 200 s.
3. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Белл Р.Т. Социоллингвистика: Цели, методы и проблемы. – М.: Международные отношения, 1980. – 318 с.
5. Хомский. Н. Аспекты теории синтаксиса. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 260 с.
6. Kořenský J., Hoffmannová J., Müllerová O. Metoda analýzy komunikačního procesu // Naše řeč. – 1987. – Ročník 70, červen. – S. 57-69.

7. Серль Дж.Р. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17. – С.151-169.
8. Попович М.М. Питання структури мовного знака та деякі аспекти його тлумачення в сучасних лінгвістичних працях // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія “Германська філологія”. – Чернівці, 2000. – Вип.84. – С. 11-21.
9. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Художественная литература, 1972. – 500 с.
10. Почепцов Г.Г. (мл.). Коммуникативные аспекты семантики. – К.: Вища школа, 1987. – 131 с.
11. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Радянська школа, 1955. – 248 с.
12. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Speech Akts. – New York: Akademic Press, 1975. – Vol.3. – P.41-58.
13. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 220 p.
14. Кормилицина М.А., Шамьенова Г.Р. Категория вежливости в оценочных речевых жанрах // Жанры речи. – Саратов: Изд-во Государственного учебно-научного центра «Колледж», 1999. – С. 257-266.
15. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. – С-Петербург: Алетейя, 1998. – 265 с.
16. Долинин К.А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия // Жанры речи. – Саратов: Изд-во Государственного научно-учебного центра «Колледж», 1999. – С. 7-13.
17. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1981. – Вып.10. – С.350-368.
18. Тарасова Е.В., Черноватый Л.Н. О понятии лингвистического фрейма // Вісник Харківського університету: Теоретичні і прикладні аспекти комунікативної діяльності. – 1994. - №382. – С. 111-124.

УДК 802.0: 800.9

ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Балюта Е.Г.*, викладач, Єнікєєва С.М., к.філол. н., доцент

Запорізький державний університет

**Гуманітарний університет “ЗІДМУ”*

Наприкінці ХХ століття людство вступило у новий етап науково-технічного прогресу, який названо інформаційною революцією. В умовах кардинальних змін в усіх сферах людської діяльності, пов'язаних із глобальною комп'ютеризацією, значною мірою зросли темпи збагачення словникового складу багатьох мов, зокрема англійської, яка зараз переживає справжній “неологічний бум” [1, 4].

На кожному етапі розвитку людства виділяються окремі сфери життя, які розвиваються особливо бурно. Винаходження кібернетичних машин, їх удосконалення, мініатюризація спричинили формування та бурний розвиток комп'ютерної терміносистеми, а впровадження комп'ютерів в усі сфери людської діяльності викликало перехід лексичних інновацій з вузькоспеціальної комп'ютерної мови до загальнолітературної і, врешті-решт, глобальна комп'ютеризація сприяла інтернаціоналізації комп'ютерної лексики.

Одиницями комп'ютерної терміносистеми є терміни - слова або словосполучення, які мають спеціальне, строго визначене значення в окремій (у нашому випадку комп'ютерній) галузі науки або техніки [2, 88]. Важливою особливістю термінів є те, що вони точно виражають поняття, процеси та назви речей, які є характерними для тієї або іншої сфери виробництва. Характерною рисою терміна є його співвіднесеність із точно визначеним поняттям, його спрямованість на однозначність [3, 8].

Задля вірного розуміння та перекладу будь-якого терміна (зокрема комп'ютерного) необхідно знати морфологічну будову терміна, семантичні особливості, що відрізняють його від загальноновживаних слів, особливості контекстуального функціонування цих одиниць.

Усі терміни за своєю морфологічною будовою поділяються на:

1. прості – file “порція інформації, що має ім’я”, disk “кругла пластина з магнітним шаром для зберігання інформації”, program “ комп’ютерна програма”;
2. складні – hotlist “ перелік адрес, які треба зберегти для майбутнього”, keyword “ключове слово”; bottleneck “критичний елемент, що обмежує продуктивність системи”;
3. терміни-словосполучення – burst speed “ найбільша швидкість, з якою пристрій може працювати”; fire button “кнопка для запуску програми”; address map “відбиття логічних та фізичних адрес” [3, 9].

Така класифікація термінів за морфологічною будовою є традиційною в лінгвістиці [3, 9]. Однак, ми вважаємо, що вона має досить умовний характер, оскільки не охоплює терміни, створені шляхом афіксації, телескопії, абрєвіації і т. і.

Комп’ютерна терміносистема складається із термінів, які можна поділити на такі групи:

1. Терміни, корелятивні загальноновживаним словам. Такі терміни утворюються внаслідок того, що загальноновживані слова набувають значення, специфічні для комп’ютерної галузі. У цьому випадку значення терміна є одним із значень загальноновживаного слова. Наприклад, комп’ютерний термін file “порція інформації, що має своє позначення – ім’я” сформувався на базі відповідного слова загальноновживаної лексики, яке має значення “дос’є; підшиті папери”.
2. Загальнотехнічні терміни, що функціонують не лише у межах комп’ютерної терміносистеми, а і в інших галузях науки і техніки. Так, наприклад, термін driver, який у “комп’ютерному контексті” означає “програма, що керує введенням та виведенням інформації”, в інших галузях науки та техніки має ще більш десятка значень [4, 377].
3. Спеціальні терміни, характерні лише для комп’ютерної галузі знань. Прикладом можуть слугувати такі терміни, як cybernetics, gigadisc, hardware, software. В таких випадках значення слова і значення терміна співпадають, тому що дане слово слугує тільки для вираження одного спеціального поняття, тобто являє собою термін і семантика слова адекватна значенню терміна.
4. Терміни, що мають два і більше значень у комп’ютерній галузі. Так, наприклад, термін server є назвою комп’ютера як устрою, за допомогою якого можна виходити до Інтернету, а також програми, що забезпечує вихід до Інтернету.

Комп’ютерна лексика англійської мови має специфічні особливості. Одна з них – притаманність деяким комп’ютерним термінам образності. Хоча в цілому науково-технічні тексти характеризуються відсутністю емоційності та образності [2, 8], деякі комп’ютерні терміни мають яскраво виражений відтінок конкретної образності англійської мови, наприклад, термін mouse, що позначає устрій для регуляції пересування курсору, зовні дійсно нагадує мишу, а назва програми Windows базується на схожості принципу надання інформації у вигляді вікон на дисплеї комп’ютера.

У текстах комп’ютерної тематики часто зустрічаються скорочення, абрєвіатури, утворення яких є наслідком прагнення до скороченості і чіткості. Серед скорочень, що є одиницями комп’ютерної терміносистеми, можна назвати, наприклад, абрєвіатури PC < personal computer (мікроЕОМ, персональний комп’ютер), VR < virtual reality (світ, штучно створений за допомогою комп’ютерної техніки) CLS < Clear Screen (клавіша, що виконує наказ “очистити екран”); акроніми TELEX < teletypewriter exchange (телекс), DIVOL < digital-to-voice translator (переклад цифрового коду на мовлення); скорочення, що являють собою перші склади слів: DEL < delete (клавіша, що призначається для ліквідації знака), INS < insert (клавіша для вставки символу), avail < availability (коефіцієнт готовності), therm < thermistor (терморезистор); скорочення, що являють собою “стислі” утворення, наприклад, cnsl < console (пульт управління), comptpr < comptometer (комптометр), TPWR < typewriter (пристрій для друкування) [5, 6, 7]. Скорочення слова electronic до літери e зустрічається у термінах e-mail, e-cash, e-data, e-mall.

Даючи характеристику комп’ютерної терміносистеми, не можна не сказати про динаміку її розвитку, інтенсивність її збагачення новими лексичними одиницями. Бурний розвиток комп’ютерної техніки спричинив активізацію номінативних процесів, у результаті яких утворилася і продовжує утворюватися велика кількість лексичних одиниць термінологічного характеру.

Особливістю комп’ютерних термінів є те, що вони, на відміну від інших технічних термінів, у результаті глибокого проникнення комп’ютерної техніки у всі сфери життя суспільства, поступово втрачають вузькоспеціальний характер функціонування та стають здобутком загальнолітературної мови.

Таким чином, у другій половині ХХ століття інформаційна революція спричинила формування та бурний розвиток комп’ютерної терміносистеми. У 80-90-ті роки вона збагатилася великою кількістю лексичних інновацій, які, на думку лінгвістів, складають 10% від кількості усіх неологізмів, створених за цей час [8, 371].

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А., Бутов В.Н. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка. – Запорожье: ЗГУ, 2000.- 198с.
2. Носенко И.А., Горбунов Е.В. Пособие по переводу научно-технической литературы с английского языка на русский. - М.: Высшая школа, 1974. -125 с.
3. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы. – М.: Высшая школа, 1973. – 174 с.
4. Большой англо-русский политехнический словарь: В 2 т. /Баранов С.М., Борковский А.Б. – М.: Русский язык, 1991 – Т. 1 – 700 с.
5. Англо-русский словарь по вычислительной технике /под ред. Масловского Е. К. – М: Русский язык, 1987 – 366 с.
6. Словарь по программированию. Английский, русский, немецкий, французский. – М: Русский язык, 1991 – 286 с.
7. Англо-русский словарь по программированию и информатике. – М.: Русский язык, 1987. – 336 с.
8. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови. - Запоріжжя: ЗДУ, 1998. – 431 с.

УДК 802.0.561.31

ТИПОЛОГИЯ ОБРАЗНОГО ПРОСТРАНСТВА В АМЕРИКАНСКОЙ ПОЭЗИИ

Белехова Л.И., к.філол.н., доцент

Киевский лингвистический университет

Представления о пространстве – одни из самых консервативных, инертных представлений в науке, но вместе с тем они наиболее отчетливо выражают диалектический характер самой науки, наших знаний о мире. Историю развития представлений о пространстве излагают обычно, начиная с выделения двух различных концепций пространства. Согласно первой, пространство – это бесконечное вмещилище вещей, арена движения тел. Такое представление о пространстве (его придерживались Демокрит, Эпикур, Лукреций) соответствовало взгляду атомистов на природу вещей. Все сущее рассматривалось ими как совокупность бесконечного числа неизменных по форме и величине частиц – атомов, образующих при сцеплении друг с другом все многообразие тел природы. «Полное» и «пустое» – два неразрывно связанных понятия: атомы могут существовать и двигаться только в абсолютно «пустом» пространстве-вмещилище [11,5].

Этой концепции пустого пространства противопоставляется концепция, выдвинутая Аристотелем. Он полагал, что случайные сочетания неизменных частиц не могут обусловить качественное своеобразие и целостность вещей, их специфические закономерности [1,765]. Отрицание атомизма вело за собой и отрицание пустого пространства. Пустота существовать не может, ибо она – это нечто, имеющее величину, и одновременно ничто, бестелесное начало, ни на что не действующее и не подвергающееся воздействию, чего не может быть, потому что быть не может. Отсюда делался вывод, что пространство – это совокупность мест, занимаемых телами [1,789].

От этих двух позиций авторы, пишущие о пространстве, и прослеживают основные генетические линии современных представлений о нем. Кажущаяся очевидность истинности представлений о пространстве как вмещилище всех вещей и событий длительное время затрудняла развитие учений о пространстве [11,3]. Нынешний период развития представлений о пространстве замечателен тем, что происходит обобщение взглядов на пространство, выработка единой теории, пытающейся объединить пространство микро-, макро- и мегамира [4]. Одновременно разрабатываются теории, описывающие различные формы пространства в разных науках [17; 12; 13].

Понятие пространства широко употребляется в лингвистической науке. Говорят о пространстве текста [17], концептуальном пространстве [21; 3], трехмерном пространстве языка [15]. Объектом данного исследования является образное пространство стихотворного текста в современной американской

поэзии. В задачу статьи входит определение его параметров, свойств, очертаний и контуров. Сложность выделения и исследования проблемы образного пространства текста заключается в том, что оно не обладает той простой и «наглядной» природой, как, скажем, физическое или географическое пространство. Кроме того, при попытке выделения образного пространства исследователь постоянно ощущает на себе тяготение представлений о физическом пространстве, поскольку человеческая деятельность протекает прежде всего в этом пространстве. Тем не менее представляется возможным экстраполировать некоторые общеизвестные характеристики и свойства физического и географического пространства, такие как объем, глубина, широта, рельеф, граница, центр и периферия на образное пространство поэтического текста.

Целью статьи является выявление типологии образных пространств в американской поэзии через определение лингвокогнитивной природы словесных поэтических образов.

Появление термина «образное пространство» стало возможным благодаря новому, лингвокогнитивному взгляду на природу словесного поэтического образа и стихотворного текста. Лингвокогнитивное понимание словесного поэтического образа и его функционирования в поэтическом тексте предполагает рассмотрение образа как категории сознания, как вербализованного знания, опредмеченного в поэтическом тексте, что, в свою очередь, вызывает необходимость изучения системы и структуры этого вербализованного знания с выходом в его моделирование.

Если объект исследования когнитивной лингвистики (система вербализованных знаний) относительно нов для теории языка, то предмет её исследования не меняется: как и для традиционного языкознания, им остаётся семантика языка, с тем существенным отличием, что в спектр семантического анализа привносится более глубокий – концептуальный уровень. При этом приобретает особую значимость определение, согласно которому значение есть по сути «квант опыта», фрагмент информации, подведённый под языковой знак [6,46], или, по-другому – «концепт, связанный знаком» [9,6].

Как и всякая наука, когнитивная лингвистика имеет методологический аппарат анализа, который на сегодняшний день не является до конца сформированным. Обращение к такому сложному объекту исследования, какими являются вербализованные знания, потребовало пересмотра традиционных методов лингвистического анализа, не позволяющих выйти на концептуальный уровень, необходимость которого обусловлена спецификой объекта исследования. Результатом такого пересмотра стало формирование в рамках когнитивной лингвистики новых альтернативных методов лингвистического анализа, основным из которых стал метод концептуального моделирования.

Основное различие между традиционным семантическим анализом языковых единиц и их концептуальным анализом состоит в том, что первый направлен на установление языкового значения и формы его реализации в виде определенной совокупности денотативных, сигнификативных и коннотативных компонентов значения, тогда как второй предполагает скорее поиск тех концептов, то есть целостных единиц мышления, которые «подведены» под тело знака [8,23]. Концептуальный анализ направлен в основном на познание организации знаний о мире, представленных в семантике языкового знака, и в меньшей мере на разъяснение этого знака [7,85]. В ходе концептуального анализа могут быть выявлены как обозначаемые сущности, необходимость «оязыковления» которых и служит причиной тех или иных языковых знаков, так и сущности, с помощью которых происходит данное «оязыковление», то есть концептуальный анализ становится своеобразным мостиком, который позволяет нащупать связующее начало между мышлением и языком.

В данной статье концептуальный анализ словесных поэтических образов используется для выявления типологии образного пространства американской поэзии. Концептуальный анализ предполагает моделирование структуры поэтического образа с целью выявления общих (прототипических), похожих (изотипических) и особенных (идиотипических) образных пространств.

Рассмотрение словесного поэтического образа в свете когнитивной лингвистики предполагает видение его вербальной и концептуальной сторон. Последняя представляет собой гештальтный образ в ментальном пространстве человеческого сознания [23,34; 21, 47], который возникает в голове человека в результате аналогового осмысления действительности на основе чувственного, физического и интеллектуального опыта [22, 83, 115, 117]. Любой опыт человека дан ему в предзнаниях и знаниях [22,344]. А любой вид знания структурирован [2,49]. Понимание языка как воплощенного знания даёт основание для представления его в виде фреймов, схем, схематы, то есть в виде концептуальных моделей [243,243]. Идеализированная концептуальная модель – это ментальное пространство, структурированное в виде фреймов и образных схем, соединенных между собой коннекторами [22,15, 281]. Коннекторы выполняют роль показателей различных отношений между сущностями, заполняющими ментальное пространство [22,282]. Ментальное пространство не имеет онтологического статуса, это концептуальный конструкт, а не объект референции, с которым нечто соотносится, это, скорее, инструмент референции, соотносимый с реальным и воображаемым миром [21, xxxvi]. Способность человека осмыслять, концептуализировать свой опыт (физический и интеллектуальный) основана на когнитивном умении

воспринимать расчленённую структуру объектов реального мира гештальтно, на уровне моторной памяти путём формирования богатых ментальных образов [22,117]. Гештальтное восприятие человеком объектов действительного и воображаемого мира объясняется, на наш взгляд, существованием предконцептуальных, архетипических структур знания. На уровне предконцептуального восприятия мира концепты не структурированы в традиционном понимании связей и отношений, воспринимаются гештальтно, неосознанно и являются архетипическими мотивами, которые рассматриваются в работе как концепты базового уровня.

Архетипы являются предконцептуальной основой когнитивных моделей архетипических словесных поэтических образов, концептуальными импликациями. Дальнейшее построение концептуальных моделей образов осуществляется следующим образом. Согласно традиционному логическому пониманию словесного образа его структуру можно представить в виде абстрактной схемы $X \text{ is like } Y \text{ on the ground of } Z$, где X – это правые элементы образа, Y – левые, а Z – основной признак, по которому осуществляется аналоговое осмысление абстрактных сущностей одних элементов словесного поэтического образа через осязаемые, наблюдаемые, конкретные сущности других его элементов [22,13]. Например, в словесных поэтических образах: «*as my descendants climb/ The knees of Father Time*» (NA, Lowell, 1105); «*in the palace of time*» (NA, Clifton, 1181); «*through the corridors of time*» (NA, Emerson, 114); «*on the dim and faroff shore of the future*» (Sandburg, 497) – абстрактное понятие ВРЕМЯ в правых элементах образа осмысливается как что-то имеющее ОЧЕРТЯНИЕ, ПРЕДЕЛ, выраженное в семантике правых элементов образа словами: knees, palace, shore. Приведенный анализ словесных образов скорее семантический, а не концептуальный.

Сущностям, которые используются в концептуальном анализе при построении моделей, присуща более высокая степень абстракции по сравнению с теми сущностями, которые фигурируют в семантическом анализе. Эти сущности представлены концептами, которые в когнитивной лингвистике понимаются как оперативные единицы мышления, используемые человеком в качестве холистических сущностей для осмысления бытия [6,141]. Как единица познания мира концепт может иметь различную степень информативной насыщенности, оставаясь при этом целостным образованием, способным пополняться, изменяться и отражать человеческий опыт [14,77]. В нашей модели эти концепты являются абстрагированными сущностями правых и левых элементов словесного поэтического образа. Они связаны между собой коннекторами, которые высвечивают когнитивный механизм формирования словесных образов в поэтическом тексте. Содержанием этих коннекторов могут быть различные концептуальные метафоры, метонимии или оксюмороны. Например, архетипический словесный поэтический образ: «*death is a quiet step into a sweet clean midnight*» (Sandburg, 387) построен на когнитивной метафорической модели – DEATH is like CONSOLATION, а образ «*the shadow calls us*» (NA, Robinson, 795) формируется в образном пространстве текста на основе когнитивной метонимической модели – SHADOW stands for DEATH, архетипический словесный образ «*Death is a the mother of beauty*» (NA, Stevens, 1234) создан при помощи конфигурации различных когнитивных образных схем: метафорической DEATH is BAD, BEAUTY is GOOD и оксюморонной BAD is combined to contradictory GOOD. В результате такой конфигурации рождается метонимическое значение образа DEATH is a part of GOOD. Коннекторами вышеназванных концептуальных моделей являются: is like, stands for, is combined to contradictory, is a part of.

Вербальный поэтический образ – результат ословливания этих моделей при помощи разнообразных стилистических приемов и экспрессивных средств. Например, концептуальной моделью словесного поэтического образа «*the big sky blanket*» (Sandburg, 313), (огромное небесное одеяло) является образная схема НЕБО как ТКАНЬ, а образ «*an ocean of tomorrows*» (Sandburg, 85) (океан завтрашних дней) может быть представлен концептуальной моделью ВРЕМЯ как ВОДА.

В основе понимания образного пространства лежит высказанная Н. Павлович мысль о том, что каждый поэтический образ существует не сам по себе, а в ряду других внешне различных, но в глубинном смысле сходных между собой образов (Павлович 1995: 7). Так, образ «*A two-horn silver moon*» (Sandburg) входит в ряд подобных ему: «*the candles of the moon*» (Sandburg), «*when the moon was a hammock of gold*» (Sandburg), «*the hammock of a new moon*» (Sandburg), «*the gold hammock of a moon changes to blood*» (Sandburg), «*a cradle moon rides*» (Sandburg). Подобие объясняется тем, что во всех образах луна ассоциируется с каким-то предметом по форме. Меняется лексический состав образов, меняется основание для сравнения – то общее свойство, которое объясняет образ, но во всех образах есть нечто общее – концептуальная модель – которая объединяет их в прототипические категории, поддающиеся таксономической классификации [22,14]. Представляется возможным выделить различные прототипические категории образных пространств. Например, рассмотрим образное пространство, образы которого объединены общим концептом ЖИЗНЬ:

1. «*I know that life is like an ocean*» (Ashbery), «*the gulf of the rest of my life*» (Hull), «*in a shower of all my days*» (Thomas), «*in life's imbittered sea to drown*» (Robinson), «*the sea of the brine of life*» (Whitmen), «*this river of young – woman life*» (Sandburg).

- II. «*life is a prolonged waltz of changes*» (Koestenbaum), «*life can climb back up a stream of radiance to the sky*» (Frost), «*across slow, short years...*» (Sandburg), «*and half his lifetime lapsed in the hot race*» (Owen), «*cat crouch of ages*» (Sandburg).
- III. «*My Life had stood – a Loaded Gun*» (M. Dickinson), «*the butt ends of my days*» (Rich), «*a future stuck in its circuit like a gun*» (Koestenbaum)
- IV. «*I have measured out my life with coffee spoons*» (Eliot), «*In the prison of his days*» (Shelley).
- V. «*But I have promises to keep
And miles to go before I sleep.
And miles to go before I sleep*» (Frost),
«*Two roads diverged in a wood, and I –
I took the one less travelled by*» (Frost).

В приведенных выше примерах ряд поэтических образов можно сгруппировать в несколько прототипических категорий на основе общей концептуальной модели, которая является ядром структуры образа: I – ЖИЗНЬ как ВОДА; II – ЖИЗНЬ есть ДВИЖЕНИЕ; III – ЖИЗНЬ – АРТЕФАКТ; IV – ЖИЗНЬ – ВМЕСТИЛИЩЕ; V – ЖИЗНЬ – ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ.

Условием вхождения в прототипическую категорию является сходство (*similarity*) с моделью [23, 60]. Понятие сродства – это один из самых трудных психологических конструктов, поскольку, во-первых, это градуированный концепт. Во-вторых, это довольно субъективное понятие. В классической семантике сходство определяется по количеству общих свойств, признаков сравниваемых объектов [22,553]. Однако, возникает вопрос, все ли свойства одинаково принимаются в расчет как критерий похоти. Существуют ли жесткие ограничения для вхождения в категорию? Имеет ли прототипическая категория резко очерченные границы или они размыты? По Р. Лангаку, прототип – это наиболее типичный представитель категории. Остальные же члены входят в категорию по принципу воспринимаемой похоти (*perceived resemblance*) на прототип [23,371]. Принимая такую точку зрения, мы рассматриваем прототипическое образное пространство как пространство, имеющее «центр» и «периферию». Центральным, наилучшим образцом категории будет словесный образ, наиболее полно соответствующий концептуальной модели, а периферию составляют образы, отличающиеся некоторым набором признаков, несовместимых с образцом.

Учитывая именно концептуальную сторону словесных поэтических образов, мы разделяем их на архетипы, прототипы, стереотипы, изотипы и новообразы – идиотипы и кенотипы (от греческого *typos* – образ, *isos* – похожий, *idios* – особенный, *kainos* – новый).

По К. Г. Юнгу **архетипы** – это общие образные схемы, «коллективное бессознательное», код истории, код культуры человечества [19,112; 20,98]. На языке современной когнитологии архетипы К. Юнга можно назвать предконцептуальной основой для формирования структур представления знаний. Вероятно, это генетически наиболее древние формы мышления, вносящие свой вклад в адекватную обработку информации человеком. Архетипы коллективного бессознательного можно рассматривать как своеобразные когнитивные образы, на которые ориентируется человек в своем инстинктивном поведении: интуитивное схватывание архетипов предшествует любому его действию, «спускает курок» инстинктивного поведения человека; это – когнитивная структура, в которой в краткой форме записан родовый опыт [18,38]. Архетипический образ приобретает материальные очертания, ословливание на волшебной земле поэзии. Если архетип — это произвольная форма мышления, то словесный поэтический образ — продукт сознательного творчества, экспликация предконцептуального и концептуального знания путем различных лексико-синтаксических конфигураций лингвистических единиц в поэтическом тексте. Так, например, архетипы ЖИЗНИ и ВОДЫ воплощены в генетивной синтаксической конфигурации – «*life's clear stream*» (Frost, 43).

Прототипы представляют собой «наилучшие образцы» группы образов, объединенных в одну прототипическую категорию на основе единой концептуальной модели, которая передает общий смысл целого ряда образов [24, 91].

Изотипы – образы, похожие у ряда авторов. Например, словесные поэтические образы: «*death like quieting balm*» (NA, Jeffers, 1546), «*death is rest and peace*» (NA, Longfellow, 408), «*death is a quiet step into a sweet clean midnight*» (Sandburg, 67) – входят в одну прототипическую категорию образов, в основе которых лежит единая концептуальная модель DEATH IS CONSOLATION и классифицируются нами как изотипические образы, осуществляющие интертекстуальную связь между образными пространствами поэтических текстов.

Стереотипы – устойчивые образы, передающие стереотипные представления, расхожие истины, свойственные некоторой социальной группе людей [16,94]. Стереотипы в отличие от прототипов всегда оценочны, то есть выполняют аксиологическую функцию в образном пространстве поэтического текста. Например: «*The weeds say life is a lively thing*» (Sandburg, 258), «*life is hopeless and beautiful*» (NA, Nemerov, 1779).

Новообразы – идиотипы и кенотипы – это образы, не похожие на известные образы, максимально удаленные от инварианта или прототипа. Кенотип и идиотип отличаются друг от друга степенью абстрагирования, способностью образовывать прорыв в новую концептуальную реальность. **Идиотип** – авторская интерпретация действительности, его видение мира и своеобразное ословливание, **кенотип** – новый узел в концептуальной сетке понятий. Идиотипический словесный поэтический образ актуализируется путем расширения архетипа или разрушения стереотипа: «*The anchor of a dream*» (NA, Woods, 2707), «*Time knocks in another brass nail*» (Sandburg, 89), «*There was a child wanted the moon off the sky*» (Sandburg, 187). Кенотип появляется в результате разрушения архетипа: «*It was evening all afternoon*» (Stevens, 56), «*The imperfect is our paradise*» (Stevens, 278).

Идиотипы создают рельеф образного пространства, поскольку являются наиболее выделенными, выпуклыми структурами текста за счет конвергенции многих стилистических приемов, участвующих в их формировании. Архетипы показатели глубины образного пространства, они же обеспечивают интертекстуальную связь с другими поэтическими текстами и устанавливают контакт с прошлым. Кенотипы же нацелены в будущее, а стереотипы и изотипы ведут диалог с настоящим. Графически различные образные пространства представлены на рис. 1.

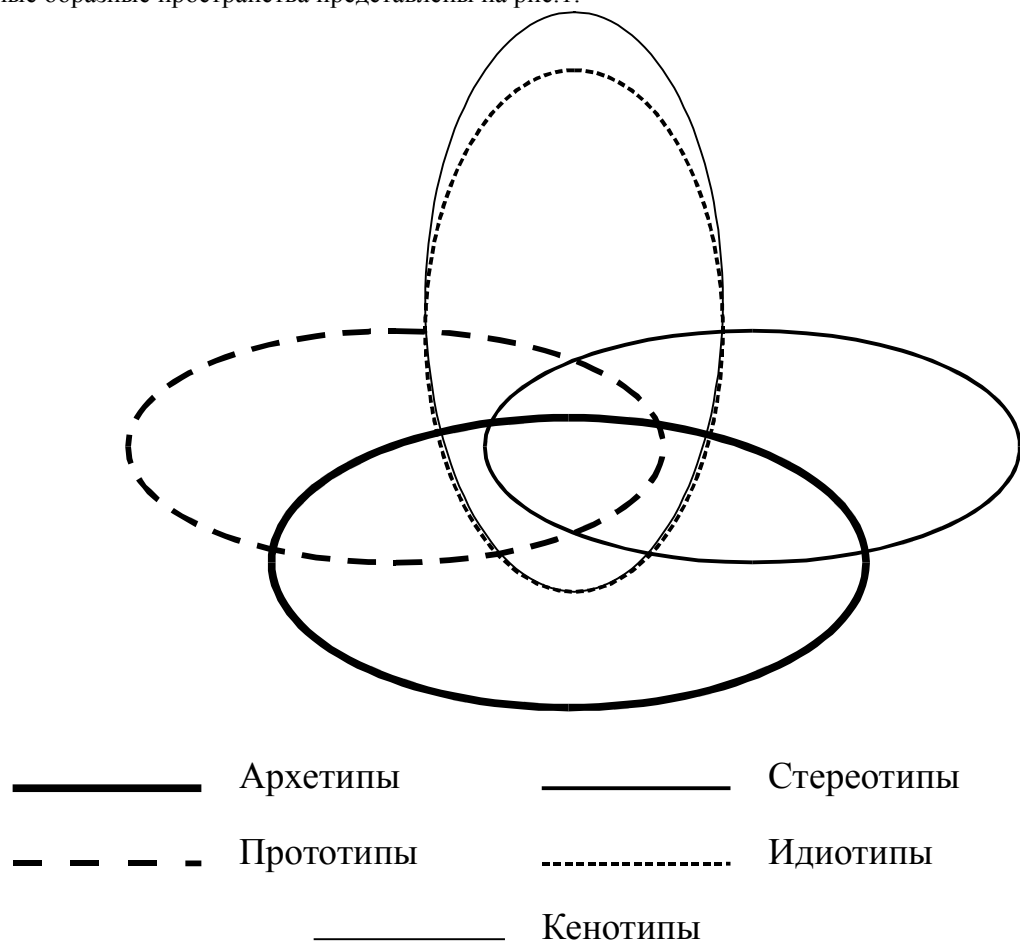

Рис. 1

Подводя итоги вышесказанному, можно заключить, что концептуальный анализ словесных поэтических образов позволяет выявить различные прототипические категории образов которые, в свою очередь, дают возможность дифференцировать образные пространства, разграничивая архетипические и стереотипические, идиотипические и кенотипические пространства словесных поэтических образов. Помимо пространства отдельных образов представляется возможным говорить об образном пространстве текста. На наш взгляд, образное пространство стихотворного текста представляет собой картину «местности обитания» и взаимодействия типологически различных образов. Образные ландшафты текстов различаются тем, как разные образы вплетены в ткань текста. Раскручивание механизма вплетения образов в текст ведет к более адекватной интерпретации смысла текста. Ключом к разгадке механизма формирования и функционирования образов в поэтическом тексте может стать их рассмотрение в лингвокогнитивном ракурсе, в частности через типологизацию образов на основе пространственно-временного параметра, что предусматривает раскрытие «истории» их создания и установления характера их функциональной «встроенности» в общую концептуальную систему образного пространства поэтического текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. – Минск: Литература, 1998. –1392 с.
2. Голосовкер Я. Э. Логика мифа. – М.: Наука, 1987. – 218 с.
3. Еремеева Н. Ф. Концептуальное пространство английской сказки: Дис....канд.филол. наук. - Черкассы, 1997. – 154 с.
4. Компанеец А. С. Симметрия в микро- и макромире. – М.: Наука, 1978. – 207с.
5. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981.– 200 с.
6. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в языковой картине мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Ред. Серебренников Б. А. – М.: Наука, 1988 - С. 141-172.
7. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991.– 145 с.
8. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 326 с.
9. Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании. – Владимир: Владимирский гос. пед. ин-т, 1974.– 160 с.
10. Павлович Н. В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке. – М.: Россельхозакадемия, 1995. – 491 с.
11. Потёмкин В. К. Симанов А. Л. Пространство в структуре мира. – Новосибирск: Наука. Сибирское отделение, 1990. – 176с.
12. Руднев В. П. Визуальные стратегии во враждебном пространстве // Художественный журнал, №8, М., 1995. – С. 46 – 58.
13. Руднев В. П. Морфология реальности. Исследование по «философии текста». Серия «Пирамида» – М.: Русское феноменологическое общество, 1996. – 207с.
14. Рябцева Н. К. «Вопрос»: прототипическое значение концепта // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 72 – 77.
15. Степанов Ю. С. Язык и Метод. К современной философии языка. - М.: «Языки русской культуры», 1998. – 784 с.
16. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
17. Топоров В. Н. Пространство и текст // Текст: Семантика и структура. – М.: Наука, 1983. – 356 с.
18. Руткевич А.М. Архетип // Культурология XX век./ Энциклопедия. Т. 1. – СПб.: Университетская книга; «Альтейя», 1988. – С. 37–38.
19. Юнг К.Г. Архетипы и символ. – М.: Renaissance, 1991. – 306 с.
20. Юнг К.Г. Психология та поезія // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 91–109.
21. Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. – Cambridge (Mass.): Cambridge University Press, 1994. – 184 p.
22. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
23. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical prerequisites. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 506 p.
24. Rosch E. Principles of Categorization. // E. Rosch and B. B. Lloyd (Eds.), Cognition and Categorization.– Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1977. – P. 27 – 48.

ИЛЛЮСТРАТИВНЫЙ МАТЕРИАЛ

NA - Norton Anthology of Modern American Poetry.– New York: Penguin Books, 1989. – 2856 p.

Sandburg Carl. The complete Poems. – San-Diego, New York, London: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1970. – 798 p.

ПРОБЛЕМА ВЕРЫ И ЗНАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖ.Г.БАЙРОНА

Бережная Н.И., аспирант

Запорожский государственный университет

Человечество готовится вступить в новое тысячелетие. С чем же оно приходит к этому знаменательному событию? Революции и войны, экономические и социальные кризисы, глобальные проблемы современности. И как результат – кризис в духовной сфере. Последние десятилетия особенно остро встал вопрос о восстановлении устойчивого психологического равновесия, заполнении определенной эмоционально-душевной пустоты; назрела необходимость защиты нравственных ценностей человечества. И все чаще как единственная сила, способная дать целостное мировосприятие, сплотить общество, мыслится религия. «Религиозное оживление» наблюдается во многих сферах человеческой жизни: политике, искусстве, философии. Закономерно появившаяся, исторически и социально обусловленная религия и сейчас отвечает многим духовным потребностям человека, продолжает оставаться одним из неиссякаемых источников нравственных ценностей. На такую востребованность религии в современном обществе указывали многие ученые: «Кардинальные геополитические и иные катаклизмы последнего десятилетия спровоцировали духовный кризис, сущность которого в значительной мере обусловлена отказом от идеологий и кумиров недавнего прошлого и поисками их жизнеспособных и перспективных «эквивалентов». В связи с этим на значительных территориях человеческой цивилизации в очередной раз произошла актуализация проблемы «вера и неверие в Бога» [1, 7].

Человечество вновь обратилось, пользуясь выражением К.Юнга, к «мудрости всех времен и народов», пытаясь через библейскую «призму» понять окружающий мир и собственное место в нем. Литература и философия противопоставления личности и общества является ведущей для литературы и философии конца 19 – начала 20 века сосредоточились на «экзистенциальном» направлении, где прежде всего поднимаются вопросы нравственные, где важнее всего внутренний мир человека, где острее всего звучат проблемы понимания и смысла жизни, знания и веры. Как справедливо заметил А. Нямцу, тяготение к религии объясняется не только тенденциями моды, но и, главное, «судорожными попытками людей заменить чувства социальной и духовной бесприютности». [1, 7]. Неисчерпаемая нравственная значимость христианства позволяет заполнить этот «пробел» в современной жизни. «Непреходящая молодость христианской этики убедительно и весомо подтверждается многовековой литературной жизнью евангельского сюжетно-образного материала, который продолжает оставаться нравственным императивом для людей разных народов и поколений, углубляется и обновляется по мере взросления цивилизации, медленно и противоречиво отыскивающей путь к состоянию совершенного человечества» [1, 7].

Библейский сюжетно-образный материал активно использовался (и используется) писателями, которые стремились дать собственное толкование известных структур, при этом нередко расширяя диапазон событийно-семантических доминант. В каждой версии дается «своя» трактовка ситуации или образа, опирающаяся на конкретно-историческую почву. Различные литературные интерпретации одного и того же материала не могут быть идентичными, так как каждый писатель по-разному осмысливает или «переосмысливает» канонический вариант, включает в него определённые философско-этические и психологические моменты, созвучные данной эпохе, которой он принадлежит. Поэтому возникают принципиально новые модели и трактовки культурного наследия, «не только и не столько отвергающие общеизвестное, сколько творчески его перевоссоздающие, преодолевающие одномерность предшествующих интерпретаций» [1, 9].

Такой принципиально новой литературной интерпретацией, на наш взгляд, является мистерия Дж. Г. Байрона «Каин». Его философская поэма – яркий пример качественного разрушения традиционной семантики и аксиологических доминант легендарно-мифологического материала. Многие исследователи (Штайнер, Юнг) отмечали, что во все времена и у всех народов имеется мотив враждующих братьев, который в своих бесчисленных вариациях все еще разрушает семьи. Бог и Сатана, Иаков и Исав, Каин и Авель, где один является носителем света и добра, а другой – тьмы и зла. Образ Каина, «неудачного» сына Адама, искаженного Божьего образа, eidolon Сатаны, всегда привлекал внимание писателей. На наш взгляд, байроновская интерпретация его является одной из самых интересных.

Великий английский романтик в предисловии к своей поэме назвал несколько источников, помимо Библии, вдохновивших его на создание «Каина» (правда, сам автор уверял, что именно отсутствие или незнание произведений на подобного рода сюжеты заставило его взяться за перо): «Смерть Авеля» Гесснера, «Потерянный рай» Мильтона, теория Кювье. [2, 670-671]. В поэме поднимаются многие серьезнейшие проблемы, которые группируются вокруг антиномии «Я – окружающий мир»

(возникновение которой является несколько необычной для начала 19 века, тогда как именно проблема веков).

Следует подчеркнуть, что сам Байрон никогда не претендовал на сколь-нибудь серьёзное, с научной точки зрения, философское разрешение поставленных вопросов. Он не любил философии и не понимал увлечение ею многими известными писателями; считал, что поэт может испортить свой дар, начитавшись «прекрасного гения Трансцендентальной Философии и Метафизики». [3, 32]. При этом Байрона волновали общеполитические вопросы, но иногда ему не хватало достаточной теоретической базы для их самостоятельного разрешения. Именно такие «вечные» вопросы он поднимает в мистерии «Каин», которая для многих его читателей и исследователей стала не просто переосмыслением библейского мифа о братоубийстве, но и своеобразным поэтическим выражением борьбы человека против мирового зла. Многие годы эта поэма трактовалась исследователями несколько односторонне – как «бунтарская», «богоборческая», что, со стороны зарубежных критиков, вызывало определённое неприятие и возмущение, а, со стороны отечественных, – совершенно наоборот (по известным причинам). Такой «идеологический» подход к великому произведению наблюдался даже у крупнейших байроноведов: «Поэт подвергает критике разума авторитет религии, требующей примирения с этим злом. Поэтому герой его Каин восстаёт против дурного, враждебного мира, созданного «всемогущим тираном» богом на мучение людям. Возмущаясь покорностью своего брата и родителей, Каин с восторгом прислушивается к откровениям Люцифера, раскрывающего перед ним бессмысленность всего сущего» [4, 66].

Примечательно, что сам автор, предвидя упреки в крамольности, ещё в предисловии указывал на то, что он никоим образом не противоречит Библии, что в его поэме присутствует лишь необходимый поэтический вымысел. [2, 671]. Байрон не был ни еретиком, ни атеистом, как верно замечал Д.С.Павличко: « Не глядя на крамольность «Каина» Байрон в целом не противоречил христианской вере». [5, 128]. В беседах со своим другом Шелли он неоднократно говорил, что поэтом можно быть, лишь получив особый дар от Бога. [3, 34]. Так что утверждать однозначно, что мистерия «Каин» содержит в себе богохульство или конкретный социальный протест, было бы неверно, так как при этом скрывалась бы вся широта авторского замысла.

По нашему мнению, основную проблему данного произведения Байрона можно сформулировать как антиномию знания и веры, все остальные подчинены решению именно этого конфликта. Причем, как бы Байрон не «открещивался» от философии, ему удалось раскрыть суть проблемы не на обыденном, а на философском уровне, используя при этом «благодатный» библейский материал. Можно с уверенностью сказать, что мистерия «Каин» явилась своеобразным итогом длительных раздумий автора, результатом его творческих поисков.

Известно, что антиномия «знание – вера» порождает различные конфликты: человек и природа, человек и человек, существование и сущность, опредмечивание и самоутверждение, свобода и необходимость (воля и долг), индивид и коллектив. Ещё в 1807 году Байрон написал стихотворение «Хочу я быть ребёнком вольным», в котором поднимает вопрос свободы индивида и противостояния его окружающему миру. Общеизвестно, что поэт был увлечён «античностью» и преклонялся перед сильными свободолюбивыми натурами. Его «Прометей» (1816) явился своеобразным гимном свободе и божественной сущности человека. В этом произведении знания, разум ассоциируются у Байрона с благом, счастьем людей, которому противится «всесильный Рок – глухой тиран». Прометей несёт людям знания, жертвуя при этом самым важным, что есть у человека, – свободой. Байрон, как истинный англичанин, который «склонен не столько думать, сколько действовать», выбирает решительных, действующих героев, которые «не столько стремятся к поиску высших и окончательных истин, сколько реально действуют, чуждаясь различных утопий». [6, 155]. Не случайно лозунг «знание – сила» был провозглашён именно англичанином Ф. Бэконом. Байрон был сыном своего народа, но, выражаясь словами Сальватора Мадариаги, был нетипичным англичанином, так как его индивидуализм был не поверхностным, а «исконным, внутренним», к тому же ещё он был «человеком безудержной страсти». [6, 157]. Поэтому в «Прометее» он не анализирует свои чувства и не подчиняет их контролю со стороны практического разума. Это произведение можно назвать поэтическим выражением бэконовского лозунга «знание – сила».

Байрон был передовым сыном своего времени. Ему были близки просветительские взгляды Вольтера и Руссо. Великий поэт принадлежал к новой европейской культуре, которую отличало своеобразное отношение к культурно-исторической традиции. Будучи по своей сути глубоко связанной с античной и средневековой традициями, новая культурная эпоха стремилась отказаться от существующих авторитетов и руководствоваться только принципами «естественного разума». Человек нового времени высказывал своё критически-негативное отношение к прежней культуре, объективно основываясь на распаде прежних общественных порядков и форм общественной жизни. Самым главным провозглашается собственный разум, собственное мнение, личностная свобода.

Именно в это время складывается новое отношение к научному знанию, которое могло обезопасить человека от посягательств фанатиков веры. Но уже к началу 19 века начинают остро ощущаться противоречия и диссонансы века Просвещения: «Противоречие между различными духовными способностями человека, открытое Кантом, обернулось проекцией напряжения, сложившегося в культуре между познавательным и ценностным отношением человека к миру» [7,71].

Байрон, будучи приверженцем культа разума, не мог по своей натуре принять один момент, логически вытекающий из рационалистической этики, - фактическое отсутствие личной свободы, пренебрежительное отношение к страстям, чувствам, фантазии. Великий поэт переживал распад эпохи Просвещения и начало следующей культурно-исторической эпохи – Романтизма, что отразилось на его творчестве. Д.С.Павлычко отмечал: «Как вольтерьянец и руссоист Байрон был сторонником культа разума, и в то же время как романтик – иррационального, чувственного. Эта двойственность может показаться, на первый взгляд, определённым несоответствием эпохе, свидетельством прочности той пуповины, которая связывала Байрона с веком Просвещения, которую он так и не смог разорвать».[5,27]

К вопросу целесообразности, «оправданности» знания Байрон обращается в драме «Манфред». Перед нами излюбленный поэтом тип героя – непокорный и решительный Манфред, который борется до конца за свои знания и свободу:

«Я не смирюсь, покуда сердце бьётся,
Не отступлю, хотя бы мне пришлось
Бороться с целым адом; вам удастся
Взять не меня, а только труп». [2,667].

Герой драмы жаждет познания, ещё смутно представляя себе конечную его цель:

«и знания мои
Во мне будили жажду новых знаний,
И креп я в них, покуда....» [2,636].

Стремясь постичь то, чего ещё никому не удавалось, Манфред хотел не просто абсолютной свободы и власти, но и преодолеть извечный страх человека перед смертью, узреть «лик Вечности». Такой личности не нужны ни единомышленники, ни всеобщее понимание и восхищение. Окружающий мир безразличен Манфреду, только одна Астарта могла быть рядом, потому что:

«Нас
Сближали одинаковые думы,
Любовь к уединению, стремленья
К таинственным познаниям и жажда
Обнять умом вселенную, весь мир...» [2,636].

Подчиняя все свои чувства, эмоции, стремления и желания единственной жажде познания, что же взамен обрел волшебник? Одиночество, которое раньше не страшило героя, после смерти Астарты начинает угнетать его. Познав всё, он больше не имеет никаких желаний. Постепенно он приходит к мысли:

«Что самое обманчивое в мире -
Химеры философских измышлений,
Что мудрость их – пустейшая из фраз...» [2,651].

Великий чародей подчинил себе даже духов, стал бессмертным. И что же это ему дало?

«он стремился
Душою прочь от мира и постигнул
То, что лишь мы, бессмертные, постигли:
Что в знании нет счастья, что наука-
Обмен одних незнаний на другие...» [2,645].

Герой Байрона, руководствуясь только собственным разумом и волей, в результате стремится лишь к одному – забвению и смерти. Налицо все элементы «агасферовского комплекса»:

«С людской толпой сливался я - забвенья
Искал везде, но от меня сокрыты
Пути к нему: все знания, все чары,
Что добыл я столь тяжкими трудами,
Бессильны здесь, и, в безысходной скорби,
Я должен жить, - жить без конца». [2,637].

Знания привели Манфреда к утере смысла жизни, нравственно-психологической сферы человека. Являясь по сути связующим звеном между природой и человеком, его материальной и духовной сторонами, знания стали для героя драмы самоцелью. В своём творчестве Байрон только подошёл к

разрешению такого парадоксального явления: разрушая наивно-целостное восприятие мира, которое даётся определённым мировоззрением, подвергая сомнению каждый постулат, принимавшийся ранее на веру, наука не даёт взамен такого же целостного аксиологически убедительного миропонимания, все её конкретные истины, как известно, охватывают лишь узкий круг явлений, нередко при этом уничтожая интимный и глубоко психологический подтекст. Манфреда Байрона можно рассматривать как начало довольно длительного процесса утраты современным человеком внутреннего «стержня», необходимой целостности. Сам автор, не имея достаточной теоретической базы и не будучи уверенным в принципиальной возможности разрешения этого противоречия, прибегает в драме «Манфред» к каноническому варианту:

«Что я живу? Но скорбь – наставник мудрых;
Скорбь – знание, и тот, кто им богаче,
Тот должен был в страданиях постигнуть,
Что древо знания – не древо жизни» [2,616].

В сентябре 1821 года Байрон заканчивает мистерию «Каин», ставшую, по мнению многих исследователей, высшим достижением поэтической драмы в истории романтизма. Опираясь на известную библейскую легенду, поэт ставит волновавшие его вопросы о смысле бытия, о добре и зле, о любви и счастье, о разуме и свободе, поражая современников глубиной философских раздумий. Байрон в «Каине» «озвучил» многие проблемы своей эпохи, отразил смену ориентиров времени. Разделяя социально-политические взгляды просветителей, поэт предчувствовал конец века «безграничной мощи разума». Просвещённое общество оказалось далеко не идиллическим, а воспетый многими разум мог наносить глубокие душевные раны человеку, не всегда являясь спутником прогресса. Современники воочию убедились, что попытка рационально организовать общество «свободы, равенства и братства» во Франции обернулась массовым террором. Промышленная революция в Британии привела к падению уровня жизни тех, ради кого она делалась, при этом «ещё больше сказала на их духовном состоянии, превратив цельного человека в «частичного рабочего».[7,71].

Оказалось, что бесспорных достижений естественных наук 18 века и провозглашения человека разумным существом, совершенно недостаточно для создания гармоничного сообщества людей. Вот что произошло на рубеже веков: «...спроектированная разумом гармония превратилась в хаос. С крушением же сконструированного «от ума» порядка пошатнулся и престиж его вдохновителя – разума. Больше нельзя было пренебрежительно относиться к страстям, чувствам, фантазии, интуиции, предрассудкам. Становилось ясно, что человек – далеко не рациональное существо, что его поведение определяется бесконечным количеством внешних и внутренних факторов».[7,72].

В лице Каина Байрон показал своего современника, как говорил Кант, существа двойственного, одновременно принадлежащего миру «природы» и царству «свободы». Его герой не может примириться с тем, что: «Материя не может в совершенстве Постигнуть духа». [2,726]. Конфликт двух начал (разума и чувства, знания и веры, долга и независимости) не даёт покоя Каину:

«...я томлюсь
В трудах и думам; чувствую, что в мире
Ничтожен я, меж тем как мысль моя
Сильна, как бог!...» [2,682].

Пытаясь разрешить это противоречие, герой Байрона стремится к знанию, которое у него ассоциируется с добром и счастьем («Жизнь есть благо, И знание есть благо» [2,675]. «Но лишь затем, чтоб знание служило дорогой к счастью»[2,730].).

Каину непонятно смирение родителей, их нежелание воспользоваться запретным плодом: «Мой отец давно смирился; в матери угасла та искра, что влекла её к познанию...»[2,682]. Его жажду познания питают три источника. Первый – страх перед смертью (вспомним слова Люцифера «А я, познавший всё, уж не страшусь Ни перед чем. Вот истинное знанье» [2,688]). Второй – ощущение несчастья и несправедливости. Байрон наделил своего героя нежными чувствами, способностью воспринимать прекрасное, любить ближнего больше, чем себя самого. Интересно, что в отличие от библейской легенды его герой искренне любит Авеля, не замечает того, что его брат более любим родителями и богом. Каину мучительно осознавать, что все, кто ему дорог, обречены на страдания и смерть. Сомнение приводит его к мысли о несправедливости божьего суда:

«Искупленье!
Но в чём мы виноваты? Почему
Я должен пасть за грех, не мной свершённый,
Иль от другого жертвы ждать за этот
Таинственный и безымянный грех,
Весь состоявший только в жажде знанья?»[2,747].

И, наконец, третий источник – стремление разгадать «тайну» жизни. Вечные поиски человеком смысла жизни, собственного места в окружающем мире, размышления о сущности добра и зла заставляют Каина действовать.

Байрон показывает, что на пути к истинному знанию его герой приходит к двум выводам: во-первых, что знание приносит зло; во-вторых, оно ложное, так как не избавляет от смерти. Ответ на заблуждения Каина автор вкладывает в уста Люцифера, который утверждает, что «непременный итог людских познаний» – это осознание собственного ничтожества и что знания не могут быть ни добрыми, ни злыми, так как «добро и зло суть сами по себе».[2,742]. Именно Люцифер указывает на истинную причину всех бед человеческих: «Сомненье – гибель, вера – жизнь».[2,705].

Примечательно, что Байрон показывает наличие у Каина важных предпосылок этого специфического свойства человеческого сознания, которые стали основополагающими для людей уже нашего столетия. Это выход религии из собственного поля в область этики и морали, т.е. остро ощущается отсутствие у главного героя определённой системы ценностей, которая давала бы ему своеобразное психологическое утешение и поддержку, какую-то гарантию на справедливость в будущем. Именно отсутствие веры, место которой знания заменить не в силах, является причиной трагедии Каина. Известно, что специфика этого основополагающего духовного акта позволяет человеку чувствовать свою причастность к божественному, связь с абсолютным нравственным гарантом. Согласно религиозным воззрениям, если человек осуществил в себе акт веры, то тем самым придаёт смысл собственной жизни, преодолел её стихийность и бесследность, обосновал идею добра и справедливости. Герой Байрона в своих поисках отрицает не столько веру, как таковую, сколько логически вытекающий из неё результат, а именно – пассивно-созерцательное отношение к жизни.

Основной конфликт (столкновение знания и веры) мистерии отразил, как уже говорилось выше, противоречие, которое пытался разрешить и сам Байрон, и его современники. На это верно указывал Д.С. Павлычко: «Но в этой двойственности крылось нечто большее, а именно дуализм, который определял особенность идеалистической философии времени и был присущ взглядам и эстетике большинства романтиков. И хотя Байрон был наименьшим идеалистом среди английских поэтов эпохи, всё же и он отдавал дань идеалистическим влияниям 19 века».[5,128].

Каин не смог разрешить это противоречие, но автор в поэме указывает возможные пути выхода из сложившегося конфликта с помощью Ады и Люцифера, которые направлены на развитие внутреннего содержания человеческой сущности:

«Один лишь добрый дар
Дало вам древо знания – ваш разум:
Так пусть он не трепещет грозных слов
Тирана, принуждающего верить
Наперекор и чувству и рассудку.
Терпи и мысли – создай в себе
Мир внутренний, чтоб внешнего не видеть:
Сломи в себе земное естество
И приобщись духовному началу!».[2,742].

За внешней «крамольностью» слов Люцифера кроется глубокий психологический подтекст, который был характерен больше для наступающей эпохи, наличие которого в конце 19 века-начале 20 века отмечали многие исследователи: «Мыслительную практику второй половины 19 века стало отличать... внимание к смысловому назначению жизни, можно сказать – к экзистенциальной идее человека, избираемой свободно, т. е. К миру ценностей и смыслов».[7,73].

ЛИТЕРАТУРА

1. Нямцу А. Идеи и образы Нового Завета в мировой литературе. – Черновцы: Рута, 1999. – 326 с.
2. Байрон Дж. Г. Избранное. – М.: Рипол Классик, 1999. – 827 с.
3. Записки о лорде Байроне. – СПб., 1835. – 327 с.
4. Дьяконова Н. Байрон в годы изгнания. – Л.: Худ. лит., 1974. – 189 с.
5. Павлычко Д. С. Байрон. – К.: Дніпро, 1989. – 197 с.
6. Кармин А. С. Основы культурологии. Морфология культуры. - СПб.: Лань, 1997. – 507 с.
7. Философия культуры. Становление и развитие. – СПб.: Лань, 1998. – 443 с.

НОВА ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА І ТЕРМІНОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Белозьоров М.В., аспірант

Запорізький державний університет

Мова розвивається безупинно, але як і будь-яка інша система нерівномірно: у різні періоди в неї активізуються ті чи інші процеси в сфері фонетики, лексики, морфології, синтаксису. В останні роки ХХ століття в лексиці англійської мови сфери економіки і бізнесу можна спостерігати активні, динамічні процеси. Це виражається перш за все в більшій частоті вживання економічної лексики і термінології, а також у появі нових одиниць для номінації нових понять, предметів, явищ, які з'явилися у зв'язку з бурхливим розвитком економічних відносин в останні десятиліття. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, культурної та економічної інтеграції, створення транснаціональних компаній спостерігається постійне зростання значення ділової сфери спілкування [1,128].

Дослідження англійських неологізмів у сфері економіки та бізнесу свідчить про закріпленість певних одиниць за відповідними понятійними блоками. Уявляється можливим виділити такі понятійні блоки сфери економічного життя, які є головними постачальниками неологізмів:

- 1) загально-економічні поняття, які використовуються в економічних теоріях, доктринах, економічній політиці (monetarism, supply-sideism, trickle-down economics, knowledge economy);
- 2) реорганізація управління економікою та бізнесом (make-over, downsizing, re-engineering, downaging, rightsizing, smartsizing);
- 3) маркетинг і реклама (database marketing, telemarketing, downmarket, advertorial, business-to-business advertising);
- 4) фінанси і кредит (back office, bucket trading, insider trading, microlending, microlender);
- 5) валютний і фондовий ринки (junk bond, junk debt, fallen angel);
- 6) людські ресурси (empowering, cross-training, EAP – employee assistance program);
- 7) корпоративна культура (insider, corporocrat, corporatize, corporate raider, macho culture, process culture);
- 8) інформаційні бізнес-технології (teleworker, teleport, telecottage, cybercommuter, e-commerce, cybershopping, virtual executive, road warrior, virtual megastore);
- 9) виробнича сфера, промисловість (post-fordism, just-in-time, outsourcing, insourcing).

Вживання нових лексичних одиниць економічної сфери актуалізується в широкому діапазоні комунікативно-прагматичних ситуацій і відповідних типах і жанрах мовлення. Центальною зоною функціонування одиниць економічної лексики є спеціальна мова (в писемній та усній формах), особливо слід відзначити мову засобів масової інформації і повсякденне мовлення спеціалістів. Можливо виділити такі зони функціонування нової економічної лексики:

- 1) тексти (в самому широкому аспекті), які актуалізують комерційну практику (“мова” операцій з акціями, цінними паперами, товарами і валютами, “мова” маркетингу і реклами тощо);
- 2) тексти, які актуалізують юридичну практику і “мову” бізнесменів (“мова” комп'ютерних технологій, видавничої справи, офіційно-ділового, юридично-правового спілкування, т.і.)
- 3) жаргон підприємців, менеджерів, маркетологів, рекламистів, валютних ділерів, інших спеціалістів, які працюють у бізнес центрах таких, як Сіті, Уолл Стріт тощо;
- 4) тексти, які актуалізують практику засобів масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали тощо).

Така широка семантико-стилістична сфера вживання нової економічної лексики в системі літературної мови, її кумуляція в публіцистиці, особливості словотворення та вживання створюють ті інтралінгвістичні грані, які і змушують науковців, дослідників лексики і термінології, семантики й стилістики, словотворення та загальномовних проблем хоч би побіжно звертатися до лексики економіки та бізнесу.

Вирішення центральних проблем дослідження економічної лексики в багатьох випадках залежить від того, які структурно-семантичні одиниці входять до її складу. Щоб відповісти на це питання, перш за все необхідно дати дефініцію економічної лексики. Лексика економічної сфери – це та частина словника, до якої входять назви предметів, понять, явищ, процесів соціально-економічного життя, що пов'язана з

відповідними науками, професіями, сферами економічного життя такими, як менеджмент, маркетинг, фінанси, інформаційні технології, людські ресурси, право, виробництво, оподаткування, статистика, страхування тощо.

У другій половині ХХ сторіччя спостерігається посилення інтересу до термінологій різних наук (терміносфер), у зв'язку з чим дослідники диференціюють поняття “термін” і “слово”. На цьому ґрунті і робляться спроби розмежування лексики і термінології. Так, наприклад, Ю.Д. Апресян проводить розмежування лексики і термінології суспільно-політичного змісту: “У випадку, коли одне і те ж слово має строго термінологічне та нетермінологічне вживання (порівняйте, наприклад, іменник агресія), доцільно виділяти у нього два різні значення” [2,63].

Проте в практиці лексикологічних досліджень переважає такий підхід щодо термінології і лексики. Терміни як лексичні одиниці є складовою частиною словникового складу мови, отже їх дослідження підлягає тим положенням, які існують для всієї лексики. Як стверджує вітчизняний мовознавець Т.Й. Лещук, “між загальноновживаними словами і термінами не слід створювати штучного бар'єра, який може утруднити розуміння процесів термінотворення” [3,60]. Враховуючи все ж певні особливості, якими характеризуються терміни, треба їх розглядати стосовно загальних слів, у співставленні, а не у протиставленні [3,60].

Таке трактування термінів ґрунтується на ряді об'єктивних факторів: по-перше, проведення розмежування між термінами і загальними словами практично утруднено, оскільки має місце сплетення і перехід термінів у загальноновживані слова і навпаки. А так звані “загально наукові терміни” починають вживатися практично на рівні інших слів усіма, хто користується мовою.

По-друге, термінотворення ґрунтується на таких же принципах, що і загальне словотворення, будується за такими ж словотворчими моделями.

По-третє, терміни, як і всі слова мови, підлягають одним фонетичним, морфологічним, синтаксичним правилам, одним граматичним категоріям.

По-четверте, терміни, як і загальні слова, виконують основну функцію – комунікативну, передають поняття, які відображають явища об'єктивної дійсності, конкретні і абстрактні поняття тощо.

По-п'яте, при укладенні загальних (нетермінологічних) словників велика частина термінів зовні вміщена в них поряд із загальноновживаними словами.

Таким чином, терміни у відношенні до загальноновживаних слів знаходяться у взаємозв'язку і разом з ними створюють сукупність, що розуміється як лексичне багатство мови.

Бути обережними в протиставленні термінів і нетермінів закликає Н.З. Котелова, полемізуючи з Ю.Д. Апресяном [4]. Аналізуючи роботи радянських дослідників, які присвячені вивченню суспільно-політичної лексики, Т.І. Панько приходять до компромісного висновку: “суспільно-політична лексика створює не строго замкнуту термінологічну систему, а систему більш вільних лексичних одиниць, ядро якої складають терміни” [5, 110-111]. Таку ж саму думку можна висловити і стосовно економічної лексики.

Із загальноновизнаного твердження про те, що термінологія суспільних наук істотно відрізняється від термінологій інших наук, можливо вивести практичні висновки. Деякі науковці говорять про близькість лексики і термінології взагалі і тому вважають, що метод аналізу відмінностей шляхом явного або неявного протиставлення термін – нетермін є неспроможним, тому що границя між тим і другим часто лежить не поміж слів, а всередині змістовної структури слова.

Більшість англійських лексичних новотворів у сфері економіки і бізнесу з'являється і закріплюється в публіцистиці, де синтез стилів є цілком закономірним. Саме в публіцистиці синтезуються термінологічні і нетермінологічні значення. Саме в цьому стилі літературної мови дуже важко розмежувати економічну лексику і власне економічну термінологію. У контексті публіцистичної статті розкривається не тільки значення економічного терміна, але й тотожне йому нетермінологічне вживання. За особливостями семантики, за зв'язками зі словниковим складом загальноновживаної мови, за межами вживання особливе положення займають багато термінів, які відносяться до сфери економіки та бізнесу: вони вільніше і скоріше інших проникають у загальне вживання, відмінність їх від лексики загальної мови майже не виражена.

Співіснування термінологічних і нетермінологічних значень у новій лексиці економіки та бізнесу пов'язано також з тим, що процес кристалізації багатьох термінів йде повільно. Воно залежить і від того, наскільки є термінологічними тематично схожі слова, з якими визначене слово перебуває в парадигматичних відношеннях. Отже, термінологічність/нетермінологічність в економічній лексиці пов'язані синтагматично, парадигматично і функціонально.

Немає сумніву, що схожих ознак у слова і терміна більше, ніж відмінних. Лексичні і термінологічні одиниці, чи то слово, чи то словосполучення, впливають одні на других, ще більш зближуючись між собою. Цьому зближенню сприяє наявність у терміні, як і в слові, об'єктивного змісту і суб'єктивного свідомого начала, яке привноситься в термін дослідником, який визначає й уточнює межі спеціального поняття, а в слово – усіма, хто так чи інакше його вживає, використовує, особливо в жанрі публіцистики. Значення фактора свідомості в розвитку семантичної структури значної частини економічної лексики посилюється в міру активізації соціальних процесів, ідеологічної боротьби. Саме в ці моменти окремі особи, соціальні, професійні групи намагаються нав'язати слову певний зміст, смисл, роблять спроби свідомого втручання у визначення і розуміння значень економічної лексики.

Взаємовідношення терміна із загальноновживаним словом ґрунтується на взаємовідношенні і взаємозв'язку понять, що існують у різних сферах розвитку, що, у свою чергу залежить від усього розвитку суспільних, економічних і інших процесів. Отже, мусить розглядатися у зв'язку з такими процесами з врахуванням естетичних, психологічних, монокультурних чинників.

Слід зауважити також, що сучасні дослідники розглядають процеси детермінологізації в спеціальному мовленні. Так, детермінологізація в економічній сфері зумовлена розповсюдженням економічних знань, важливістю економічних проблем у житті суспільства тощо. Тому можливо говорити про біфункціональність економічної лексики.

Серед специфічних рис, що характеризують терміни при співставленні їх до загальноновживаних слів, можна назвати:

- устремління до найкоротшого словесного (особливо в професійній сфері) позначення, тобто до найкоротшого вираження, слова, звороту, або словосполучення, отже, устремління до мінімальної словесної затрати;
- більшу рухомість (у процесі переходу від неологізму-терміну до загальноновживаного слова);
- можливість досягти найвищого ступеня абстрагування від дійсності;
- здатність активізувати всю лексику, виступаючи подекуди “прогресивними” одиницями лексичного складу мови.

Вище викладені положення є компромісними по відношенню до ситуації, яка склалася на цей час у лінгвістичних дослідженнях, коли кожна спроба відмежувати термін від слова наптовхується на контр спробу зблизити їх, кожна розрізняльна ознака ставиться під сумнів, а в кінцевому підсумку спростовується. Так було з семантичною і емоційно-експресивною нейтральністю терміна. Те ж саме відбувається з устремлінням ототожнити лексичне значення терміна і наукового поняття і протиставити його лексичному значенню нетерміна, “яке складається з наївного поняття і модальної рамки” [4,39]. Як виявилось, “значення терміна у формі його визначення (дефініції) ніколи... не збігається з науковими поняттями” [4,39].

Звичайно, запропоновані міркування, які підтверджуються відповідними спостереженнями, не ставлять під сумнів наявність у мові лексичної і термінологічної систем, але свідчать про складну діалектичну схожість і розбіжність між словом і терміном, термінологічним і вільним словосполученнями.

Розглядаючи питання лексики і термінології, слід звернути увагу на проблему відмежування термінів від номенклатурних одиниць, які позначають окремі поняття і також включаються до лексичного складу мови. Вперше на цю проблему звернув увагу Г.О. Винокур: “Що стосується номенклатури, то, на відміну від термінології, під нею слід розуміти систему цілком абстрактних і умовних символів, єдине призначення якої полягає в тому, щоб надати максимально зручні з практичної точки зору засоби для позначення предметів, речей, без прямого відношення до потреб теоретичного мислення, яке оперує цими речами [6,8].

Це розмежування на терміни і номени закріпилося в лінгвістиці і використовується сучасними дослідниками. О.О. Реформатський, услід за Г.О. Винокуром, диференціює терміни і номени, вказуючи, що номенклатурні найменування пов'язані з поняттями, але є незчисленими і більш номінативними, а терміни “пов'язані з поняттями науки (в якомусь єдиному її напрямку), можуть бути перелічені, і вони примусово пов'язані з поняттями відповідної науки, тому що словесно відображають систему понять відповідної науки” [7,39].

Значення номенклатурних слів конкретніше і точніше значення термінів, номени можуть позначати предмети одиничні, і тому можуть бути і власними іменами. Наприклад, нові номени, які позначають бізнес-заклади, фірми, товари, фінансові інструменти тощо – World Trade Organization, Investor in Industry, World Equity Benchmark Shares, Emerging Market Traders Association неможливо перелічити у зв'язку зі швидким розвитком економічних відносин, глобалізацією. При цьому номенклатурні одиниці

можуть розглядатися як особливий тип термінів, які співвідносяться з одиничними поняттями і актуалізують предметні зв'язки.

Ще один різновид фахової (спеціальної) лексики – це професіоналізми. Схожість професіоналізмів і термінів як мовних одиниць полягає в тому, що вони належать до складу галузевої лексики. На цій підставі науковці нерідко ототожнюють професійну лексику і термінологію, вважаючи, що це клас слів і словосполучень, які збігаються. Такої думки дотримується, наприклад, М.М. Шанський, який відзначає, що професіоналізми виражають спеціальні поняття, знаряддя або продукти праці, виробничі процеси. Саме тому їх називають іноді спеціальними словами або спеціальними термінами.

Однак багато науковців, серед них В.Д. Бондалетов, Т.Р. Кияк, намагається розрізнити професіоналізми і терміни [9;10]. Професійне слово, як підкреслює В.Д. Бондалетов, відрізняється від терміна. Він зазначає: “У процесі проникнення в термінологію професіоналізм спочатку використовується як “робочій термін”, у зв'язку з чим одержують більш точне значення” [9,132].

А.В. Калінін пояснює різницю тим, що термін - це цілком офіційне, прийняте та узаконене в певній науці, галузі промисловості, у сільському господарстві, техніці позначення, назва якогось поняття, а професіоналізм – напівофіційне слово, розповсюджене (частіше в розмовному мовленні) серед людей якоїсь професії, спеціальності, але таке, що не є по суті точним науковим позначенням [11,140].

Ми поділяємо точку зору А.В. Калініна і вважаємо, що професіоналізми – це ненормовані терміни, які виступають як дублети наукових термінів і ніколи не створюють замкнутої системи. Вони мають розрізнений характер. Професіоналізмам властива відповідна мальовничість, образність. Науковці вказують на експресивно-емоційне навантаження професіоналізмів. Ця конотативність професійного слова пояснюється тим, що професіоналізми часто зароджуються і розвиваються на основі народної мови, іноді навіть на її нелітературному різновиді. Професіоналізми (наприклад, професійна лексика управлінців, маркетологів та рекламистів) перебувають на периферії системи мови і обмежені в своїм функціонуванні. Але ж багато з цих одиниць зараз закріпилися у мові, наприклад, me-too, bear squeeze, bed-and-breakfast, bare shell, bait and switch advertising.

Перетворення таких одиниць в одиниці загальної мови робить їх інноваціями і з точки зору розвитку мови, її словникового складу, і у зв'язку з їх сприйняттям як неологізмів більшістю носіїв мови, оскільки раніше вони були відомі лише незначній їх частині [12].

ЛІТЕРАТУРА

1. Наумова Н.Г. Терминология деловой сферы общения // Вісник Запорізького державного університету. – №1. – 2000. – С. 128 – 130.
2. Апресян Ю.Д. Термины и нетермины с семантической точки зрения // Тезисы докладов на совещании, посвященном проблеме определения терминов в словарях. – М., 1974. – С. 63.
3. Лещук Т. Словництво і науково-технічний поступ (на основі німецько-українських лексичних порівнянь). Кн.4: Проблема фахової лексики. – Львів: Просвіта, 1994. – 220 с.
4. Котелова Н.З. Семантическая характеристика терминов в словарях // Проблематика определения терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1976. – С.38-47.
5. Панько Т.И. Соотношение интернационального и национального в общественно-политической терминологии восточнославянских языков. – Львов, 1984. – 178 с.
6. Виокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Сборник статей по языковедению. – М.: Моск. ин-т ист., филос. и лит-ры, 1939. – Т.5. – С. 3 – 54.
7. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии: Материалы Всесоюзного терминологического совещания. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 39.
8. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – М.: Просвещение, 1972. – 327 с.
9. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
10. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения: Учебное пособие. – Киев: УМК ВО, 1989. – 104 с.
11. Калинин А.В. Лексика русского языка. – М., 1978. – 150 с.
12. Зацний Ю.А. Развитие словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ століття. Дис.... докт.філол.наук: 10.02.04/ Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1999. – 403 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНФІКСАЛЬНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ

Білоусенко П.І. д. філол. н., професор, Кучеренко Л.І., к. філол. н., доцент, Стовбур Л.М., аспірант

Запорізький державний університет

У науковій літературі останніх десятиріч усе частіше вводиться в обіг термін *конфікс*, а спосіб творення слів за допомогою цього афікса називають *конфіксальним* [див., наприклад, Грещук 1995 108-110; Клименко 1998 20-21; Карпіловська 1999 та ін.]. Згадані терміни проникають у підручники й посібники для студентів-філологів. Використання цих термінів створює певні зручності при описі словотвірних значень афіксів. Принаймні при вживанні терміна *конфікс* відпадає потреба створювати контекст, який би вказував на одночасну участь складників конфікса у словотворчому акті, а також на те, що ці складники мають єдине словотвірне значення. Однак річ не лише в зручності терміна і в обсязі понять *конфіксальний* і *префіксально-суфіксальний* (*суфіксально-префіксальний*).

До проблеми конфікса (його ще називають *біфіксом*, *циркумфіксом*, *біморфемою*, *двоафіксною* або *рамковою* морфемою тощо) у східнослов'янському мовознавстві безпосередньо почали звертатися в 60-х роках [Старинин 1963; Мельчук 1963 27-40; Марков 1969 60-72 та ін.]. Під конфіксом (від лат. *confixum* "разом узятє") у східнослов'янських мовах розуміють розірвані (перервані) морфеми, які складаються з двох (а інколи й трьох) частин і діють у словотворчому акті комплексно, як щось єдине, ціле [див. Марков 1968]. Отже, конфікси становлять собою морфемні комплекси, у яких, на відміну від інших складних афіксів (похідних морфем), етимологічні елементи дистантні, відокремлені один від одного основою. Від складних суфіксів вони віддаляються, а зі складними префіксами зближуються відсутністю фузії між компонентами [див. Старинин 1963 93]. Окремі автори співвідносять елементи конфікса не лише з префіксами і суфіксами, а й із постфіксами (у вузькому значенні) та флексіями. Конфікси ускладнюють твірну основу одночасно з обох боків. За допомогою конфіксів утворено слова типу *узлісся* (конфікс *уз-...-с'(<ј)-а*), *підвіконня* (*під-...н'(<ј)-а*); *перелісок* (*пере-...-ок*), *навприсядки* (*нав-...-ки*), *підліток* (*під-...-ок*), *сукупний* (*су-...-н-ий*); *відзначити* (*від-...-и-ти*) тощо.

У традиційній термінології, як уже згадувалося, конфіксальний спосіб словотворення називають префіксально-суфіксальним. Прихильники традиційної термінології вважають цілком зрозумілим те, що, по-перше, суфікс і префікс беруть участь у єдиному акті словотворення одночасно, а не послідовно. По-друге, постулюється думка, що "суфіксальна" і "префіксальна" частини, як правило, збігаються з відповідними префіксами і суфіксами. По-третє, підкреслюється, що перервані морфеми не властиві для структури східнослов'янських мов [див. Земская 1973 31]. Оскільки останнє твердження є декларативним, а відтак не може бути аргументом, бо саме потребує обґрунтування [Балалыкина, Николаев 1985 117], зупинимося на перших двох. Уживаючи термін *конфікс*, мають на увазі те, що частини складної морфеми "існують у монолітній єдності й об'єднані спільною функцією", а значить, вважається правомірним кваліфікувати їх як "єдиний морфематичний комплекс" [Нещименко 1968 15]. Отже, *конфікс* - це складна, але *одна морфема*, яка має одне словотвірне значення. Принагідно відзначимо, що з огляду на це й терміни *біморфема*, *подвійна морфема* є не досить коректними, оскільки по суті вони є синонімами до сполучення "префікс і суфікс". При опрацюванні мовних фактів прихильники традиційної термінології нерідко згадані структури позначають як єдине ціле. Так, наприклад, при описі словотвірних значень у "Русской грамматике - 80" прислівникові конфікси називаються формантами. Термін *формант* тут можна було б розуміти як синонім до слова *конфікс*. Однак автори граматики вважають, що формант може включати в себе кілька словотвірних афіксів, у тому числі префікс і суфікс. Отже, термін *формант* тут виступає синонімом до словосполучення "префікс і суфікс".

Разом з тим окремі дослідники дещо звужують традиційний підхід до цієї проблеми, вважаючи конфіксами лише ті префікси й суфікси, які "семантично зрослися" в дериваційному акті й "постійно виступають як єдиний формант" [Горпинич 1998 123], протиставляючи їх "вільним" сполученням префікса і суфікса, "які можуть функціонувати незалежно один від одного", хоча і перші і другі кваліфікуються автором як морфосполучення [там же]. Очевидним, однак, здається те, що у складі морфосполучення елементи втрачають самостійність, а відтак не можуть кваліфікуватися як дві незалежні морфеми. Якщо вважати, що *конфікс* - це "префікс + суфікс", то з цього випливає, що словотвірне значення конфікса, по-перше, базується на сумі значень його складових частин і, по-друге, ці складові частини мають бути обов'язково в "чистому вигляді" серед префіксів чи суфіксів певної частини мови. Відразу зауважимо, що в мові є похідні, конфіксальні елементи яких не мають таких відповідників. До них відносять складові конфікси *по-...-им* у слові *побратим* [Пышкало 1976 52]. Однак з елементом *-им* в українській мові співвідносний суфікс із модифікаційним значенням подібності у слові *вітчим*. Здається, префікс *по-* як словотвірний засіб дійсно не трапляється в похідних іменниках. Структури типу *пострах*, *поскрип*, *посвист*, *пошум*, *погук*, *поговор*, *поголос* і под. слід, очевидно, розглядати як такі, що утворилися за допомогою конфіксів із матеріально не вираженими другими компонентами (*по-...-Ø*), або ж вони, як і

деривати типу *поверх*, певне, мають подвійну мотивацію: *вершити* → *поверх* (*по-...-Ø*) або *повершити* → *поверх* (*-Ø*), пор. також *повівати* → *повів*, *поклонитися* → *поклін*, *позивати* → *позов* та ін. Окремі іменники такого типу в сучасній українській мові втратили мотивацію і є з словотвірного погляду непохідними (*повіт*, *повість*).

До елементів, що не мають відповідників серед префіксів, належать, певне, препозитивні частини конфіксів *со-...-ник* (*соратник*), *су-...-Ø* (*суміш*) та ін. Однак відсутність відповідності між елементами конфікса, з одного боку, і префіксами чи суфіксами, з другого, не є головною причиною того, що не можна ототожнювати поняття *конфікс* та *префікс* і *суфікс*. Ретельний семантичний аналіз конфіксів різних частин мови свідчить, що повсюдно складові конфікса збігаються з префіксами й суфіксами лише фонетично. Так, наприклад, уважати перші елементи конфіксів *по-...-и* чи *по-...-ому* (*по-козацьки*, *по-нашому*) унаслідкованими з твірних слів немає ніяких підстав. Історично це колишні прийменники. Виділити їх значення неможливо, бо у формуванні семантики конфікса беруть участь обидва елементи. Серед прислівникових префіксів є такі, що збігаються фонетично з першим компонентом згаданих конфіксів (пор. *потім*, де *по-* “після”; *понаві*, де *по-* “до”, “до цих пір”; *подеколи*, *подекуди*, у яких *по-* має розподільне значення тощо). Але жоден із наведених префіксів не має навіть відтінку порівняльного значення, якого надає прислівнику конфікс *по-...-и* чи *по-...-ому*. У ряді прислівників *по-* виступає складовою частиною інших конфіксів з іншим значенням: *поночі*, *поволі*, *повагом*, *попаски* та ін. Невиправданим буде й виділення префікса та суфікса в словах *узгір'я*, *узлісся*, *узбіччя* і под. На перший погляд, префікс *уз-* у “чистому” вигляді виступає в іменниках *узвіз* та *узвар*. Однак історично це — нульсуфіксальні деривати (*възвозъ* < *въвозити*, *възварити* < *възварь*), а в сучасній українській мові, у зв'язку з тим, що згадані твірні (генетично твірні) дієслова не вживаються, ці іменники змінили мотивацію: вони структурно й семантично виводяться з *возити*, *варити*. Отже, тут теж маємо справу з конфіксом, у якому не виражений матеріально другий компонент (*уз-...-Ø*). Суфікс *-j* активний у сфері словотвору іменника (пор. *суддя*, *весілля*, *здоров'я*), однак, коли спробувати порівняти значення згаданого суфікса *-j* зі значенням другої частини конфікса *уз-...-j-а*, то дійдемо висновку, що вони докорінно різняться між собою.

Не можна ототожнювати однакові за звучанням дієслівні префікси й частини іменникових конфіксів, адже афікси нерозривно пов'язані з певною частиною мови. Дієслівні префікси *за-*, *при-*, *під-* та ін. не слід вважати ідентичними до першої частини іменникових конфіксів *за-...-j-а* (*Забайкалля*), *при-...-j-а* (*привілля*), *під-...-j-а* (*підніжжя*) тощо.

Нам здаються справедливими твердження тих мовознавців, які вважають, що суфіксація й префіксація є настільки різнохарактерними й своєрідними способами словотворення, що об'єднання їх в одному словотворчому акті неможливе [Балалыкіна, Николаев 1985 119; Чекменева 1974 5]. Переважна більшість конфіксальних структур за походженням є суфіксальними утвореннями від прийменниково-іменникових сполук: *перед містом* > *передмістя*, *на рукаві* > *нарукавник*, *перед плечем* > *передпліччя*, *під свічкою* > *підсвічник*, *за рікою* > *зарічний*, *без перерви* > *безперервний*. Із часом твірні словосполучення у свідомості мовців перестають сприйматися як базові, наведені деривати починають словотворчо співвідноситися з іменниками без прийменників: *місто* > *передмістя*, *рука* > *нарукавник* та ін. Суфіксація, таким чином, є лише проміжним етапом на шляху до формування конфіксальних структур, які виникають унаслідок зміни первинної мотиваційної співвіднесеності.

Прийменники, що перетворилися на першу частину конфікса, здебільшого не мають відповідників у системі префіксів певної частини мови. Так, здається, лише прийменник *перед* має відповідники і серед елементів, що становлять першу частину конфікса, і серед префіксів, пор.: *передмістя* й *передісторія*, *переддень*, *передпокій*. Але так звані “префіксальні” частини конфікса, як правило, ніколи не бувають словотворчими префіксами ні в іменниках, ні в прикметниках, ні в прислівниках, ні в дієсловах. За походженням це або колишні прийменники (*нарукавник*, *міжрайонний*, *уночі*), або успадковані дієслівні елементи (*виселяти* > *виселок* і за цим зразком *вибалок*), або елементи, що присьднуються до твірного слова одночасно з іншими складниками конфікса (*високий* > *завищити*) знову ж таки за зразками, що склалися в мові.

Деякі дослідники визначають різні ступені спаяності елементів конфікса у слові залежно від того, наскільки зберігають семантичні складники конфікса “семантичні складники афіксів, які стали його елементами” [Пышкало 50]. Нам видається такий аналіз неправомірним. Тут знову сплутується поняття *конфікс* з помилково уявленими на його місці префіксом і суфіксом, що одночасно приєдналися до основи. Конфікс – це не двоафіксна морфема, не дві морфем, які виражають одне словотвірне значення, а одна (розірвана, перервана) морфема, елементи якої лише формально можуть збігатися з префіксом чи суфіксом.

Конфікс – структурний елемент, який при словотвірному аналізі виділяється лише на синхронному рівні. І лише в синхронії він є нерозкладною словотвірною морфемою. Діахронічний аналіз допомагає встановити походження елементів конфікса. Але з того моменту, коли в мисленні носіїв мови відбулася

зміна мотиваційної співвіднесеності слівформ і суфіксальні (рідше префіксальні) новотвори стали сприйматися як конфіксальні, навряд чи можна говорити, що “елементи конфікса починають реорганізувати своє значення ... від простої суми значень елементів до повного їх злиття й ідіоматизації” [Пышкало 1976 50]. Конфікс (=звучання + значення) або є, або його нема, хоча в багатьох випадках деривати можуть розглядатися і як конфіксальні, і як утворені за допомогою інших засобів. Етимологічно елементи конфікса можуть бути більшою або меншою мірою затемнені для сучасного носія мови — це залежить від історичних змін у словотвірній системі мови. Однак немає підстав пов’язувати з цим явищем зміну чи розвиток словотвірного значення конфікса.

Заважає помітити конфікс кілька обставин. *Перша*. Традиційна помилка полягає в тому, що словотвірний аналіз підмінюється морфемним членуванням. Так, при поділі слова *узлісся* на морфеми, наприклад, добирають однокореневі *ліс, лісок, перелісок* і, виділивши кореневу морфему, добирають спільноморфемні різнокореневі слова *узбіччя, узбережжя*, визначають префікс *уз-*, не звернувши увагу на те, що він не входить до складу цих похідних як самостійна морфема. Добором спільноморфемних *Запоріжжя* до *узбережжя, гадюччя* до *узбіччя* і т.д. визначають суфікси *-ж’-, -ч’-*. При цьому нехтується те, що у “спільноморфемному” слові *Запоріжжя* *-ж’-* виступає не самостійно, а в складі форманта *за-...-ж’(а)*, а *-ч’-* у *гадюччя* має зовсім інше значення. Але оскільки у слові визначили префікс і суфікс, залишається лише встановити, як вони приєднані до твірної основи. У мові немає слів **узбік* чи **біччя, *узберег* чи **бережжя*. Отже, робиться висновок, що префікс і суфікс приєднані до твірної основи одночасно, значить слово утворене префіксально-суфіксальним способом. Згадані недоліки в словотвірному аналізі досить поширені, саме вони є причиною того, що в окремих працях, включаючи вузівські підручники та посібники, до префіксальних іменників ще й досі помилково відносять конфіксальні похідні. Крім згаданих структур, до них досить часто неправомірно відносять також деривати *суглинок, сукровиця, сузір’я, насинок, прізвище, прізвисько* тощо. До 60-х рр. у підручничовій літературі конфіксальні деривати нерідко подавалися й серед суфіксальних похідних. Це до певної міри було виправдано тим, що префіксально-суфіксальна деривація в науковій літературі мала статус комбінованого способу творення слів. Згодом прийшло усвідомлення того, що це окремий, досить своєрідний спосіб словотворення, і його специфіка полягає в тому, що словотвірні засоби у процесі деривації приєднуються до твірного слова не окремо, а комплексно. Здається, така позиція найбільш чітко простежується в описі префіксального словотворення, поданого в монографії “Словотвір сучасної української літературної мови” [Русанівський 1979].

У зв’язку з тим, що конфікси з матеріально не вираженими другими компонентами ще не знайшли належного теоретичного обґрунтування, серед прикладів префіксальних іменників та прикметників часто знаходимо структури типу *пагін, пагуба, нажера, пазолоть, паморозь, парость, сув’язь, безсилий* тощо, хоча В.М.Русанівський у згаданій праці відносив їх до префіксально-суфіксальних [Русанівський 1979 233-245], тобто, за традиційною термінологією, до префіксально-нульсуфіксальних.

Обставина друга. Точне визначення словотвірного значення – річ складна. У деяких випадках різні словотвірні значення можуть помилково вважатися однаковими і навпаки. Наприклад, конфіксальні й суфіксальні слова з формантом (чи його частиною) *-ник* можуть чітко відрізнятися одне від одного. Так, суфіксальні похідні *десантник, затійник* мають словотвірне значення особи, що характеризується відношенням до предмета, явища, яке назване мотивуючим словом, а конфіксальні *нарукавник, нашійник* називають предмет, який знаходиться чи призначений для знаходження на поверхні того, що названо мотивуючим словом. Провести таке ж чітке розмежування похідних за словотвірним значенням у словах *десантник, затійник* і *надомник, напарник* значно важче, адже всі вони називають особу, певною мірою характеризують її діяльність. Створюється враження, що словотвірне значення виражає суфікс *-ник*, а префікс *на-* у словах *напарник, надомник* містить яесь додаткове значення, отже, робиться помилковий висновок, що спосіб творення цих слів – префіксально-суфіксальний. Таким помилковим уявленням почасти сприяє й те, що однакові форманти мають історично схожі, однорідні, але все ж таки різні в сучасній мові словотвірні (лексико-словотвірні) значення. Розвиток словотвірного типу (якщо такий розвиток є) здебільшого рухається в напрямку появи в ньому нових лексико-словотвірних, а потім і словотвірних значень. А оскільки похідні слова – це продукт багатьох епох, то в системі сучасної мови можуть бути деривати з однаковими суфіксами, але різними за ступенем розчленованості значеннями: деривати з дифузними, нерозчленованими словотвірними значеннями й деривати з більш спеціалізованими значеннями.

Третя обставина, яка перешкоджає побачити конфікс, - це перенесення історичних фактів словотворення на ґрунт сучасної мови. Елементи конфікса лише генетично походять із префіксів (приймників), суфіксів або постфіксів. Але з того моменту словотворення, коли вони починають виражати одне словотвірне значення і є невіддільними в одному словотвірному акті, ці елементи збігаються з префіксами, суфіксами чи постфіксами лише формально.

Конфіксацію слід розглядати як процес, що розвивається разом із словотвірною системою мови в цілому. Комплексні мовні засоби, так звані складні префікси, суфікси дозволяють за один словотвірний акт

надавати похідному слову більші обсяги значень. До таких нових засобів і належать конфікси, які розвинулися у зв'язку з потребами мови.

Дослідники конфіксів стверджують, що справдана конфіксація не була властива східнослов'янським мовам. Однак у найдавніших пам'ятках давньоруськоукраїнської мови XI-XIII ст. трапляються утворення типу *безбожие, безумие, созвездие, нелюбие, оголовия* (збруя) тощо. Очевидно, переважна частина таких слів була створена шляхом безпосереднього калькування з давньогрецької мови або ж ці кальки запозичені з мови старослов'янської. Під впливом книжної літературної мови могла відбутися значна активізація цих моделей на давньоруському живомовному ґрунті. Зауважимо, що розмежування старослов'янських запозичень (безпосередніх кальок з давньогрецької) і українських конфіксальних новотворів можна здійснити лише після спеціальних історичних досліджень на цю тему в кожній частині мови.

Конфіксальні моделі в українській мові формувалися, як бачимо, кількома способами. Калькування – лише один із них. Зазначимо, що в українській мові, крім кальок з давньогрецької, чимало конфіксальних кальок із російської мови. Серед них *примісячитися, супутник, погодинник, зрівнялівка*. Трапляються конфіксальні похідні (наприклад, *опалубка*), які запозичуються з російської мови в українську майже в однаковій фонетичній огласовці.

Конфіксальні моделі також формуються, як уже згадувалося, унаслідок зміни мотиваційної співвіднесеності слів (словоформ), тобто перетворення паратактичних відношень між словотворчими формами в гіпотактичні й навпаки. Можна визначити три основні шляхи таких перетворень. 1. Зміна гіпотактичної словотвірної співвіднесеності між прийменниково-відмінковою формою і суфіксальними похідними на паратактичну і поява гіпотактичної словотвірної співвіднесеності між початковою формою іменника й суфіксальними похідними прикметниками чи іменниками (пор.: *за рікою > зарічний, на рукаві > нарукавник і ріка > зарічний, рукав > нарукавник*). За попередніми підрахунками, таких конфіксальних моделей в українській мові найбільше. 2. Зміна мотиваційної співвіднесеності префіксальних похідних, наприклад: *кільцювати > окільцюувати*, пізніше *кільце > окільцюувати, маслити > промаслити*, пізніше *масло > промаслити*. Таких утворень в українській мові небагато. 3. Зміна мотиваційної співвіднесеності слів з іншомовними елементами. Так, прикметник *декласований* дериваційно співвідноситься з іменником *клас* (конфікс *де-...-ован-ий*). Однак насправді походить це слово з французького *déclassé* – “той, хто втратив зв'язок зі своїм класом і не пристав до іншого”. Від іншомовного кореня за допомогою суфікса *-ован-ий* (рос. *-ированн-ый*, не виключаємо можливості калькування з російської) утворився прикметник *декласований*, у якому корінь *клас*, а не *деклас*, бо латинський префікс *де-* з прозорим значенням 1) “віддалення, виділення, скасування, припинення” чи 2) “рух донизу” активний в українській мові (пор. *деаерація, дегероїзація, деемульсатор, демаскування* тощо) і, в принципі, за значенням збігається з французьким. Подібним шляхом утворилися конфікси *де-...-ізація-а* (пор. *деморалізація* від фр. *démoralisation*), *а-...-изм* (пор. *аграматизм* від грецького *αγραμματοξ* – нерозбірливий, нісенітний).

Велика кількість конфіксальних слів утворена для найменування нових понять у термінологічних системах різних галузей наук, промисловості тощо шляхом штучного конструювання слів із застосуванням іншомовних (чи власномовних та іншомовних) афіксальних елементів. До них належать *антибіотик* (конфікс *анти-...-ик*), *т* – асемантична прокладка), *антигріпін, аритмія, адермін, аполітизм, дефібрилятор, денатурація, дезодоратор* та багато інших.

І, нарешті, конфіксальні моделі формуються внаслідок взаємодії діахронічних і синхронічних способів словотворення, зокрема: морфолого-синтаксичного і морфологічного у сфері прислівника. Так, унаслідок адвербіалізації прийменниково-іменникових сполук утворилися прислівники типу *вранці, попереду, по-нашому, змолоду* та ін. Однак з точки зору синхронічного словотворення сучасної української мови вони сприймаються мовцями як конфіксальні структури: *ранок > вранці, перед > попереду, наш > по-нашому, молодий > змолоду* тощо.

Конфіксація діє у сфері словотворення іменника, прикметника, прислівника, дієслова. У теорії дієслівної деривації поряд із терміном *конфікс* вживається й інший, синонімічний — *циркумфікс*.

До речі, саме дієслівні конфікси можуть включати не лише два, а й три елементи: *писати > переписуватися* (*Ваші папери переписуються*).

Значна частина конфіксів в українській літературній мові є непродуктивними, вони лише вичленовуються в слові на основі певної структурної й семантичної співвіднесеності. До них належать іменникові конфікси *перед-...-j(a)* (*передпліччя, переджив'я*), *о-...-j(a)* (*охвістя, ошмаття*), *роз-...j(a)* (*роздоріжжя, розпуття, розхрестя*), прислівникові *з-...-у* (*знизу*), *у-...-і* (*угорі*) та багато інших. Зауважимо, що залучення діалектного матеріалу чи даних окремих терміносистем може значно розширити звичні уявлення про продуктивність окремих згаданих конфіксів, пор., наприклад, *есердя* “сорочка серцева” з народної термінології, *передобіддя* “час перед обідом” тощо. Поряд з непродуктивними конфіксами є такі, що беруть активну участь у процесі творення нових слів (пор. *по-*

нашому та цілу серію реально й потенційно існуючих слів із конфіксом *по-...-ому*; *навтьоки* і слова, які створені за цим зразком: *наввипередки, наввишаки, навкарачки, навпомацки, навшипінки, навприсідки* та багато інших).

Морфологічні способи словотворення завжди взаємодіяли між собою. Ця взаємодія проявляється в множинних мотиваціях. Наприклад, прикметник *безпомилковий* можна вважати префіксальним (*помилковий* > *безпомилковий*), суфіксальним (*без помилки* > *безпомилковий*) або конфіксальним (*помилка* > *безпомилковий*) похідним. Отже, конфіксальний спосіб словотворення – це результат розвитку словотвірної системи української мови. Цей спосіб творення слів уніс кардинальні зміни в інвентар дериваційних морфем, походження і функціонування яких ще належить дослідити діахронічному словотворенню кожної частини мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балалыкина Е.А., Николаев Г.А. Русское словообразование. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1985. – 183с.
2. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. –189 с.
3. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
4. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.
5. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація: Монографія. – К.: Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України. – 1999. – 297с.
6. Клименко Н.Ф. Основы морфеміки сучасної української мови. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
7. Марков В.М. Замечания о конфіксальных образованиях в языке поэтических произведений М.В.Ломоносова // Очерки по истории русского языка и литературы ХУІІІ в. – Казань, 1969. – С. 60-72.
8. Марков В. Замечания о конфіксації // *Język rosyjski*. – 1968. - №3. – С.7-12.
9. Мельчук И.А. О “внутренней флексии” в индоевропейских и семитских языках //Вопросы языкознания. – 1963. – №4. – С. 27-40.
10. Нецименко Г.П. История именного словообразования в чешском литературном языке конца ХУІІІ-ХХ вв. (Прилагательное). – М.: Наука, 1968. – 284с.
11. Пышкало Н.К. Некоторые особенности семантики конфікса// *Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта імя У.І.Леніна, серыя ІУ*. – 1976. - № 1. – С.48-52.
12. Русанівський В.М. Префіксально-суфіксальний словотвір //Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С.285-313.
13. Русская грамматика. Том 1. – М.: Наука, 1980. –783 с.
14. Старинин В.П. Структура семитского слова. – М.: Изд-во вост. лит-ры, 1963. – 115 с.
15. Чекменева С.Х. Развитие именной конфіксації в русском языке: Автореф. дис. ... к-та филол. наук: 10.02.02. – Казань, 1974. – 19с.

УДК 800.1+800.2

ПРО РОЛЬ МОВИ В ПІЗНАВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Богданова Т.О., викладач

Запорізький державний університет

Комунікативна функція мови багато та інтенсивно обговорюється в сучасній науці. У дослідницьких працях комунікативна функція називається на першому місці і в порівнянні з іншими увага приділяється головним чином саме їй. У цьому немає нічого дивного: адже призначення мови бути засобом спілкування очевидне, водночас як і кожному є зрозумілою важливість обміну думками. Проте за довгий період історії лінгвістики бували часи, коли сутність мови вбачали зовсім не в цій функції, а, навпаки, відсували її на друге місце. Так, один із основоположників новітнього мовознавства Вільгельм фон Гумбольдт розумів мову не як зовнішній засіб спілкування людей у суспільстві, а як засіб пізнання світу,

як інструмент розвитку духовних сил людей та створення світогляду. Відтак, провідною функцією мови Гумбольдт вважав гносеологічну, пізнавальну функцію. Ця точка зору (погляд на мову як на засіб пізнання світу) ґрунтується на широкій та розгалуженій науковій традиції, витоків якої ми знаходимо вже у Давній Греції [1, 267-300].

Незважаючи на досить тривалу історію розвитку поглядів на гносеологічну функцію мови, до цього часу не існує концепції, яка б на великому фактичному матеріалі із залученням широкого кола різноманітних мов показала, до якої міри мова впливає на мислення та пізнавальну діяльність людини. Сучасні науки, і перш за все лінгвістика, якій і підвладні факти мовної дійсності, на жаль, не мають таких даних, і питання про роль мови в пізнанні лишається дискусійним.

Існування численних мов, що значно відрізняються одна від одної за своєю граматичною будовою та лексичним складом, слугувало підставою для виникнення теорій, що вважають мову визначальним фактором по відношенню до мислення, його пізнавальної діяльності. У тій чи іншій формі подібні теорії розвивались у деяких напрямках мовознавства та семіотики, а також філософії та соціології. У мовознавстві ця точка зору була детально розроблена неогумбольдтианством у двох його розгалуженнях – американському та європейському. Сама назва вказує, що ці напрямки опираються на ідеї німецького вченого Вільгельма фон Гумбольдта.

В.Гумбольдтом вперше в достатньо чіткій формі було сформульовано положення про те, що мова є не тільки засобом спілкування, але й необхідною умовою здійснення процесів абстрактного мислення [2, 75]. Згідно з В.Гумбольдтом, мова є основним фактором, що визначає характер мислення, його становлення та розвиток. З цієї тези неминуче випливає висновок, що мова визначає також характер пізнавальної діяльності людини, її результати в цілому.

Ці положення концепції В.Гумбольдта отримали подальший розвиток в американській етнолінгвістиці (американському напрямку неогумбольдтианства). Основоположниками американського неогумбольдтианства, відомого як гіпотеза лінгвістичної відносності, є Едуард Сепір та Бенджамен Лі Уорф.

Гіпотеза Сепіра-Уорфа висуває такі основні положення. По-перше, стверджується, що мова визначає характер (тип) мислення, саму його логічну будову. Згідно з Б.Уорфом, граматики сама формує думку, є програмою і керівництвом розумової діяльності індивідуума, засобом аналізу його вражень та їх синтезу [3, 174]. Інакше кажучи, гіпотеза Сепіра-Уорфа заперечує загальнолюдський характер мислення, наявність загальної для всіх людей логічної будови мислення.

Звичайно, не можна заперечувати того, що мислення індивідуума може бути якимось чином обумовлене конкретною мовою, але мислення людей, що розмовляють різними мовами, у своїх обрисах залишається схожим або ж однаковим. Пояснюється це фізичною природою людини, функціями її головного мозку, вищої нервової діяльності. На думку М.Б. Храпченко, численні мови, що існують у світі, – це різні шляхи, способи духовного освоєння дійсності, в основі яких лежать однакові принципи людського мислення, вони ведуть до адекватного осягнення реального світу [4, 241].

По-друге, згідно з гіпотезою Сепіра-Уорфа, характер пізнання дійсності залежить від того, якою мовою мислять суб'єкти, так що при докорінних відмінностях мов, якими вони користуються, процес їх пізнавальної діяльності та його результати також будуть суттєво відрізнятися. Б.Уорф вважає, що людина розчленовує природу в напрямку, підказаному її рідною мовою. Людина виділяє у світі явища ті чи інші категорії і типи зовсім не тому, що вони (ці категорії і типи) самоочевидні; навпаки, світ постає перед людиною як “калейдоскопічний потік вражень”, що має бути організований її свідомістю, а це значить в основному – мовною системою, що зберігається в її свідомості. Згідно з Б.Уорфом, людина розчленовує світ, організує його в поняття і розподіляє значення так, а не інакше загалом тому, що вона є учасником угоди, яка передбачає подібну систематизацію. Ця угода має чинність для певного мовного колективу і закріплена в системі моделей мови [3, 174-175].

У зв'язку з цим висловлюванням Б.Уорфа В.З.Панфілов зазначає, що сегментацію, розчленовування світу в процесі абстрактного пізнання не правомірно ставити в абсолютну залежність від мови хоча б уже тому, що розчленування дійсності здійснюється на рівні чуттєвого пізнання не лише в людей, але й у тварин, які не володіють мовою, що виявляється в так званому опредметнюванні відчуттів, у такій характерній особливості сприйняття, як його цілісність – та чи інша сукупність відчуттів об'єднується в одному образі сприйняття як результат дії різних властивостей будь-якого окремого предмету [5, 21].

Згідно з третім принципом гіпотези Сепіра-Уорфа, людське пізнання не носить об'єктивний, загальнозначимий характер. Б.Уорф формулює його як принцип відносності, який говорить, що схожі явища дозволяють створити схожу картину всесвіту лише при подібності або, принаймні, при співвідносності мовних систем [3, 175]. Однак, як зазначає Г.А.Брутян, не лише свідчення вчених, що розвивають сучасну науку, але і вся практика людського спілкування, обміну думками представників найрізноманітніших національностей доводить загальнолюдський характер субстанціональних понять,

понять часу, простору та інших логічних категорій. Якби ці поняття, категорії були зумовлені структурними особливостями мови і в цьому розумінні виступали відносними, як заявляють прихильники принципу лінгвістичної відносності, то неможливим був би обмін думками, розумове спілкування між людьми, що належать до різних мовних колективів [6, 178].

Гіпотеза Сепіра-Уорфа була піддана критиці. Разом з тим, вона отримала підтримку, і після смерті Б.Уорфа (1941) робилися спроби її подальшого обґрунтування та розвитку.

Основні положення європейського неогумбольдтианства (Л.Вайсгербер, Г.Гольц, Г.Іпсен, П.Гартман та ін.) в питанні про співвідношення мови, з одного боку, мислення і пізнання, з другого боку, в усьому суттєвому виявляються досить близькими до гіпотези Сепіра-Уорфа. У цьому напрямку неогумбольдтианства мова також розглядається не як знаряддя, засіб здійснення мислення, що в тій чи іншій мірі відображає об'єктивну дійсність, а як певний проміжний світ між об'єктивною дійсністю і мисленням, свідомістю, характер якого визначає тип мислення, так що мислення кожного народу має суто національні риси і його розвиток цілком визначається іманентним розвитком національної мови. Для Л.Вайсгербера мова є "первинною дійсністю" і людина по суті пізнає не об'єктивну дійсність, що існує поза і незалежно від неї, а ту мову, носієм якої вона виступає [7, 110]. Жоден із розрізняваних Вайсгербером ступенів пізнання – чуттєвий і раціональний (причому другий розглядається як цілком незалежний від першого) – не дає, на його думку, об'єктивного знання про дійсність; кожен народ має специфічну картину світу, характер якої визначається тією мовою, носієм якої він є [7, 112].

Оцінюючи наукове значення концепції, що розвивається в неогумбольдтианському напрямку мовознавства, було б неправильно не враховувати того, що існують деякі реальні факти у сфері співвідношення мови, мислення, пізнання і культури, які призвели до її виникнення, і помилка представників цієї концепції полягає в тому, що роль мови в процесі сприйняття людиною дійсності була ними абсолютизована.

Мова дійсно певним чином впливає на мислення та пізнавальну діяльність людини. По-перше, мова забезпечує саму можливість суто людського, тобто абстрактного, узагальненого мислення та пізнання. По-друге, в мові тією чи іншою мірою фіксуються результати попередніх етапів пізнання дійсності (у значеннях слів, граматичних категоріях і т.і.). У цьому проявляється кумулятивна (накопичувальна) функція мови, яка проявляє момент стійкості в пізнавальному процесі. Очевидно, що попередній рівень пізнання дійсності, деякою мірою зафіксований у мові, не може не впливати певним чином на дальші етапи пізнавальної діяльності людини, на сам підхід суб'єкта до об'єктів дійсності, зокрема, у зв'язку з категоризацією світу в мові. Тому, як вважає В.З.Панфілов, можна говорити про свого роду "мовну аперцепцію", що виявляється в тій активній ролі, яку відіграє мова в пізнанні [5,29]. Говорячи про активність мови в процесі пізнання, слід відзначити, що активність мови виявляється не лише в тому, що результат відображення зовнішнього світу фіксується в мові, акумулюється в ній і через неї передається з покоління в покоління. Цей аспект загальноновизнаний. Важливо в цьому випадку те, що результат відображення оточуючої нас дійсності переломлюється через призму мови. Це означає, що знання має мовний характер не лише в тому розумінні, що мова виступає як засіб здійснення знань, але і в тому, що мова лишає свій специфічний слід на нашому знанні про світ.

Із вказаних вище причин мова, дійсно, не може не мати зворотного впливу на мислення та пізнавальну діяльність людини. Однак, в неогумбольдтианстві і прилеглих до нього напрямках цей зворотний вплив мови на мислення та людське пізнання абсолютизується, надмірно перебільшується. У цих напрямках не враховується роль практики, практичної діяльності людини як джерела, рушійної сили та критерія істинності людського пізнання. Практична діяльність людей, що в кінцевому результаті служить задоволенню їх потреб, визначає напрямки пізнавальної діяльності людського мислення, вибір об'єктів пізнання. Відмінність у матеріальних та духовних потребах, що існує між носіями різних мов, не може відтак не призвести до певної відмінності між сферами значень, зафіксованих у відповідних мовах (пор. спеціалізація назв снігу в народів Крайньої Півночі та її відсутність для назв квіткових рослин, що не мають для цих народів життєво важливого значення; наявність 13 назв для бамбука у в'єтнамській мові при лише одній назві в українській і т.і.). Отже, не мова визначає наше сприйняття дійсності, а, навпаки, дійсність неоднаково відображується в різних мовах з причин нетотожних умов матеріального та суспільного життя людей.

Так яку ж роль відіграє та обставина, що людина розмовляє саме тією мовою, а не якоюсь іншою? Яке ж місце мовної картини об'єктивного світу в пізнанні? Який взаємозв'язок між концептуальною (логічною) та мовною (словесною) моделями? На ці питання намагались відповісти багато які лінгвісти, антропологи та філософи. Однак, на даному етапі розвитку наук вирішення цієї проблеми може бути дане лише у формі гіпотези, хоча, безсумнівно, мова відіграє особливу роль в пізнавальній діяльності людини та у відтворенні картини світу в її свідомості.

Приступаючи до питання про роль мовної картини світу в процесі пізнання, відзначимо один важливий момент. Існуюча в нашій свідомості картина світу є продуктом єдиного розумово-мовного процесу відображення об'єктивного світу. Однак, з метою дослідження ми маємо всі підстави виділити два

відносно самостійні утворення у вигляді концептуальної та мовної картин світу. Це дає нам додаткову можливість для вивчення пізнавальної ролі мови. Водночас слід пам'ятати, що і концептуальна і мовна картини світу є, як вважає Г.А.Брутян, “абстрактними конструктами” і їх неможливо виявити в живому, реальному пізнанні в “чистому вигляді” [8, 58].

Якщо розглядати картину світу в нашій свідомості як дві відносно самостійні моделі і співставити їх, то можна помітити, що ці моделі – концептуальна і мовна – в основному співпадають. Ця обставина детермінована тим, що основний зміст наших слів, словосполучень, речень складає їх концептуальне ядро, лексико-предметний смисл, або, висловлюючись у загальній формі, інформацію логічного характеру. Але водночас не слід лишати поза увагою того, що за межами цього збігу знаходяться певні ділянки мовної картини світу, і саме їх пізнавальна оцінка представляє в даному випадку, на наш погляд, певний науковий інтерес.

Очевидно, у вербальному осмисленні світу особливо важливе значення має та інформація, яку ми отримуємо за допомогою слів та їх сполучень в різних лінгвістичних формах. Цей інформативний зміст слова слід розщеплювати на логічне значення, що виступає як концептуальна серцевина слова, та на лінгвістичне значення, природа якого залежить від характеру даної конкретної мови. Предмет нашого дослідження не передбачає аналізу тієї чи іншої класифікації значення. Для нас є важливим те, яку інформацію подають слова та інші мовні одиниці, що в них є постійним, інваріантним і що змінюється від мови до мови, яка природа цієї мінливої інформації.

Отже, крім логічного значення, до складу значення слова входять також і інші компоненти, які, що в даному випадку дуже важливо, тією чи іншою мірою визначаються факторами мовного порядку. Прикладом може слугувати експресивно-стилістичний (або просто стилістичний) компонент в значенні слова, який, змінюючись від мови до мови, повідомляє нам додаткову інформацію, специфічну лише для даної мови. При відтворенні картини світу в нашій свідомості не можна не рахуватися і з емоційним спів-значенням слова. Додаткову і своєрідну інформацію мова надає також завдяки тому, що в значенні слова є компонент образності. Національна своєрідність у значенні слова виявляється і через переносні значення, які припускають значні коливання в мовах. Деякий мовний “наліт” надають значенню слова також синонімія та полісемія. У певному розумінні можна говорити і про додаткову інформацію, що повідомляється багатозначністю слова. Як показує історія різних мов, часто спостерігається зміна того чи іншого мовного значення до прямої своєї протилежності. Це явище – енантосемія – обумовлене закономірностями мовного характеру і по-різному проявляється в різних мовах, лишаючи свій особливий відбиток на картині світу у свідомості людей. Явища “нелогічності” в мові приховують у собі великі можливості повідомлення додаткової інформації, яка, вносячи ті чи інші корективи в понятійний зміст слова, сприяє певному зміщенню мовної картини світу від її концептуальної моделі.

Для розуміння специфіки вербального способу зображення світу важливо також враховувати ту обставину, що різні мови (навіть в межах однієї мовної групи) інколи по-різному розчленюють один і той же референт. Спостерігаються різні мовні способи номінації і класифікації предметів дійсності. У цьому зв'язку майже всі лінгвісти наводять приклад різних найменувань частин тіла, кольорових відмінностей, відрізків доби і т.і. в різних мовах. Подібні факти говорять про те, що мовна та концептуальна моделі дійсності не збігаються, про той чи інший ступінь варіативності мовної картини світу від мови до мови, де амплітуда варіації зумовлена факторами саме лінгвістичного порядку. Таким чином, численні факти мовної дійсності, внутрішні закономірності розвитку мов свідчать про те, що за допомогою слів та словосполучень, різних лінгвістичних категорій виникає в нашій свідомості мовна модель дійсності, яка дещо зміщена від концептуальної моделі, та на відміну від останньої, що не залежить від мови, мовна модель варіює з мови в мову.

Ми вже говорили, що при розгляданні питання про роль мовної моделі об'єктивного світу в пізнанні на цій стадії розвитку наук те чи інше положення може бути висунуто лише у вигляді гіпотези. Однією з таких гіпотез може служити принцип лінгвістичної доповнюваності, автором якого є Г.А.Брутян. За словами автора, зміст принципу лінгвістичної доповнюваності зводиться до наступного: у складному процесі моделювання об'єктивної реальності в нашій свідомості переплітаються дві її картини – концептуальна (логічна) та словесна (мовна). Логічна модель є інваріантною для всіх людей і незалежною від мови, якою вони мислять і висловлюють свої думки; мовна модель варіює від мови до мови. Мовні моделі в людей, що розмовляють різними мовами, тим більш подібні, чим ближчі їх мови за своїм характером, за своєю природою і структурою. Основних інформативних знань люди набувають за допомогою логічної моделі. Мовна модель повідомляє додаткову інформацію (саме в цьому розумінні гіпотеза носить назву “принципу лінгвістичної доповнюваності”). Ця мовна інформація доповнює основну інформацію про оточуючу нас дійсність, вносить своєрідні корективи в знання, отримані через логічну модель. В одних випадках ці корективи якоюсь мірою можуть збагатити наше уявлення про світ, в інших – можуть і викривити його. Але в останньому випадку це викривлення не може лишати глибокого сліду в нашій свідомості, оскільки інформація, отримана шляхом мовного моделювання дійсності, у кінцевому результаті контролюється її логічним відображенням. Автор підкреслює, що

лінгвістичний компонент, мовна інформація виступають не як одна з двох рівнозначних моделей дійсності, а як допоміжне, додаткове джерело пізнання світу, виникнення його картини [9, 94-96].

Та вирішальна роль, яку відіграє відображення об'єктивної дійсності в формуванні мовної картини світу, особливо наочно проявляється в тих випадках, коли та чи інша мова з певних історичних причин отримує розповсюдження в таких регіонах земної кулі, природні та соціальні умови яких суттєво відрізняються від тих, де жили її носії раніше. Це, наприклад, відбувалося, коли різні мови (напр., іспанська, французька, англійська) отримали розповсюдження в завойованих колоніальних землях. При накладанні тієї мовної картини світу, яка сформувалась у мові на батьківщині її носіїв, на нові природні та соціально-економічні умови мова стала зазнавати суттєвих змін: зафіксовані в ній, і перш за все в лексиці, значення стали приводитись у відповідність з тими новими реаліями, у яких опинились носії мови, що в кінцевому результаті призвело до появи національних варіантів вказаних мов. Таким чином, це свідчить про те, що інформація, отримана через мовне моделювання дійсності, у кінцевому результаті контролюється суспільною практикою.

Слід звернути увагу ще на один важливий момент. При дослідженні проблеми відображення картини світу в мові, як відзначає Б.А.Серебренніков[10, 87-88], звичайно виходять із простої тріади: навколишня дійсність, відображення цієї дійсності в мозку людини і відбиття результатів цього відображення в мові. При цьому заздалегідь припускається, що людина відображує цю дійсність правильно і також правильно ця дійсність відображується в мові. Насправді всі ці процеси виглядають значно складніше. Перш за все слід відзначити, що людина ніколи не в змозі відбити навколишній світ в усій його багатогранності, цілком і повністю. Пізнання навколишнього світу – це завжди процес, інколи доволі тривалий. В історії людства результати пізнання світу нерідко являють досвід багатьох поколінь. Інакше і бути не може, оскільки так влаштований людський мозок. Звичайно, разом з ростом культури, розвитком науки і техніки біологічно вдосконалюється і людський мозок, збільшуються допоміжні засоби пізнання світу, але процес завжди лишається процесом. До того ж результати пізнання людиною навколишнього світу ніколи не лишаються на одному і тому ж рівні. Тут існує маса різних градацій: вік, наявність життєвого досвіду, професія, рівень освіти і т.ін.

Абстрагуючись від складного переплетіння різнородних уявлень про оточуючий нас світ, ми маємо рахуватися з тим фактом, що коли є законним виділення світу у вигляді логічного відображення, копіювання реальних процесів, існуючих навколо нас, то не менш законним є і визнання наявності “паралельного” світу мовних уявлень. Якщо ж ми цілком закономірно вважаємо, що єдиний світ з усіма своїми складними переплетіннями перетворюється в нашій свідомості в певну ідеальну модель, то ми не маємо нехтувати вербальним досвідом як одним із джерел виникнення нашого знання про оточуючий нас світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с. – С. 267-300.
2. Гумбольдт В. Избр. труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
3. Уорф Б. Наука и языкознание // Новое в лингвистике. Вып.1. – М.,1960. – С.169-182.
4. Храпченко М.Б. Язык художественной литературы // Новый мир.–1983.–№9.– С.235-248.
5. Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания: Гносеологические аспекты. – М.: Наука, 1977. – 288 с.
6. Брутян Г.А. Очерки по анализу философского знания. – Ереван, 1979.
7. Радченко О.А. Лингвострановедческий неоромантизм Й.Л.Вайсгербера // Вопросы языкознания. – 1993. – №2. – С.107-113.
8. Брутян Г.А. Языковая картина мира и ее роль в познании // Методологические проблемы анализа языка. – Ереван, 1976.– С.57-64.
9. Брутян Г.А. Лингвистическое моделирование действительности и его роль в познании // Вопросы философии. – 1972. – №10. – С.87-96.
10. Серебренников Б.А. и др. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 216 с.

СОЮЗ В СИНТАКСИЧЕСКОМ СТРОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Бровко А.С., к. филол. н., доцент

Запорожский государственный университет

Это вторая статья задуманной более двух десятилетий назад серии о синтаксическом статусе служебных слов [1, 21]; первую - о синтаксическом употреблении предлога см. [2,23-25]. Поскольку именно школьные учебники наиболее категоричны в утвердившемся, на манер аксиомы сформулированном, недосказанном и потому неприемлемом тезисе, что служебные слова членами предложения не бывают, то и очередной разговор на вышеозначенную тему, в данном случае о синтаксическом употреблении союза, начнем с цитирования и комментариев на этот счет уже упоминавшегося ранее учебного пособия для учащихся М.Т. Баранова, Т.А. Костяевой, А.В. Прудниковой. Итак:

<Союз - служебная часть речи, которая связывает однородные члены в составе простого предложения и простые предложения в составе сложного предложения...> [3, 142].

<Сочинительные союзы связывают однородные члены и равноправные простые предложения в составе сложного (сложносочиненного): *Легкий ветерок то просыпался, то утихал.* (И.С. Тургенев) - союз *то... то* связывает однородные члены предложения> [там же].

<Подчинительные союзы связывают в сложном (сложноподчиненном) предложении простые предложения, из которых одно подчинено по смыслу другому, т.е. от одного предложения к другому можно поставить вопрос...> [там же].

<Образец разбора. *Я слышал о тамошних метелях и знал, что целые обозы бывали ими занесены* (А.Пушкин). Устный разбор. *И* - союз. Во-первых, соединяет однородные сказуемые *слышал* и *знал*. Во-вторых, имеет морфологические признаки: сочинительный, неизменяемое слово. В-третьих, членом предложения не является. Письменный разбор... *III*. Не член предложения [3, 145].

Как видим, уже в самом определении союза наблюдается неоправданное ограничение функций этой служебной части речи на уровне членов предложения только выражением сочинительных отношений между ними, как будто союзы не могут участвовать в семантико-синтаксической организации подчинительных отношений между полнозначными словами. Справедливость данного замечания усиливает выше цитированный третий абзац. Кстати сказать, придаточная часть сложноподчиненного предложения подчинена главной части не только по смыслу, но и грамматически. Более того, мало ли случаев когда главный смысл предложения этого типа заключен отнюдь не в главной предикативной части, а в придаточной, как, например, в крылатых крыловских басенных изречениях. *Известно, что слоны в диковинку у нас...* и *Что волки жадны, всякий знает...?*

В самом деле, сравним семантику главных и придаточных предикативных частей этих двух сложноподчиненных предложений: главных - *известно; всякий знает* и придаточных *слоны в диковинку у нас; волки жадны*. По сравнению с придаточными частями, главные выглядят лишенными информативного содержания: *известно* (что?), *всякий знает* (что?). Их семантика в отрыве от придаточных почти нулевая, и только в одной семантико-синтаксической связке с ними главные части приобретают определенный смысл.

Теперь относительно образца разбора, который почему-то называется в рассматриваемом учебнике <морфологическим> [3, 145], тогда как союзы противопоставлены предлогам и частицам именно тем, что используются исключительно в сфере синтаксиса [4, 240].

Во-первых, неясна судьба связывающего однородные сказуемые *слышал* и *знал* сочинительного, соединительного союза *и* - входит он в состав сказуемого или не входит. Судя по его графической передаче в книге, -нет. Значит, по мнению авторов, сказуемое в этом предложении *слышал... знал*, а не *слышал и знал*?

Тогда каким же представляется авторам сказуемое соседнего, из второго абзаца, тургеневского предложения - ... *просыпался, ... утихал*, а не *то просыпался, то утихал*?, компоненты которого также соединены сочинительным союзом, его разновидностью - разделительным, указывающим на несовместимость во времени выраженных этими глаголами двух семантически противопоставленных одного другому, чередующихся действий?

Во-вторых, критерием определения союза как сочинительного или подчинительного является не морфологический признак, а семантико-синтаксический, то есть - по значению и синтаксической функции. По морфологическому же признаку союзы делятся на простые, состоящие из одного слова, и составные, состоящие из двух или нескольких слов. [5, 296-297]. Таким образом, рассматриваемый союз и по своему морфологическому признаку простой. Что касается неизменяемости, то это -

морфологическая особенность всех служебных частей речи, а не только союзов, и потому называть этот их признак при морфологическом разборе не принято ни в школе, ни в вузе [6, 19]. В противном случае предложенная авторами учебного пособия для учащихся новая сторона характеристики союза будет звучать столь же наивно и пустозвонно, как звучит в третьих пунктах образцов устного и письменного разбора этого же пособия ранее упомянутая недосказанная формула о <нечленстве> союза и в предложении [3, 145].

А могла ли бы, зададимся вопросом, трактовка синтаксического статуса служебных слов, союза в частности, быть в учебнике для школы иной по сравнению с вузовским учебником для завтрашних учителей? Тем более при том условии, что издание школьного пособия возглавил один из авторов учебника для педвуза и в то же время зав. редакцией, подготовившей к изданию педвузовский учебник, стала одним из авторов учебного пособия для школы? Мнение одних авторов о синтаксической роли союза в предложении мы уже знаем, решающее мнение других - вот оно: <Союзы занимают строго определенное место в предложении, но не являются членами предложения> [7, 240].

Теперь изложим собственное понимание союза и его, к сожалению, до сих пор не признанную синтаксическую функцию, когда он связывает в предложении полнозначные слова.

Итак, союз как служебная часть речи призван связывать: 1) члены простого предложения, точно так же - члены предикативной части сложного, 2) предикативные части сложного предложения, 3) отдельные предложения в составе связного текста. В аспекте данного исследования интерес представляет первое из этих трех назначений союза, раскрытие которого поможет наглядно убедиться в ненужности неоднократно повторенного здесь в разных вариантах примитивного (потому что недосказанного) тезиса и, одновременно, существенным образом его дополнить.

Связующую полнозначные слова семантико-синтаксическую функцию союзов учебники обычно сводят лишь к случаям с однородными членами, когда <членство> союза в структуре предложения доказать намного сложнее того, если он участвует в организации подчинительной связи. И тем не менее, с них-то мы и начнем. Что, например, считать сказуемым в предложении *Где-то недалеко бился о камни и звенел ручеек* (М. Шолохов) - сочинительное словосочетание *бился и звенел* или порознь слова *бился... звенел*? Конечно, первое: сочинительное, в частности соединительное, словосочетание - цельная синтаксическая единица, в ее структуру на правах неотъемлемого составного компонента входит союз, самовольно убрать который - значит разрушить семантико-стилистико-синтаксическую структуру члена предложения, стать на путь безразличного отождествления союзной и бессоюзной связи. Мы уже не говорим о поправии таким образом собственно авторских прав художника слова. Давайте экспериментально условно уберем из предложения *И синего моря обманчивый вал в часы роковой непогоды, и пращ, и стрела, и лукавый кинжал щадят победителя годы...* (А. Пушкин) четырежды повторенный поэтом соединительный союз *и*, как тотчас же оскудеет в стихах выходящая за рамки простого перечисления цепь логических доводов и словесно-психологических средств воздействия кудесника на разум и чувства князя Олега.

То же самое - в украинском языке. Сравним для наглядности два соотносительных своим основным лексическим составом предложения: *З Тарасової гори далеко видно і лани, і Дніпро, і сині далі* (Из газет) и *З Тарасової гори далеко видно лани, Дніпро, сині далі*. Если в первом утроенный соединительный союз *і* как бы раздвигает выраженную однородными членами пространственную перспективу и в одночасье подчеркивает естественную взаимосвязь видимых и слышимых с тарасовой горы природных объектов (что завещал Т.Г. Шевченко - *щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі було видно, було чути*), то во втором предложении бессоюзная связь однородных членов словно сдерживает патетическое звучание всей фразы, переводит ее в чисто информационную, бездушную плоскость протокольно-сухой номинации обозримых с горы предметов.

Значительно более тесной со знаменательными словами в едином семантико-структурном выражении однородности является в предложении связь у двух других групп сочинительных союзов - противительных и разделительных. Более тесной потому, что с их помощью образуются преимущественно замкнутые ряды однородных членов (чаще всего двух) - противопоставляемых или же исключаящих друг друга своей семантикой. Проиллюстрируем синтаксическое употребление тех и других в русском и украинском языках, подчеркнем однородные главные и второстепенные члены предложений соответствующими общепринятыми при синтаксическом разборе линиями, особое внимание обратим на совместное выражение однородных членов самостоятельными частями речи и союзами.

1.1 Прошу уволить фельдшера, хотя виноват не он, а я (А. Чехов). *Приют наш мал, зато спокоен* (М. Лермонтов). *С богатырских плеч сняли голову - не большой горой, а содоминкой...* (А. Кольцов). *Есть в осени первоначальной короткая, но дивная пора* (Ф. Тютчев). *Речь его лилась тяжело, но свободно* (М. Горький).

1.2 Не вітер, а буря завіяла (П. Мирний). Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко). Між голих горбів, покритих жовтими рівчачками, протікала вузьенька, але глибока річка (П. Панч). Орина зі страхом, проте довірливо прислухалася до вірадних слів (К. Гордієнко).

2.1 Потом, с позволения Мими, я или Володя отправляемся в карету. Любочка или Катенька садятся в бричку (Л. Толстой). Кто не трудится, а только рассуждает, тот или пустой болтун, или вредный шарлатан (Д. Писарев). На белую полотняную блузку Анна Борисовна повязала не то бантик, не то галстук (В. Липатов). Повсюду светились то близкие, то далекие огни (С. Бабаевский). Даша усаживалась в большом кресле то боком, то поджав ноги (А.Н. Толстой).

2.2 Не то сон, не то забуття склепляло повіки (М. Коцюбинський). Олекса або щось стругав, або розказував якусь новину (В. Козаченко). Дівчина поглядала то на Чіпку, то на матір (П. Мирний). <Он який ти!> - чи то схвально, чи то здивовано проказав Золотаренко (Н. Рибак).

Всякая попытка условно, в аналитических целях, искусственно, для выяснения подлинных (слева и справа) границ однородных членов, сократит объем той или иной группы за счет союза неминусом приведет либо к утрате ею противительного или разделительного значения (ср.: *мал, зато спокоен - мал, ... спокоен; зі страхом, проте довірливо - зі страхом, ... довірливо*), либо к абсурду: *тяжело, но свободно - тяжело, ... свободно; чи то схвально, чи то здивовано - ... схвально, ... здивовано*.

Как и следовало предполагать, самые тесные отношения с полнозначными словами наблюдаются у подчинительных союзов - сравнительных: *как, будто, словно, точно, все равно что*, разговорного союза *вроде как*; в украинском языке - *як, що, мов, мовби, немов, немовби, наче, начебто, неначе, ніби, нібито*. С их помощью оформляются именное составное сказуемое и так называемый сравнительный оборот - непредикативная синтаксическая единица, функционирующая в предложении в роли обстоятельства или, гораздо реже, определения, как правило, - обособленных. Приведем их в контекстах с подчеркнутыми членами предложения, в составе которых сравнительные союзы употребляются.

1.1 Какие бабочки, букашки, козявки, мушки, таракашки! Одни - как изумруд, другие - как коралл (И. Крылов). Твои речи - будто острый нож (М. Лермонтов). У тебя брошка вроде как пчелка (А. Чехов). Этот одинокий и, может быть, совершенно случайный выстрел - словно сигнал (Д. Фурманов). Старый - что малый (Пословица).

1.2 Будь ты наче лісова царівна (Л. Українка). Колись мене назвав він братом, і слово це - як зірка у пугі (М. Рильский).

2.1 Ты под окном своей светлицы горюешь, будто на часах (А. Пушкин). Я к ней наконец так привык, как к дочери (М. Лермонтов). Дед кинул им деньги, словно собакам (М. Горький). Перстами, легкими как сон, моих зениц коснулся он (А. Пушкин). Ночь хмурая, как зверь стокий, глядит из каждого куста (Ф. Тютчев). Другой, в телячьей куртке и с бородкой, как у Выхрова, приподнял старенькую шляпу (Л.Леонов).

2.2 Поникли головы козачі, неначе стоптана трава (Т. Шевченко). І нічка тихая, мов царівниця тая, пробралася у зорі золоті (Л. Глібов). А вдома чекає відпочинок і сон, короткий, як дітня ніч, але й солодкий, як холодний лист до рани (М. Коцюбинський). То тут, то там вже починали бриніти перші заробітчанські співи, поступово нарастаючи, немов розгойдуючись (О. Гончар).

В последнем предложении сравнительный союз *немов* входит в состав обособленного распространенного обстоятельства, выраженного соединением деепричастного и сравнительного оборотов.

Особой оговорки относительно синтаксического статуса союза *как* (пояснительного, уточняющего характера) в сочетании с именем существительным или его эквивалентом требуют случаи употребления их в роли приложения.

Многие учебники, особенно последних лет, обходят их. Справочники по орфографии-пунктуации, хотя и наделяют вниманием, но лишь <по долгу службы> - напомним о пунктуации: мол, если такое синтаксическое образование имеет значение причины, оно обособляется, если же - <в качестве>, не обособляется. И подкрепляют хрупкое немудреное правило примерами наподобие: <А.М. Горький, как гениальный художник, пользуется мировой славой> [8, 118], <Лев Толстой как художник гениален> [там же].

Признаемся, не будь расставленных в справочнике запятых, не миновать бы нам пунктуационной ошибки: настолько трудноуловимы различия между этими категориальными значениями, во всяком случае, в приведенных контекстах. И все же главная печаль в другом - у составителей справочников разнотой в определении синтаксической функции этих речений: К.И. Былинский с Н.Н. Никольским считают их приложениями [8, 118], Д.Э. Розенталь [9, 129] и Правила русской орфографии и пунктуации 1956 г. [10, 88] не считают. Вот и приходится обращаться к доброй памяти учебникам 50-х - 70-х гг. Н.С. Валгиной, Е.М. Галкиной-Федорук, А.Г. Руднева, чтобы лишний раз утвердиться в том, что перед

нами сущие приложения, составленные из подчинительного союза *как* + в первом примере словосочетания *гениальный художник*, во втором - слова *художник*.

Заканчивая статью, подчеркнем главную мысль о синтаксической функции в предложении относящегося к полнозначному слову союза. Если при определении синтаксической роли соединительного союза в структуре сочинительного словосочетания как неотъемлемого компонента однородных членов предложения можно еще как-то колебаться и спорить, а примеры с противительными и разделительными союзами заметно ослабляют накал возражения против законного признания за ними разделения с полнозначными словами синтаксической функции членов предложения, то в случаях с подчинительными союзами сомнение на этот счет и вовсе исчезает, для убеждения в чем достаточно лишь воспользоваться уже проверенным приемом условного сокращения в аналитических целях рассматриваемого члена предложения за счет союза. Возвратимся к некоторым только что цитированным иллюстрациям (с незначительными купюрами), сравним их с лексически соотносительными, но бессоюзными вариантами: *одни - как изумруд, другие - как коралл и одни - изумруд, другие - коралл; была ти наче лісова царівна и была ти лісова царівна; кинул... деньги, словно собакам и кинул деньги собакам; поникли голови козачі, неначе стоптана трава и поникли голови козачі стоптана трава*. Налицо, как видим, явная в отсутствие союзов несообразность, неотступно подталкивающая к выводу о необходимости неперемного освещения в учебниках для вуза и школы почему-то игнорируемой авторами роли союзов, когда они служат в речи средством связи полнозначных слов и вместе с ними разделяют общую для них семантико-синтаксическую функцию членов предложения.

Тогда-то, возможно, и пригодится как начало некоего логически завершенного тезиса приевшаяся недосказанная формула о <нечленстве> союза в синтаксической структуре предложения. А сам тезис получит примерно такую формулировку: поскольку союзы ничего не называют и в отрыве от полнозначных слов не употребляются в речи, они, естественно, членами предложения быть не могут. Однако, если союзы (разумеется, помимо других свойственных им синтаксических функций - соединять предикативные части сложных предложений и отдельные предложения в составе сложного синтаксического целого) связывают в тексте полнозначные слова, они вместе с этими словами функционируют в роли членов предложения, главных и второстепенных, в том числе обособленных.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бровка А.С. Структура предложения и последовательность его анализа // Методика преподавания русского языка и литературы. Республиканский научно-методический сборник. Выпуск 11. - Киев: Радянська школа, 1978.
2. Бровка А.С. Предлог в синтаксическом строе предложения // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. - N1, 1998. - Запоріжж, 1998.
3. Баранов М.Т., Костяева Т.А., Прудникова А.В. Русский язык. Справочные материалы. Учебное пособие для учащихся. Под редакцией Н.М. Шанского. - М.: Просвещение, 1988.
4. Современный русский литературный язык. Под редакцией П.А. Леканта. - М.: Высшая школа, 1982.
5. Кононенко В.И., Брицын М.А., Ганич Д.И. Русский язык. - Киев: Вища школа, 1978.
6. Домашенкина Г.П., Иванова Т.Б. Грамматический разбор в вузе и школе. - М.: Просвещение, 1974.
7. Современный русский язык. В трех частях. Часть II. Шанский Н.М., Тихонов А.Н. Словообразование. Морфология. - М.: Просвещение, 1987.
8. Былинский К.И., Никольский Н.Н. Справочник по орфографии и пунктуации для работников печати. - М.: Искусство, 1952.
9. Розенталь Д.Э. Справочник по правописанию и литературной правке для работников печати. - М.: Книга, 1967.
10. Правила русской орфографии и пунктуации. - М.: Учпедгиз, 1956.

НЕРВОВЕ ТА ПСИХІЧНЕ ЗАХВОРЮВАННЯ В ЗАГАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ ПОЕТИКИ ДРАМ В.ВИННИЧЕНКА

Ганошенко Ю.А., студент

Запорізький державний університет

Поетика драматургічної спадщини В.Винниченка не може вважатися розглянутою вповні без усвідомлення особливостей структури особистості автора та певної свідомої установки на експеримент. Як вказують більшість дослідників, а зокрема, Л.Мороз, “Кожна з п'єс В.Винниченка є своєрідним ігровим експериментом (...) То є дослідження можливостей і, сказати б варіантів внутрішнього життя людини у тісному взаємозв'язку її з зовнішніми обставинами”[1,16]. На цій установці також помітний вплив амбівалентного характеру побудови художнього тексту у автора. Так, з одного боку це дало змогу перевірити різноманітні соціальні чи морально-етичні ідеї у зіштовхненні з життям чи природою індивіда, а також зручно й виразно протиставити соціальне – сімейне – особисте та псевдоморальне – моральне – неморальне. А з іншої точки зору (психологічної) Винниченко практично робив зі своїми героями те саме, що і Павлов з піддослідними собаками: ставив нормально акцентуовані особистості (акцентуацію як мінімальне відхилення від “трафаретної” гармонійної особистості обстоював К.Леонгард) в екстремальні умови, пов'язані з перенапруженням основних нервових процесів (зіткнення інтересів, внутрішні конфлікти і т. д.). Це перенапруження найчастіше і викликає нервовий чи психічний розлад.

Такий подвійний експеримент і зумовлює з одного боку зовнішній вираз: ідейну схематизацію чи “роботизацію”(за Т.Свербіловою) персонажів та ідейно-етичний характер конфлікту. А з іншого – внутрішній, прихований план: індивідуалізовану, невротичну особистість та гостро психологічний конфлікт. Сюжет зумовлює постійний взаємоперехід зовнішнього шару у внутрішній і навпаки, що створює особливу систему семантичного виразу кожного образу, тобто, вказану ще М.Вороним, символізацію персонажів і конфліктів. Такі символи, хоч і мають в своїй основі двополосну побудову ідеї та психології, свідомої дії реалізму та психоаналітичної мотивації модернізму, проте дають можливість значно більшої кількості асоціативно-культурних трактувань. Саме ця логічна невідповідність і створює, підмічені Л.Мороз, особливу таємничість драм В.Винниченка, їх багатовимірність та парадоксальність.

Але, крім символічного шару поетики, нервове та психічне захворювання функціонує й на інших рівнях побудови художнього простору. Одним з таких – ідейно-тематичний рівень, який є визначальним чинником стилетворення, а також основою всієї системи формально-змістових відношень у творі. На цьому психопатизм на перший погляд нівелюється і відходить далеко на задній план, бо не входить ні до переліку основних тем драматургії В.Винниченка, ні до базисних ідей творчості письменника. Проте захворювання є супроводжуючим елементом кожної з них, адже майже всі вони вимагають певної акцентуаційно-патологічної спрямованості особистості: фанатизму, аморальності чи, скажімо, екзальтованості. А крах ідеї (що означає бінарний тріумф іншої) найкраще співвідноситься з життєвою кризою персонажа та з наслідком нервового або психічного захворювання (найчастіше ускладненого депресією), тобто з самогубством. Це створює особливі відношення вклинення та ілюстрування, прикладом чого може слугувати захворювання для кращого висвітлення ідеї “чесності з собою” у драмі “Щаблі життя”. В.Винниченко використовує божевілья (в даному випадку – старечий маразм) матері Мирона, як засіб ілюстрації логічного виправдання її вбивства: “Ну що тут ужасного, коли я дам своїй матері велику дозу опіуму й вона тихо засне навіки? Вилічить її не можна.”[перецит. за 2,223].

Якщо ж звернутися до, тісно пов'язаного з тематичним, проблемного рівня, то тут варто приділити значно більше уваги, тому що “...проблеми кохання, спадковості, свідомості й підсвідомості, інстинкту й розуму, моралі, етики, стосунків між чоловіком і жінкою та пов'язані з цим питання суспільної поведінки людини – все це стояло тоді в центрі творчих зацікавлень Володимира Винниченка – письменника і філософа.”[3,46]. Цікаво спостерігати як опозиційно розташовуються перераховані вище проблеми. Ці протистояння і створюють конфлікти, на основі яких будується сюжет. Це такі опозиції як (відповідно):

чоловік – жінка
розум – інстинкт
ідеї спадковості – протест їм (гра)
свідоме – підсвідоме

Це внутрішньоконфліктне ядро, а друге, зовнішнє, представлене опозиціями:

ідейно-етичне – психо-біологічне
“Я” – сім'я

Ці два ядра також між собою протиставляються як **індивідуальне – суспільне**. Саме в цих зіткненнях і здійснюється перехід від акцентуації до хвороби, а кожна половина опозиції відповідає елементу амбівалентної структури символу.

Роль психічного та нервового захворювання в побудові сюжету теж на перший погляд видається не такою вже й важливою, проте це поверхове судження. Як писала Розалія Винниченко в своєму Щоденнику, “дії усіх персонажів не були заздалегідь зафіксовані, але часом починали робити такі речі, що викликали здивування творця їх”[4,14] - тобто події утворі часто детермінуються логікою поведінки дійових осіб і мають такий характер (з психологічної точки зору): акцентуація → психотравмуюча ситуація → протікання хвороби → психологічна криза → наслідок, що легко співвідноситься з класичною схемою побудови драм, яку використовував В.Винниченко: експозиція – зав’язка – розвиток дії – кульмінація (або катастрофа [див. 5,8]) – розв’язка. Слід зазначити, що останній елемент в обох схемах необов’язковий і, на противагу теоріям драми класичної драми Гегеля, інтерпретованих Анікстом, з її трьохчленною будовою (першопорядок – порушення – знову встановлення), В.Винниченко не розставляє всі сили остаточно, а залишає тривожний простір для додумування і вирішення конфлікту глядачем самостійно. Складність та багатомірність п’єс письменника досягається неможливістю (або великою складністю) накреслення однієї спільної сюжетної схеми окремої драми, адже запропонована схема *індивідуальна для кожного персонажа* і майже ніколи не співпадає у своїх вузлових моментах. А характер драми як розділеного “Я”, як ідейно-психологічного експерименту не дає можливості виділення домінуючого (хоча його часто виділяють) сюжетного струменю. Сюжеторухаючим фактором найчастіше, як уже вказувалось, є боротьба між двома конфліктними полюсами (напр. “Я” – сім’я). Майже ніколи саме захворювання не буває відправним моментом сюжету (крім хіба що шизофренії в “Пригвождених”), а створює ніби реакційний ланцюжок, де подія і стан персонажа чергуються і взаємовизначаються.

Під час розгляду сюжетних особливостей функціонування психічного та нервового захворювання в драмах спостерігалось використання Винниченком традиційних схем, які проте ускладнювались поліфонічним звучанням та в деякій мірі проявом хворобливої психіки (як розгортанням власної лінії). Таке ж ускладнення ми побачимо, якщо почнемо виділяти жанрову специфіку п’єс письменника. Якщо брати до уваги традиційну форму побудови української драми кінця XIX – початку XX ст., то перед нами типова сімейно-побутова мелодрама реалістично-народницького типу. Проте, засвідчуючи вплив модерністичних течій на творчість В.Винниченка та змістову ускладненість, матимемо те, що з одного боку ідейна схематизація споріднює аналізовані п’єси з епічним інтелектуальним театром Б.Брехта, що характеризується зосередженням уваги реципієнта не на сюжеті (розпорошеність сюжету, гра логіки), а на інтелектуальному розв’язанні заданої проблеми. А з другого боку – перенесення конфлікту на морально-психологічний рівень дає змогу віднести ці п’єси до ліризованої драми ідей А.Чехова та Б.Шоу, де увага акцентується на простеженні стану героя. А якщо враховувати поетику експерименту, то обидва види ускладняться експериментальним різновидом. Також, виходячи з психологічної насиченості, можна ідентифікувати ці п’єси з психологічною драмою. Самогубство ж чи вбивство (за А.Ткаченком) стають єдиним чинником для визначення вужчої жанрової приналежності: драми з елементами комедії, власне драми чи трагедії. На трагедійний характер персонажів вказує й Л. Мороз: “Коли конфлікт перестає відповідати розстановці сил у суспільстві з його класовим протистоянням, він переводить сутність подій у розряд таких моральних проблем, які розв’язати неможливо.”[6,199]. За Фройдом, проблема витісненого лібідо призводить до трагедії неврозів, яка суголосна наведеній думці дослідниці: “Патогенний конфлікт невротиків не можна змішувати з нормальною боротьбою душевних порухів (...) Це зіткнення сил, з яких одна досягла ступеню передсвідомого і свідомого, а друга затрималась на сходинок несвідомого. Тому конфлікт не може знайти свого вирішення.”[7,277]. Таким чином ми бачимо, що вузькожанрову специфіку драм В.Винниченка дійсно закодовано в структурі особистості невротичних героїв, які є іманентно трагічними.

Також до основних елементів поетики входить “загально-емоційний тон – пафос”[див.8,6], хоча в даному випадку більш науково обґрунтованим є термін “тональність”(за А.Ткаченком), адже як немає чіткої стильової приналежності творів В.Винниченка, немає чіткого розмежування їх жанрової специфіки, так не можна і виявити одного емоційного струменю. Найчастіше він змінний, перетікає з одного в інший, і саме тут виявляє себе психічне та нервово захворювання, яке, розвиваючись, змінює світоглядні орієнтири персонажа, а разом з тим й емоційну тональність, що його супроводжує. Так, в драмі “Базар” Марусю з її розладом (бредова ідея) поступово супроводжують: спочатку, в патетичних словах-гаслах – риторична тональність, далі, після спотворення себе (перемога хвороби над свідомістю) - лірична, а вкінці твору, під час депресивної кризи самоідентифікації, - трагічна. Іншу картину бачимо на прикладі драми з елементами комедії “Молода кров”, де нав’язливі ідеї (бактеріофобія, “пунктик порядку” і т.д.) створюють сатиричну тональність, проте розв’язка конфлікту світоглядних систем (як і різних фіксованих ідей) вимагають драматичної тональності, а під час експозиції (акцентуації) кожного героя панує емоційна тональність риторичності (усі персонажі) та романтичності (Івга).

Композиційна побудова драматичного твору значною мірою відрізняється тим, що до неї однією зі складових частин входить ремаркування. Драма це не тільки літературний твір, але й підґрунтя для вистави, як перетворення однієї семантичної системи знаків (тексту) у іншу (аудіо-візуальну). Тому автор повинен враховувати такі чинники як: прив'язка до інтонації, тембру, міміки, пози, жестів актора, особливу роль тут відіграє інтер'єр, портрет та костюм персонажа, музичний супровід та освітлення. Вистава повинна діяти одразу на декілька органів чуттів, увиразнюючи думку автора. Саме це завдання лежить на ремарці – вона виконує одразу декілька функцій: суто театральну (зміна актів та яв), хронотопну (вказує місце і час розгортання дії), композиційно-позасюжетну (деталі пов'язують між собою всі події та створюють їх логічний перебіг), характеро- і символотворчу (психологізм персонажа знаходить вияв у чітко обмежених автором рухах, позах, жестах, міміці, стан наочно увиразнюється костюмом, зачіскою, предметним оточенням). Нервове та психічне захворювання особливо виразно простежується у хронотопному, характеротворчому та художньо-детальному рівнях функціонування ремарки, адже, щоб наголосити на певній проблемі, автор закодує в тексті систему семантично валентних знаків. Крім того виявляється виняткова роль ремарки в створенні особливої позаподієвої, суто психологічної діяльності – гри, яка є одночасно і причиною і наслідком розвитку хвороби. Також одним з важливих структурних елементів психологічно насичених драм В.Винниченка є їх “означуваність”, тобто наявність великої кількості деталей-натяків на подальший розвиток хвороби чи можливий фінал (що також має відповідник в теорії гри Е.Берна – трансакційність, коли наперед відомі наслідки гри). Це зосереджує увагу не стільки на сюжетних моментах, які тяжіють до кульмінації, скільки на підтексті: мотивації вчинків персонажів, на тому, що призвело до складної ситуації (в нашому випадку – до захворювання), прискорило її розвиток та зумовило трагічний розпад особистості в творі.

Класифікуючи ж персонажів Винниченкових п'єс за типами захворювання, зустрічаємося з проблемою співвідношення між конкретно-нервовим станом дійової особи та художнім його втіленням. Вирішення її ми знаходимо в теорії драми В. Халізева, а саме в терміні “театральність”, тобто неврози (неврастенія, істерія, нав'язливі стани) та психози співвідносяться з “театральністю саморозкриття”, в якій “самовираз супроводжується екстазами та афектами” [9,66]; психопатології – з театральністю самозміни, де “людина демонструє іншим зовсім не те, що являє собою насправді” [9,67], а комплекси ідентифікуються з поняттям “футлярності”, “антитеатральної скутості”.

Таким чином ми бачимо, що нервове та психічне захворювання – це константна категорія поезики драм В.Винниченка. вона, хоч і не є формально-змістовою домінантою, проте простежується на різних рівнях поезики й носить прихований, скоріше підтекстуальний характер і є певним підґрунтям для виділення й аналізу основних структурних елементів побудови текстуального простору його драм. Нервове та психічне захворювання – це певний символічний код для охарактеризування сучасної автору особистості. Це невротична, психічно неврівноважена людина-інтелігент (саме інтелігентів Варвара з “Мохноногого” називає безумцями), яка пройнята трагізмом саморуйнації у всіх сферах життя: сімейно-побутова, світоглядно-моральна, суспільно-політична. Вони зі своїм життям зробили те ж, про що писав К.Г.Юнг: “За всяким невротичним збоченням криється покликання, якому людина зрадила.” [2,230]. Драматичні твори Володимира Винниченка стали розгорненою метафорою стану всього суспільства, психічно-нервова характеристика його героїв сприймається як зображення хвороби всієї доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мороз Л.В. Драматургія Володимира Винниченка: ідейно-мистецьке експериментаторство на тлі “нової драми” кінця XIX – початку XX ст.: Автореферат дисертації доктора філологічних наук – К., 1997. – 52 с.
2. Юнг К.Г. Психологические типы. – М.: Х-Пресс, 1996. – 532 с.
3. Винниченко В. Щоденник в 2 т. – Нью-Йорк, 1980. – Т. 2. – 576 с.
4. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л.С. Володимир Винниченко: життя, діяльність, творчість. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 255 с.
5. Винниченко Р. Як писав свої твори Володимир Винниченко // Україна. – 1996. - №11. - с.34-38
6. Михайлин І.Л. Внутрішньожанрова типологія та еволюція трагедії в українській драматургії 1917 – 1987 рр.: Автореферат дисертації кандидата філологічних наук. – К., 1993. – 45 с.
7. Мороз Л.В. нова реалістична драма в українській літературі кін. XIX – поч. XX ст. // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – XX ст. – К.: Либідь, 1991. – 268с.
8. Кодак М.П. авторська свідомість письменника і поезика української літератури кін. XIX – поч. XX ст.: Автореферат дисертації доктора філологічних наук. – К., 1997. – 62 с.
9. Халізов В.Е. Драма как род литературы (позтика, генезис, функционирование). – М.: МГУ, 1986. – 260 с.

РОЗВИТОК ОБРАЗУ ВИМИШЛЕНОГО ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ XIX - ПОЧАТКУ XX СТ.

Ганюкова К.О., аспірант

Запорізький державний університет

Українська література XIX – початку XX ст. має значний досвід історичного повістярства. Це твори зокрема таких письменників, як Г.Квітка-Основ'яненко, Є.Гребінка, О.Сомов; М.Костомаров, О.Стороженко, Марко Вовчок, Д.Мордовець, М.Старицький, О.Маковей та А.Чайковський. Упродовж свого розвитку художні принципи написання історичної повісті проходять у доробку цих митців складний і різноманітний шлях.

Проблема “людина й історія” завжди була одним із актуальних об'єктів художнього дослідження. Тим доцільнішим, на наш погляд, виступає питання місця звичайної людини в історичному процесі, яке підняли у своїх повістях Д.Мордовець, О.Стороженко, Марко Вовчок, М.Старицький і О.Маковей. На матеріалі творів згаданих вище авторів спробуємо розглянути місце, яке вони надають в історичному процесі своїм вимисленим головним героям.

На думку С.Панова, у кращих творах Д.Мордовця центр уваги переміщується з вимисленої авантюрно-мелодраматичної фабули на динаміку історичних колізій і перипетій. Історія стає активною, із тла, з пасивної “колеритної рамки” перетворюється на об'єкт художнього вивчення, на головного героя оповіді. При цьому відбувається рольове вирівнювання персонажів, “одногеройність” поступається місцем “багатогеройності”, причому герої ці багато в чому рівноправні, бо в кожного з них своє місце в історії, відібрати чи применшити яке не може романіст: “Не співвіднесеністю з романічною інтригою, а реальним включенням до історичного процесу визначається значимість героя” [1,12]. Дещо несумісну з цим твердженням структуру має повість “Крымская неволя”, написана на тему татарського полону наприкінці XVII століття.

Подаючи відомості з літопису Самовидця як історичний екскурс на початку повісті, автор визначає свою мету питанням: “Летописец говорит о церквах, иконах, крестах... А что было с людьми?!” [2,234]. Незважаючи на прагнення поєднати в повісті два начала (історіографічне й художнє), Д.Мордовець досягає тільки ефекту присутності історичних осіб при подіях, які становлять головний сюжетний вузол твору (вкрадення татариним дівчинки з Подолу): “Несчастная мать, в изнеможении упав на землю, билась и ломала себе руки... Дорошенко и Мазепа, воспользовавшись общей суматохой, незаметно скрылись в извилистых улицах города” [2,236]. Надаючи ліричній сюжетній лінії незаперечну перевагу, автор, незважаючи на це, приділяє дуже мало уваги описові зовнішності й відображенню внутрішнього світу Мазепашиного джури й дівчини-подолянки Катрусі. У його інтерпретації вони виступають як досить безсторонні жертви татарських набігів, покликані лише розчулити читача своєю нещасливою долею: “*Никто не знал, а меньше всего молодые, что они – родные брат и сестра...*” [2,275]. Покажемо те, що в другій половині твору автор взагалі перестає описувати історичні події і залишає їх тільки як фоновий детермінаційний фактор у долі молодої пари.

Журнал “Современник” у 1863 р. в рецензії на романтичну повість “Марко Проклятий” О.Стороженка писав, що “деяким добродіям байдужісінько, що там виробляється на білому світі, бо вони мають звичку стосуватись до сучасних явищ з особливою, спокійною, сонною об'єктивністю” [3,88]. Характеризуючи на початку молодого козака Кобзу, який протягом усієї повісті виступає своєрідним “індикатором” суспільної атмосфери, автор так викладає своє ставлення до нього: “*Іхав він тихою ходою, озираючись по сторонах, ніби гуляв собі; то закурлика пісню, то нахилиться з коня, зірве квітку, втішається нею і, побачивши кращу, кине й зрива другу*” [4,308]. Варто відзначити, що, на відміну від Д.Мордовця, О.Стороженко наділяє свого героя внутрішнім благородством (нещастя Марка знаходить відгук у його душі; сам згодом пізнавши подібне, він знаходить у собі достатньо внутрішньої сили, щоб не мститися) і милосердям, які мають виховний вплив не тільки на Марка. Проте Кобза ще не має чітко спрямованого мотиву, який призвів би до його свідомої участі у визвольному русі 1648-1654 рр.

Матеріалом для повісті Марка Вовчка “Маруся” послужили події 1667 року, коли український народ, невдоволений Андрусівським договором між Росією і Польщею, за яким Правобережна Україна залишалася під владою польської шляхти, повстав проти польських окупантів, козацької старшини і царських воевод: “*Как всегда почти, к сожалению, бывает,.. в конце концов вышло по пословице: запрягли-то и прямо, да поехали криво*” [5,233].

На думку А.Ткаченка, *мотив* у літературі має безпосереднє словесне, образне закріплення в тексті; іноді автор і сам на це вказує – чи то підкресленими повторами ключового слова, чи епіграфом, що, ніби камертон, дає мотивну “ноту” [6,172]. У повісті “Маруся” таку “ноту” авторка вводить до тексту за

допомогою слів уявної оповідачки: “Старушка, которая мне рассказывала, уверяла, что будто в глуши есть немало великих честных дел, все равно как пышных цветов” [5,231].

Уперше читач зустрічає образ головної героїні, переданий за допомогою яскравої портретної деталі: “Хозяйки не было в хате, дети послули сидя, и он уже хотел было продолжать свою речь далее, как вдруг встретил устремленные на него глаза, словно два огромные алмаза, горящие участием и вниманием” [5,238]. Відповідно до подальших портретних описів Марусі, вона – звичайна українська дівчинка, але, подаючи цю деталь (“*глаза... горящие участием и вниманием*”), авторка звертає увагу передусім на відображення внутрішнього світу Марусі.

Історія постає перед очима дитини в образі людського страждання: “Маруся завидела какие-то палатки и шатры, над которыми вились клубы черного дыма и вырывались время от времени огненные языки красного пламени. Иногда по звонкому утреннему воздуху слабо доносились людские крики и стоны, чуть явственное жалобное мычанье домашних животных, и детский плач, и смешанный крик домашних птиц, и треск падающих развалин жилищ” [5,256]. Згодом, намагаючись осмислити побачене, Маруся не знаходить чіткої відповіді на питання про зміст історії: “Время от времени, измученная... тяжелыми мыслями, на которые не находилось у нее других ответов, кроме “воля божия”, “попущение божие”, она поднимала голову и оглядывалась кругом” [5,313].

Доцільно, на наш погляд, буде відзначити, що Марусею значною мірою керують особисті мотиви, коли вона допомагає січовикові у його місії. Зокрема, авторка сама позначає курсивом ті місця тексту, на які хотіла б звернути читацьку увагу: “...каждый звук заронял вереницы видений о Чигирине, о пане гетмане, о нем...” [5,254]. Прагненням гідно витримати випробування можна пояснити слова дівчинки: “Я не боюсь врага, а только боюсь неудачи” [5,250]. Марко Вовчок послідовно підводить сюжет твору до фрази, яка складає еліптичну єдність із коротким історичним екскурсом на початку: “Повидали мы всего: и добра, и лиха, и правды, и кривды, бродили по берегам и по болотам; ну да, благодаренье господу милосердному, выбрались-таки на добрый шлях. *Криво запрягли, да прямо поехали*” [5,297]. За авторським задумом, поява Марусі на історичній арені (хоча й невідомої цього) змінює хід подій на краще, однак призводить до загибелі дівчинки.

Реалістичні і водночас романтично піднесені, глибоко демократичні і гуманні у відтворенні минулого українського народу, повісті М.Старицького відзначаються широтою зображення історичних подій, глибиною осмислення соціально-економічних, політичних і культурно-освітніх проблем народного життя, досить високим художнім рівнем. Цим вони, на думку авторів восьмитомної “Історії української літератури”, вигідно відрізняються від тогочасної історичної белетристики, зокрема від повістей з української та російської історії Данила Мордовця, що, як свого часу зауважив І.Франко, трактував історію все-таки “дуже легкокомисно”.

Повісті “Червоный дьявол” (1896) і “Первые коршуны” (1900) зображують життя Києва у XVI і XVII ст., боротьбу київських міських цехових ремісників та міщан проти утисків феодалів, поширення уніатства на Україні, утворення церковних братств. У повісті “Первые коршуны” варіюються чи продовжуються сюжетні лінії “Червоного дьявола”, діють ті самі історичні персонажі, розширено й деталізованіше представлені історичні реалії.

На початку твору одразу кидається у вічі трохи змінена манера оповіді поряд зі збереженими топографічними деталями: “*Это было в 1610 году. Время близилось к масленой. Снег еще держался, хотя местами уже начали появляться проталины... Зимнее солнце садилось за горы, когда к воротам заезжей корчмы, поставленной догадливыми отцами доминиканами на вышгородском шляху, подъехал молодой всадник*” [7,424]. Тут, на нашу думку, автор прагне деяким чином поєднати повість із попередньою. До того ж “в силу свого розташування в тексті початковий абзац належить до особливих компонентів його структури – до сильних позицій тексту – й реалізує найважливішу функцію введення системи координат у художню дійсність твору” [8,67], чим досягається ефект причетності ще не представленого героя повісті до його історичної доби.

Значним досягненням М.Старицького в повісті “Первые коршуны” є переведення конфлікту з особистісно-побутової в соціально-історичну сферу. І якщо в повісті “Червоный дьявол” вирішення пригодницького конфлікту замикає художній простір твору, то в “Первых коршунах” (на жаль, повість незакінчена) головному героєві, Семенові Мелешкевичу, немовби “відкривають очі”: “Ослепленный своим горем, ты и не видишь того горя, что облегло всю нашу землю. Да разве ты не знаешь того, что ляхи постановили или посадить всюду унию, или искоренить весь наш бедный народ?” [7,511]. Шляхом введення Семена у боротьбу проти унії й феодальних утисків М.Старицький значно підвищує ідейно-художню цінність повісті.

У статті “Про історичні оповідання” Осип Маковей так розповідає про працю над своєю історичною повістю “Ярошенко” (1903): “Я хотів у “Ярошенку” описати Хотинську війну з 1621 року. Ся війна описана майже день по дні в різних пам’ятниках і студіях. Усе те я уважно прочитав, а крім того, їздив ще в Бесарабію над Прутом та над Дністром і в Кам’янець-Подільський, подивився на терен війни. Се

дало основу повісті, і сю основу я міг лише у дрібничках змінити. Усю ту війну, зложену з різних і численних подій, треба було злучити до купи такою історією “героя”, щоб читач бачив і турків, і поляків. Сего героя і його пригоди я мусив видумати... От і витяг звичайного собі міщанина з Серета на війну і казав йому пережити різні пригоди турків, козаків і поляків” [9,10].

Історичним тлом твору письменник обрав прикінцевий, найнапруженіший період турецько-польської війни. Початок повісті виглядає досить традиційно, автор відсилає читача до певної дати і місця, від якого починає свою оповідь: “Тринадцятого дня місяця серпня 1621 року був торг у Сереті” [9,18].

Слід зазначити, що в подальшому автор провадить два плани розгляду історичної дійсності. Перший з них – подання історичних подій, як вони є за словами козацьких ватажків, яких він обирає виразниками найбільш правдивої версії подій: “А Бородавка їм: “Я вас не так, як Сагайдачний, я вас усіх не лиш на море, але і в саме пекло поведу”. От і вибрали його. А ляхам тільки й подавай такого: цілою Україною не зажуриться, Теофаном та Борецьким не докучатиме, аби тільки йому та козакам жолд платили, про все інше йому байдуже” (розмова Сагайдачного і Молодецького) [9,80]. Другий план – бачення історії очима простої людини, якою є Микула Ярошенко: “Стільки було випадків смерті довкола, що й його самого не тишило життя. Чого ті люди так ненавидять себе? Чому передумують тільки над тим, як би другого гладко позбавити життя? Земля така широка, тільки жий, поки бог дозволить, для всіх місця доволі, - тим часом ні! годі жити спокійно! Зберуться сотки тисяч отак на одне місце і ріжуть себе щодня потроха; вкінці не стане їм ні крові, ні сили далі битися – і розійдуться” [9,204]. Такий умовний розподіл є значним досягненням автора, зокрема у царині розширення проблематики історичної прози, бо, за словами І.Карташової, “...роздумуючи над образом тієї чи іншої доби, ми найчастіше створюємо певний зовнішній об’єктивований абрис історичного часу, при цьому його суб’єктивний контур (що намічається саме психологічним контекстом) відсувається на периферію дослідницької свідомості” [10,3]. Тут можна погодитися з думкою А.Ткаченка про те, що, “оскільки в етимологічній глибині слова *problema* міститься “щось, кинуте вперед”, то *художню проблему* і, відповідно, *проблематику* можна трактувати як ряд “кинутих уперед” запитань, що їх ставить митець перед собою, персонажами, добою, буттям, читачами...” [6,149].

Розглядуваний нами образ “звичайної людини” в історії виявляє дещо нерівний ступінь типізації. Спосіб художнього використання типових ознак “людини з народу” вдосконалюється відповідно до ускладнення творчих завдань автора. Головними рисами такого образу у розглянутих історичних повістях можна назвати:

- *взаємозв’язок привабливого зовнішнього вигляду і внутрішнього світу* героя;
- *мотив*, який керує ним, примушуючи брати участь в історичному процесі;
- *відношення героя до історичного процесу* (мається на увазі ступінь участі й рівень філософського осмислення).

Неважко помітити, що вимишлений головний герой української історичної повісті XIX – початку XX ст. має такі риси зовнішності й характеру, які просто-таки змушують віднести його до позитивних. Щонайменше – це звичайна людина, у якій немає негативних рис; з іншого боку, такий образ відзначається схематичністю, ефектом “ляльки” (“Крымская неволя” Д.Мордовця). Наступні кроки до розкриття його творчої функції – властиве йому прагнення до очищення власної душі (Кобза у О.Стороженка), схильність до самопожертви (Маруся Марка Вовчка), тенденція до розширення соціальних зв’язків (“Первые коршуны” М.Старицького, “Ярошенко” О.Маковея).

Головним чином героїв вводять у потік історії особистий мотив, згодом (в О.Стороженка, Марка Вовчка, М.Старицького і О.Маковея) доповнюючись прагненням змінити хід подій на краще. І якщо герої Д.Мордовця, О.Стороженка і Марка Вовчка не витримують двоюбою з історією, то у творах М.Старицького і О.Маковея вони самовдосконалюються і знаходять себе як необхідну складову історичного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мордовцев Д.Л. За чьи грехи? Великий раскол / Вступ. ст. и комм. С.И.Панова и А.М.Ранчина. – М.: Правда. 1990. – 624 с.
2. Мордовец Д.Л. Сагайдачний: Роман. Крымская неволя: Повесть / Вступит. ст., примеч., подготовка текстов В.Беляева. – К.: Дніпро, 1987. – 286 с.
3. Халімончук А.М. Нарис української літератури XIX ст. – Львів: ЛДУ, 1958. – 132 с.
4. Стороженко О.П. Марко Проклятий: Повесть. Оповідання / Упоряд., передм. та приміт. П.Хропка. – К.: Дніпро, 1989. – 623 с.
5. Вовчок Марко. Твори: В 2-х т. / Упоряд. і приміт. О.Білявської. – К.: Дніпро, 1983. – Т.2. - 487 с.
6. Ткаченко А. Мистецтво слова (вступ до літературознавства). – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.

7. Старицький М.П. Твори: В 6 т. / Упоряд., авт. приміт. Л.С.Дем'янівська. – К.: Дніпро, 1990. – Т.5: Повісті. – 702 с.
8. Томас А.О. и др. Коммуникативная значимость ввода локально-темпоральной информации в художественном прозаическом тексте // Коммуникативная направленность текста и ее перевод. – К., 1988. – С. 67-75.
9. Маковой О. Ярошенко. Исторична повість / Передм. О.Засенка. – К.: Дніпро, 1985. – 269 с.
10. Карташова И.В., Емельянова Т.П. и др. Историческая психология и литературоведение: возможности и перспективы взаимодействия // Филологические науки. – 1995. - № 3. – С. 3-13.

УДК 802.0: 004.9 + 800.6: 33

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ Й ІННОВАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

Зацний Ю. А., д. філол. н., професор

Запорізький державний університет

Впровадження сучасної інформаційної техніки в різні сфери соціального життя англomовних країн викликає зміни в цих сферах і відповідне мовне відбиття в численних інноваціях. Серед сфер найбільш суттєвих змін у зв'язку з інформаційною революцією можна, насамперед, відзначити сферу економічного життя. Провідні вчені і фахівці пишуть про те, що на початку ХХІ століття наступить час “інформаційного ринку” (information marketplace), коли комп'ютерна і телекомунікаційна техніка стане такою ж невід'ємною частиною повсякденного життя, якою сьогодні є телефон. Але вже наприкінці 90-х років сучасна техніка внесла істотні зміни в спосіб життя людини, для багатьох людей уже наступив період “електронного життя” (e-life), тобто коли реалізація потреб і бажань (і не тільки матеріальних) здійснюється за допомогою комп'ютерної техніки, особливо через Інтернет [1].

Мільйони службовців значну частину робочого часу проводять не в своїх установах, офісах, а вдома за комп'ютером, вони перетворилися на “телеробітників” (telecommuter, teleworker), на “кіберслужбовців” (cybercommuter); на зміну звичайним “роботоголикам” приходять “телероботоголики” - teleworkaholics; виникло навіть словосполучення teleworkaholic syndrome, яке позначає прагнення “телеробітників” переробляти, бути “телероботоголиками”. Сучасна техніка дає можливість працювати під час подорожі на літаках, кораблях, у готелях, таких працівників називають “дорожніми воїнами” (road warriors), саме тому в готелях було введено посаду “технодворецьких” (technology butlers), їх обов'язком є допомога постояльцям у роботі з комп'ютерною технікою.

З новими умовами роботи мільйонів службовців пов'язані такі широко розповсюджені неологізми, як office hoteling - “різке скорочення площ, що займаються під офіси, кабінети”, hot-desking - “практика користування одним робочим місцем кількома працівниками згідно з графіком”, serviced office - “офіс із сучасним обладнанням, що здається в оренду на будь-який час”, office-free - “працюючий вдома, а не в офісі”, open-collar worker - “людина, що працює вдома, а не в офісі”, flexexecutive - “керівник ділового підприємства, який працює за вільним графіком”, flex place - “надання службовцю можливості працювати або в офісі, або вдома (словосполучення утворене за аналогією до раніше створеного слова flex-time - “гнучкий графік роботи”). Створено спеціальний Інтернетівський сайт, своєрідну “книгу скарг”: робітники та службовці можуть надсилати туди скарги на своїх начальників. Таке висловлення незадоволення своїми босами через Інтернет здобуло назву cyberventing - “venting your anger by electronic means”. Сучасна техніка дає робітникам і службовцям змогу застосовувати і нові форми боротьби за свої права. Виникло, наприклад, поняття “технострайк”(technostrike) - використання сучасних засобів телекомунікації (електронної пошти, факсів, Інтернету) як засобу тиску на роботодавців.

Розвиток комп'ютерної техніки, все більш широке використання Інтернету, вважають економісти, у найближчому майбутньому приведе до створення економічної системи, яку вони називають “капіталізмом без тертя” (frictionless capitalism, friction-free capitalism). При цій системі будуть скасовані посередницькі організації, що стоять між виробниками товарів і послуг і споживачами. Цей процес позначається неологізмом disintermediation. У західних країнах народжується новий клас “кіберпідприємців” (cyber-entrepreneur, entrepreneur, ontrepreneur) – людей, що займаються підприємницькою діяльністю тільки за допомогою комп'ютерної техніки (через Інтернет).

На кінець 2000 року, за оцінками дослідників, обсяг інтернетівського бізнесу становить майже 200 мільярдів доларів. Виникає необхідність відбити значну кількість нових понять, пов'язаних з таким бізнесом. У базу для інновацій перетворюються навіть адреси фірм, що займаються “віртуальним бізнесом”. Ціла низка нових мовних явищ пов'язана, наприклад, з неологізмом dot-com, який позначає компанії, фірми, що здійснюють свою комерційну діяльність тільки через Інтернет (в атрибутивній функції неологізм dot-com позначає “інтернетівський, пов'язаний з Інтернет”). Похідне слово dot-commer (dot-commie) стало вводити поняття підприємця, бізнесмена, що здійснює свою комерційну діяльність тільки через Інтернет або службовця інтернетівської компанії, фірми, новотворення dot-community почало позначати район зосередження “інтернеткомпаній”, словосполучення dot-com economy (dot-conomy) – інтернетівську економіку, а словосполучення dot-com world - світ Інтернет, особливо інтернетівських комерційних організацій.

Бум “інтернетівської економіки” спричинює і виникнення нових словотворчих елементів. Так, спочатку останні елементи адрес інтернетівських організацій (.com, .net), а згодом і такі частини, як dot-com, dot-net, а також затвержені нові назви (адреси) інтернетівських організацій (dot-biz, dot-info, dot-name, dot-pro) британські та американські лінгвісти почали вважати суфіксами. Виникнення нових “суфіксів” пов'язано з необхідністю “розвантаження” Інтернету, створення умов для більш швидкого пошуку необхідної інформації: наприкінці 2000 року 20 мільйонів інтернетівських сайтів мали у своїх адресах елемент “dot-com”.

Якщо дійсно вважати умовні позначки інтернетівських адрес новими словотворчими елементами, то їх кількість буде значною, оскільки і надалі будуть затверджуватися нові диференціюючі позначки. Одна із відомих інтернетівських компаній, наприклад, подала прохання про надання їй права використовувати 118 “суфіксів”; серед них такі елементи, як dot-sex, dot-sucks, dot-shop [2]. Певним доказом перетворення частин інтернетівських адрес у словотворчі елементи слугує їх участь у створенні подальших інновацій. Слово hotdots, наприклад, позначає рекламний журнал для жінок-покупців через Інтернет. Необхідно зазначити, що елемент dot-com як “первинний” символ інтернетівських організацій бере активну участь в утворенні похідних та словосполучень: dotbam, dot snot, dot-com rage, dot con artist, dot-com deathwatch.

Елемент e- (e-business, e-cash, e-life, e-mag, e-mall, e-service, e-shopping, e-trading) також вважається новим префіксом, а британський лінгвіст М.Квініон називає його “новим cyber-“ [3]. Зазначимо в цьому зв'язку, що префікс cyber- є високопродуктивним новим словотворчим елементом при створенні інновацій, пов'язаних з сучасною інформаційною технікою, у тому числі інновацій сфери економіки (cyberbanking, cybercash, cybercommerce, cyberbusiness, cyberconomy, cyberinvesting, cybermall, cyberplaza, cybershop, cybertrade).

Поняття “компанія, фірма, що здійснює свою комерційну діяльність тільки через Інтернет” відбивається за допомогою цілого ряду синонімів: dot-com, dot-net, netco, online company, Internet firm. Зазначимо, що за аналогією до словосполучення online company виникло і словосполучення offline company для позначення “невіртуальних ділових підприємств”. Значна роль “інтернетівської економіки”, яку позначають неологізмами dot-com economy, dot-conomy, справжній “вибух” нових інтернетівських компаній зумовило виникнення і такого поняття, як “dot-com revolution”.

Наприкінці 90-х років почалася ера з'єднання Інтернету із “бездротовим зв'язком”, особливо з мобільними телефонами і народилося поняття “електронного мобільного бізнесу” (mobile e-business) – можливості проведення ділових операцій, торгівлі через Інтернет за допомогою мобільних телефонів. Хоча “електронний мобільний бізнес” існує лише кілька років, для відбиття пов'язаних із ним понять вже було створено досить значну кількість нових одиниць (e.g. bandwidth, bluetooth, packet switching, WAP, wireless web).

Було створено цілу низку інновацій, які концентруються навколо поняття “розбагатіти через Інтернет”, наприклад, dot snot, get-rich-click, millionerd, sneaker millionaire. Неологізм yettie (аббревіатура фрази young, entrepreneneurial, tech-based twenty-something) було створено за аналогією до одного із найпопулярніших слів 80-х - початку 90-х років - yuppie (young upwardly-mobile professional person) – символу молодого честолюбної людини, спрямованої на здобуття багатства. Yettie - це yuppie початку XXI століття, як підкреслюють журналісти.

Міжнародна комп'ютерна мережа Інтернет' створила умови для широкомасштабної “електронної торгівлі”. З цією торгівлею пов'язано кілька десятків нових слів і словосполучень. Це одиниці, службовці для позначення такої торгівлі (cybercommerce, cybershopping, e-commerce, E-shopping, electronic shopping, e-trade, Internet shopping), для введення поняття “електронні гроші” (cybercash, cybermoney, cybercurrency, E-cash, E-money, virtual money), для позначення “електронних магазинів”, торговельних центрів” (cybermall, cyberplaza, cybershop, E-mall, electronic shop, E-partment, virtual store). У Великобританії введена офіційна посада чиновника, відповідального за розвиток електронної торгівлі через Інтернет (e-envoy). Цей чиновник працює під керівництвом “електронного міністра” (e-minister). Саме в зв'язку з

“електронною торгівлею” все більше почали вживатися скорочені варіанти слів для позначення такої торгівлі (e-tail, e-tailing, e-tailer) замість таких одиниць, як e-retail, e-retailer, e-retailing.

Виникають диференціюючі назви – позначення типів та різновидів електронної торгівлі: B2B (business-to-business), B2C (business-to-consumer), B2B2C (business-to-business-to-consumer), C2C (consumer-to-consumer), C2B2C (consumer-to-business-to-consumer), B2E (business-to-employee), P2 P (producer-to-producer). Такі новотворення являють собою специфічний тип абrevіатур з використанням цифри “2” завдяки її омофонічності з прийменником “to”. Крім того, за аналогією до неологізму e-commerce виникають і новотворення для позначення інших видів сучасної, особливо “комп’ютеризованої” торгівлі: d-commerce, m-commerce, t-commerce, v-commerce.

Сучасне західне суспільство часто іменується “безготівковим суспільством” (cashless society), оскільки фінансові операції здійснюються, головним чином, за допомогою комп’ютерної техніки. Мільйони людей користуються послугами спеціальних банківських служб (electronic banking, home banking, paperless banking); створення системи “інтерактивного телебачення” (interactive TV) сприяло, наприклад, виникненню поняття “armchair banking”- системи надання або одержання банківських послуг через телебачення, з’єднане з комп’ютерною технікою. У зв’язку з комп’ютеризацією, впровадженням нових комунікаційних технологій учені пишуть про появу нового соціального шару - “digerati” (digital literati) – людей, грамотних у сфері комп’ютерних систем [4]. Сучасна техніка змінює статус, стиль життя і завдання, що стоять перед інтелектуалами, обумовлює народження прошарку “кіберінтелектуалів” (cyberintellectuals).

В інноваціях сфери економіки відбиваються також негативні наслідки та побочні ефекти впровадження інформаційної техніки. Наприклад, у 80-і роки західні ідеологи посилено розвивали ідею “комп’ютерної демократії”, думку про те, що володіння сучасною технікою приведе до зрівняння різних класів і верств населення. У 90-і роки більш поширеною точкою зору на соціально-економічні наслідки інформаційної революції стає думка про те, що ця революція у дійсності породжує “кібернерівність” (cyber-inequality), “комп’ютерний розрив” (computer gap) - значну розбіжність в економічному стані людей, що володіють сучасною технікою, і тих, хто її не має. Поділення суспільства на людей, які володіють комп’ютерною технікою (computer haves), і на тих, хто нею не володіє (computer have-nots), йде вдовж расових та соціоекономічних ліній, як свідчать дослідження учених [5].

Говорячи про економічні результати процесу комп’ютеризації, не можна не відзначити явище, яке науковці називають парадоксом “продуктивності” (productivity paradox): впровадження сучасної техніки привело не до росту продуктивності праці, підвищенню ефективності економіки, а навпаки. За офіційними даними, 70% американських ділових підприємств у 1999 році зазнали нападів через Інтернет – cyberattacks [6]. Найбільш поширеним видом “кібератак” є “кібернаклеп” (cybersmear).

Через Інтернет йде потік нікому не потрібної інформації, особливо рекламного характеру. З цим явищем пов’язано, наприклад, широке розповсюдження семантичного неологізму spam, запозиченого із жаргону фахівців комп’ютерної техніки, для позначення такої інформації (у літературній мові слово spam має значення “ковбасний фарш”). На теперішній час це слово широко вживається разом із своїми похідними to spam, spammer, spamming, anti-spam, spamdexing, spamouflage. Для боротьби з такою непотрібною інформацією були створені спеціальні програми, що фільтрують електронну пошту (anti-spam filter). Іншими новотвореннями, що відбивають проблему “сміттевої електронної пошти” (junk e-mail), є такі одиниці, як barfmail, address-munging, mung, disk-spamming.

Викладений матеріал свідчить, таким чином, що інформаційна революція і пов’язане з нею впровадження сучасної, особливо комп’ютерної техніки, слід вважати важливим макросоціальним чинником, який впливає на інноваційні процеси в галузі економічної лексики та фразеології англійської мови, на розвиток словотвору цієї лексико-семантичної підсистеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацный Ю. А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний (рубеж столетий). – Запорожье: Запорожский государственный университет, 2000. – 243с.
2. Swartz. New Domain Name Suffixes Approved // USA Today. – 2000. – Nov. 20. - P.17.
3. Quinion M. In Brief // <http://www.worldwidewords.org/>. – 2000.- Nov. 10.
4. Герман К. Политические перемены при движении к глобальному информационному обществу // Социс.- 1998. - №2. - С.67-76.
5. Stoelje M. F. Computer friendly or Phobic // Houston Chronicle. – 1995. – Oct. 9. – P.9-10.
6. Web’s Dark Sides // US News and World Report. – 2000. – Aug. 28. – P.36-38.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕМІНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ

Емірсуїнова Г.І., аспірант

Запорізький державний університет

Всесвітній рух жіноцтва в боротьбі за свої права, особливо та його сторона, яка стала базою феміністської теорії, заслуговує пильної уваги з приводу її своєрідної внутрішньої організації. Новітній етап розвитку фемінізму (починаючи з 1970-х років) набув назви “неофемінізму” (neofeminism) – саме з цього часу в США, ліберально-демократичних країнах Європи, пізніше – в Україні та Росії жіночий рух активізувався. Про це свідчать формування численних громадських організацій, друкування періодичних видань, проведення різноманітних акцій та заходів, що стосуються проблем ролі жінки в сучасному суспільстві.

Якщо вищезгадані західні держави пережили так званий “суспільний” або практичний етап фемінізму в 70-ті роки ХХ століття, то країни СНД, пострадянської системи зазнають його зараз, починаючи з середини 90-их років. Але можна спостерігати суттєві відмінності в цьому розвитку: США, Великобританія, Німеччина, Франція (країни з найбільш активним рухом жіноцтва) пройшли етап практичного фемінізму, що характеризувався демонстраціями протесту, стихійними маніфестаціями; лише згодом подібні прояви жіночої єдності в боротьбі проти дискримінації за ознаками статі (gender discrimination) набули теоретичного оформлення. Громадський рух жінок України та Росії має можливість спиратися на теоретичні доробки та практичний досвід фемінізму розвинених держав Заходу, певною мірою адаптувати їх до місцевих суспільних реалій.

Якими є основні характеристики теоретичного етапу розвитку фемінізму? Власне, особливості цього ступеня в русі жінок зазначені в назві цього етапу – головною рисою його буде доповнення теоретичним знанням. Такі науки, як психологія, соціологія, історія, філософія, політологія зверталися до проблем розглядання співвідношення двох статей в розвитку людства, що призвело до появи так званого феміністського крила в тій чи іншій сфері суспільного знання. Крім того, створюється своєрідний конгломерат наук, міждисциплінарна галузь досліджень – гендерні студії (gender studies). Приоритетними напрямками розвитку цієї сфери постають дослідження соціокультурних відмінностей, що походять з розбіжності жіночого та чоловічого менталітету, як результату виховання, психології, засобу життя.

Гендерні дослідження охоплюють досить широкий діапазон тем та об'єктів (від загальнофілософських проблем до конкретного для кожної науки предмета дослідження: наприклад, гендерлект – “genderlect” як об'єкт вивчення гендерної лінгвістики). Досить цікавим постає той факт, що основними представниками гендерного напрямку в тій чи іншій галузі є жінки-феміністки, саме їм завдячує своїм виникненням термін “гендер” – “своєрідний підсумок соціалізації людини у відповідності до її статевої належності; емічна („emic” – “особливе”, на відміну від “etic” – “загальне”) характеристика, що підкреслює особливе в людині” [1, 155]

Сукупність робіт, що розглядають різні сторони оточуючої дійсності, переважно суспільства в ракурсі гендерної проблематики, гендерної структури дозволяють об'єднати їх в своєрідну теоретичну базу (теорія в повному розумінні цього слова ще не сформувалася, як вважають деякі з феміністських вчених). Це може означати, що феміністська думка сьогодні являє собою певний набір текстів різних авторок, які співчужають ідеям “жіночого визволення” (women’s liberation). При цьому значна частина багатого матеріалу, присвяченого проблемам жінок та їх вивченню – “women’s studies”, є в значному ступені теоретизованим (праці психолога К.Хорні), інші тексти – лише есе на тему жіночої долі (книжка К. Доулінг “Комплекс Попелюшки”). З цієї причини об'єднання робіт різної тематики все ж можливе, але під особливою назвою – “феміністський дискурс”.

У даному випадку ми не отожднюємо дискурс з мовленням або текстом, хоча розуміння дискурсу як окремого типу текста-міркування теж можливе. Для нас важлива в цьому терміні його інтегруюча функція, тому будемо сприймати дискурс як “результат соціальної практики, діяльності спільнот певного періоду та певного типу” – “все те, що було сказане або написане в даному суспільстві – все, що організує здібність сказаності” [2, 154].

Ознаками дискурсу фемінізму, що відрізняють його від інших типів, є

- тотальна критика всього, що було сказане раніше з позицій андроцентризму (androcentrism – визнання чоловіка центром картини світу, сприйняття жінки як відхилення від норми);
- заперечення бінарної логіки з її опозиціями позитивне-негативне, піднесене-низьке та принципу універсалізму (загального зв'язку);

- поліфонія та хаос як альтернатива впорядкованості, в тому числі, лінійності.

Засоби реалізації цих цілей різні, але здебільшого засновані на використанні особливого типу понять, термінів – які, як мовні знаки, що мають найбільш чітке семантичне оформлення в порівнянні з іншими мовними знаками, – забезпечують цілісність як окремого тексту, так і дискурсу в цілому. Саме термінологія дозволяє об'єднати численні роботи в єдине ціле, вона є основною організуючою силою в більшості праць феміністських авторів.

Термінологію феміністського дискурсу можливо згрупувати перш за все за тематичною ознакою; отже, результатом обробки текстів будуть такі їх угруповання:

- праці, присвячені критиці літературної спадщини феміністських письменниць, що набули загальної назви “гінокритики”;
- власне ревізійні роботи – критика патріархатної моделі світу;
- пошук сутності відмінностей та жіночої ідентичності;
- пов’язані з попередньою групою поняття, що висловлюють своєрідну “програму” дії – що саме пропонують феміністки замість патріархатної моделі стосунків в суспільстві.

Кожен з вищезгаданих напрямків феміністської теорії оперує власною термінологією. Так, авторки робіт з “феміністського літературного критицизму” використовують найбільш яскраві, свіжі поняття, що водночас є також досить метафоричними та потребуючими додаткового пояснення. Зокрема, для характеристики жіночого тексту (автором якого є жінка) вони звертаються до таких понять: “palimpsest”, “two-voiced discourse” – тобто текст, який поєднує в собі два голоси, домінуючої чоловічої та пригнобленої жіночої групи. Подібний тип тексту дозволяє авторці сконструювати особливий різновид художнього простору, особливу “жіночу утопію” (mother’s land, no-man’s land, wild zone, dark continent) У кожному з цих понять підкреслюється існування недоторканого, нарозробленого культурного простору, досягнути якого для жінки позначає стати вільною від тиску патріархатної культури [3, 531].

Методи та засоби досягнення цього “темного континенту”, конструювання “амазонської утопії” досить суперечливі: так, прибічниці “feminist extension” – “поширення”, пропонують поступово змінювати культурний простір літератури шляхом звертання до нових тем та проблематики; представники напрямку феміністської деконструкції (feminist deconstruction) стверджують принцип вільної гри думки, підризу ієрархічних опозицій традиційної культури і, нарешті, напрямом “революційного лінгвізму” (revolutionary linguism) закликає до тотальної реформи мови художнього тексту, відмови від диктатури патріархатної мови [4, 362].

Неодноразово згадані поняття “андроцентричний” (androcentric), патріархатний (patriarch) є ядром феміністських ревізійних праць загального культурологічного характеру. Ці терміни широко використані для опису всієї сучасної західної цивілізації, яка була створена за чоловічим зразком та базується на сексистських упередженнях (від “sexism” – дискримінація за ознаками статі, по аналогії з “racism”). Разом з цими поняттями використовуються такі одиниці як “фалократія” (falocracy), “фалосоцентризм” (fallocentrism), “чоловічий шовінізм” (male chauvinism, machism), які наголошують домінування чоловіків у сучасному суспільстві, їх зверхність щодо жінок.

Влада та домінація чоловіків здійснюється на таких рівнях:

- політична влада (у традиційному розумінні);
- підтримка суспільством чоловічих якостей (індивідуалізму, ініціативності);
- впровадження владних стосунків у родинному житті (фізична експлуатація, ставлення до жінки як до об’єкта);
- християнська релігія, яка визнає Бога-отця вищою істотою. У зв’язку з цим деякі феміністські теологи пропонують культ богині Хрісти, або визнання Діви Марії верховною істотою (течія в сучасному фемінізмі, яка набула назви “marianism”). Ідеї “матеріалізму” (визнання важливості ролі Марії в релігійному культі, оскільки саме через матір син Божий наближається до людей [5, 80]) та “темного матриархату” (шанування містичної сили жінки – “gynegy”, страх перед нею) також набули суттєвого поширення.

Чималу роль у цих процесах відіграють засоби масової інформації, які формують суспільну свідомість та її уяву про фемінність (femininity) та маскуліність (masculinity), тобто стереотипні характеристики, властиві представникам двох статей. У подібному зіставленні маскуліність завжди виграє (більша частина суспільства схильна асоціювати її з активністю, сміливістю, впевненістю), а фемінність сприймається як пов’язана з тендітністю, несміливістю, навіть дефектністю.

Чому склалася така уява про жінку та жіночність? Відповідь намагаються знайти психологи, вживаючи поняття “суб’єктної ідентичності” та “жіночої ідентичності” (women’s identity), самототожності особистості. Це не означає, що жінка повинна миритися з роллю представниці слабкої та дефектної гендерної групи, скоріш навпаки, усвідомити всю радість належності до цілого, “жіночого”. Це своєрідний вихід, який пропонують психологи жінці з метою позбавити її можливості поринути в вір численних комплексів (неповноцінності та неартикульованості – “being inarticulate”).

Порушуючи питання артикульованості, слід зазначити, що згідно з думкою багатьох феміністок, жінці часто не вистачає саме мовних засобів, щоб висловити свої суб’єктивні почуття, стан – себе. Особливо важким постає вираження материнської сутності жінки (патріархатна мова не пристосована для висловлювання материнства – саме ці ідеї полягають в основі другого напрямку критики мови). Сутність першого в тому, що мова принижує жінку – такі постулати є предметом вивчення особливої течії в мовознавстві, феміністської лінгвістики, або гендерної лінгвістики (gender/feminist linguistics).

Чи можлива хоча б часткова реалізація подібного досвіду суто жіночої поведінки? Для відповіді на це питання слід звернутися до так званої “етики турботи”, або “материнської етики” (ethics of caring, mothers’ ethics). Суть даного напрямку сучасної феміністської теорії полягає в тому, що материнське мислення (maternal thinking [6, 237]), турботи, пов’язані з народженням та вихованням дитини роблять жінку ворогом всього, що загрожує загибеллю, руйнуванням, стражданням. Звідси походить також пацифізм та антимілітаристські настрої жіноцтва.

Іншими компонентами “етики турботи” постають такі поняття як “взаємність” та “емпатія”. Взаємність (mutuality) трактується феміністками досить широко, як взаємозалежність, взаємнеобхідність однієї та іншої особистості; емпатія (empathy) – здібність на просто співчувати іншій людині, а вміння поставити себе на її місце. Це породжує нове розуміння автономності особистості: автономною є така особистість, яка перетворює залежність в пройняті турботою відношення, де власна автономія здійснюється через підтримку автономії Іншого (the Other).

Поняття “Іншого” також є одним з центральних у феміністському дискурсі, причому воно несе подвійну змістовну навантаженість: це категорія, що відзеркалює суб’єкт-об’єктні відносини та водночас поняття, яке безпосередньо описує становище жінки. З часів С. де Бовуар (книжка якої “Друга стать” була визнана Біблією фемінізму) жінка та проблема її існування в чоловічому суспільстві розглядалась крізь призму цього поняття: як дещо невідповідне нормі, не таке (як слідство – два види ставлення до жінки; піднесене сприйняття жінки в мистецтві, частково в релігійно-філософському мисленні та принижуюче ставлення в буденній свідомості).

Повертаючись до проблем “жіночої етики” слід зазначити таку течію в сучасному феміністському русі як переосмислення раніше створеної теорії (починаючи з кінця 1980-х років). Воно базується на таких концептах: “множинність” (plurality) та “номадичне знання” (nomadic thinking). Множинність сприймається як “установка на плюральність мислення, культури, чуттєвого досвіду... та різних культурних практик і типів мислення” [7, 99]; у зв’язку з цим “номадичне знання” постає як можливість суб’єкта маневрувати в різних теоріях, культурах, концепціях тощо. Виникнення цих понять зобов’язане тенденціям перегляду деяких положень у теорії (неможливо заперечувати, скажімо, той факт, що будь-яка жінка є не тільки жінкою взагалі, а ще й представницею певної раси, національності, соціального шару, професійної групи та ін.).

Видатна жінка-філософ Ю.Крістева у своєму есе “Stabat Mater” [8, 495-510] вводить поняття “єретики” (heretique) для позначення саме жіночої етики, що є в певній мірі також єрессою, атже вона підриває принципи та традиції чоловічої етики. Тобто ця етика – нова, відокремлена від етики маскулінізму, андроцентризму, патріархату.

У цілому в жінки як окремої представниці гендерної групи є два виходи: підкоритися існуючій системі закріплених в суспільстві відношень (з наявністю всіляких “скляних стель” – “glass ceiling”, принижуючої мови – “diminutive language”, та взагалі, гендерної сегрегації – “gender segregation”) або протестувати. Перший засіб пропонує жінці відмовитися від підвищення по службі та навіть від власної кар’єри взагалі, але погоджати з поверненням типу “крихітко, лялечко” (lassie, chick) [9, 11].

Ставлення до існуючої системи традиційних культурних настанов може бути також характером протесту, логічною вершиною якого буде безпосередньо суспільний рух жінок в боротьбі за свої права. Слід зазначити, що сучасний феміністський рух в країнах Заходу є досить неоднорідним, в ньому існує багато напрямків та течій різного політичного забарвлення, соціального складу та сфер діяльності. Найбільш поширеними та активними засобами боротьби з маскулінізмом в культурі сьогодні є

- ліберальний фемінізм (liberal feminism), девізом якого є вираз “різні, але рівні” – напрямок, представники якого не визнають необхідності радикального реформування суспільства або деяких аспектів його діяльності (наприклад, мови);

- радикальний фемінізм (radical feminism), який на відміну від попереднього напрямку виступає за утворення особливого, нового суспільного ладу з відокремленим існуванням жінки [10, 112] (представниці саме цього напрямку викликають негативне ставлення громадян до жіночого руху в цілому);
- інтелектуальний фемінізм (intellectual feminism), який дістав також назви гуманітарного, що постачає теорію. На сучасному етапі діяльність представниць цього напрямку є найбільш прогресивною та потребує осмислення та уваги;
- крайні форми жіночого руху, що мають відповідні найменування: амазон-фемінізм (amazon-feminism – має найбільш войовничу стратегію діяльності); анархо-фемінізм (anarcha feminism – наближений до попереднього напрямку); кібер-фемінізм (cyber-feminism – об'єднання жінок в світовій комп'ютерній мережі). Певною мірою до цієї групи належать такі течії як поп-фемінізм (pop-feminism, основним досягненням якого є рух так званої “girl power” – виникнення чисельних “дівочих” поп-груп в багатьох країнах світу), еко- та біофемінізм (поєднання рухів у захист навколишнього середовища та жіночої активності з цього приводу).

Таким чином, досягнення гуманітарного (інтелектуального) фемінізму виступають своєрідною інтегруючою базою для інших напрямків, оскільки генерують теорію та постачають концептуалізовану програму дій, що висловлена здебільшого в чіткій вербальній формі на основі центральних для феміністської теорії понять з урахуванням якомога більшої кількості рівнів екстралінгвістичного контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новейший философский словарь. – Мн.: Издательство В.М. Скакун, 1998.– 896 с.
2. Современный философский словарь. – М.: Одиссей, 1996. – 608 с.
3. Шовалтер Е. Феміністична критика у пуці // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, Літопис, 1996. – С. 510-535
4. The Feminist Companion to Literature in English. – L.: VT Batsford Ltd., 1990. – 1231 p.
5. Хорни К. Женская психология. – СПб.: Восточно-европейский институт психоанализа, 1993. – 220 с.
6. Ruddick S. Maternal Thinking. – Boston, Beacon Press, 1989. – 291 p.
7. Жеребкіна І. Філософія фемінізму як напрямок постструктуралістської філософії // Філософська думка, 1998. – № 2. – С. 98-119
8. Крістева Ю. Stabat Mater // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 495-510
9. Dowling C. The Cinderella Complex. Women's Hidden Fear of Independence. – Douglas, Fontana Paperbacks, 1982. – 254 p.
10. Greer G. The Female Eunuch. – St. Albans, Paladin, 1976. – 354 p.

УДК 808.3-55.01:800.2/24

ДЕРИВАТИ З КОНФІКСОМ *БЕЗ-...-НИК* В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Іншакова І.О., к. філол. н., доцент

Криворізький державний педагогічний університет

Щодо питання походження дериватів з префіксом *без-* існують різні погляди. С.П. Обнорський зазначає, що цей тип сполучень утворився в “старшій стадії на ґрунті всіх слов’янських мов”. Всім слов’янським мовам притаманний тип похідних з *без-*. Про це свідчить і фактична наявність відомого комплексу утворень з *без-*, крім літературної мови, також у діалектах.

Сполучення з *без-* спершу охоплювали лише іменні (ад’єктивні) утворення. Іменники з *без-* у переважній більшості є похідними від сполучень прикметників з *без-*. Аналізуючи деривати російської мови, автор робить висновок: більшість сполучень з *без-* у російській мові болгарського чи старого книжного

походження в широкому розумінні зобов'язана в кінцевому підсумку грецькій мові. Але тип сполучень з *без-* був відомим, на думку С.П. Обнорського, і власне російській мові. Такими були прикметники безсуфіксального типу, які представляли за значенням ад'єктивацію прийменника *без* і родового відмінка іменника (конкретного).

Дослідник розчленовує в загальній історії похідних з *без-* а) старший їх різновид – деривати, отримані на ґрунті сполучень прийменника *без* і родового відмінка іменника, б) пізніший тип похідних з *без-* як префікса вихідної форми іменника або прикметника. Перший тип дериватів органічного російського походження (він відомий і в інших слов'янських мовах), другий, отримавши поширеність у сучасній російській мові, зобов'язаний старому болгарському впливу на російську мову (у самій болгарській мові в цій рісі дався вплив в свою чергу грецької мови) [1, 205-206].

В іншому плані розв'язує питання походження утворень з *без-* С.Х. Чекменьова. На думку дослідниці, утворення з *без-* характерні своїм вживанням для церковних (частіше перекладних з давньогрецької) пам'яток писемності. Їх формування могло йти двома тісними шляхами, які переплітались: а) калькуванням давньогрецьких утворень, б) суфіксацією відповідної прийменниково-відмінкової форми. Останній шлях був широко відомий для багатьох словотвірних типів XI-XIII ст.

Калькування, вважає С.Х. Чекменьова, йшло з використанням власного словотвірного матеріалу, тобто морфем, які часто використовувались у розглядуваній мові. Причому давні перекладачі не сліпо слідували лексичним зразкам оригіналу, а спиралися на реальні відношення словотворення (часто двом і більше грецьким словам, які дещо відрізняються структурою, у перекладі відповідає одне слово, і навпаки).

Не завжди, на думку дослідниці, можна стверджувати, що дане слово – калька, навіть якщо є грецький відповідник: воно могло виникнути й за аналогією з іншими кальками, і за аналогією з утвореннями, що сформувалися шляхом суфіксації відповідних прийменниково-відмінкових форм. Кальковане слово нічим не відрізнялося від власного, тому починало підлягати тим же мовним законам, встановлювати такі ж словотвірні зв'язки. Останні відображались у співвіднесеності з прийменниково-відмінковими формами. На користь цієї співвіднесеності говорить і широкий вжиток прийменниково-відмінкових форм у мові XI-XIII ст., їх постійне вживання в функціях іменників, прикметників, прислівників, їх близький семантичний зв'язок з утвореннями з *без-* [2, 28-29].

Мовний матеріал XI-XIII ст. – початковий етап, яким йшло становлення й розвиток словотвірної конфіксальної морфемі *без-...-ник*. Аналіз похідних вказує на найбільшу схильність утворень типу *безвѣрникъ* встановлювати словотвірні зв'язки з прийменниково-відмінковими формами (типу *безъ вѣри*) і можливість розгляду їх як суфіксально оформлених.

Такі слова рано встановлюють співвіднесеність і з прикметниками типу *невѣрний*, характеризуючись своєю кореляцією. Співвіднесеність з прикметниками в напрямку до сучасності укріплюється й стає для багатьох слів єдиною можливою або найбільш характерною.

Проте картина словотвірних зв'язків ускладнюється розвитком ще однієї співвіднесеності безпосередньо з іменниками у формі називного відмінка (*безбожник* – *бог*). Це пов'язано зі зміною відношень між розглядаємих утвореннями й прийменниково-відмінковими формами типу *без бога*. Сполучення з прийменником *без* були поширені в пам'ятках церковної писемності, і тому природно, що утворення типу *безбожник*, поширюючись у загальнонародній літературній і розмовній мові, втрачають зв'язок з відповідними прийменниково-відмінковими формами. Це викликало й семантичні зміни, в результаті яких утворення типу *безбожник* втрачають співвіднесеність з прийменниково-іменниковими формами й встановлюють співвіднесеність безпосередньо з іменниками (*безбожник* втрачає семантичний зв'язок з *без бога* при встановленні значення “заперечення бога”).

Співвіднесеність безпосередньо з іменниками в називному відмінку веде до перерозподілу морфемного матеріалу: до твірної основи відноситься вже не сукупність прийменника й основи іменника, а лише основа іменника, *без-* разом з *-ник* складають єдину конфіксальну морфему (*без-...-ник*), що починає вичленовуватись в утвореннях даного типу й служити для виникнення нових слів за аналогією.

Утворення з *без-...-ник* в основному представлені пам'ятками книжно-слов'янського типу мови. Слід взяти до уваги й перевагу церковно-книжних текстів у загальній кількості пам'яток XI-XIII ст.

У результаті міжмовних контактів до XIII ст. староукраїнська мова засвоїла певну кількість лексем з інших мов. Найпомітнішими є запозичення зі старослов'янської мови, яка поруч із староукраїнською мовою XI-XIII ст. була літературною мовою Київської Русі.

Це безпосередньо стосувалось і конфіксальних структур з *без-...-ник*. Р.Ю. Цейтлін вважає старослов'янськими такі деривати: *беззаконникъ* “той, хто порушує закон, звичай, правила поведінки (встановлені або освячені богом)”, *съ беззаконника причѣтенъ быс, то како юже безградъники ли # наречемъ, или градъники въсе# въселены#* “той, хто не має батьківщини, свого міста”; *безмъздъникъ* “той,

хто відрізняється безкорисливістю, не вимагає плати за свою працю. Постійне найменування святих, що прославились безкорисливістю в наданні лікарняної та іншої допомоги”. Іменник *мъздъникъ* у церковнослов'янських пам'ятках він позначає “найманий робітник”. Слово *бесребръникъ*, грецька калька, очевидно, з'явилося пізніше: *W о(каа)ны безоумъниче, да придеть бестоудъници при~мл# и жрътв @* “той, хто не знає сорому”; *к'де главы подъклонити ... странна бесхрамника* “той, хто не має притулку, даху над головою” [3, 70-71].

Як показало дослідження пам'яток мови староукраїнського періоду, виділення конфіксальних морфем у розглянутих утвореннях залишилось на рівні омонімії словотвірної форми, тобто маючи подвійну і потрійну співвіднесеність, ці похідні могли трактуватись і як суфіксальні, і як конфіксальні. Наприклад, іменник *беззаконникъ*, крім співвіднесеності з генетичною основою – приименниково-відмінковою формою *безъ закону*, міг мотивуватись безпосередньо іменем у називному відмінку *законъ* або прикметником *беззаконный*.

Все багатоманіття словотвірних зв'язків у подібних утвореннях слід представляти діалектично: в деяких похідних у напрямку до сучасності посиленій зв'язок з прикметниками на *без-...-ний*, в інших – з іменниками, в третій можлива подвійна й потрійна співвіднесеність. Багатство словотвірних зв'язків, омонімія словотвірної форми – все це яскраво відображає ті умови, в яких розвивається й існує конфіксація в утвореннях даного типу.

За допомогою морфем *без-...-ник* у староукраїнській мові творилися виключно найменування осіб з такими лексико-словотвірними значеннями:

а) назви осіб, у яких заперечується характерна зовнішня чи внутрішня ознака, поведінка тощо: горе *безаконъникоу, къ соуди бо #роу и правды// воумоу при(е)ть /1076 СДЯ I 120/* “людина, яка не належить до християн, порушує догмати християнства, закони церковної або світської влади, грішник”; *оуже не идолослужителе зовемс#. Христианине и еще безнадежници но оуповающе в жизнь вѣчную (XI/ XIV-XV СДЯ I 130)* “той, хто не має надії”; *да съхранить м# ... млтвами пррка ... и всѣхъ прр//къ и праведникъ ...// ююю и всѣхъ стыхъ безъмѣздъникъ (1289 ЛП 845)* “безсрібник, безкорислива людина”; *два же бестудника нападоста на Захарию и убиста и посрѣдѣ църкви (XI/ XVI ИФ 533)* “той, хто не має сорому” (у староукраїнській мові був іменник “студъ” (при наявності дієслова “стыдети”), яке пізніше, в процесі розвитку дієслівно-іменних відношень, замінюється утворенням *стид* “сором”; *воеваша оканнии безвѣрники Гоголичи Великую Пермь (Ср III 9)* “невірник, безбожник”. Деякі похідні утворюють синонімічні пари: *безвѣрникъ – безбожникъ (XIII-XIV СДЯ I 109); безъмѣздъникъ – бесребръникъ (XIII СДЯ I 139);*

б) найменування осіб за відсутністю того, що названо мотивуючим словом: *и оттуда же шед въ Фрису, и много шудеи ту остави безоружникъ, а оружники поем 9000 (XI/ XVI ИФ 190)* “неозброєна людина”; *аште нѣци. Ни еретици. Ни бесприобъщъници боудотъ. ни преже обличени (XII СДЯ I 136)* “той, хто відлучений, не має причастя”; *сихъ же ~дино избавление бѣжати ^ всего мира...// ... и быти безрадникоу бездомкоу (1284 СДЯ I 114)* “той, хто не має батьківщини, свого міста”; *и быти безрадникоу ... нест#жателю имоушоу жити#. безъизмѣникоу. несъбесѣдникоу (XIV СДЯ I 124)* “бідняк” (з таким же значенням зафіксовано дещо пізніше *безимѣнникъ (XIV СДЯ I 124)* “той, хто не має ім'я /тобто майна/”); *подоба~ть ... црквными ~питеми"ми, бециньника наказати (1296 СДЯ I 149)* “той, хто порушує порядок”; *стого. iw. безмолбника (в іншому списку безмолвника) (1296 СДЯ I 126)* “той, хто не мовить, не говорить, мовчазний, безмовник, мовчан”; *Неронъ же "ко безгодословники и лъжесловники Wбою абъ~ бе-цьсти напрасно ^ лица сво~го изгна (XIII/ XIV СДЯ I 114)* “той, хто говорить невчасно, не до речі”.

Думається, що викладений вище матеріал переконливо доводить наявність конфіксальних утворень з *без-...-ник* у староукраїнській мові й спростовує твердження М.Т. Чемерисова про відсутність подібних утворень лише через те, що вони не зафіксовані в словнику І.І. Срезневського [4, 99] (до речі, у названому словнику виявлені деривати *безвѣрникъ, безаконникъ*).

У середньоукраїнській мові, як і в мові староукраїнській, функціонували моделі, що входили до структур “прикметник – іменник”, “дієслово – іменник”, “іменник – іменник”. Їх полімотивованість спричиняє, як і раніше, до вагання багатьох авторів у словотвірній інтерпретації тих чи інших похідних. Дослідники, що розглядають словотвір як науку про мономотивованість, віддають перевагу відприкметниковому типу творення, якщо в мові певного періоду фіксується прикметник, який можна вважати твірним. Інші науковці, розглядаючи такі іменники, вважають утвореними їх від будь-якої частини мови: іменника, прикметника, дієслова, якщо останні фіксуються в пам'ятках досліджуваного періоду.

Середньоукраїнська мова зберегла лексико-словотвірні типи дериватів з *без-...-ник*, хоча деякі слова виходять з ужитку (*безгодословникъ, безрадникъ, бесприобъщъникъ*) і надалі не засвідчені пам'ятками. Основу цього типу становили успадковані з мови попереднього періоду іменники *безбожникъ, беззаконникъ, бестудникъ, безмолвникъ, безвѣрникъ* тощо, за зразком яких у середньоукраїнській мові з'являються у невеликій кількості новотвори. Значення деяких раніше вживаних похідних

пересомислюється: *безмезникъ* (XIV- XV ССУМ I 90) “титул деяких святих; той, хто не бере плати (мзди) за свою роботу”.

Новоутворення XVI-XVIII століть теж співвідносні з прикметниками або відповідними прийменниково-відмінковими формами іменників, непохідними іменниками в називному відмінку. В основному це назви осіб, у яких заперечується характерна зовнішня чи внутрішня ознака, поведінка тощо, відбита в основі. Наприклад: *подданыє наши ... того истого ... Желеха за безецини" маючи ... в дому своємь не переховували* (1565 Тимч I 70) “безчесна людина”, утворене з прикметника *bez* “без” і основи *ст* (<-*čьst-*) “честь” (ЕСУМ I 162); *албо мовте радшей, яко некоторые безумники ваши* (1598 Тимч I 79) “нерозумна людина”; *самъ ся на земли яко бездолникъ гуляешь* (XVII Тимч I 69) “людина без долі”; *беззаконникъ, злосникъ, нецнота ... безправник* (77) “людина, яка чинить безправно”; *онъ (юда) безрозумникъ забыль того (хлѣба)* (78) “людина без розуму”; *бездушникъ есть и вашъ отецъ* (XVIII Тимч I 69) “людина, яка не має духу, безбожник”; *о том, как бездѣлнику Тимушце, яко о рѣчах потребних і віре нашої славной пожитечних, тво-му царскому величеству оповѣдит ...* (1650 ВУР II 464) “той, хто не працює, не хоче, не любить працювати, нероба, ледар”.

Кілька похідних позначали назви осіб за соціальним станом: *бездомникъ* (XVI-п.пол. XVII ІКІС); *безбѣдникъ: не сѣи въ бѣдахъ* (1653 Тимч I 66) “той, хто не зазнавав біди, що не в біді”.

У сучасній українській мові фіксується ряд нових дериватів цього типу, які можуть мотивуватись непохідним іменником, прийменниково-відмінковою формою або прикметником. Наприклад: *бездітник* (Ж I 17), (Гр I 39), (РУС Крим 1924 15), (УР 1926 26), (О I 47) “бездітна людина, подружжя без дітей”; *безхатник* (Ж I 221), (Гр I 47), (РУС Крим 1924 15), (УР 1926 32) “людина, що не має хати”; *безрідник* (Гр I 45), (РУС Крим 1924 17), (УР 1926 30), (СУМ I 144) “безрідна людина, хто не пам’ятає родини”.

Мовний матеріал дозволяє констатувати, що більшість розгляданих лексико-словотвірних груп набула подальшого розвитку.

Лексико-словотвірна група найменування осіб за характерною зовнішньою, внутрішньою ознакою, поведінкою тощо представлена в переважній більшості іменниками, успадкованими зі староукраїнської та середньоукраїнської мов. Наприклад: *безстидник, безвірник, безсрібник, бездільник, безбожник, беззаконник, бездольник* та ін. Цілий ряд новоутворень свідчить про зростаючу продуктивність цього типу: *безпутник* (УмСп I 213), (УРС 1953 I 50), (СУМ I 143), (ЕСУМ I 163) “безпутна людина, розпутник, гультай”; *безчесник* (Ж I 23), *безглузник* (17); *безталанник* (Гр I 46), (УР 1926 31), (СУМ I 149) “безталанна, нещасна людина”; *безсумлінник* (Гр I 46) “безсумлінна людина”; *безскоромник* (45), (УРС 1953 I 53) “людина, що суворо дотримується постів, іронічне пісник”; *безлюдник* (Гр I 42), (УР 1926 28) “відлюдник”; *безносик* (РУС Крим 1924 16) “безносий”; *безпритульник* (СУМ I 142) “безпритульна, бездоглядна дитина”.

Кількісне збільшення назв цієї групи відбувалось не лише внаслідок залучення нових твірних основ, а й за рахунок наповнення старих структур новим змістом: *безбожник* (УРС 29) застаріле лайливе, *безбожник* (СУМ I 120) “про безсовісну, погану людину, *безвірник*”. Деякі давні утворення мають варіанти: *безсрібник, безсрібляник, безсребренник* (УмСп 25). Ряд дериватів утворюють синонімічні ряди. Наприклад: *безталанник, бездольник, безщасник* (РУС Крим 1924 43).

Група найменувань осіб за соціальним станом, які позначають відсутність того, що названо мотивуючим словом, налічує небагато дериватів: *безхатник* (Гр I 471); *бездомівник* (Ж I 17), (ЕСУМ II 91) “людина, що не має й ґрунту, на якому стоїть дім, хата”; *бездомник* (РУС Крим 1924 15), (СУМ I 126), (ЕСУМ II 91) “одинок людина, бурлака”; *безземельник* (Гр I 40) “той, хто не має землі для господарювання”.

Виявлений цілий ряд синонімічних утворень зі значенням “безсоромник”: *безличник* (УмСп 25), (Ж I 18), (Гр I 41), (СУМ I 133) (мабуть, від *лик*, лице – обличчя); *безвстидник* (Ж I 17), *безстидник* (УР 1926 31), (УРС 33); *безчельник* (СУМ I 153); *безчільник* (ДзПА 181) “нахабник, зухвала, безцеремонна людина”; *безсоромник* (СУМ I 147) “людина, що не має сорому, порушує правила пристойності, *безстидник*”; *бизувстедник* (Корзонюк 72) рідко “людина без сорому”.

Інші найменування: *безногавичник* (Ж I 23); *безбілетник* (УРС 1953 I 39) розмовне; *безвідривник* (40).

Назви з конфіксом *без-...-ник* можуть поповнювати арсенал особових власних імен українців: *Беззубик* (Редько 43) “прізвище”, *Безхлібник* (43) “прізвище”, *Безспортошник* (Демчук 112) “глузлива кличка” (мабуть, від портки).

У сучасній українській мові сформувалася група іменників назв осіб. Це назви рослин, у яких заперечується ознака, виражена твірною основою: *без’язичник* (Рогович 130), (УмСп I 285), (Ж I 23), (Гр I 48), (МельнРос 188) “тихе зілля, заспокійливе, не буде лайки”; *безсмертник* (133), (СБН 175) (рослини, засихаючи, надовго зберігають вигляд свіжих квітів); *безвершник* (175) “галабан польовий”; *безвременник* (175) “пізноцвіт осінній”; *безколінник* (175); *безостріжник* (175); *безслинник* (МельнРос 166), (Смик 12) “паслін чорний” (результат видозміни деетимологізованих форм *паслін /паслин/*,

зближених з основою іменника *слина*); *безщитник* (СДБ 49) “рід папоротей з родини багатоніжкових”; *безлистник* (Смик 12) “агалик – трава гірська”.

До найменувань неосіб належить іменник *безконечник* (*безконешник*) (Ж I 18), (Гр I 41) з рядом омонімічних значень: “вид візерунка на писанці – спіраль”, “писанка з таким візерунком”, “писати безконечником: а) розмальовувати писанку візерунком у вигляді спіралі, б) писати безкінечно”. Цей дериват виявлений ще з кількома значеннями: *безконечник* (Яв 21) “рід вишивки”; *безконечник* (УР 1926 28) “1. Узор спіраллю чи меандром. 2. Безкінечна казка, пісня”. Ще один виявлений дериват-неособа *безводник* (УР 1926 28) “ангідрит”.

Слід зауважити, що частина похідних з конфіксом *без-...-ник* у сучасній українській мові обмежена у вживанні. Із виявлених 22 дериватів у сучасній українській мові – 13 мають спеціальні позначки: *заст.*, *дорев.*, *розм.*, *рідко*, *діал.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Обнорский С.П. Префикс *без-* в русском языке// Обнорский С.П. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1960. – С. 195-206.
2. Чекменева С.Х. Образования на *без-...-ие* в древнерусском языке// Вопросы теории и истории русского словообразования. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1972 – С. 28-30.
3. Цейтлин Р.М. Лексика старославянского языка. – М.: Наука, 1977. – 336 с.
4. Чемерисов М.Т. Префіксально-суфіксальний спосіб творення іменників та прикметників за пам'ятками XVI-п.п. XVII ст.// Питання словотвору східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 99-100.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- ВУР - Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.
- Гр - *Грінченко Б.* Словарь української мови. Зібрала редакція журналу "Киевская старина"/ Упорядкував з дод. власного матеріалу Б.Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. I-IV.
- ДзПА - Дзедзельський Й.С. Програма для збирання лексики говірок Нижнього Подністров'я// Лексикографічний бюлетень. Вип. VI. – К.: Наукова думка, 1958. – С. 36-54.
- ЕСУМ - Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: Наукова думка, 1982-1989. – Т. 1-3.
- Ж - Желєхівський Є. Малорусько-німецький словар.- Львів, 1886. - Т.1-2. - 1117 с.
- ІКІС -Індекс картотеки історичного словника XVI- п. пол. XVII ст. Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
- ІФ - *Мещерский Н.А.* История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 578 с.
- Корзонюк – Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок// Українська діалектна лексика. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
- ЛЛ - Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентиевская летопись и Суздальская по академическому списку. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – 488 с.
- МельнРос - Мельник М. Українська номенклатура висших рослин. – Львів, 1922. – 356 с.
- О - Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. I-II.
- Редько - РедькоЮ.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Наукова думка, 1969. – 255 с.
- РусКрим - Російсько-український словник. Гол. ред. А. Кримський. Т. I. – К.: Держвидав України, 1924.
- СБН - Словник ботанічної номенклатури (проект). – К.: Держвидав України, 1928. – 313 с.
- СДБ - Словник-довідник з ботаніки/ За ред. І.П. Білоконя і О.Л. Липи. – К.: Радянська школа, 1965. – 588с.
- СДЯ - Словарь древнерусского языка /XI-XIV вв./ - М.: Русский язык, 1989-1991. – Т. 1-4.
- Смик - Смик Г.К. Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв. – К.: Українська Радянська Енциклопедія імені М.П. Бажана, 1991. – 416 с.
- Ср - Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893-1912. – Т. 1-3.

- ССУМ - Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т.1-2. - К.: Наукова думка, 1977-1978.
- СУМ - Словник української мови. - К.: Наукова думка, 1970-1980. - Т. 1-11.
- Тимч - Історичний словник українського язика/ За ред. Є. Тимченка. Т. І. - Харків-Київ: Держвидав України, 1930-1932.
- УмСп - Словарь російсько-український. Т. I-II. М. Уманець і А. Спілка. - Львів, 1893.
- УРС - Українсько-російський словник. - К.: УРЕ, 1977. - 944 с.
- Яв - Яворницький Д. Словник української мови. - Катеринослав, 1919. - Т. I.

УДК 808.3

КОНФІКСАЛЬНІ СТРУКТУРИ ІЗ ДРУГИМ КОМПОНЕНТОМ -ОК В ІСТОРІЇ АФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Качайло К.А., к. філол. н., доцент

Криворізький державний педагогічний університет

Дослідження історії формування конфіксів із постпозитивним елементом **-ок** дає можливість стверджувати, що система дериваційних засобів української мови у процесі її розвитку значно збагатилася за рахунок становлення нових двоелементних морфем. Зібрані матеріали свідчать, що ряд розглянутих словотвірних типів сягає витоків XI-XIII століть. До них належать конфіксальні похідні із формантами **на-...-окъ** (*насынъкъ* (ЛЛ 380) "чоловіків або жінчин син від попереднього шлюбу", *пабрадъкъ* (СП 262) "нижня щелепа, нижня сторона морди тварини"), **о-...-окъ** (*оза(д)ъкъ* (Ср II 633) "спадок", *опрѣснокъ* (Ср II 697) "корж, спечений з прісного тіста; прісний хліб"), **без-...-окъ** (*бездомокъ* (СДЯ I 115) "той, що не має дому, притулку"), **при-...-окъ** (*прибожнокъ* (Ср II 1379) "сіни православного храму або притвор, де стоять жінки та бідні люди").

Значна частина конфіксів з другим компонентом **-ок** сформувалася в XIV-XVIII століттях, наприклад: **под-...-окъ** (*подсудокъ* (АЗР I 5) "член суду, помічник судді", *подписокъ* (АРХЮЗР I 132) "помічник писаря"), **по-...-окъ** (*послѣдокъ* (Р 70) "наступник, послідовник", *посредокъ* (ССУМ II 206) "посередник", *понедѣлокъ* (192) "перший день тижня"), **на-...-окъ** (*намѣсткъ* (20) "потомок, той, хто в майбутньому займе місце попередника", *назимокъ* (14) "тварина віком до року, яка вперше лишається на зиму"), **пол(полу)-...-окъ** (*полумерокъ* (187) "те, що не становить міри", *польгрошокъ* (Торг 38) "грошова одиниця") та інші.

На ґрунті сучасної (нової) української мови виникло кілька формантів, які вживаються для творення тільки назв неосіб, наприклад: **від-...-ок** (*відзарок* (Ж 97) "відблиск зорі, спалах", *відлунок* (Із 114) "відбиття звуків, невелика луна"), **про-...-ок** (*проверсток* (ПТ 223) "тонкий прошарок у верстві породи іншого складу", *пропласток* (РУНГПС 114) "пласт чого-небудь у чомусь іншому"), **роз-...-ок** (*розгілок* (Елек 109) "розгалуження мережі, обмотки", *розкорінок* (ПТ 228) "частина дерева, що знаходиться у землі і має розгалужену форму"), **перед-...-ок** (*передобідок* (Гр III 117) "час перед обідом"), **через-...-ок** (*черезіделок* (IV 455) "ремінь, який тримає упряж на сідлі").

Спостереження за продуктивністю описуваних афіксів впродовж писемної історії української мови дозволяє зробити висновок, що бурхливий ріст чисельності конфіксальних похідних припадає на XVI століття, крім того, фактично уже на кінець XVII століття були сформовані майже всі словотвірні типи [Качайло 1997].

Конфікси із постпозитивним компонентом **-ок**, увійшовши у свій час до інвентаря дериваційних засобів української мови, досить активно функціонують нині поряд із іншими двоелементними формантами. З огляду на те, що порівняльно-історичне дослідження повинно здійснюватися з урахуванням семантико-функціонального аспекту вивчення словотвірних засобів [Береговенко 1995, 23], зупинимося на з'ясуванні функціональної активності розглянутих словотвірних формантів у різні хронологічні періоди.

Конфікс **під-...-ок** сформувався у мові в XIV столітті для творення похідних, у яких реалізувалося значення "особи за професією, молоді виконавці дії", наприклад: *подсудокъ* (АЗР I 5), *подписокъ* (АРХЮЗР I 132), *підкучерок* (Гр III 169), *підкухарок* (Ж 643). У пам'ятках XVI століття знаходимо дериват *підножокъ* (ІКІС), що є назвою особи за внутрішніми характерними ознаками, а також іменник

подсвинокъ (ІКІС) - назва тварини за віковими або іншими ознаками. У цей же період з'являється ряд похідних із зазначеним конфіксом, що називають різноманітні сільськогосподарські приладдя (**подступокъ**, **подпрасокъ** (ІКІС)), а також елементи одягу (**подкапокъ** (СамЛІ 396)). На сучасному мовному ґрунті досліджувані семантичні типи розширилися у кількісному відношенні, крім цього з'явився ще ряд похідних, що реалізують інші значення. Наприклад: назви осіб за віковими особливостями (**підліток** (Гр ІІІ 170), **піддівок** (Ж 640)), найменування елементів взуття (**підп'яток** (УМС 335), **підлубок** (Гр ІІІ 171)), назви рослин (**під'ясинок** (Бот 243), **підлісок** (Гр ІІІ 170)) та грибів (**підгрудок** (СУМ VI 420), **піддубок** (Гр ІІІ 165), **підсмерічок** (О ІІ 71)), найменування частин тіла людини або тварини (**підборідок** (Ж 638), **підшийок** (Гр ІІІ 185)), продуктів харчування (**піддимок** (Гр ІІІ 164), **підпінюк** (175)) і інші. Функціонує конфікс **під-...-ок** на сучасному етапі поруч із морфемами **під-...-j(a)** та **під-...-ник**, які в свою чергу реалізують значення "те, що знаходиться під чимось, названим твірною основою". Однак, якщо із похідними типу **підфарник** (СУМ VI 521), **підшоломник** (527), **підсвічник** (497), що називають предмети побуту, досліджувані іменники вступають у синонімічні відношення, то з дериватами типу **підпілля** (486), **підгрунття** (420), **підпичтя** (484) існують паралельно, бо іменники із **під-...-ок** називають чітко окреслені предмети, а формант **під-...-j(a)** вносить у похідне слово значення узагальнення, необмеженості (пор. **підполок** - **підпілля**, **підгорок** - **підгір'я**, **підпичок** - **підпичтя** і под.).

Морфема **пол(полу)-...-ок** в українській мові XV-XVI століття вживалася для творення іменників - назв одиниць вимірювання (**полуміроць** (ССУМ ІІ 187) та грошових одиниць (**полугрошокъ** (Торг 38), **польгрошок** (Арх ЮЗР І І 155)). Пізніше виник цілий ряд дериватів, що є назвами предметів домашнього вжитку (**полумисок**, **полуквартокъ**, **полбочок** (ІКІС)), найменуваннями одягу та взуття (**полуботокъ** (ІКІС), **полутабенюк** (Гр ІІІ 290)), сільськогосподарських приладь (**полудрабок** (Гр ІІІ 289), **півбочок** (156), **півміток** (157), **полукішок** (Ж 693)) та ін. Починаючи з XIX століття розглядааний конфікс використовується для творення назв осіб за соціальним станом (**полубожок**, **полупанок** (Ж 636)), однак кількість похідних такого плану невелика. Щодо назв неістот, то їх чисельність порівняно з попередніми етапами розвитку мови значно зростає. Описаний формант - специфічний, бо не вступає ні в які зв'язки з іншими двоелементними морфемами.

У староукраїнській мові для називання спеціального приміщення (**прибожнокъ** (Ср ІІ 1376)) став використовуватися конфікс **при-...-ок**. Лише один дериват **присінюк** (Гал 262) знаходимо у XVII столітті, а у сучасній мові існує група таких похідних (**прибочок** (Гр ІІІ 407), **прихаток** (416), **прикомірок** (420), **прикухенюк** (422) та ін.). Ця морфема почала своє функціонування як дериваційний засіб для творення назв неістот, у середньоукраїнський період кількість утворень значно зросла. У сучасній мові чисельність структури із **при-...-ок** збільшилася майже у 5 разів. При чому сформувалася досить розгалужена система лексико-словотвірних груп іменників, що називають предмети домашнього вжитку (**приголовюк** (Ж 742), **прилавюк** (Гр ІІІ 422), **прискринюк** (438) та ін.), місцевість з характерними ознаками (**придолинюк** (Гр ІІІ 415), **призривюк** (Павл 887), **принорюк** (898), **придолюк** (Ж 744), ін.), частини будівель (**прикозюлюк** (ДзПА 82), **приколюбок** (О ІІ 139), **придашюк** (Лис 173)), структурні елементи рослин (**прибрунюк** (СгТ 69), **прикоренюк** (СУМ VII 644)), деталі одягу (**приспінюк** (Павл 906)) та кінської упряжі (**приуздюк** (Ж 762)), частини тіла людини або тварини (**пригузюк** (Ж 743), **прираменюк** (СгТ 69)) і ін. На сучасному мовному ґрунті виник лише один іменник на позначення особи: **приземюк** (Гр ІІІ 416), через який реалізується словотвірне значення "той, що знаходиться в мінімальному наближенні до чогось, названого твірною основою". Конфікс **при-...-ок** функціонує в мові поруч із конфіксом **при-...-j(a)** (**прибережжя** (СУМ VII 552), **прикордоння**, **приконечтя**, (643), **приозер'я** (695)), який теж реалізує словотвірне значення "те, що розташоване поблизу чогось, названого твірною основою". Однак похідні з **при-...-ок** називають конкретні предмети, а з **при-...-j(a)** містять елемент узагальнення, необмеженості. Крім того, деривати, утворені досліджуванним формантом, широко вживаються у літературній мові та діалектах, а похідні з **при-...-j(a)** - переважно у літературній мові.

Конфікс **за-...-ок** сформувався в українській мові у XVI столітті і функціонував для творення іменників - назв обмеженого простору (**заежюкъ** (АрхЮЗР І VI 9), **застїнюкъ**, **заулюкъ** (КартТимч)), предметів домашнього вжитку (**заголовюк** (АО 55)). Пізніше - найменувань частин людського тіла (**затылюкъ** (КартТимч), **зашийюк** (ІКІС), **зап'яток** (Гр ІІ 87)). Починаючи з XIX століття коло лексико-словотвірних груп із зазначеним афіксом розширюється. Похідні із **за-...-ок** є назвами місцевості (**зарінюк** (Гр ІІ 90), **залісюк** (Ж 254), **заселюк** (269)), сільськогосподарських приладь (**затилюк** (Гр ІІ 106), **завісюк** (19), **загвіздюк** (26)), приміщень (**засінюк** (Гр ІІ 95), **закомірюк** (51), **закамарюк**, **закапелюк** (45)), медичних інструментів (**заколінюк** (Ж 250)), структурних елементів рослин (**закоренюк** (250)), одягу (**запоясюк** (КартТимч)), явищ природи (**заморозюк** (Гр ІІ 68)) та ін. Особливості вживання описуваного конфікса полягають у тому, що, функціонуючи поряд із формантами **за-...-ник** та **за-...-j(a)**, він активніше діє у діалектному словотворі. А похідні із морфемами **за-...-j(a)** (**загір'я** (СУМ ІІІ 77), **заокеання** (235), **Закарпаття** (139)) та **за-...-ник** (**займенник** (135), **замісник** (212), **закрійник** (167)) широко вживаються у літературній мові.

Сформувавшись у староукраїнській мові, формант *о-...-ок* реалізував словотвірне значення "те, що прилягає впритул до чогось, названого твірною основою" (*озадъкъ* (Ср II 633), *опръснокъ* (697)). У середньоукраїнський період розвитку мови з'явилося лише три іменники із *о-...-ок*: на означення істоти (*озимокъ* (АЖ 101)) та неістот (*одвірокъ* (КартТимч), *огорокъ* (СлЛекс 148)). Лише в сучасній мові конфікс почав продуктивно діяти, внаслідок чого з'явився цілий ряд семантичних груп іменників: назви грибів (*опеньок* (Гр III 56)), найменування структурних елементів рослин (*осередок* (Ж 577), *окоренок* (Гр III 49), *очашок* (СгТ 66)), предметів харчування (*опалянок* (Ж 570)), елементів одягу (*очінок* (Гр III 82), *опасок* (56)), частин тіла людини і тварини (*ошийок* (Ж 589), *огузок* (Гр III 38), *огрудок* (ДзПА 256)) та ін. Поруч із аналізованою морфемою у дериваційній системі мови функціонують форманти *о-...-j(a)* (*озруддя* (СУМ V 622), *острішия* (790)) та *о-...-е(ц)* (*окраєць* (676)), які реалізують те ж словотвірне значення, що й *о-...-ок*. Проте сфера вживання похідних різна: іменники із *о-...-ок* частіше зустрічаються у говірковому мовленні, а деривати з іншими конфіксами, як правило, досить активні у літературній мові.

У середньоукраїнський період розвитку мови сформувався афікс *на-...-ок*, який вживався для творення назв осіб за соціальним станом (*намѣстокъ* (ССУМ II 20)), найменувань тварин (*назимокъ* (14)), назв пристосувань до різних частин людського тіла (*наколѣнокъ* (293), *наперстокъ* (СлЛекс 471), *напалок* (Гр II 506)). З XIX століття кількість таких похідних збільшилася, крім того з'явилися інші семантичні типи: назви предметів одягу (*наголовок* (Ж 471), *напалок* (ДзПА 137), *надолок* (Із 426), *наполок* (Павл 528)), структурних елементів рослин (*накоренок* (Ж 480)), найменування рослин (*навороток* (Гр II 472)), частин різноманітних споруд (*начілок* (Ж 500), *нагробок* (СУМ V 57), *надвірок* (Гр II 480)), сільськогосподарських приладь (*наралок* (Корз 169), *навилок* (Гр II 469)) та ін. Небагато в сучасній мові іменників - назв істот (*нашкурок* (ПТ 207), *накуранок* (Корз 168)), при чому вони належать до експресивної лексики, бо є лайливими словами. Формант *на-...-ок* вступає у синонімічні відношення із морфемою *на-...-ник*. Порівняймо: *наколінок* (Гр II 495) - *наколінник* (СУМ V 107), *напальок* (Гр II 506) - *напальник* (СУМ V 138), *нагробок* (Гр II 478) - *нагробник* (СУМ V 57). Для похідного слова з *на-...-ок*, як правило, у літературній мові є відповідник із конфіксом *на-...-ник*, хоча ряд дериватів з досліджуваним формантом є оригінальними структурами діалектного мовлення (*накісток* (Гр II 493), *нарінок* (ПТ 206), *надолок* (Із 426) і ін.).

Морфема *на-...-ок* починає своє функціонування у староукраїнській мові (XII-XIII ст.), де творить назву особи за родинними стосунками (*насынъкъ* (ЛЛ 380)) та найменування частини тіла тварини або людини (*набрадъкъ* (СП 262)). З XIV по XVIII століття виникає невелика кількість іменників із зазначеним конфіксом: назва особи за соціальним станом (*пахолокъ* (АЖ 118)) та найменування

місцевості (*пагорокъ* (ІКІС)) і рослини (*пародокъ* (Гр III 85)). З XIX століття *на-...-ок* використовується у мові виключно для творення назв неістот із широким діапазоном значень. Деривати називають сільськогосподарські приладдя (*наборонок* (Ж 595), *наклинок* (ДзПА 25)), явища, обмежені у часі (*наводок* (Павл 690), *паліток* (Гр III 89), *навечерок* (Верх 243)), назви рослин (*парінок* (Ж 602), *пакленок* (Гр III 88)), риболовецькі снасті (*пальісок* (Верх 243)) та ін. Розглядалий формант функціонує в мові з невеликою продуктивністю, однак похідні широко вживаються як у літературній мові, так і в діалектах.

Конфікс *по-...-ок* активно функціонує у середньоукраїнський період розвитку мови в процесі творення назв осіб за соціальним станом (*послѣдокъ* (ССУМ IV 201), *посредокъ* (206), *поединокъ* (СлЛекс 485)), найменувань предметів побуту (*поножокъ* (Гр III 312), *поденок* (Ж 675)). У сучасній мові його використання є ширшим для називання неістот, а найменування істот представлені лише одним дериватом (*поплаток* (НП 32)). Такі іменники частіше вживаються у говірковому мовленні, на відміну від структур із морфемами *по-...-ник* (*подорожник* (СУМ VI 754), *побережник* (610), *поденник* (738)) та *по-...-j(a)* (*побережся* (610), *подоріжся* (754), *подення* (739)), які побутують у літературній мові.

Наприкінці XIX століття в дериваційній системі іменника сформувалася морфема *від-...-ок*, яка використовується переважно для творення назв неістот. Похідні із *від-...-ок* - це назви структурних елементів рослин (*відземок* (Ж 97), *відгілок* (Елек 76)), явищ природи (*відзарок* (Ж 97), *відзимок* (Гр I 213)), місцевості (*відмежок* (О I 122), *відплесок* (ДзПА 255)). Лише один іменник - назва особи (*відлюдок* (Гр I 218)). Формант *від-...-ок* у процесі свого функціонування вступає в синонімічні зв'язки з конфіксами *від-...-ник* та *від-...-к(о)*, наприклад: *відлюдок* - *відлюдько* (СУМ I 604), *відлюдник* (603) і існує паралельно із морфемою *від-...-j(a)* (*відлюддя* (603), *відріддя* (629)). Деривати з розглядуваним конфіксом - переважно діалектні утворення в той час, коли іменники з *від-...-j(a)*, *від-...-ник* та *від-...-к(о)* широко вживані в літературній мові.

Новотвори з афіксом *ви-...-ок* у середньоукраїнський період називали певну місцевість (*выселокъ* (АЖ 138)) та особу за родинними стосунками (*выблядокъ* (МП 65)). З XIX століття цей конфікс використовується для творення назви особи за соціальним станом (*випанок* (УРС/1926 93)), а також назв місцевості (*вибалок* (Гр I 144), *виарок* (202), *видолинок* (158)), предметів харчування (*вишкварок* (Ж

93)), сільськогосподарських приладь (*вижолобок* (74), *виріжок* (84)). Спостерігається підвищення продуктивності даного форманта на сучасному етапі розвитку мови.

Конфікс *над-...-ок* (*надвечірок* (СУМ V 63)) функціонує у мові поряд із морфемою *над-...-j(a)* (*надвечір'я*, *надбрів'я* (63), *надбережжя* (62), *надмор'я* (73)) та вступає у синонімічні зв'язки із афіксом *над-...-ник* (*надгробник* (57) - *надгробок* (КартГімч), *надколінник* (71) - *надколінок* (71)), реалізуючи словотвірне значення "те, що розташовується над чимось, названим мотивуючим словом". Морфема *над-...-ок* більш поширена у діалектах.

Сформувавшись у XVII столітті для називання обмеженого простору (*перестанок* (ЛСам 185), *переулок* (ІКІС)), формант *пере-...-ок* з XIX століття розширив коло семантичних типів. Деривати із цим конфіксом називають місцевість (*перелісок* (Павл 720), *перелярок* (Гр III 145), *перебалок* (ПТ 214)), істот певного віку (*перелярок* (СУМ VI 323), *переліток* (Гр III 124)), осіб за наявністю специфічних ознак (*переляшок* (Ж 618)), елементи кінської упряжі (*перечілок* (Гр III 144)) та ін. Функціонує морфема *пере-...-ок* поруч із конфіксом *пере-...-j(a)* (*перенісся* (СУМ VI 236), *перемир'я* (236)). Реалізуючи свої словотвірні значення, ці афікси розрізняються за сферою вживання. Похідні з *пере-...-j(a)* частіше використовуються у літературній мові, а з *пере-...-ок* - у говірках (пор. *перехресток* - *перехрестя* (315)).

У сучасній українській мові виник афікс *перед-...-ок* (*передобідок* (Гр III 117)) і вживається на позначення назв проміжків часу. Поряд із ним функціонують морфемі *перед-...-ник* та *перед-...-j(a)*, які називають теж проміжки часу (*передвечір'я* (СУМ VI 165), *передгроззя* (166)) та сільськогосподарські знаряддя (*передплужник* (174)). Порівняно з іншими конфіксами *перед-...-ок* є непродуктивним.

Формант *без-...-ок* функціонує в мові із XII-XIII століть для творення назв осіб за соціальним статусом (*бездомок* (СДЯ I 115)), проте у середньоукраїнський період розвитку мови виникли такі деривати із *без-...-ок*: назва особи (*безсилоць* (УЛ 193)) та найменування предмету певної вартості (*безценокь* (АрхЮЗР I/III 230)). Небагато їх і в сучасній мові. Це назви осіб за характерними ознаками (*безпальок* (Ж 19), *безлюдок* (Гр I 42)) та сільськогосподарські пристосування (*безденок*, *бездонок* (Ж 17)). Конфікс *без-...-ок* є синонімом до *без-...-к(о)* (*безпалок* (Гр I 43) - *безпалько* (СУМ I 137)) й існує поруч із морфемою *без-...-j(a)* (*безриб'я* (144), *безлюддя* (133), *бездоріжжя* (127)). Проте сфера побутування похідних, утворених аналізованим конфіксом, - діалектне мовлення.

Афікс *уз-...-ок* разом з формантом *уз-...-j(a)* реалізує словотвірне значення "те, що є частиною або краєм чогось, названого твірною основою". Вони утворюють іменники назви місцевості (*узміжок*, *узлісок* (Гр IV 324) пор. *узбіччя* (СУМ X 404), *узгір'я* (405), *узлісся* (408)). Новотвори з описуванням конфіксом використовуються, як правило, в розмовному стилі, тоді як деривати з *уз-...-j(a)* - в науковому і публіцистичному.

Таким чином, конфіксальні структури із кінцевим елементом *-ок* складають значний пласт лексики української мови. Виступаючи оригінальною моделлю морфологічного словотворення, вони, безсумнівно, справили значний вплив на формування афіксальної словотвірної системи мови. Досліджувані іменники творяться, як правило, в уснорозмовному мовленні, а з часом проникають до літературної мови і функціонують у ній.

ЛІТЕРАТУРА

1. Качайло К.А. Історія іменникової конфіксації української мови (структури з другим компонентом -ок). Дисертація на здоб. наук. ступ. канд. філолог. наук.-Дніпропетровськ, 1997.-208с.
2. Береговенко Л. Функціональний аспект дослідження в порівняльно-історичній дериватології// Актуальні проблеми українського словотворення: Зб. наук. праць.- Івано-Франківськ.- 1995.- С.23-24.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

АЖ	Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 р.р.)/ Підгот. до вид. М.К.Бойчук.- К.: Наукова думка, 1965. - 190с.
АЗР	Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологич.комиссиею Т.1 – СПб., 1846. Т. 2 – СПб., 1848.
АО	Акты села Одрехови/ Відп. ред. Л.Л.Гумецька - К.: Наукова думка, 1965. - 190с.
АрхЮЗР	Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. - К., 1859-1914.- Ч. 1-8.
Бот	Словник ботанічної номенклатури (Проект). – К.: Держ. вид-во України., 1928.- 313с.
Верх	Верхратський І. Знадоба до пізнання угорсько-руських говорів //ЗНТШ – 1899. - Т. 27-

- 30; 1901. - Т. 40,44; 1902. - Т. 45.
- Гал Галятовський Іоанікій. Ключ Розуміння/ Підг. до вид. І.П.Чепіга.- К.: Наукова думка, 1985. - 444с.
- Гр Словарь української мови. Зібрала редакція журналу "Киевская старина"/ Упорядкував з дод. власного матеріалу Б.Грінченко. Т.1-4.- К., 1907-1909.
- ДзПА Дзєндзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови.- К.: Наукова думка, 1984.- 308с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови.- Т.1-3.- К.: Наукова думка, 1982-1989.
- Ж Желеховский Е. Малорусско-німецкий словарь.- Т.1-2.- Львів, 1886.- 1117с.
- Із Ізюмов О. Українсько-російський словник.- Харків, 1930.- 980с.
- ІКІС Індекс картотеки словника української мови XVI- першої половини XVII ст. Зберігається в інституті українознавства ім.І.Крип'якевича АН України в м.Львові.
- КартТимч Картотека до історичного словника українського язика/ Укл. Є.Тимченко. Зберігається в інституті українознавства ім.І.Крип'якевича АН України в м.Львові.
- Корз Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок//Українська діалектна лексика.- К.: Наукова думка, 1987.- С. 62-267.
- Лис Лисенко П.С. Словник поліських говорів.- К.: Наукова думка, 1974.- 257с.
- ЛЛ Полное собрание русских летописей. Т.1. Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку. - М.: Изд-во восточной литературы, 1962.- 581с.
- МП Собрание малороссийских прав. 1807 год/ Отв. ред. Б.М.Бабий, А.Н.Мироненко. – К.: Наукова думка, 1993.- 368с.
- НП Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. Назви птахів. - К., 1927.
- О Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984.- Ч. 1-2.
- Павл Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. Краткій малороссійскій словарь.- СПб, 1818. - 114с.
- ПТ Словник природничої термінології.- К., 1927.- 262с.
- Р Розов В. Українські грамоти. Т.1. (XIV- перша половина XI вв.).- К., 1928.
- РУНГСП Російсько-український нафтогазопромисловий словник/ Уклад. В.С.Бойко та ін.- К.: Наукова думка, 1992.- 176с.
- СамЛ Летопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ. - К., 1878.- 471с.
- СгГ Сабалдир Г.О. Практичний словник сільськогосподарської термінології. - Харків, 1931.- 99с.
- СДЯ Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.)/ Гл. ред. Р.И.Аванесов. - М.: Русский язык, 1988-1991.- Т.1-4.
- СлЛекс Лексикон латинський Є.Славинецького. Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського/ Підгот. до вид. В.В.Німчук. - К.: Наукова думка, 1973.- 541с.
- СП Синайський патерик/ Изд. подг. В.С.Голышенко, В.Ф.Дубровина. – М.: Наука, 1967.- 401с.
- Ср Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. - Т.1-3.- СПб, 1893-1912.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. - К.: Наукова думка, 1977-1978. - Т.1-2.
- СУМ Словник української мови. - К.: Наукова думка, 1970-1980. - Т.1-11.
- Торг Торгівля на Україні XIV- сер. XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. - К.: Наукова думка, 1990. - 406с.
- УЛ Українська література XIV-XVI ст. /Ред. В.А.Микитась. - К.: Наукова думка, 1988.
- УмС Уманець М.І., Спілка А. Словарь російсько-український. - К., 1925.- 1149.

ОБРАЗ УКРАЇНИ-МАТЕРІ В ІСТОРИЧНИХ ПІСНЯХ

Колоколова Т.М., здобувач

Запорізький державний університет

Простеження культурно-історичної та семантичної парадигми трансформації образу України-матері в історичних піснях, варіанти зіставлень, аналогій, тотожностей, різновидів фольклорного та літературного паралелізму дають підстави стверджувати, що хоч і зміст, і форми висвітлення надто розмаїті, однак саме історія, народ, природа України виступають у різних контекстах як домінанти.

Образ України має не тільки певне міфічне, тобто колективно усвідомлене й символічно закодоване звучання, але й глибокий психічний резонанс. Тобто тут наявні двоосновні і взаємопов'язані аспекти – міфопоетичний і психологічний.

Багатопланове висвітлення образу України, його частотність обумовлені жанрово-видовою належністю історичних пісень, які є контрапунктом лірики та епіки.

Тематично найпрямішим і психологічно найпростішим виявом “оживленого” [4,251] уособлення України є образ матері. Тут наявний перехід загального в окреме, надання конкретно-індивідуальних рис. В історичних піснях найчастіше зустрічаємо зображення матері як старої, сивої: “*стара ненька*” (“За річкою вогні горять”), “*сива голубка*” (“Оврахмиха, стара мати, а три сини мала”), “*соколиха-мати*” (“Соколоньку-синоньку, чини мою волю”), “*ненька-рідненька*” (“Пишний, гордий, славний паничу”). Це порівняння – не просто згадка про вік. Генетично закладене у підсвідомості поняття вічності, нескінченності існування світу дозволяє провести паралель у зіставленні образу України і матері, а далі – й їх органічному поєднанні, переплавленні. У пісні “Гей, на біду, на горе” козак у відповідь на питання, чи є в нього батько-мати, говорить:

Ой, є в мене родина –
Уся Україна,
Та доведеться сіромасі
Без помочі загинуть. [3,215]

Цей образ-персонаж несе суто індивідуальне і суто універсальне навантаження. Переходячи від окремого, одиничного в загальне, ціле, він набуває іншого, ширшого значення. І тема захисту, збереження рідної домівки переходить у тему захисту рідного краю, вони синкретично поєднуються.

Найдавніші історичні пісні сповнені патріотичними почуттями любові до своєї батьківщини, вони відбивають “глибокий драматизм життя, породжений руйнівними нападами загарбників” [2,121], найскладніші, найтрагічніші життєві, психологічні колізії, велике горе батьків, на очах яких завойовники по-звірячому знищують дітей, палять оселі і женуть полонених.

Спектр алюзій функціонально розширено в сумній картині полонення татарами красуні, доньки безпомічного старенького батька, у пісні про волиночку:

Вернися, батеньку, вернися, рідненький!
Вже ж мене не однімеш, і сам, старенький, загинеш.
Занесеш голову на чужу сторону,
Занесеш очиці на турецькі грядиці! [3,222]

Структура висвітлення образу України багатопланова, багатовимірна. Вона охоплює всі аспекти буття людини – від психологічного до чуттєво-емоційного. Засоби наділення природи анімізмом, персоніфікації образу червоної калини, яка символізує батьківщину, слугують глибокому розкриттю становища поневоленої України, уболівання народу за її долю:

А ми ж тую червону калину,
Гей, гей, та піднімемо;
А ми ж свою славу Україну,
Гей, гей, та розвеселимо! [3,123]

Образ калини увиразнює містичність концепції національного буття, народних ідеалів. Переходячи від зорового, чуттєвого сприйняття до емоційного наповнення, модель образу набуває різних сюжетно-мотиваційних планів і композиційних розгортань:

Ой не розвивайся, ти, зелений дубе,
Бо на завтра мороз буде.
Ой не розвивайся, червона калино,
Бо за тебе, червона калино, не один тут загине

“Ой все лужком, та все бережком”) [3,436]

Крім образу калини, у деяких історичних піснях знаходимо символічну паралель у зображенні поневоленої батьківщини зеленою дібровою, якою йдуть вороги:

“Зелена дубравонька,
Чого рано зашуміла?”
“Ой як же мні не шуміці,
Через мене татари йдуть,
Шабельками голоє тнуць,
Везуть волиночку,
Молодую україночку...” [3,265]

“Без верби й калини нема України” – каже образне народне слово. Образ України асоціюється з образом верби, що є символом рідного краю, краси:

Стоять верби кінець греблі,
Ними вітер колише,
Гей, там мій син Морозенко
До матінки листа пише [3,255]
 (“Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче”)

З образом берези пов'язана поетизація краси, здоров'я та засудження жорстокості. Діалогічна форма викладу поглиблює психологізм твору:

Ой у лузі, у лузі береза стояла,
А на тій березі зозуля кувала.
Питалася зозуля в тієї берези:
“Ой березонько, та чого ж ти не зелененька?”
“Ой як же я маю зеленою бути,
Коли підо мною татари стояли?”
 (“Ой у лузі, у лузі”) [3,156]

Емоційне навантаження цих символів трагічне. “Калина на могилі козака” – туга, символ скорботи (“Ой вийду я на могилу”), “похилений явір” – сердечні переживання (“Стоїть явір над водою”), “біла береза в полі” – самотня смерть (“Ой у полі жито”).

Можна констатувати, що символ дерева як символ України, досить часто зустрічаючись у багатьох історичних піснях, виражає ліро-епічні настрої, зосереджує почуття, пристрасті, хвилювання. Визнання незалежного начала, душі в рослині диктувалося прагненням через діткнення до зовнішньої форми сягнути і суті зображуваного. У цьому знаходимо відлуння віри в те, що існує кривна спорідненість між людьми і певними рослинами, які вважалися родоначальниками й захисниками роду, племені (тотемізм).

Будучи носієм народної пам'яті, художньо освоюючи екзистенційні явища, історична пісня має лейтмотивні, наскрізні образи, що поєднують у собі два аспекти – психологічний і колективний, культурний. Психологічний аспект, торкаючись найпотаємніших струн людської психіки, переходить до чуттєво-емоційного, що дає змогу виявити цілу гаму людських почуттів. І все це виливається в народному слові, де сконденсовано мислительний і емоційний досвід усіх попередніх поколінь, динаміку образності, народнопоетичні засоби інтимізації, максимальне зосередження уваги на певній якості чи деталі зображуваного, морально-ціннісну орієнтацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Героїчний епос українського народу: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – 260 с.
2. Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Д. Українська народнопоетична творчість. – К.: Вища школа, 1983. – 360 с.
3. Історичні пісні. – К.: Музична Україна, 1971. – 611 с.
4. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства). - К.: Правда Ярославичів, 1997. – 367 с.
5. Іваннікова Л.І. Пісні про зруйнування Січі в записах Якова Новицького // Народна творчість та етнографія. – 1993. - № 3. – С. 53-59.
6. Терлецький В. У Глухові, у городі (З життєпису історичних пісень XVIII ст. та оспіваної в них столиці Гетьманщини) // Народна творчість та етнографія. – 1995. - № 2-3. – С. 84-89.

«ФАУСТ» И.В. ГЕТЕ И «ДНЕВНИК САТАНЫ» Л.АНДРЕЕВА: КОНФЛИКТНАЯ СВЯЗЬ

Косенко А.А., аспирант

Запорожский государственный университет

Творчество Л.Андреева - одно из наиболее сложных явлений в истории русской литературы. Противоречивость идейно-эстетических принципов, философских концепций, специфический синтез и трансформация универсальных тем и образов мировой литературы вызывают интерес исследователей к творческому наследию Л.Андреева.

Особенно актуальным на сегодняшний день есть рассмотрение произведений русского писателя с позиций компаративистики, одной из важнейших задач которой является исследование эволюции «вечных» образов «легендарно-мифологического, фольклорного и литературного происхождения» [1,14] в литературе XX в. Безусловно, к традиционным образам мировой литературы относятся, прежде всего, образы Дон-Жуана, Прометея, Фауста и другие. Образы Фауста и Мефистофеля, которые демонстрируют смертельную пару между человеком и дьяволом, хотя и являются созданием народной фантазии, воспринимаются большинством литераторов как герои «Фауста» Гете. Ведь именно Гете придал этим образам то универсальное значение, которое обеспечило им неограниченную возможность трансформаций в литературах разных народов в соответствии с потребностями времени.

Одной из основных примет эпохи Гете была вера в возможность человека изменить мир при помощи разума, в соответствии с законами морали. А начало XX в - то время, когда доминантой общественного сознания становится разочарование в гуманистических идеалах и добродетельной силе разума. Поэтому интересен анализ трансформаций гетевских образов в литературе именно этого периода, к которому принадлежит и творчество Л.Андреева, поскольку оно в полной мере отражает все особенности общественного мировосприятия своего времени.

Роман «Дневник Сатаны» не пользуется широкой популярностью по сравнению с другими произведениями Андреева. Между тем, это произведение, написанное в 1919 г., является зеркальным отражением настроений своего времени в оригинальной художественной форме. Автор обращается к универсальному мотиву гетевской трагедии: договору человека с чертом. Именно они являются главными героями романа. Эти две силы, два полюса сталкиваются и взаимодействуют с целью решения «вечного» вопроса: на что способен человек, каковы его возможности. «Специфика главных героев обуславливается их соотносительностью с персонажами драмы Гете «Фауст», которая в начале XX в. была заново открыта символистами и оказалась в центре их литературных и нравственно-философских споров... «Дневник Сатаны» Андреева включился в эту полемику и, «перелицевав» гетевскую фабулу, значительно переосмыслил ее с позиций современности» [2,3]. Универсальные образы Фауста и Мефистофеля оригинально трансформируются Андреевым в Сатану-Вандергуда и Фому Магнуса.

Рассказ в произведении ведется «вочеловечившимся Сатаной» [3]. Сатаной, который превратился в человека и в связи с этим утратил свое могущество, которое давало ему преимущество над смертными «Я - Сатана... Но о моем вочеловечении я могу рассказать тебе мало... Прежде всего забудь о твоих любимых волосатых, рогатых и крылатых чертях, которые дышат огнем, превращают в золото глиняные осколки, а старцев в обольстительных юношей, и, сделав все это и наболтав много пустяков, мгновенно проваливаются сквозь сцену» [3,313]. Возникает ассоциация с Мефистофелем, «театральным» чертом, способным и обогатить, и омолодить Фауста. Позже андреевский Сатана прямо укажет на свое родство с Мефистофелем: «Я видел в миланской «Скала», как мой коллега Мефисто корчился и прыгал по всей сцене...» [3,373].

Внешняя схожесть Сатаны и Мефистофеля - безусловный факт. У Мефистофеля «когтей ты не найдешь в заводе, рога исчезли, хвост исчез» [4,146], («Wo Siehst du Horner, Schweif und Klauen?») [5,160].

Сатана-Вандергуд так описывает свой вид: «Я сейчас человек..., от Меня пахнет не вонючим козлом, а недурными духами, и ты можешь спокойно пожать мою руку,... не боясь оцарапаться о когти: Я их стригу, как и ты» [3,314].

С одной стороны Мефистофеля и Сатану сближает презрительное отношение к человеку: они оба уверены в ограниченности его разума, неспособного постичь суть Универсума, сравнивают человека с насекомым (черт Гете – с “der Zikaden” [5,99], цикадой, Сатана - с червяком), со «скотом». С другой - оба, и Мефистофель, и Сатана, в какой-то мере, сочувствуют человеку, его тяжелой жизни на земле. Мефистофель: " человеку бедному так худо, что даже я шажу его покуда"[4.32].

«Die Menschen dauern mich in ihren Jammertagen;

Ich mag sogar die armen selbst nicht plagen» [5,99.]

Сатана: «Смотрю в прошлое Земли и вижу мириады тоскующих теней... это рабы. Их глаза полны слез и гортань пересохла от стонов» [3,384].

Постепенно, существуя в мире людей, Сатана начинает понимать, что именно люди утвердили в современном обществе законы Ада. Ситуация абсурдна: Сатана изображается Андреевым как существо более гуманное, чем человек.

На фоне Сатаны особенно ярко выделяется фигура современного человека, жестокого и агрессивного.

Сатана подписывает договор с Магнусом довольно необычно: «Этот договор мы скрепили дружеским пожатием. Мы не открывали вен, мы не писали кровью, мы просто сказали «да», но этого достаточно: как тебе известно, только люди нарушают договоры, черти же всегда их исполняют..., вспомни всех твоих волосатых и рогатых чертей» [3,380].

Магнус побеждает в финале черта, но не альтруистическим действием, а, напротив, своей жестокостью, хитростью.

Магнус – специфическая трансформация образа Фауста, результат воздействия на сознание автора идей Ницше, осмысления катаклизмов начала XX в.

В трагедии Гете присутствует мысль о противоречивости прогресса, о том, какой ценой надо за него платить (история Филимона и Бавкиды). Для Фауста путь к глобальным переменам лежит через смерть двух старичков. Магнус – фанатик идеи полного изменения мира через его тотальное уничтожение. Магнус способен заплатить не одну–две, а миллион смертей ради реализации своего плана. При этом он, как и Фауст, свято верит в то, что действует на благо человечества. «Пойми наконец, я не могу допустить, чтобы всякая двуногая мразь также называлась человеком. Их стало слишком много, ... они плодятся, как кролики... Мне становится противно ходить по земле, которой овладела чужая порода. Надо на время отпустить законы и пустить смерть в загородку» [3,542]. Фауст уверен в том, что великому делу утверждения его воли ничто не должно мешать: его раздражает упрямство стариков, не желающих покидать свою хижину. Он не намерен приносить свой план в жертву случайным препятствиям.

Магнус, этот “сверхчеловек”, тоже не признает для себя “жалости и обязанности” [3,412].

Итак, можно предположить, что между “Фаустом” и “Дневником Сатаны” существует так называемая “конфликтная связь” [6,222]: Магнус – оригинальная трансформация Фауста, развитие одного из аспектов полисемантического образа в соответствии с потребностями времени.

“Вечные” образы Фауста и Мефистофеля кардинально изменяются в начале XX в., в соответствии со сменой ведущих философских идей, общественных настроений, вызванных определенными историческими событиями (войны, революции). Это наглядно демонстрирует “Дневник Сатаны”. Образ Магнуса – как человека абсолютно свободного от традиционной морали, жаждущего изменить мир в соответствии со своими представлениями о благе человечества, готового на любые жертвы ради реализации задуманного – художественное переосмысление образа Фауста в XX в. Это Фауст, который страшнее, чем Мефистофель. Сатана- Вандергуд, данный Магнусу Мефистофель, демонстрирует то старое, традиционное зло, которое блекнет перед злом новым, более активным и изобретательным. Л.Андреев в своем романе пытается отрицать этику Гете с позиций современности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гречанюк Ю.А., Нямцу А.Є. Проблеми історизму і традицій в літературі XIX-XX ст. – Чернівці: Рута, 1997.- 38с.
2. Московкина И.И. Поэтика прозы Леонида Андреева. Жанровая система и художественный метод.-К: Нац. АН Укр. Институт им.Т.Г.Шевченко, 1994.- 300с.
3. Андреев Л.Н. Анатэма. Избранные произведения.- К.: Днипро, 1989.-575с.
4. Гете И.В. Фауст.- М.: Художественная литература, 1957.-508с.
5. Goethe. Faust.- Aufbau.- Verlag Berlin und Weimar. 1974.-380s.
6. Бушмин А. Преемственность в развитии литературы.- Л.: Художественная литература, 1978.-280с.

ПСИХОЛОГІЗМ РОМАНУ "НЕДУГА" Є.ПЛУЖНИКА: АСПЕКТ ВЗАЄМИН СТАТЕЙ

Курилова Ю.Р., студент

Запорізький державний університет

В українській літературі 20-х років з'являються різноманітні моделі взаємин статей. За твердженням С.Павличко, любовний дискурс виявився значно відвертішим, ніж будь-коли раніше. Для Хвильового любов була передовсім сексом, тобто, феноменом низької сфери буття. За поверховим ліризмом Сосюри ховалася брутальна сила чоловіка, звільнена демоном революції. Підмогильний зруйнував народницький стереотип прози, де на місці тіла і сексуальності стояв пропуск, зробивши тіло головним героєм роману "Місто" і висунувши ідею двоїстості людини, яка складається з ангельського і тваринного начал[1,223-224].

У романі Є.Плужника "Недуга" конфлікт між прагненням душі (розуму) і прагненням тіла (виразом якого виступає сексуальність) розв'язується у світі екзистенційних пошуків героя, який осмислює любов як феномен людського життя і місце в ній чи зв'язок з нею фізичного потягу до жінки, тобто, співвідношення тілесного і духовного у взаєминах статей.

Природу статевого потягу визначають по-різному. З.Фройд вважав, що потяг до протилежної статі має біологічну основу. Канадський теолог Г.Річардсон стверджував, що людина зуміла спочатку створити несексуальну сферу життя, а потім інтегрувала в неї свої сексуальні дії і відчуття[2,80]. Послідовник Фрейда Е.Фромм погоджувався з великою силою дії інстинктів людини, але розмежовував поняття потягу і бажання кохати[3,51]. Отже, людина складається з тілесного і духовного, і ці дві частини впливають на зміст її існування. У сюжеті роману головний герой переживає роздвоєння свого власного світу внаслідок нерозуміння дії своїх потаємних інстинктів: "Вдерлося йому в життя щось нове, складне, а головне - зовсім йому непотрібне, а що саме - хотів і боявся зрозуміти Іван Семенович. Ніби двоївся він тут, ніби сиділо в ньому два Івани Семеновичі, різні, ба й ворожі"[4,72]. Автор постійно підкреслює фізичну зацікавленість Орловця актрисою Завадською: "І ці рухи...І стегнами вона поводить, як і тоді..."[4,34]. Але раціональна частина свідомості Орловця постає проти його жадання незнайомої жінки, тому свій психологічний стан він визначає як недугу: "І, здригаючись весь, казав що недужий він справді, що тяжка, неприємна недуга життя йому спустошила"[4,99]. Головний герой роману намагається з'ясувати причини і зміст свого потягу до майже незнайомої жінки, а значить, випробовує на собі положення про лібідо і сублімацію вчення З.Фрейда. Ймовірно, що з працями психолога Є.Плужник ознайомлений не був, хоча можна припустити, що дізнатися про їх основний зміст він міг зі слів В.Підмогильного, який вважав себе фрейдистом, тому спробуємо проаналізувати такі мотиви роману, як індивідуальне бачення автором проблем взаємин чоловіка і жінки.

С.Павличко вважає, що в поезії і прозі 20-х років у цілому превалювала чоловіча романтика безвідповідальних стосунків. У Підмогильного йдеться майже виключно про чоловічу сексуальність, яка виявляється для жінок жорсткою руйнівною силою [1,224]. У романі "Недуга" ставлення чоловіка до жінки дещо диференціюється. Глядачі в театрі, Куниця, Звірятин оцінюють актрису Завадську як об'єкт фізичного задоволення. В історії п'янички Сичова подибуємо фізичну пристрасть, яку він наївно називає любов'ю. Натомість інженер Сквирський закликає насамперед шукати в жінці людину: "Шукати в жінці людину - це суть кохання, в нім різність статей тільки підкреслює одність єства"[4,22].

Проблема уявлення чоловіка про сучасну жінку з'ясовується в романі в сфері стосунків головного героя Орловця з різними жінками. У свідомості Івана Семеновича співіснують два види сприйняття ним жінки: як об'єкта задоволення статевих потреб та як товариша в спільному житті. Перебуваючи в театрі, Орловець сприймає інших жінок як щось тваринне: "Серед них не буває цих пишнотілих самиць з низькими чолами над густо підведеними очима, цих задушливих, брезклих чоловіків з персьями на пухких неробочих пальцях"[4, 29]. Завадську він теж називає самицею, дивуючись тому, що його тягне до неї. Натомість його Наталка для нього - "дружина", "друг". Тому такою дивною здається йому дружина, коли він повідомляє їй про свій потяг до іншої жінки: "Змінилась Наталка, - констатував він про себе. - Недурно навіть очей її не пізнав.../Та й чи цікавився він це знати, чи може, скінчилась його цікавість скоро з жінки вона стала його дружиною?"[4,111]. Орловець звинувачує свою дружину в тому, що вона поставилася до його проблем як жінка, і тепер, сприймаючи її як жінку, мимоволі порівнює її тіло з тілом Завадської.[4,119]

О.-Ф. Больнов виводить ключове екзистенційне поняття "зустріч": "Зустріч є випробуванням для людини. У зустрічі не просто отримує підтвердження деяка вже наявна в людині субстанція, а проявляється людина як така сама по собі. Це внутрішнє осердя людини, яке ми називаємо "самістю" або "екзистенцією", здійснюється не в самотині "я", а лише в зустрічі"[5,169]. У сюжеті твору Є.Плужника

процес пізнання світу і своєї сутності персонажем починається саме від зустрічі з людиною, жінкою, яку він знав у юності. Спогади минулого стають причиною переслідування Орловцем актриси, в якій він намагається віднайти риси дівчини, що закарбувалася в його свідомості як образ жіночості. "Тамуючи в собі бажання зараз же піти звідси, взяв Іван Семенович альбом і, вдруге за життя, перегортив його грубі сторінки, даремно намагаючись пізнати десь ту чужу, в хустці квітчастій дівчину, що давно колись там, у юнацтві, посміхнулася йому на гойдалці, струнки ноги показуючи"[4,96]. Потрапивши в коло знайомих Завадської, він сприймає її як особистість, чужу для нього, тому Орловець переживає роздвоєння своєї свідомості і неспроможний віднайти рівновагу.

Таким чином, герой Є. Плужника поступово наближається до осмислення власної чоловічої природи і жіночої, тобто, до розуміння ролі статі в житті людини. Тому він випробовує себе у стосунках із актрисою Завадською і балериною, намагаючись віднайти різницю між коханням і пристрастю. Але сексуальний зв'язок із балериною загострює психологічну кризу Орловця, він дедалі більше заплутується у своєму ставленні до Завадської: "Невже ж правда в цій рожевій самичці - де різниця між коханням та пристрастю?"[4,176].

Нездатність Орловця пізнати суть своєї екзистенції, яка не є об'єктивною, його природне прагнення повернутися в узвичаєний світ є причиною того, що він шукає підтримки в інших людей: дружини, своїх колег і друзів. Але невід'ємним супутником процесу пізнання світу є самотність, тому він залишається самотнім у ситуації екзистування, у своєму пошуку істини. М.Бердяєв стверджував, що в такому стані самотності особистість гостро переживає свою особливість, індивідуальність, але сумує за спілкуванням з іншим "я" [6,268]. В романі "Недуга" головний герой гостро відчуває таку первинну екзистенційну потребу бути разом з іншим "я", за допомогою якого він матиме змогу з'єднатися зі світом: "Щодалі все дужче хвилювало Івана Семеновича бажання теж не самому бути, щоб міг і він, як всі інші, прихилиючись, у чийсь очі дивитись, почувати під рукою чийсь круглий довірливий лікоть..."[4,122].

М.Бердяєв вважав, що людина статі не є цілісною, що вона лише частинка, яка шукає для відновлення своєї цілісності іншої такої частинки, саме від статі починається розпад і тління особистості, її відторгнення од вічності [6,267]. Головний герой роману Орловець відчуває стихійність і непереможність свого потягу і водночас чужість цієї жінки з іншого середовища, його бажання не бути самотнім не реалізується, тому в його душі постає екзистенційна порожнеча внаслідок браку любові, відчуття безперспективності, він відчувається випалим з буденного світу: "Стіни видавались сірішими, обличчя суворішими. Розмовляли скупі, і нудніше цокали рахівниці, навіть стрілки годинника посувались повільніше. Кінець кінцем кинув Іван Семенович дивитися на нього, здавалось, не буде краю цьому сірому дневі, невиразним, як мла, думкам"[4,180]. Отже, кохання і статевий потяг як частина його набувають у творі екзистенційного виміру як спосіб реалізації особистості, міра й оцінка сенсу буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. - К.: Либідь, 1999. - 447с.
2. Розин В.М. Природа сексуальності.//Вопросы философии. - 1993. - №4. - С.79-80.
3. Фромм Э. Человек для себя. - Минск: Коллегиум, 1992.
4. Плужник Є. Змова в Києві. Роман, п'єси. – К.: Український письменник, 1992. - 428с.
5. Больнов О.-Ф. Зустріч./Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – 176с.
6. Бердяєв Н.А. Философия свободного духа. - М.: Республика, 1994. - 480с.

УДК 802.0:803.0:800.8

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Лісогуб Л.І., ст. викладач

Краматорський економіко-гуманітарний інститут

Німецька мова, подібно кожній розвинутій мові, інтегрує сьогодні багато нових слів з різних мов світу. Особливо сильна тенденція черпати слова і вирази з англійської чи з її національного американського варіанту.

На цей час у німецькій мові спостерігається підйом процесу запозичення й активізація англійської лексики у сфері економіки у зв'язку з високим розвитком американського бізнесу.

Доля англійських запозичень в німецькій мові складає 7-9%. Жодна мова не має сьогодні такого сильного впливу на німецьку мову, як англійська. [7, с.31]

Поповнення лексики – історично неминучий процес, необхідний для того, щоб на кожному етапі свого розвитку мова відповідала потребам суспільства у спілкуванні, у закріпленні результатів пізнання дійсності, розвитку і збагачення культури народу.

Функціонування лексики – динамічний процес виникнення та занепаду, появи в активному обігові та витіснення на мовну периферію певних форм і лексем, у тому числі і запозичених з інших мов. Дослідження лексики іншомовного походження має бути комплексним і охоплювати проблеми конкретного джерела та часу запозичення, місця даного запозичення в системі мови з погляду літературної норми, ступеня засвоєності іншомовного елемента даною мовою, що відбувається у наближенні його фонетики, графіки, морфології, синтаксису, семантики [5, с. 12-13].

Значна кількість запозичень, складності, що виникають при освоєнні даного способу поповнення лексичного складу мови, вимагають звернення уваги на процес запозичення та на його особливості.

Що необхідно розуміти під поняттям *інтеграція запозичення*?

“Словник лінгвістичних термінів” за редакцією О.С. Ахманової дає визначення:

Інтеграція - англ. integration. 1. Злиття мов, наближення мов однієї до іншої, нівелювання їх різниць у процесі об'єднання в одну мову. 2. Опис явищ мови, основаних на взаємопроникненні мов та інших форм людської поведінки [2, с. 178].

“Запозичення англ. borrowing, фр. emprunt, нім. Entlehnung, ісп. prestamo. 1. Звернення до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації тих, що є і позначення невідомих досі предметів (нерідко самі ці предмети і поняття стають відомими носіям даної мови лише внаслідок контактів з тими народами, з мов яких запозичені відповідні слова).

2. Слова, словотворчі афікси і конструкції, що ввійшли в дану мову в результаті запозичення (в 1 знач); порів. запозичене слово”[2, с 150-151].

У книзі М.Д. Степанової та І.І. Чернишової “Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache” подається таке визначення запозиченню: "Unter dem Terminus Entlehnung versteht man in der einschlägigen Literatur sowohl den Entlehnungsvorgang, d.h. die Übernahme fremden Sprachgutes, als auch das Resultat dieses Prozesses - das entlehnte fremde Sprachgut selbst. In der lexikologischen Forschung sind entlehnte Lexeme und feste Wortkomplexe Objekte der Analyse"[10, с. 46-47].

Предметом даної статті є демонстрація запозиченої лексики з англійської мови та її американського варіанту як одного з основних шляхів розвитку словникового складу німецької мови, визначення її ролі в науково-публіцистичній літературі з урахуванням перш за все її семантичного аспекту. Для аналізу були використані спеціальні лексикографічні джерела і матеріали газет “Handelsblatt”, “Frankfurter Allgemeine Zeitung”, журнали “Spiegel”, “News”.

Основним методом дослідження вибрано метод дистрибуції і співставний аналіз англійської та німецької мов.

Враховуючи мету нашого дослідження, ми обмежуємося лексикою важливих семантичних груп, які означають фундаментальні поняття в економіці: банківська справа, біржова справа, маркетинг, менеджмент, реклама, оподаткування, фінансування.

Уточнюємо поняття “науковий стиль“. У лінгвістичній літературі поруч з терміном “науковий стиль” часто зустрічаються адекватні йому терміни “наукова мова”, “ наукова проза”, “наукова література”, “стиль наукової прози”, “мова науки”, “стиль наукового викладу”, “стиль наукової літератури”.

Науковий стиль служить для оформлення і логічної передачі змісту висловлювання у найбільш віддаленому, узагальненому вигляді, найбільшому віддаленні від конкретної ситуації і безпосередніх учасників спілкування в мовній структурі - того, хто говорить, і того, хто слухає [6, с. 9-11].

У науковому стилі виділяються підстили гуманітарних наук і науково-популярної літератури. У гуманітарні науки проникають елементи образності та емоційності, а науково-популярна література стоїть на межі наукової та художньої літератури.

У даному випадку мова йде про підстили економіки, економічних понять, економічних запозичень, економічної терміносистеми.

Терміносистема економіки обслуговується спеціальною лексикою (Sonderwortschatz), до неї належать:

- a) лексика професійних груп (Berufswortschatz),
- b) галузева (термінологічна) лексика (Fachwortschatz),
- c) лексика соціальних груп (Sonderwortschätze sozialer Gruppen).

У лінгвістичній літературі немає чіткого розмежування понять "професійна лексика" і "термінологічна лексика". Ми пропонуємо їх розмежування:

Професійна лексика є особливим пластом, що включає лексику певної професії.

Термінологічна лексика включає спеціальні терміни, а саме лексику певної галузі науки, техніки, мистецтва або виробництва.

Назвемо терміни економіки:

англ. *holding*, нім. *das Holding*, рос. холдинг, укр. холдинг - вигляд підприємництва, суть якого полягає в придбанні контрольного пакету акцій різних компаній з метою контролю за їхньою діяльністю й отримання дивідендів;

англ. *leasing*, нім. *das Leasing*, рос. лизинг, укр. лізинг- довгострокова оренда обладнання, машин, споруд виробничого призначення;

англ. *know-how*, нім. *das Know-how*, рос. ноу-хау, укр. ноу-хау - сукупність різноманітних знань, досліду наукового, технічного, виробничого, адміністративного, фінансового, комерційного чи іншого характеру, які вже використовуються в професійній діяльності, але ще не стали загальним надбанням;

англ. *pool*, нім. *der Pool*, рос. пул, укр. пул - особливий вигляд картелів, які характеризуються тим, що прибуток усіх учасників надходить у загальний фонд і розподіляється між ними пропорційно до розмірів їхніх капіталів;

англ. *royalty*, нім. *das Royalty*, рос. роялти, укр. роялті - вид ліцензійної винагороди, що являє собою щорічні проценти або поточні відрахування, які встановлюються у вигляді фіксованих ставок (у процентах) на основі підрахунку фактичного економічного результату від використання ліцензії і виплачуються покупцем ліцензії через певні проміжки часу [4, с.162-169].

Перераховані вище терміни стали інтернаціоналізмами.

Використання запозичень в терміносистемі німецької мови пояснюється різними причинами. Дослідник В. Уилс, який займається вивченням запозичених англо-американізмів у німецькій мові, мотивує їх вживання наступними п'ятьма позиціями:

- 1) *Die Nachkriegsbeziehungen zwischen den USA und Westdeutschland* - взаємостосунки між США і ФРН в післявоєнні часи;
- 2) *Die Tendenz zur internationalen Terminologieangleichung in der Wissenschaft* - тенденція до міжнародної стандартизації в науці;
- 3) *Der Einfluß von Kommerz und Mode auf das Sprachverhalten* - вплив комерції і моди на мовну поведінку;
- 4) *Denkfaulheit* - "лінощі" мислення;
- 5) *Die Geringschätzung der Muttersprache* - недооцінка рідної мови [3, с.49].

Існує багато класифікацій запозичень з урахуванням різних аспектів їхнього розгляду. Найбільш очевидною є класифікація, в основу якої покладені причини запозичення. Кількість таких причин настільки велика, що можна розподілити на дві великі групи: екстралінгвістичні (позамовні) і внутрішньолінгвістичні (власне мовні) причини.

До екстралінгвістичних причин можна віднести:

- 1) культурний, економічний, політичний вплив одного народу на інший;
- 2) наявність усних і письмових контактів країн з різними мовами;
- 3) підвищення інтересу до вивчення тієї або іншої мови;
- 4) авторитарність мови;
- 5) історично обумовлене захоплення певних соціальних шарів культурою чужої країни;
- 6) умови мовної культури соціальних шарів, що приймають нове слово.

До внутрішньолінгвістичних причин відносять:

- 1) відсутність у рідній мові еквівалентного слова для нового предмета або поняття (прикладів запозичення слова для нового поняття чи явища надзвичайно багато): engl. *display* - *das Display*, engl. *management* - *das Management*, engl. *marketing* - *das Marketing*, engl. *scaling* - *das Scaling*;
- 2) тенденція до використання одного запозиченого слова замість звороту, який описується: як приклад можна привести: engl. *clearing*, нім. *das Clearing*, укр. кліринг – система безготівкових розрахунків, що ґрунтується на зарахуванні банками взаємних платіжних вимог сторін;

- 3) прагнення до підвищення і збереження комунікативної чіткості лексичних одиниць, яке виражається у вилученні полісемії або омонімії в запозиченій мові, наприклад: engl. factoring – dt.: das Factoring – укр. факторинг – різновид торгово-комісійної операції, поєднаної з кредитуванням оборотного капіталу клієнта;
- 4) необхідність у деталізації відповідного значення, розмежуванні його смислових відтінків шляхом прикріплення їх до різних слів, наприклад:

top <Adj.> [engl. top = oberst..., höchst..., zu Top (ungs. emotional verstärkend): von höchster Güte, hervorragend; auf dem aktuellsten Stand, hochmodern: seine Englischkenntnisse sind top.

Англійське слово top – верх порівнюється за функцією з німецькими префіксами і півпрефіксами і утворює цілий ряд напівпрефіксальних складних слів: topaktuell, topmodisch, das Topangebot, die Toplage, die Topveranstaltung, der Top-Beruf, das Top-Hotel, der Top-Manager, das Topmanagement, die Top-Qualität, der Top-Star, das Top-Unternehmen, die Topausbildung, das Topmaterial, die Topmarke, die Topklasse.

Наприклад: Mit den neuen *Top*marken leben alte Namen wieder auf. Jetzt planen auch andere große Hersteller den Einstieg in die *Top*klasse zu Preisen zwischen 150000 und 500.000 DM. Fiat hat mit Ferrari zwar einen sportlichen Hochkaräter im Programm, aber in die absolute Limousinen – *Top*klasse wollen die Italiener bald die Lancia vordringen. [9, с.55-56].

- 5) тенденція до експресії, що веде до появи іншомовних стилістичних синонімів, наприклад: das Lagan – das Schiffsgut; leasen – mieten, pachten; das Forfeit - die Strafe; das Image – die Vostellung; das Handling – die Handhabung, der Gebrauch; das Research – die Marktforschung; der Tycoon – sehr mächtiger Geschäftsmann, der Großkapitalist, der Industriemagnat, mächtiger Führer;
- 6) відсутність у рідній мові можливості утворення новотворень від наявних у даній мові корінних слів, у той час як від запозичених синонімів вони можливі. Наприклад:
engl. leasing,	dt.	das Leasing	die Leasing-Gesellschaft,
der Leasing-Antrag,		die Leasing-Kundschaft,	
die Leasing-Branche,		der Leasingnehmer,	
die Leasing-Firma,		der Leasing-Geber,	
das Leasing-Unternehmen	[1, с. 88-89].		

- 7) запозичення морфем і словотворчих елементів:

engl.: charter	dt der Charter,
dealer	der Dealer
discounter	der Discounter,
eyecatcher	der Eyecatcher,
merchandiser	der Merchandiser,
manager	der Manager,
muckrater	der Muckrater,
moneymaker	der Money maker,
newcomer	der Newcomer,
outsider	der Outsider.

Ряд запозичень має форму герундія, вони означають абстрактні поняття, якості, процес, властивості, предмет і отримують артикль середнього роду:

das Banking, das Bargaining, das Canvassing, das Floating, das Handling, das Mailing, das Marketing, das Leasing, das Operating, die Pooling, das Scaling, das Teamteaching.

Класифікація запозичень за ступенем асиміляції мови, що приймає, ґрунтується на особливостях процесу переходу лексичної одиниці із однієї мови в іншу.

Асиміляція запозичень є багатоплановим процесом і може бути представлена у вигляді комплексу окремих аспектів одного процесу. У зв'язку з цим під асиміляцією можна розуміти засвоєння мовою лексичної матеріальної форми (оригінального запозичення), що запозичується шляхом максимального наближення її фонетичних, графічних, граматичних і лексико-семантичних характеристик до відповідних норм мови, що запозичує.

1. При фонетичній асиміляції багато запозичень мають варіанти вимови.

В основі одних варіантів лежить звуковий образ мови джерела, тобто імітація іноземної вимови за допомогою звуків рідної мови, інші варіанти засновуються на прагненні читати іноземне слово за правилами рідної фонетики, наприклад:

engl.: sponsor ['sp...]	dt.: der Sponsor [ʃp... auch sp...]
spot [spot]	der Spot [spot, ʃpot].

2. Графічна асиміляція полягає в передачі графічного образу іноземного слова за допомогою графічних засобів запозиченої мови. За нормами німецької мови запозичення зберігають в цілому англійську графіку, підкоряються німецькій орфографії - як, наприклад, іменники пишуться з великої букви і отримують артикль.

engl.: mailing	dt.: das Mailing
push	der Push,
research	das Research.

Але: cash and carry, cost and freight, off limits, off line.

3. У граматичній асиміляції можливо виділити питання включення запозичень до системи роду, числа, відміни, відмінювання. При оформленні роду враховуються семантика і форма. Вплив змісту може проявлятися у визначенні роду іменників згідно до статі, в інших іменників - згідно з найменуванням родового поняття:

engl.: fixer	dt.: <i>der</i> Fixer,
jobber	<i>der</i> Jobber,
fair play	<i>das</i> Fair play (das Spiel).
Запозичені дієслова відмінюються по слабому типі:	
engl.: to charter	dt.: chartern,
to lease	leasen,
to manage	managen,
to sponsor	sponsern.

Er hat ein Schiff (ein Flugzeug) *gechartert*. Sie hat schon einige Jahre in diesem Geschäft *gemanagt*.

4. Семантична асиміляція запозичення виражається в тому, що воно вживається для реалій німецької дійсності, включається в семантичну систему мови шляхом придбання синонімів, проходить етап семантичної і функціональної диференціації.

engl.: cash	dt.: das Cash = das Bargeld, die Barzahlung,
to manage	managen = leiten, zustande bringen, geschickt bewerkstellen, organisieren;
sponsor	der Sponsor = der Gönner, der Förderer, der Geldgeber;
supervisor	der Supervisor, der Oberaufseher, der Kontrolleur;
surplus	das Surplus = der Überschuß, der Gewinn, der Profit.

5. Стилїстична асиміляція запозичення виражається в тому, що, вступаючи в зв'язки мови, яка приймає, вони отримують певний стилїстичний статус - знаходять певне емоційно-експресивне забарвлення або позбавляються того забарвлення, яке вони мали в своїй мові; входять у різні кола лексики - наукову, загальноживану, жаргони:

engl.: transfer	dt.: der Transfer,
incentive	das Incentive,
pool	der Pool,
publicity	die Publicity,
reversing	das Reversing,
to push	pushen 1. (Jargon) durch forcierte Werbung die Aufmerksamkeit des Käufers auf etw. lenken: ein neues Desing pushen. 2. (Jargon) mit harten Drogen handeln [2, 639].

Запозичення не є однорідним явищем. Воно може проявлятися на різних мовних рівнях. Інтеграція запозичення в мові, що приймає, є поетапним багатоплановим процесом, провідну роль в якому відіграє включення запозичення в лексико-семантичну систему приймаючої мови - мови реципієнта.

Запозичення з англійської мови багато лінгвістів вважають найяскравішою рисою мовного розвитку.

Це свідчить про силу культурно-інтеграційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемюк Н.Д. Пособие по экономическому переводу. Часть 2.- М., НВК-ТЕЗАУРУС, 1999.
2. Ахманова О.С. "Словарь лингвистических терминов" М., 1966.
3. Винтайкина Р.В. Интернациональная лексика и ее употребление в научно-технической литературе //Социологические аспекты изучения немецкой лексики. Межвузовский тематический сборник. Калинин. Издательство КГУ, 1981.
4. Лесюк О.І., Титова В.В., П'ятничко Б.В., Крамаренко С.К. Короткий словник з економіки та менеджменту (українсько-російсько-англо-німецький).-К.: Спалах Лтд, 1995.

5. Ткаченко В.А. Мова в культурі народу (план-проспект) // Мовознавство, № 4-5, 1998,
6. Пономарів О.Д., Стилїстика сучасної української мови, К.: Либідь, 1993.
7. Carstensen, Broder und Calinsky, Hans. Amerikanismen der deutschen Gegenwartssprache. Entlehnungsvorgänge und ihre stilistische Aspekte. 2. verb. Aufl. Heidelberg Winter – Universitätsverlag, 1967.
8. Duden, Deutsches Universalwörterbuch. Dudenverlag Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich. 1989.
9. Handelsblatt, 2.7.1998/№124.
10. Stepanowa M.D. Černyšewa I.I. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. М., 1975.

УДК 811.112.2-373.7

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ І ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ, ЯКІ ПОЗНАЧАЮТЬ РИСИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Літвінова М.М., аспірант

Київський державний лінгвістичний університет

У мовній системі реальна дійсність відображається у формах, які співвідносяться як з логічним, раціональним, так і з чуттєвим пізнанням світу. Психічне як властивість високоорганізованої матерії - мозку, являє собою ідеальне, реальне і об'єктивне явища, що знаходять вираження у мові, відображаючись крізь призму мислення і створюючи певне поняття.

Риси характеру людини, як усвідомлені явища, що віднесені до сфери психічної діяльності людини, відображаються у мові одиницями двох рівнів – лексичними та фразеологічними. Обидва види одиниць виникають у рамках різних номінативних процесів. Саме в актах мовної номінації відбувається перетворення понять у лексичні та фразеологічні значення [1]. Лексичні одиниці утворюються як у процесі первинної (зміст імені безпосередньо співвідноситься з об'єктом), так і вторинної номінації (опосередковано, шляхом переосмислення значення вже існуючої мовної одиниці).

У процесі первинного найменування задіяні три компоненти – дійсність (сфера денотації), зміст (сфера сигніфікації) та ім'я (звукоряд). У цьому випадку відбувається пряме співвіднесення змісту імені і класу означуваних об'єктів. Вторинна номінація, у результаті якої створюються фразеологічні і лексичні одиниці, базується на властивості понять переходити одне в інше та формуватися на основі раніше пізнаного. Один і той же матеріальний денотат може позначатися відносно особливостей іншого, який виступає ідеальним денотатом, пізнаним і відображеним у понятті [1]. Ідеальний денотат є відображенням у значенні мовної одиниці сукупності ознак об'єкта позначення і належить до понятійної сфери мовного знака [2]. Таким чином, в ідеальному денотаті зберігається гносеологічний зв'язок з об'єктивними ознаками предметів і явищ реальної дійсності, тобто з матеріальним денотатом. Отже, психічне, зокрема риси характеру людини, являє собою ідеальний денотат мовних одиниць (слова і фразеологічної одиниці) як вторинних найменувань.

Особливістю денотативного компонента значення слів і фразеологізмів, що служать для позначення рис характеру людини, є його невідривність від об'єкта номінації – людини, найменування якої відбувається шляхом вказівки на її конкретні ознаки, оскільки "матеріальне існування предмета є водночас проявом його властивостей через взаємовідношення з іншими предметами" [2].

Значення фразеологічної одиниці є якісно складнішою категорією, ніж значення слова. Фразеологічна одиниця не стільки називає предмет чи означає його, скільки виражає ставлення до пізнаного, дає йому оцінку. Відповідно, семантичний обсяг слів і фразеологізмів, що з ними співвідносяться, збігається не повністю.

Як відомо, фразеологічне значення, як і лексичне, є багатокомпонентною структурою, єдність складових якої обумовлюється їхнім взаємозв'язком і взаємозалежністю [3]. Традиційно в структурі значень слова і фразеологізму виділяють п'ять макрокомпонентів: граматичний, денотативний, емотивний, мотиваційно-

образний і функціонально-стилістичний [4, 3]. Шляхом аналізу структури значень зазначених мовних одиниць з'ясуємо семантичні відмінності між словами і фразеологічними одиницями.

Найменування рис характеру здійснюється за допомогою прикметників (також прикметників похідних від іменників) та іменників, похідних як від прикметників, так і від дієслів, наприклад, *der Nörgler – jmd., der nörgelt* [5] від *nörgeln – mit nichts zufrieden sein und an Dingen und Menschen griesgrämig und kleinlich Kritik üben* [5], *närrisch – unvernünftig und daher den Spott anderer herausfordernd; skurril* [5] від *Narr – tönlicher Mensch* [5]; *der Dumme – nicht klug; von schwacher, nicht zureichender Intelligenz* [5]; *das Dummchen – (kleines) tönliches Geschöpf* [5] від *dumm*.

Особливістю загальнокатегоріального значення слів, які позначають риси характеру людини, є невід'ємність від носія ознаки, що виражається. Синтаксичне функціонування слів актуалізується в ролі підмета, предикатива, додатка і функції вокативу. Значення ознаковості без абстрагованості від носія ознаки властиве також фразеологічним одиницям (ФО), що аналізуються. За своїм найзагальнішим значенням і синтаксичними функціями фразеологізми, що називають риси характеру людини, відносяться до ад'єктивного та субстантивного розрядів. Критеріями визначення лексико-граматичних розрядів ФО є семантичні показники і синтаксичне функціонування [6]. Фразеологізми вказаного типу реалізують певні характеристики особи, вживаються у синтаксичній функції означення, предиката, предикатива, підмета, додатка і можуть виконувати також функцію вокативу.

Щодо категоріального значення субстантивних ФО, найповніше значення предметності виявляється в іменникових фразеологізмів, що можуть виступати в ролі підмета або додатка, наприклад: *Diese müde Tasse von Abteilungsleiter schadet den Arbeitern* [7]. Значення предметності послаблюється у фразеологізмів, які вжиті у функції іменного присудка, наприклад: *In den Augen seiner Freunde war er nichts anderes als ein etwas seltsamer Kauz, der sein Hobby den Frauen vorzog* [8], що призводить до посилення значення характеристики об'єкта і, як наслідок, – емотивної оцінності ФО [6].

Фразеологізми позначають риси характеру людини шляхом описування, наприклад: *der Groschen fällt bei jmdm. pfennigweise – jmd. ist ziemlich begriffsstutzig, begreift nur langsam* [5], а не найменування, як це відбувається у лексичних одиницях (ЛЮ), наприклад: *Blödhammel – blöde Person, Dummkopf; blöd – dumm, tönlich* [5]. Зіставлення значень слів і ФО, що містять відповідні лексичні компоненти, дає можливість говорити про більший обсяг змісту, тобто еврисемічність фразеологічного значення [3]. Порівняємо детальну семантичну інтерпретацію ФО *den Schalk im Nacken haben – ein Schalk sein und sich's nicht merken lassen, verschmüzt, durchtrieben sein* [9] і значення слова *Schalk – jmd., der gerne mit anderen seinen Spaß treibt* [5].

Властивість еврисемічності значення фразеологізму виявляє прямий зв'язок з реалізацією мотиваційно-образного компонента його семантичної структури. Зовнішня структура образу, який мотивує значення фразеологізму, експлікована сполученням слів (прототипом ФО). Результатом семантичної взаємодії компонентів прототипу є складна внутрішня структура фразеологічного образу [3], наприклад, семантична несумісність компонентів прототипів фразеологізмів: *eine elektrische Zunge haben – pausenlos für etwas werben oder schwärmen, durch einen Wortschwall zu überzeugen suchen, einen unversieghlichen Redestrom entwickeln* [9]; *Quecksilber im Arsch haben – ungeduldig stehen, temperamentvoll sein* [10] утворює основу для виникнення яскравого образного ефекту. При семантичній узгодженості компонентів вільного словосполучення, як, наприклад, переосмисленого у фразеологізмі: *eine alte Sense sein – ein energieloser, unfähiger Mensch sein* [9], образність усталеного словосполучення проявляється при накладанні його узагальнено-переносного значення на значення прототипу.

Меншою мірою експлікованим є образ слів з переносним значенням, наприклад: *Waschweib – geschwätziger, klatschsüchtiger Mensch* [5]; *aufgeblasen – eingebildet, überheblich* [5], який утворює смислово двоплановість слів. Образ, що покладений в основу лексичного значення, не є таким яскравим, наочним і детальним, як образ значення ФО.

З вихідним образом співвідноситься внутрішня форма фразеологізмів, яка є безпосереднім стимулятором емотивності [11]. "Жива" внутрішня форма актуалізує складові емотивного компонента ФО (емотивний тон, оцінність, інтенсивність та тривалість) [12]. Затемненість образності ФО не призводить до втрати ними емотивного забарвлення (пор. з думкою Е.І. Астахової). Ця теза підтверджується аналізом матеріалу, що становить об'єкт дослідження.

Розглянемо реалізацію складових емотивності значень ФО у контексті: *"Juchhu, Omi kommt! Wir sind gerettet! Mit meiner Omi kann man Pferde stehlen. Du wirst von ihr begeistert sein..., " jubelte Carmen* [8]. Значення даної ФО є образно мотивованим, емотивний тон мовної одиниці репрезентує прояв радості, емотивна оцінність представлена позитивною оцінкою, тривалість вираженої емоції обмежена рамками мовленнєвої ситуації.

Компоненти емотивності присутні також у значенні демотивованої ФО (фамільярно-розмовного мовлення): *"Du hast eine Meise!" behauptete Ralph wütend. "Carmen hat mich nur besucht, weil wir diese*

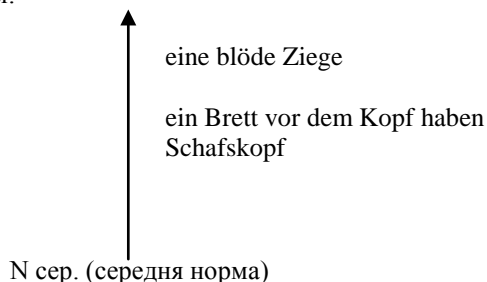
gemeinsame Arbeit hatten..." [8]. У значенні ФО представлений емотивний тон – вираження гніву, обурення – та негативна емотивна оцінка. Емоційний стан є сталим у рамках мовленнєвої ситуації. Таким чином, немає ніяких підстав говорити про відсутність емотивності у фразеологізмів із затемненою образністю.

Повертаючись до проблеми семантичної еквівалентності фразеологізмів і слів, яка неодноразово ставилася у наукових дослідженнях [3, 13, 14], відзначимо як можливий шлях її вирішення порівняльний аналіз семантичних структур мовних одиниць з образно мотивованим і переносним значенням.

Розглянемо ЛО *Schafskopf* з переносним образно мотивованим значенням – *einfältiger Mensch, Dummkopf* [5] у контексті: "**Du bist ein Schafskopf**", sagte sie ernst, "von mir aus kannst du mit dir machen, was du willst, wenn du's für notwendig hältst. Kannst mit Gewalt abmagern, dir einen Bauch anfressen, den Schädel rasieren... was weiß ich... aber Gefahr, Gefahr muß nicht sein, Jockel!" [15]; і ФО *ein Brett vor dem Kopf haben* – *begriffsstutzig sein* [5] у контексті: "**Du hast ein Brett vor dem Kopf, Ralph, und das hast du mit hundert Nägeln festgenagel. Sonst würdest du merken, daß Carmen total auf dich abfährt...**" [8]; *blöde Ziege* – *dumme weibliche Person* [5] у контексті: *Nancy zappelte herum, sie japste nach Luft und über ihre kleinen Wangen kullerten Tränen: "Ich... ich..." "Du blöde Ziege!" Ich schnappte ihre Hand und rannte los* [16].

Мовні одиниці виявляють аналогічну денотативну співвіднесеність значень, а також спільність сем предметно-логічного аспекту: семи обмеженості розумових здібностей і семи негативної раціональної оцінки. У складі семантичної структури ЛО і ФО реалізований мотиваційно-образний компонент. При актуалізації значення всіх одиниць важливу роль відіграють яскраві, наочні національно-типові образи, що обумовлюють емотивне навантаження значення.

Вираження емотивного тону обурення є спільною рисою у лексичному і фразеологічному значеннях, що дає можливість порівняти інтенсивність емоції, яка ними передається. Інтенсивність як кількісна міра оцінки прояву емоції охоплює верхню частину градуальної шкали кількісної кваліфікації [17]. За початок відліку на шкалі приймається уявлення про найбільш звичну "кількість" (ступінь прояву) емоції в певній ситуації [18]. Позитивний полюс градуальної шкали співвідноситься з більшою (ніж середня норма) мірою прояву емоцій. На шкалі емотивної інтенсивності ЛО і ФО, що аналізуються, розташовані таким чином:

Як бачимо, значення ФО тяжіють до верхнього краю шкали інтенсивності, тобто здатні передавати вищий ступінь інтенсивності прояву емоцій, ніж лексичні значення.

Необхідною умовою оцінювання ступеня прояву емоції, яка виражається в значенні мовної одиниці, є врахування суб'єктивно-модального аспекту оцінки (параметри якого надані в контексті), тому що градація найбільш доступна впливу прагматичних факторів [17]. Емотивна оцінність – різновид якісної кваліфікації – реалізується як негативна оцінка в значеннях ФО і невизначена оцінка в лексичному значенні.

Фразеологізм *ein Brett vor dem Kopf haben* вживається в літературно-розмовному мовленні, ФО *blöde Ziege* і ЛО *Schafskopf* належать до фамільярно-розмовного мовлення.

Таким чином, можна говорити про високу ступінь схожості семантичних структур ФО і ЛО з образно мотивованим переносним значенням. Проте, якщо зіставити образно немотивовані значення ЛО і ФО, то зрозумілим стає той факт, що емотивними лексичні одиниці стають у певному контексті, наприклад: *Ralph erschrak. Was war er nur für ein Idiot!* [8]; "...**Dann bist du schön blöd, Ralph. Du stehst doch auf Carmen**". [8], тоді як наявність емотивного компонента в значенні ФО не залежить від контексту. Пор. *eine spitze Zunge haben – zu spitzen, scharfen Äußerungen, Bemerkungen neigen, boshaft sein* [5, 19] і "*Offenbar sollte seine Frau nichts von seinem literarischen Fehlversuch erfahren; **wahrscheinlich hat sie eine spitze Zunge...***" [20]. Емотивний тон вираження незадоволення, емотивна негативна оцінка наявні у значенні ФО як у контексті, так і поза ним.

Отже, аналіз мовного матеріалу дозволяє нам зробити висновок про нееквівалентність семантики слів та фразеологізмів, що позначають риси характеру людини. Високий рівень семантичної схожості виявляється в ЛО і ФО з образно мотивованим переносним значенням, проте ступінь інтенсивності прояву емоцій, виражених значенням фразеологізмів, вищий, ніж лексичних. Образно немотивовані

значення слів дістають певне емотивне навантаження лише в конкретному контексті, тоді як значення фразеологізмів з затемненою образністю не позбавлені емотивного компонента як у контексті, так і поза ним. Специфіка фразеологічного значення виявляється також у властивості еврисемічності, що розкривається в широких можливостях фразеологічної семантики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129-221.
2. Колшанский Г.В. Лингво-гносиологические основы языковой номинации // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С.99-147.
3. Солодуб Ю.П. Сопоставительный анализ структуры лексического и фразеологического значения // Филологические науки. – 1997. – №5. – С. 43-54.
4. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Наука, 1991. – 214 с.
5. Duden Deutsches Universalwörterbuch / Bearb. von G. Drosdowski. – Mannheim: Dudenverlag, 1996. – 1816 s.
6. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
7. Немецко-русский словарь разговорной лексики. – М.: Рус. яз., 1994. – 768 с.
8. Bandini J. Küsse hinter den Kulissen. – Bindlach: Loewe, 1997. – 157 s.
9. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg: Verlag Herder, 1973. – В. 2. – S. 629-1256.
10. Schemann H. Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten. – Stuttgart: Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1991. – 428 s.
11. Астахова Э.И. Внутренняя форма идиом и ее функции // Фразеография в Машинном Фонде русского языка. – М.: Наука, 1990. – С. 146-152.
12. Гамзюк М.В. Знакові властивості і семантична структура фразеологічних одиниць // Вісник КДЛУ. Взаємодія одиниць різних рівнів германських та романських мов. – К.: КДЛУ, 1997. – Вип. 3. – С. 79-84.
13. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Вища школа, 1980. – 155 с.
14. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
15. Martin H. Mitgegangen, mitgefangen, mitgeh... – München: Wilhelm Heyne Verlag, 1996. – 176 s.
16. Röhrig V. Biggis No.1. – München: C. Bertelsmann Verlag, 1997. – 224 s.
17. Левицкий А.Э. Функционально-семантическое поле квалификации степени проявления признака в современном английском языке: Дис. ...канд. филол. наук: К., 1991. – 185 с.
18. Шейгал Е.Й. Градация в лексической семантике. – Куйбышев: КГПИ, 1990. – 96 с.
19. Göner H., Kempcke G. Synonymwörterbuch. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1978. – 644 s.
20. Hurny A. Gefährliche Wahrheit. – Berlin: Militärverlag, 1985. – 288 s.

ОБ ИЗМЕНЕНИИ СЕМАНТИЧЕСКОГО НАПОЛНЕНИЯ ТЕРМИНА "ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ ДИАЛЕКТ"

Лужаница Е. И., аспирант

Запорожский государственный университет

В лингвистической литературе под термином диалект нередко понимают разные по своему содержанию понятия. Это происходит, в основном, по причине терминологической неупорядоченности и разницы в подходах к изучаемому материалу. Вместе с тем, необходимость выработки непротиворечивой терминологии для более эффективного изучения диалектного материала не вызывает сомнения. Прежде всего обозначим круг проблем, требующих первоочередного рассмотрения. К таковым, по нашему мнению, относим само понятие диалект и смежные термины: "территориальный" и "социальный" диалект. Остановимся на каждом из них в отдельности.

Диалект. В современном языкознании под диалектом понимают либо вариант языка, отличающийся от других подобных ему вариантов рядом черт – фонетического: [drin] – [dren] drain "осушать", грамматического: I dove – I dived "я нырнул", или лексического характера: doughnut – fried cake "пончик" [13, 364], либо форму существования национального языка; при этом выделяя в качестве критериев дифференциации диалектные признаки: структурного [13; 7], географического [1; 17], социального или профессионального характера [11; 14]; стилистические [8], функциональные факторы [6; 8], а также внеязыковые социально-лингвистические параметры, такие, как языковое самосознание носителей языка относительно того, как они говорят [4].

Объективная сложность дефиниции диалекта очевидна. Уже сам список критериев, которые исследователи используют для определения понятия диалект, свидетельствует о сложности данного явления в целом (см. таблицу 1.).

Подобное многообразие критериев обусловлено разнообразием подходов к изучению диалектного материала. Так, при структурном подходе (см. работы Л.И. Баранниковой, Р. И. Аванесова, Ф.П. Филина, В. Г. Орловой, У. Вайнраха, Р. И. Макдэвида и др.) под диалектом понимают самостоятельную систему, которая обладает комплексом отличительных признаков лингвистического характера (фонетических, лексических и грамматических). Каждый диалект вместе с тем, будучи самостоятельной системой, является частной реализацией общей, единой архисистемы языка в виде его вариантов [19, 63]. Таким образом, сама внутрискруктурная система диалекта представляет собой систему подчиненную [2, 23], зависимую от того языка, в которую он входит не только в генетическом плане, но и в отношении основных тенденций своего развития [6, 176]. Это, по нашему мнению, является основным характерным признаком диалекта, определяющим место последнего в структуре общенационального языка. Указанный признак обуславливает и другие характеристики диалектной структуры. По мнению Л. И. Баранниковой, это открытость (наличие общих звеньев у других форм существования данного языка), большая проницаемость и внутренняя вариантность (наличие большого количества сосуществующих элементов) [6, 175 – 178]. М. М. Маковский, обращая внимание на качественный характер языкового репертуара диалекта, добавляет к перечисленным особенностям консерватизм его языковых форм и гибкость в отношении заимствований (мобильность) [14].

С точки зрения социофункционального освещения языка под диалектом понимают функционально ограниченный вариант языка, используемый определенным кругом индивидов в различных сферах человеческой деятельности, и, соответственно, в различных актах коммуникации. В качестве основной функции диалекта в лингвистической литературе обычно выделяется функция повседневного общения. (Некоторые авторы, в частности Л.И. Баранникова, выделяют народно-эпический и публичной речи в диалектных системах.) Также отмечается его распространение среди определенного слоя общества – крестьянства, рабочих и т.д., низшего класса в целом, тем самым диалект характеризуется как низшая форма существования языка, неправильная, выходящая за пределы нормы и, соответственно, менее престижная, употребляемая необразованным контингентом населения. (См. работы У. Лабова, П. Траджилла, Дж. Фишмана, Л. Б. Никольского, Н. Б. Мечковской, А. Д. Швейцера и др.)

Таблица 1. Дифференциальные признаки понятия "диалект".

Автор	террито- риаль-	струк- турный	социофункциональный фактор	истори- ческий
-------	--------------------	------------------	----------------------------	-------------------

	ный фактор	фактор	отноше ние к литера- турной норме	социаль- ный признак	языковое самосо- знание	функцио- нальный признак	фактор
Р.И. Макдевид	-	+	-	-	-	-	-
М.М. Маковский	+	+	+	-	-	+	-
Л. И. Баранникова	+	+	-	-	-	+	+
О. С. Ахманова	+	+	-	+	-	-	-
В.М. Жирмунский	+	+	-	+	-	-	-
Р. И. Аванесов	+	+	-	-	-	-	-
А.В. Десницкая	+	+	-	-	-	-	+
Н.Б. Мечковская	+	-	-	-	+	+	+
П. Траджил	-	+	+	+	-	+	+
М. Хеллидей	-	+	+	+	+	+	-
С. Page	+	+	-	-	-	+	+
Webster's dictionary	+	+	-	-	-	-	-
Лингвист. энциклоп. словарь	+	+	-	-	-	+	+

* наиболее значительные, основополагающие факторы дифференциации диалекта отмечены жирным шрифтом.

С позиций лингвогеографического исследования диалекта последний трактуют как средство общения населения исторически сложившейся области со специфическими этнографическими особенностями, как единицу лингвоэтнографического членения, обрисовывающуюся на карте совокупностью языковых и этнографических границ [12]. Согласно этому подходу диалект не является гомогенным элементом, он, также как и язык, состоит из множества дифференцирующих форм, среди которых говор – инвариантная единица; далее по мере увеличения диалектных признаков и широты территориального охвата выделяются группы говоров, наречие и диалектные зоны, которые в совокупности образуют один единый для этноса диалектный язык. (Р.И. Аванесов, Ф.П. Филин, В.Г. Орлова, Л.И. Баранникова и др.) Принцип выделения данных единиц основывается на комплексном рассмотрении изоглосс и изопрагм (изолиний соответствующих реалий), которые составляют зоны распространения отдельных диалектных явлений. Тем самым отмечается, что диалектное различие есть понятие чисто структурное, но в то же время и территориальное.

Помимо вышеуказанных отличий разница в трактовке диалекта вырастает из традиций и истории развития диалектологической мысли определенных национальных школ. Рассмотрим, например, английскую и европейскую филологию, в частности русскую. Так, в русистике мы наблюдаем поступательное развитие диалектологической науки: от лингвогеографии и структурной диалектологии к социолингвистическому аспекту. В результате в русской диалектологии выработана четко выстроенная иерархия диалектной терминосистемы, которая включает в себя: говор, диалект, группу говоров, наречие и диалектные зоны (принцип выделения данных единиц структурно – географический). Здесь под диалектом понимают разновидность языка, распространенную в качестве орудия общения местных жителей на определенной территории и характеризуется относительным единством языковой системы [17, 15].

Английская диалектология долгое время стояла в стороне от лингвогеографического изучения языка и "прошла мимо" системного [9, 9 - 17]. Когда на континенте концентрировалось внимание на составлении диалектологических карт и на теоретизации материала, в Англии усилия диалектологов сосредоточивались на изучении отдельных территориальных диалектов, а также вокруг лексикографического описания отдельных местностей. Данный процесс затянулся на три века, и начало английской научной диалектологии и лингвогеографии было положено лишь в 70-х годах 20 века, что на 50 лет позже, чем на континенте. На Британских островах данный процесс совпал также с зарождением другой отрасли языкознания – социальной лингвистики. Меняются приоритеты в исследовании диалектов, актуальным становится рассмотрение диалектных элементов с точки зрения функционирования в обществе. (П. Траджил, У. Лабов, и др.). Исходя из этих позиций, изучение

английского языка до сих пор ведется в направлении исследования причин возникновения диалектных различий, условий их функционирования и вариативного использования в современном обществе. Разрабатывается четкая терминосистема социолингвистических, а не диалектных единиц. В результате, когда в англистике упоминаются такие диалектные формы существования, как территориальный диалект, его наименьший вариант - говор, социальные и профессиональные диалекты, то их называют просто диалектом [5, 277] и трактуют как вариант языка, для которого характерно: 1) наличие хотя бы еще одного языка, с которым он имел бы большую степень схожести; 2) отсутствие другого языка, который географически когда-либо являлся его частью; 3) отсутствие каких-либо официальных кодифицированных норм как в отношении его письменной формы и произношения, так лексикона и синтаксиса. [1, 64]. Лишь иногда к слову диалект атрибутивно добавляют определение территориальный (regional) или локальный (local), иногда и то и другое вместе, однако без конкретных комментариев. Вместе с тем, указанные различия следует устранить, поскольку современная лингвистическая наука тяготеет к выработке универсальных понятий, терминов и критериев их выделения.

Различия в трактовке диалектов возникают также исходя из хронологических параметров – эпохи, исторического этапа его развития. Так, диалект времен феодализма обычно трактуется как вид языка, характерный для обширной, ограниченной и преимущественно замкнутой [10] территории, связанный с другими видами этого же языка множеством общих фонетических, морфологических, синтаксических и лексических элементов [16, 44]. Диалект времен становления нации уже представляет разновидность языка сложившейся народности, однако употребляемый в основном лишь в обширной сельской местности. Непосредственно в национальный период развития языка диалект представляет собой разновидность общенационального языка, используемую в сфере устного общения преимущественно сельского населения, особенно в отдаленных, изолированных районах [19, 159 –160]. Данный тип диалекта характерен для представителей, главным образом, старшего (реже среднего и молодого) поколения и параллельно которому (в разговоре с представителями других диалектов, в официальных отношениях и т. п.) нередко употребляется и литературный язык. [16, 44]. Современный период развития диалекта, который характеризуется не только повышением грамотности населения, но и повсеместным распространением новейших средств массовой коммуникации и информации, также повлек за собой изменение сущности диалектов. Из явления чисто территориального он превращается в явление территориально – социальное.

Несомненно, подобное разнообразие трактовок понятия диалект делает проблему дифференциации диалекта сложной. Однако, приведенные выше определения, а также дифференциальные признаки данного явления в целом (см. таблицу 1) делают возможным вычленение основополагающих признаков, позволяющих различным формам существования языка быть отнесенными к данному явлению. К ним, по нашему мнению, относятся: а) структурный признак (любой диалект представляет собой отдельную форму существования языка, отличающуюся от других подобных ему вариантов структурными чертами); б) социальный признак (диалект обслуживает определенную часть общества, причем социально детерминированную); в) территориальный признак (каждый диалект имеет определенную область распространения).

Что касается первого, то необходимо отметить совершенно произвольный характер дифференциации языковых признаков при структурном анализе языка в процессе его разграничения на самостоятельный язык и "язык другого языка", и, как следствие, невозможность структурного определения языкового или диалектного статуса того или иного образования [15, 452]. Разновидности последних двух в научной лингвистической литературе получили соответственно название социального и территориального диалектов.

Территориальный и социальный диалект. Дифференциация диалектов на социальные и территориальные является устоявшейся. Настоящий вопрос относится к категории тех, которые уже долгое время не становятся объектом бурных дискуссий. Тем не менее, в данной области существуют, на наш взгляд, два спорных момента. Оба они касаются терминологического описания указанных понятий. Рассмотрим каждое из них в отдельности.

В научной и учебной литературе диапазон понятийного наполнения термина "социальный диалект" разнообразен. Его толкуют то в очень широком смысле - как язык определенной социальной группы (в данном случае приводится обширный перечень социальных группировок) [15, 479], то в очень узком, когда в пример приводят характеристику речи немногочисленных социально детерминированных групп типа арг бродячих торговцев и ремесленников [18, 128]. При этом авторы отмечают, что перечисленные ими виды социальных диалектов не являются диалектами "в строгом смысле слова", поскольку они сложились на базе основных форм существования языка - и территориальных диалектов литературного языка и развиваются в их рамках "как лексика и фразеология специального назначения"[11, 21].

Сказанное выше подводит нас к исключительно важному моменту для понимания сущности социальных диалектов и установления их отличия от диалектов территориальных. Весьма показательным фактом в данном случае является вторичный характер структуры всех социальных разновидностей речи, тогда как

характерным признаком диалекта вне сомнения является его структурная независимость и целостность. В свете вышеизложенного нам представляется возможным отметить нецелесообразность перечисления таких социальных разновидностей, как профессиональные языки, групповые или корпоративные жаргоны, арго, условные или тайные языки к диалектам в целом. Предлагаем именовать их вслед за Б. А. Серебренниковым "социальными вариантами речи" [15, 497].

В лингвистической литературе под территориальным диалектом обычно понимают разновидность языка, характерную для определенной территории, отличающуюся от других подобных ему вариантов фонетически, морфологически, синтаксически и лексически. Отметим также, что основополагающим критерием выделения данной формы существования этноязыка является фактор территории. Однако следует оговорить, что данное положение относительно, поскольку правомерно лишь для исторически обусловленного этапа развития диалекта: в эпоху первобытнообщинного и феодального строя, когда границы распространения тех или иных диалектных различий совпадали с границами земель на территории, на которых функционировали упомянутые формы языка.

Наше наблюдение за современными диалектными формами несколько поколебало общепринятое представление о правомерности выделения диалектов по территориальному признаку, по крайней мере, в настоящее время, по двум причинам.

Во-первых, признак, легший в основу данного определения, не может быть дифференцирующим настолько, насколько позволяет логика, поскольку каждая форма существования языка имеет определенные территориальные границы своей реализации. Другое дело - утверждение того, что территориальность определяется целостностью употребления данных языковых единиц именно в этой местности. Но и это в современных условиях поддается сомнению. Как отмечает Сесил Гиисон в предисловии к словарю Нортумбрийского диалекта, "диалектная речь уже не прикреплена к определенной территории, ее можно услышать, с небольшими отклонениями в Ньюкасле или Сандерленде, Дареме или Алнвике, Ашингтоне..." [3, 6]. Если раньше на территории распространения определенного территориального диалекта на нем говорило все население, то сейчас, по причине изменения демографического состава диалектоносителей - лишь его часть. Следовательно, территориальная ограниченность диалекта сегодня является его признаком, а не точкой отсчета его дифференциации. На границах типовой карты языкового ландшафта территориального диалекта это вряд ли отразится. Они останутся прежними, но в процентном отношении людей, использующих в своей повседневной жизни диалект, стало меньше. Топографически данная карта будет состоять из отдельных более мелких территориально замкнутых "пучков" (зон употребления или использования определенного диалекта) или говоров (если под говором понимать множество структурных очень близких идиолектов, используемых жителями тех населенных пунктов, где более нет территориальных различий).

Во-вторых, строгая языковая политика государства, выражающаяся в насильственном искоренении диалекта сначала из школьных аудиторий, затем из общественной практики в целом, приводит в национальный период к изменению социальных установок в отношении употребления диалектных форм и, как следствие, к переоценке обществом статуса диалекта - из единственной формы общения он превращается в один из возможных вариантов речи, причем социально окрашенный. Таким образом, искусственное выдвигание литературного языка на положение функционально детерминирующего по сравнению с другими формами существования общенационального языка обусловило усиление социальной стороны диалекта: в современной диалектной ситуации начинают доминировать не столько географические, сколько социальные факторы, такие как происхождение, социальный статус, доход, уровень образованности и т.п. К такому же мнению приходят лингвисты различных национальных школ. Так Л. И. Баранникова применительно к русскому языку отмечает: "В новых условиях территориальный диалект становится средством речевого общения крестьянства... из явления чисто территориального он превращается в явление более сложного территориально-социального порядка [6, 174]". Об этом же пишет и Ф. П. Филин: "... строго говоря, сам термин территориальный диалект применим только к диалектам до национальной эпохи, так как в процессе становления нации территориальные диалекты превращаются в диалекты территориально-социальные [20, 68]". М. М. Гухман прослеживает подобную тенденцию в немецком языке, В. Н. Ярцева - в английском и т.д.

Наше собственное исследование, проведенное в Англии на Тайнсайде в местах с диалектным субстратом, которое было направлено на изучение функционирования диалектных единиц в современный период, совпало с вышеуказанным мнением о том, что употребление стилистически сниженных форм общения, в том числе и диалекта, обусловлено социальным статусом говорящих и зависит от ситуации общения. Кроме того, обращение к изучению функционирования диалекта в целом дало нам основание утверждать, что на новейшем этапе развития языка территориальный диалект не просто утрачивает свой основной компонент - территориальную замкнутость; на сегодняшний день употребление диалекта как единственной формы общения стало *маркером социального статуса* говорящего. Если фактор территории при выделении диалектов все еще актуален, то только в историческом плане. Территориальные диалекты современного периода более не могут называться

территориальными по причине изменения демографического состава диалектоносителей. Исходя из того, что употребление диалекта на современном этапе развития общества день зависит от социальных факторов, считаем целесообразным впредь территориальные диалекты Англии именовать социальными с ярко выраженным региональным своеобразием. Под социальным диалектом в данном случае мы понимаем принятый в обществе субвариант речи, который, благодаря действию определенных общественных сил, является характерным для определенных этнических, религиозных и экономических групп или групп индивидуумов с определенным уровнем и типом образования [13, 365].

ЛИТЕРАТУРА

1. Ammon, Ulrich. Vorbereitung einer Explizit-Definition von "Dialect" und benachbarten Begriffen mit Mitteln der formalen Logik // In Aspekte der Dialekttheorie. Tübingen Niemeyer, 1983. - S. 27 - 68.
2. Fishman Joshua A. Sociolinguistics. Newbury House Publishers, INC, Massachusetts, 1972. – 126 p.
3. Geeson Cecil. A Northumberland and Durham word book. An introduction in to he living dialect and a glossary of words, Harold Hill. - Newcastle upon Tyne, 1969, - p. 188.
4. Halliday M. A. K., McIntosh A., Stevens P. The Users and Users of Language // Readings in the Sociology of Language / Ed. by J. A. Fishman. Mouton the Hague. - Paris, Yeshiva University., 1972, - P. 140 -162.
5. Webster's New Encyclopedic Dictionary, - Conemann, Cologne, Germany, 1997. - 1242 p.
6. Баранникова Л. И. О разграничении языка и диалекта // Язык и общество. - М., 1968 - С. 170 – 180.
7. Баранникова Л.И. К проблеме социальной и структурной изменчивости диалекта // Вопр. соц. Лингвистики. - Л., 1970. - 314 с.
8. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. - М.: Просвещение, 1987. - 160 с.
9. Бродович О.И. Диалектная вариативность английского языка: Аспекты теории. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1988. – 196 с.
10. Будагов Р.А. Введение в науку о языке. - М., 1965. - 419 с.
11. Жирмунский В.М. Марксизм и социальная лингвистика // Вопросы социальной лингвистики. - Л.: Наука, 1969. - С. 134 - 149.
12. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. - М.: Сов. Энциклопедия, 1990. - 682 с.
13. Макдэвид – мл. Р. И. Диалектные и социальные различия в городском обществе // Новое в лингвистике. Вып. 7. Социоллингвистика / Под. ред. Чемоданова. М., 1975, - С. 363 – 381.
14. Маковский М.М. Английская диалектология: Современные английские территориальные диалекты Великобритании. - М.,1980. - 191 с.
15. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка, - М.: Наука, 1970. - 480 с.
16. Page С. О понятии диалект // Общие проблемы диалектологии и истории языка. Ответы на вопросник. М., 1969. - С. 44.
17. Русская диалектология / Под ред. Р.И. Аванесова, В.Г. Орловой. – М., 1964. – 308 с.
18. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. - М.: Просвещение, 1975. - С. 198.
19. Туманян Э.Г. Язык как система социоллингвистических систем. Синхронно-диахроническое исследование. - М.,1985. – 248 с.
20. Филин Ф. П. К вопросу о так называемой национальной диалектной основе русского национального языка // Сб. Вопросы образования восточнославянских национальных языков, - М., 1962. – С.57 – 64.

УДК 801.56=20

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЕМКОСТЬ СИНТАКСИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ THERE+N+V(mod)

Медведь М.Н., ст. преподаватель

Харьковский гуманитарный институт «Народная украинская академия»

Объектом исследования в данной статье является семантическая емкость синтаксической конструкции There + V + N(mod). Как известно, отображение фрагмента объективной действительности закрепляется

в языке определенной схемой, однозначно и эксплицитно передающей инвариант определенного семантического содержания. «Потребность выразить мысль, содержанием которой является тот или иной аспект отношений реальной действительности, находит себе соответствующую форму, модель предложения, существующую в данном языке для выражения именно этих отношений в действительности» [8; 231]. Однако прямое назначение логико-семантических структур постоянно расшатывается варьированием их лексического наполнения [2; 20]. Категориальным синтаксическим значением конструкции *There + V + N(mod)* является значение бытийности (экзистенциальности). В то же время, подобно всем элементам знакового уровня, форма предложения и его членов не находится в однозначном отношении со своим содержанием. Как отмечает Е.С.Кубрякова, «языковая единица должна быть достаточно определенной и устойчивой, чтобы обеспечить взаимопонимание, и в то же время – достаточно гибкой и подвижной, чтобы обеспечить передачу новых смыслов» [12; 102].

Мы считаем, что для адекватного и исчерпывающего определения семантической емкости синтаксической конструкции, относимой лингвистами к категории экзистенциальных, целесообразно описать исследуемую модель в терминах поля – «полевая концепция языка позволяет решить целый ряд вопросов, неразрешимых в рамках традиционно-уровневой концепции» [18; 38], так как обладает достаточной объяснительной силой и методологической ценностью [1; 4; 18].

Наиболее нагляден, на наш взгляд, анализ семантической емкости исследуемой конструкции в рамках семантико-синтаксического поля (ССП). Отсутствие в лингвистической литературе понятия СПП позволяет предположить, что подобный опыт описания семантического объема синтаксической модели является одним из первых. Семантико-синтаксическое поле организуется по принципу функционально-семантического поля (ФСП); но, если при структурировании ФСП осуществляется подход от функции к средствам, когда одно и то же значение передается с помощью языковых средств разных уровней, построение СПП представляет собой подход от средств к функциям, где исследуемая модель является источником разных значений. В рамках синтаксического поля предложения, предложенного Г.А.Золотовой [9], анализируются категориальное значение основной модели, ее грамматические, фазисные и модальные, экспрессивные и коммуникативные модификации, монопредикативные синонимические вариации, а также полипредикативные осложнения модели. Мы предполагаем проанализировать в рамках СПП различные семантические варианты базового значения модели.

В ядерной зоне СПП, характеризующейся максимальной концентрацией признаков, будут находиться изосемические предложения, представляющие собой знак прямой номинации, на периферии – неизосемические предложения, являющиеся знаком косвенной номинации. Под изосемией в синтаксисе понимается соответствие между категориальными значениями структурных компонентов предложения и категориальными значениями их денотатов в реальной действительности. «Термин «изоморфизм», употребляемый иногда в близком смысле, не кажется достаточно корректным, поскольку трудно говорить о подобии или соответствии языковых и внеязыковых форм, термин «изосемичность» точнее, потому что говорит о соответствии значений» [9; 127-128].

ССП конструкции *There + V + N(mod)* является полицентричной структурой, ядро которой составляют микрополя со значением «существования» в принципе; «местонахождения»; «наличия / отсутствия»; микрополе «интродуктивных высказываний». На периферии данного СПП находятся микрополя со значением «событийности», «состояния», «характеризации».

ЯДРО СПП МОДЕЛИ *THERE+V+N(mod)*

1. Микрополе со значением «существование»

Признак «существование» в данных предложениях интерпретируется как свойство быть действительным. В высказываниях данного микрополя входит информация о том, что бытующий предмет принадлежит / не принадлежит действительности, является / не является компонентом реального, не обязательно физического мира, существует / не существует в принципе [14;16]. Такая трактовка существования отличается от философских концепций, в которых понятие существования строится на противопоставлении действительного, истинного-мнимому, воображаемому. Некоторые лингвисты также отождествляют понятие экзистенции с принадлежностью к элементам действительности в противовес элементам фантазии, вымысла. Мы согласны с интерпретацией этой проблемы Е.В.Падучевой, которая писала, что в компетенцию лингвистики не входит вопрос о том, существует ли реально то, что является объектом референции говорящего, и истинно ли в действительности то, что он утверждает. Существование в реальном мире и в мире мифа Древней Греции лингвистически равноценны [13; 9].

Акцент в предложениях данного типа делается на идее существования в принципе, а не наличии или отсутствии чего-либо в определенном месте или в силу определенных обстоятельств – *There probably still is God after all, although we have abolished Him (Hemingway); “Are you sure there really is an establishment called Cheltenham Ladies’ College?” Abel insisted (Archer).*

В предложениях, относящихся к данному микрополю, глагол to be полностью сохраняет свое первоначальное лексическое значение – «существовать» (о значениях глагола to be см. [11;101-124]). Высказывание, содержанием которого является утверждение или отрицание существования некоего объекта в реальном мире, организованное по исследуемой модели, без изменения смысла можно перефразировать, употребив глагол to exist: *“My young friend,” added the Judge, “Santa Claus himself will personally distribute the offerings that will typify the gifts conveyed by the shepherds of Bethlehem to – “ – “Aw, come off,” said the boy... “I ain’t no kid. There isn’t any Santa Claus... (O.Henry) – [Santa Claus doesn’t exist.]*

2. Микрополе со значением «местонахождение предмета в геометрическом пространстве»

Содержанием высказываний данного микрополя является информация о зрительно воспринимаемых объектах в области бытия, известном собеседникам (или одному из собеседников). Конкретный предмет, воспринимаемый наблюдателем, может находиться в известном месте постоянно или в течение относительно длительного периода, причем положение объекта, «представленного в виде точки может быть задано в системе координат данного пространства» [16; с.18] - ...*There’s a bent copper on the gate at one of the enclosures (Naughton); On the bed there’s a rubber sheet and a white cloth partly over it (Naughton).*

Предложения со значением «местонахождения» коррелируют с так называемыми пространственными (локативными) моделями “Y V (Loc)” – (...*Together they walked to the next alcove where a shoe-box full of cards lay on the floor (Carre) и “Loc is Y” – (In the centre of the room was a wooden bed with a stained bamboo mat on it (Theroux)).* При наличии общих признаков, напр., наличия конкретного предмета, наблюдаемого говорящим, значение экзистенциальной модели не сводится, однако, к «перевернутому» значению локативности (перестановке местами «темы» и «ремы»). (О противопоставлении экзистенциальной конструкции модели “Y V Loc” см. [16; 111-129]; экзистенциальной конструкции модели “Loc is Y” см. [16; 129-140].

В предложениях, относящихся к данному микрополю, содержанием рематического компонента является идентификация зрительно воспринимаемых объектов, представляющая собой описательное перечисление всего, или почти всего, множества предметов, которые находятся в данном месте – *There was a hedge of red hibiscus along the driveway and clusters of giant ferns... (Theroux); He looked inside the safe. There were neat stacks of hundred-dollar bills, French franks, English fifty-pound notes (Higgins).*

Поскольку содержанием предложений, относящихся к микрополю «местонахождение», является информация о зрительно воспринимаемых предметах, очень часто экзистенциальные предложения этого типа вводятся лексическими единицами, содержащими сему «зрительное восприятие» - see, look, stare, glance и под. - *I looked around the place. There were rows of shining rosewood caskets, black palls, trestles... and all the paraphernalia of the solemn trade (O.Henry); Further on there were sheep and goats on the humpy plain; if there had been any grass in evidence one would have said they were grazing (Theroux).*

3. Микрополе со значением «наличие/отсутствие».

Содержанием предложений, относящихся к данному микрополю, является информация о наличии / отсутствии бытующего объекта (N) в известном пространстве (L) – *I suppose there is a day in most lives when every trivial detail is held in the memory (Greene); There are no carriages available nowadays, sir, and as I said, all the seats in first class are sold (Archer).* Общее, типовое значение «наличия/отсутствия» имеет оттенки, заданные семантикой N и L, то есть варианты базового значения определяются лексическим составом всего предложения. При определении оттенков значения в семантической структуре предложений рассматриваемого микрополя бытийной модели особенно важным является различие между именами с предметным и именами с непредметным значениями, заполняющими позицию N.

Предложения, в которых позицию N занимают имена предметной семантики, а позицию L – лексические единицы, обозначающие геометрическое пространство, вне контекста могут быть интерпретированы как предложения со значением «местонахождения в геометрическом пространстве». Хотя, действительно, оба этих варианта семантически близки, мы относим их к разным микрополям. Основаниями для отнесения предложений с именами предметной семантики в позиции N и лексемами, обозначающими геометрическое пространство, в позиции L, к разным семантическим вариантам, являются следующие языковые факты:

- 1) предложения со значением «наличия/отсутствия» могут быть перестроены по посессивной модели – *“Here is money,” says the General, “of a small amount. There is more with me – moocho more” (O.Henry) – (I have much more money);* в то время как предложения со значением «местонахождения» могут быть перестроены по модели “Y V Loc” – *There were many armed soldiers on the train (Theroux) – (Many armed soldiers were on the train);*

- 2) в предложениях, относящихся к микрополю «наличия», логическое ударение часто падает на предикат наличия (бытийный глагол), т.е., акцентируется факт наличия либо отсутствия конкретно того объекта, который интересует в данный момент собеседников – *“Is there a phone in this house?”* – *“There is a phone but a transatlantic call must cost the earth”* (Kidd);
в то время как в предложениях со значением «местонахождения» логическое ударение падает только на именной компонент – *Below, where the road turns out of sight in the trees, it drops suddenly and there is a steep gorge* – (Hemingway); *There was a small Judas gate set in the larger double doors of the warehouse* (Higgins);
- 3) в предложениях со значением «наличия» речь идет только о значимых с точки зрения говорящего объектах из всего множества объектов, находящихся в данном пространстве – *“There are no valuables in the boxes,” Alice said. “It’s all paper”* (Chase);
в то время как в предложениях со значением «местонахождения» предполагается исчерпать все или большую часть объектов, открытых наблюдателю, так как целью таких сообщений, как правило, является описание определенной области бытия (известного геометрического пространства) – *Grant obviously used it as a living room. There was a table with the remains of a meal on it, an old easy chair by the stove facing television set in the corner. Beneath the windows on the other side there was a long sloping desk with a few charts* (Higgins).

Следует отметить, что в отдельных случаях нет четкой грани, отделяющей один из указанных типов от другого, так как предложения могут совмещать оба семантических плана – «местонахождение» и «наличие».

Будучи объединенными общим смысловым компонентом - значением наличия – предложения анализируемого микрополя различаются вариантами базового значения. В результате дистрибутивного анализа внутри данного микрополя были выделены предложения следующих семантических типов:

1. Предложения со значением фактического наличия/отсутствия конкретных предметов определенного класса – *The executioner’s argument was, that you couldn’t cut off a head unless there was a body to cut it off from...* (Carroll).
2. Предложения со значением выделения некоторого объекта (объектов) из числа других объектов того же класса – *There were those who said one woman in Illinois politics was quite enough* (Archer).
3. Предложения со значением казуальности - *There being nothing else to do, we went to bed...* (Jerome K. Jerome).
4. Предложения со значением «наличия/отсутствия какой-либо особенности в физическом или эмоциональном состоянии человека» – *There was grey in his black hair now, he noticed that as he shaved* (Higgins); *There was despair on his face* (Higgins).
5. Предложения со значением «интерперсональности» - *There was no sex between them* – Anna-Luise was sure of that, it was not a question of fidelity (Greene).
6. Предложения со значением посессивности – *In some ways, it was a pity they married... There was a child: a girl...* (Chase) – (They had a child).
7. Модально-оценочные предложения с широким регистром модальных значений – *There was no tin-opener to be found* (Jerome K. Jerome).

4. Микрополе «интродуктивных высказываний»

Функцией предложений, относящихся к данному микрополю, является введение в фонд знаний

собеседника объекта, о котором дальше будет идти речь. Отличительной характеристикой предложений данного типа является то, что в них имеет место так называемая специфическая неопределенная референция –дезигнат имени бытующего предмета не известен адресату речи, но известен говорящему [3; 37]. Обязательным условием интродуктивных высказываний является наличие информации, следующей за именем вводимого объекта (N), которая часто вводится словами who, which, that – *In New York there is an old, old hotel... It was built – let’s see – at a time when there was nothing above Fourteenth Street except the old Indian trail to Boston and Hammerstein’s office* (O. Henry); *There is a fine old saying... “Keep your breath to cool your porridge”* (Austen); *There was an English Prime Minister who once said that a week was a long time in politics!* (Archer).

Часто вводимый объект сопровождается именем собственным, находящимся в постпозиции к N – *There was a French war photographer called Anne-Marie Audin* (Higgins); *There was one American, named Hicks, used to come and loaf at the headquarters* (O. Henry).

Если информация о вводимом объекте не является частью этого же предложения или фразы и не следует за N, говорящий ожидает обязательного вопроса со стороны собеседника по поводу введенного в разговор объекта – *“There is only one small problem.” Bob trembled at the possibilities. “What?” he asked...*

“The boy has absolutely no one...” (Segal); ...There was a fella here. Harris... Went to the doctor. Guess why? He was constipated. Constipated! In India! (Theroux).

Интродуктивными высказываниями начинаются многие фольклорные произведения – *“Once upon a time there were three little sisters,” the Dormouse began... (Carroll)*. В том числе большая часть лимериков – *There was a Young Lady whose nose
Was so long that it reached to the toes;
So she hired an Old Lady,
Whose conduct was steady
To carry that wonderful nose.*

ПЕРИФЕРИЯ ССП МОДЕЛИ THERE+V+N(mod)

В результате конкретного лексического наполнения позиции N(mod) исследуемая модель включается в функционально-семантические поля, центральное положение в которых занимают глагольные и адъективные модели. Исследуемая нами конструкция находится на периферии этих полей и может быть охарактеризована как знак косвенной номинации. Принятое в современном языкознании разделение предикатов на два основных семантических типа – предикаты явления (действия, процессы, состояния), с одной стороны, и предикаты качества, с другой стороны [5; 15], а также классификация Чейфа, разделявшего, в свою очередь, предикаты на предикаты состояния и предикаты не-состояния [20; 117], положены нами в основу отнесения предложений, находящихся на периферии ССП исследуемой модели, к трем микрополям: 1) микрополю «событийности»; 2) микрополю «состояния»; 3) микрополю «характеризации».

1. Микрополе «событийности».

В формировании семантического характера предложений, относящихся к микрополю «событийности», определяющую роль играет семантика именного компонента (N). Согласно критериям, предложенным У.Л.Чейфом [20; с.116-121], предложения данного микрополя семантико-синтаксического поля (ССП) конструкции There+V+N(mod), в зависимости от характера предиката, могут реализовывать значения:

- а) акциональности – *Denver sent out the letters the General had given him, and notified the rest of the gang that there was something doing at the captain’s office (O.Henry);*
- б) процессуальности – *“Can I buy a bottle of beer here?” This was translated. There was laughter (Theroux).*

Предложения, именной компонент в которых выражен существительным событийной семантики, могут быть классифицированы как:

- 1) происшествия, включающие сему “happen” – *“I’m a good skier,’ she said, “but there are always accidents. I don’t want to be pregnant in plaster” (Greene);*
- 2) социальные мероприятия, включающие сему “take place, be held” – *We shall be at Newcastle all the winter, and I dare say there will be some balls... (Austen);*
- 3) общественно-политические события – *There was a military coup in 1973, and the king... was deposed (Theroux).*

Предложения, в которых синтаксическую позицию N занимают имена с несобытийной семантикой, могут включаться в микрополе «событийности», если именной компонент получает событийное прочтение в результате метонимического переноса – *“There is food soon,” he said (Hemingway).*

2. Микрополе «состояния».

Содержанием высказываний, относящихся к данному микрополю, является информация о состоянии, предикцируемом субъекту [7].

По типам субъекта состояния предложения данного микрополя подразделяются на описывающие 1) AMBIENTНЫЕ СОСТОЯНИЯ; 2) СОСТОЯНИЯ ЛЮДЕЙ.

Предложения со значением «амбиентное состояние» могут описывать:

- а) состояние окружающей среды, природные явления – *We crawled around the upper hedges of hills, hooting at each curve, but out the windows there was only the whiteness of mist... (Theroux); There had been a slight thaw on Friday... (Greene);*
- б) ситуации, сохраняющиеся в течение того или иного отрезка времени – *There was no food shortage, really, said the minister of agriculture (Theroux); ...He suggested that there was no Soviet domination in Eastern Europe (Archer).*

Предложения, сообщающие о состоянии людей, могут быть разделены на высказывания с предикатами:

- а) физического состояния – *There is nothing the matter with me. I am quite well (Austen); “You’ll be relieved to hear that there’s nothing seriously wrong with O’Rourke.” (Chistie);*

б) эмоционального состояния – *“Having done such a thing there is a loneliness that cannot be borne,” Pablo said to her quietly (Hemingway); “In me there is no love for being in the army...” (Hemingway).*

3. Микрополе «характеризации».

Двумя константами, организующими предложения характеризации, являются «носитель признака», «признак». Объект может характеризоваться в двух аспектах – качественном и количественном, что позволяет подразделить предложения, входящие в микрополе «характеризации», на: 1) предложения качественной характеристики; 2) предложения количественной характеристики.

1. Предложения качественной характеристики.

Проблема языкового выражения качественной стороны окружающей нас действительности в том или ином аспекте исследовалась в работах ряда лингвистов [6; 17; 19 и др.]. Предложения качественной характеристики, построенные по бытийной модели, включаются в ФСП качества и находятся на периферии этого поля, ядерными компонентами которого являются адъективные структуры. Ядро ФСП качества представляет собой бицентричную структуру, функционирующую на основании взаимодействия микрополей положительной и отрицательной оценок, а также зоны их пересечения с нулевой оценочностью. Предложения, организованные по бытийной модели, также подразделяются на предложения с

а) положительной оценкой – *I like to watch an old boatman rowing... There is something so beautifully calm and restful about his method (Jerome K. Jerome);*

б) отрицательной оценкой – *There was a good deal of unpleasantness over the business (Jerome K. Jerome.);*

в) нулевой оценкой – *There is something about him that reminds me of Dad (Segal).*

2. Предложения количественной характеристики

Проблема языковой количественности исследовалась в работах ряда лингвистов [10]. Содержанием предложений со значением количественной характеристики является сообщение о количестве, определенном или неопределенном, предсказуемом известному субъекту. Предложения, входящие в данное микрополе, могут быть подразделены на предложения со значением:

а) определенного количества – *After these came the royal children; there were ten of them (Carroll);*

б) неопределенного количества – *They were mostly students; some were tourists. There were a score of them, and they were going everywhere (Theroux).*

В отличие от бытийных предложений с числительным или количественным словом в качестве модифицирующего элемента, где показатель количественности и именной компонент составляют рему высказывания, в предложениях характеризации новой является информация о количестве, а объект количественной оценки входит в пресуппозицию высказывания. Объект характеризации, как правило, присутствует в предложении-антецеденте, а в анализируемом типе предложений прономинализируется и вводится предлогом – *Then her eyes wandered to the chairs. There were seven of them... (Christie).*

Семантическая структура конструкции There+V+N(mod), обладающая богатым потенциалом и значительной контекстуальной подвижностью, включает целый комплекс значений, среди которых базовым является значение бытийности. Являясь знаком косвенной номинации для ряда ФСП, в которых занимает периферийное положение, исследуемая модель значительно расширяет арсенал средств выражения этих категориальных значений, передавая тонкие нюансы значений, оттенки субъективной модальности и разнообразные стилистические коннотации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики.-М.: Наука, 1964.- 105 с.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл.- М.: Наука, 1976.- 383 с.
3. Арутюнова Н.Д. Лингвистические проблемы референции // Новое в зарубежной лингвистике.- М.: Радуга, 1982.- Вып. XIII.- С. 5-40.
4. Бондарко А.В. Функциональная грамматика.- Л.: Наука, 1984.
5. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов.- М.: Наука, 1982.- С. 7-85.
6. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки.- М.: Наука, 1985.- 232 с.
7. Геева Т.Ю. Функционально – семантическое поле состояния в современном английском языке // Автореф. дис. канд. филол. наук.- Пятигорск, 1991.- 21 с.
8. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка.- М.: Наука, 1973.- 351 с.
9. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса.- М.: Наука, 1982.- 368 с.
10. Категория количества в современных европейских языках.- К.: Наукова думка, 1990.- 284 с.
11. Королев А.А. Глагол существования и связка в древнеирландском языке // Категория бытия и обладания.- М.: Наука, 1977.- С. 101-124.
12. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности.- М.: Наука, 1986.- 158 с.

13. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью.- М.: Наука, 1985.- 271 с.
14. Селиверстова О.Н. Семантический анализ экзистенциальных и посессивных конструкций в английском языке // Категория бытия и обладания.- М.: Наука, 1977.- С.5-67.
15. Селиверстова О.Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикатных типов русского языка // Семантические типы предикатов.- М.: Наука, 1982.- С.86-157.
16. Селиверстова О.Н. Контрастивная синтаксическая семантика. Опыт описания.- М.: Наука, 1990.- 150с.
17. Соловьева Л.Ф. Выражение аксиологических категорий в современном английском языке.- Житомир: Изд-во Житомирского пед.института, 1997.
18. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи.- Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1985.- 172 с.
19. Тимошенко Т.М. Семантическая емкость модели N-Vcop-Nv. // Номинализация в современном английском языке.- К.: Вища шк., 1982.- С. 163-175.
20. Чейф У.Л. Значение и структура языка.- М.: Прогресс, 1975.- 432 с.

УДК 821 (477)(092) Кононенко М.

РАННЯ ЛІРИКА МУСІЯ КОНОНЕНКА ЯК ПОШУК ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТВОРЧОГО ШЛЯХУ ПИСЬМЕННИКА

Онищенко Т.В., аспірант

Київський національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Душа не прагне супокою,
 Їй любо, де життя кипить,
 Де радість змішана з журбою,
 Де тяжко жить і любо жить !
 М.Кононенко

Мусій Степанович Кононенко (найуживаніший псевдонім – Школиченко, 1864-1922) — це ім'я поета і прозаїка, драматурга і перекладача, публіциста і фольклориста, літературознавця і лексикографа, мемуариста і громадського діяча кінця ХІХ — початку ХХ століття залишається досі невідомим широкому загалові читачів у силу ряду політичних і суспільно-історичних обставин нашої доби. На початку ХХІ століття прийшов час пошанувати і його внесок в історичний розвиток української літератури кінця ХІХ - початку ХХ століття, на повернення вилученого з обігу набутого автора семи поетичних збірок, ряду окремих видань поем, повістей і літературознавчих студій.

Мусій Кононенко прагнув своїми творами вплинути на пробудження національної свідомості народних мас, закликав до громадянської активності. Він вийшов із низів селянства, яке не визначалося активністю в боротьбі за свої права і свободи, за що й картав його поет. Але сам він зумів піднятися на вищий щабель національної самоповаги і гідності, став прямим духовним спадкоємцем Тараса Шевченка і наповнив духом Кобзаря свою творчість.

Свою літературну діяльність Мусій Кононенко розпочав під впливом народної пісні та Шевченкової поезії. Стиль написання поетичних творів Кобзаря, їх мотиви, образність, засоби зображення захоплювали поета-початківця, Шевченко став для нього літературним "батьком" і "українським сонцем", як писав О.Кониський у своїй елегії на похорон Кобзаря. Іван Франко зазначав: "Вражіння Шевченкової поезії було таке сильне, чар його слова такий тривкий, що в розумінні багатьох українська поезія могла виявляти себе тільки в тій Шевченко освяченій формі, тільки його мелодії "відповідали духові української національності", тільки в тім напрямку треба було іти далше" [1]¹. Мусій Кононенко намагався йти далі за Шевченківськими традиціями, продовжувати їх і розвивати. І саме тому не вважаємо хибою творчості письменника Кононенка-Школиченка — і не тільки раннього періоду — подекуди дуже близьку уподібненість до метрики, стилістики, образності, проблематики поем, віршів і послань Кобзаря. Навчаючись на творчості інших, вже загально визнаних майстрів поетичного слова, поет шукає свого власного літературного шляху.

У 1885 році виходить перша збірка Мусія Кононенка "Ліра". Назва збірки має символічне значення і втілює в собі намагання Мусія Кононенка у поезії дотримуватись високих вимог поетичної творчості,

[1]¹ Франко І. Михайло Старицький // Літературно-науковий вісник. –1902. – Ч.5. –С.45.

взірцем якої для нього була творчість Тараса Шевченка. Тому в даній збірці відчутні наслідування Шевченка у виборі сюжетів і мовно-образних засобів. З іншого боку – поезія збірки подібна до звучання ліри, українського народного музичного інструмента, яка може своєю мелодією передавати колорит української ментальності. Відповідно до зміни висоти звуку у лірі емоційне забарвлення поезій “Ліри” теж змінюється. У збірці зустрічаються і філософські роздуми про доцільність життя (“Молода черниця”, “Утопленик”, “Дума”, “Боротте життя зі смертю”), і відкрита розповідь про долю народу (“Пісня молодиці над колискою першого сина”, “Баю, баю”, “Думи засватаного парубка”), і відверті захоплення красою рідної землі (“Весна”, “Спомин про Чорне море”, “Спомин”).

Більша частина поетичних творів збірки “Ліра” написана у традиціях запізненого сентименталізму, в окремих поезіях автор звертається і до народних мотивів. Так, балада “Відьма” хоча і має подібні риси до народного переказу “Як відьма закликає до себе чарами людину” з II тому “Записок о Южной Руси” П.Куліша. — 1857. — С.39., виражає авторське ставлення до подій у творі, засудження вчинку дівчини з погляду народної моралі. У поезії наявна й імпровізація в народному дусі. Наприклад, образ відьми у творі наділений фольклорними рисами, вона взята з народної казки, суха, згорблена, у неї є ступа, помело, кіт і сова, які все знають і бачать. Автор повністю відтворює у дусі народного фольклору процес ворожіння і чаклунства відьми: “В горшку зілля приправляє, Заглядає в боровик, Тихо шепче, примовляє, Та поплывує набік” [2]¹⁾.

Природа, ліс, які оточують відьму, мають темне забарвлення і пророкують майбутню трагічну долю людині, яка наважилась підійти до хати чаклунки. Для поезії також характерна цілком свідомо стилізація тексту під фольклорні традиції. Так, поет, щоб показати хвилювання дівчини за долю свого коханого, використовує багаторазове питальне повторення “чи”, тим самим наближуючи звучання своєї поезії до народної пісні. А картина плачу дівчини за коханим нагадує стилем народні пісні (наприклад, “Чом ти не прийшов”). Фінал твору побудований у дусі народних переказів, основний ідейний зміст якого перегукується ще з раціоналізмом “просвіченого погляду” у дусі М.Костомарова: звертаючись до темних сил, доброго не побудуєш – гине дівчина, побачивши вже давно померлого свого коханого, гине відьма, понісши справедливу кару за своє чаклунство. Отже, у цій поезії простежується близькість до народно-пісенного ладу думання, яка підсилена свідомим ставленням поета до фольклору як до джерела власної творчості.

Як відомо, специфіку фольклору більшою мірою творять загальні місця. Це відомі теми, образи, мотиви, що використовуються у певних випадках і є закономірними у своїй “обмеженості” і “одноманітності”, можуть досягати високої концентрації поетичної енергії. Такі загальні місця характерні і для літературних творів, зокрема для ранньої поетичної творчості Мусія Кононенка (поезії “Відьма”, “Думи засватаного парубка”, поема “Нещасне кохання” та ін.). Подані поезії мають ознаки “фольклорного примітиву”, визначення якого подала Михайлина Коцюбинська: “Це заздалегідь визначені барви, слова, жести, контури, свідомо статичність, сповнена виразності, грації і сили, поєднання контрастних кольорів, площинність зображення – зображуване редукується до рівня кількох умовних істотних моментів, що стають постійно діючою моделлю образу” [3]²⁾. Але, як і для Тараса Шевченка, шлях фольклорного примітиву не став для Мусія Кононенка провідним у творчому зростанні. Та духом його овіяна вся поезія Кононенка. Як і у Кобзаря “він психологізується, збагачує поетичну ідею неповторним національним колоритом і, що дуже характерно, перегукується з тенденціями реалістичного живописання в ліриці: максимальна узагальненість фольклорного примітива зникається з індивідуалізованою конкретністю “натурального” малюнка” [3]³⁾.

У поезіях Мусія Кононенка примітив допомагає впритул наблизитися до джерел народнопоетичних уявлень, показати образ у традиційних народних вимірах, відтворити особливий специфічно-національний колорит української ментальності. Наприклад, змалювання образу відьми (“Добре, доню, зілля скаже, Бабка вміє погадать...Відьма бруньки полічила, Вийшла з хати з помелом, Головою покрутила – Роздивилася кругом” [4]⁴⁾).

Стиль “фольклорного примітиву” помітний і у поезії “Думи засватаного парубка”. Розповідь ведеться від особи молодого парубка. З емоційною напругою автор розкриває правдивий трагізм долі свого героя: тяжка праця, якої нема кінця-краю, інколи урізноманітнюється невеликими radoщами, пов’язаними “з неділею святою” і зустрічами з дівчатами на досвітках. Тема поезії реалізується через риторичне запитання, яке відіграє роль обрамлення. Воно створює емоційно-настрійову атмосферу поезії:

Чи де є ще так,

[2]¹⁾ Історія української літератури XIX століття: У 3-х кн.: Навч. посібник / За ред. М.Т. Яценка. –К.,1996.–Кн.3. –С.9.

[3]²⁾ Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка: Літературний нарис. –К.,1990.–С.123.

[3]³⁾ С.125.

[4]⁴⁾ Кононенко М. Ліра. –К.,1885. –С.9.

Як у нас, Боже мій,
У широких краях
На Україні святій ? [4]⁵⁾

Таке питання передає ставлення автора до долі свого персонажа. В авторський ліричний монолог широко проникає народна оповідна інтонація, мовна палітра твору насичена народними висловлюваннями, характерними для Полтавського та Чернігівського регіонів: "праця тяжкая, нестерпимая", "тиждень нескінчаємий", "запряжуть тебе, як вола того, та й тягни ярмо долі гіркої". Вони передають стан юнака під час важкої та непосильної праці. Та парубок має в душі "щось невимовне – силу, радість нову, чарівничую", яка надихає його, сповнює надії на краще в житті. Мусій Кононенко підкреслює, що основна причина тяжкої долі юнака – це його соціальне становище, яке не дає навіть можливості вибрати собі кохану до серця – все вирішують її соціальний статус і ставлення до неї його батьків: "Батько з матір'ю Не вподобають..." "На отій одружись — батько вимовить, — То хороша і нам Сподобалася ". [4]¹⁾

Для поданого фрагменту з поезії характерне звукове повторення (перевага *О* над іншими голосними), яке у цьому випадку створює не лише ефект милозвучності, а й підсилює емоційний стан героя, який не бачить реальних шляхів виходу із складних життєвих обставин і підкоряється волі своїх батьків.

Синтаксична побудова поезії "Думи засватаного парубка" цілком співвіднесена з його композицією, що "становить органічну єдність з ритмічною будовою твору" [5]²⁾. Констатацію вихідного моменту настрою створює на початку твору паралелізм ("тільки вродишся – з лихом зійдешся"), який є імпульсом до подальшого наростання проблематики твору. Речення використовує автор здебільшого складні, з сурядним чи підрядним зв'язком, або ускладнені дієприслівниковим чи порівняльним зворотами прості означено-особові речення. Таким чином, ритм психологічного процесу уповільнюється, що особливо помітно у даному фрагменті: "Настає весна, В полі оранка, Попоходиш день, Ледве вернешся, А вернувшись, з'їси Хліба черствого Та й лягаєш спати, Не наївшись" [6]³⁾.

По мірі розвитку оповіді ритм прискорюється, чому сприяє структура подальших речень, які стають здебільшого складнопідрядними, частини яких виступають простими, означено-особовими чи узагальнено-особовими, неускладненими реченнями: "Посумуєш, та й по їх робиться" [6]⁴⁾. Рядки поезії наповнені поетичною виразністю, експресією. З допомогою цих засобів вираження автор розкриває тяжке безпросвітне життя людини, яку ще з дитинства раннього і до самої старості "запечуть... в працю тяжкую". Таким чином, синтаксичні художні прийоми стають стрижневими, через ритм впливають на почуттєву сферу і формують сюжетні елементи, що в свою чергу розвиває тему поезії.

Поезія "Думи засватаного парубка" належить до "персонажної" ("рольової") лірики. У 70-90-х роках XIX ст. лірика такого типу не була поетичною примхою, а відбивала демократичну позицію митців, їх намагання відтворити внутрішній світ героя. Як зазначав Ткачук М.П., цей пласт лірики "відбивав народне світорозуміння, оцінки людини із народу суспільних, моральних, духовних аспектів буття" [7]⁵⁾. Мусій Кононенко надає право голосу людині із народу, її сповіді, скарзі, розмові із собою під час праці. Адже в персонажній ліриці автор "виступає не від свого імені, а від імені різних героїв... Він присутній, але приховано, ніби розчинившись у своїх героях, злившись із ними" [8]⁶⁾.

"Персонажна" лірика характерна також для творчості І. Франка, Б.Грінченка, М.Старицького, П.Грабовського, І.Манжури. Вона розширювала стильову та експресивну палітру української поезії тієї доби: широко використовувались характерні мовні звороти, лексеми, лірична сповідь, монолог як вилив почуттів персонажа та інші сюжетно-композиційні структури.

До "рольової" лірики належать також і поезії Мусія Кононенка "Як була я ще маленька" і "Сама собі". У творах автор для саморозкриття персонажа використовує форму "Ich Erzählung" (форму монологу), але у поезіях говорить не ліричне "я", а дійова особа, дівчина та молодиця. Перша поезія - одна із варіацій на народно-пісенний мотив. Поет із гумором, який стає у подальшій творчості питомою рисою

[4]⁵⁾ С.36.

[4]¹⁾ С.42.

[5]²⁾ Сидоренко Г.К. Основи літературознавства. – К., 1963. – С.89.

[6]³⁾ Кононенко М. Хвилі: Збірка віршів. – К., 1994. – С.310

[6]⁴⁾ С.314.

[7]⁵⁾ Ткачук М.П. Українська поезія останньої третини XIX ст.: Основні тенденції розвитку й естетична стратегія: Навч. посібник. – Тернопіль, 1998. – С.42.

[8]⁶⁾ Корман Б. Изучение текста художественного произведения. – М., 1972. – С.79.

індивідуального хисту письменника, передає щире дивування молодій дівчині з приводу того, що її не пускає гуляти мати:

Як була я ще маленька,
Було гулять не хочеться,
Мати посилає.
Тепер прошусь, як не плачу, --
Мене не пускає... [4]¹⁾

У поезії "Сама собі" гумором пройняті рядки розповіді молодіці про подружню вірність чоловіка, який став дуже ревнивим. Поет, використовуючи "видиму" мову почуттів, передає душевний стан героїні, співчуваючи їй в тому, що не має вона спокою від чоловікових ревнощів:

Молодиця засмутилась,
Тільки вії миготять,
Серце тьохнуло, забилося,
І не знає що сказати. [4]²⁾

Отже, у віршах "рольової" лірики образ ліричного героя виражається безпосередньо, не з дистанції, відчуженої точки зору, а ніби із середини людської душі. Про свої страждання, горе, розлуку, відчай розповідають самі персонажі, нещасні дівчата, жінки, сироти, парубки. У структуру таких поезій, у їх ліричне самовираження вливаються компоненти епічного сюжету, бо це безпосередньо входить сама історія людського життя, доля людини.

Поетика жанру поезій "Баю, баю" та "Пісня молодіці над колискою першого сина" характеризується іншими ознаками. Це – колискові пісні, які мають багато спільних рис з народними колисковими, які використовуються для присипляння дитини. Відомі й літературні колискові Т.Шевченка "Ой, люлі, люлі, моя дитино", С.Руданського "Над колискою", збірка поезій П.Карманського та ін. До них можна ще зарахувати і колискові Мусія Кононенка.

На особливу увагу заслуговує його "Пісня молодіці над колискою першого сина", у якій внесено автором у текст поезії народні колискові мотиви найпоширеніші і переплітаються з детальною розповіддю матері про можливу майбутню долю своєї дитини. У поезії дуже багато "колискового" – від стилістики мовлення до символіки і звукового наслідування "котків". Так, багаторазове повторення ("а-а-а"), яке характерне для народних колискових зустрічається й у поезії "Пісня молодіці над колискою першого сина" і виконує інтонаційну функцію. За формою колискові пісні — монологічні монострофи з довільними римуванням і кількістю рядків. Такі, наприклад, колискові "Повішу я колісочку на дубочку", "Ой у ліску на горішку", "Ой ходить сон коло вікон".

У поезії Мусія Кононенка – теж довільне римування, а форма і компонування твору взаємопов'язані з композиційними елементами. Так, експозиція колискової — докладний опис інтер'єру хати убогих селян, тяжкої роботи над верстаком неможливого хазяїна, а також нетрадиційна розв'язка — за римуванням і довжиною рядка відмінні від основної розповіді, яка насичена власне колисковими мотивами. Цим і відрізняється "Пісня молодіці над колискою першого сина" Мусія Кононенка від народних колискових.

У колискових піснях часто зустрічаємо побажання немовляті здоров'я, доброго зросту, розуму, щастя, краси. Вони передаються словами, сповненими ніжності, безмежної материнської любові, які створюють особливу емоціональну атмосферу пісень. Значущість таких побажань підкреслюється і своєрідною формою, будовою поетичних образів, в яких чимало важить повторюваність, поступове нагромадження тонких і пестливих порівнянь ("Ой, спи, дитя, колишу тя", "Ой, спи, сину, спи, дитино, устань здоровенький").

"Пісня молодіці над колискою першого сина" Мусія Кононенка теж "насичена подробицями життя "сяк да так" батьків маленького Бориска" [9]³⁾, роздумами матері над майбутньою нещасливою долею сина, при чому "нещасливість" долі своєї дитини мати уявляє з реальності життя:

Батько твій і твоя мати,
Як і ти, бідняк. [4]¹⁾

[4]¹⁾ С.9.

[4]²⁾ С.46.

[9]³⁾ Погребенник В. Поет народних традицій. З нагоди 130-річчя від дня народження Мусія Кононенка // Народна творчість та етнографія. –1994.– №4. –С.25.

[4]¹⁾ С.12.

Для "Пісні молодичі над колискою першого сина" характерні й поетичні засоби народних колискових: зменшувально-пестливі форми слів (*батенько, синочок, пісенька*), ніжні епітети і порівняння (*коханий сину, маленький, місяць пливе, мов човен з води*). Мати сумує над майбутньою долею дитини, уявляє його москалем, покаліченим на війні, та убогою сиротою. За визначенням дослідника поетичної творчості Мусія Кононенка В.Погребенника, основна думка материного співу перегукується ще з давно відомими настановами "Науки" С.Руданського:

Служи, сину, Царю, Богу,
З вірою в душі...
Слухай старшеє начальство... [4]²⁾

Мати бачить щасливим сина лише у тому випадку, коли він буде поважати більш впливових людей цього світу. Та проте, не зважаючи на змальовану "страхітливу" картину майбутнього життя сина, розв'язка самотності і незвична: хазяїн заспокоює свою дружину і з гумором говорить, "що ще буде після нього діток ціла сім'я!" і не доведеться синові жити самому і в злиднях. Такий фінал "гармонізує вбогість і труднощі життя з подружньою вірністю" [9]³⁾, доводить, що у родині буде багато можливостей виправити своє тяжке становище і сподіватись на кращу долю.

На 60 – 90 роки XIX століття в українській поезії припадає розквіт елегії та спільних з нею ліричних жанрів, що мають у собі більш чи менш виразні елегійні мотиви. "Прикметним для елегії цього часу є високе поцінування живого, молодого сприйняття світу, енергії нерозтрачених сил і надій ("Молодосте, вірадросте..." С.Воробкевича, "Минула молодість" Олени Пчілки, "Сльози" О. Романової), розбудова антиномії часів (минулого й нинішнього) в житті особистості ("Кінець" Ю.Федьковича, "Літо було, пташки лугом..." С.Воробкевича), виведення уяви героя поза меж власного життя ("Моя могила" В.Александрова, "Весняна елегія" В.Самійленка, "Елегія" М.Кононенка), звернення до зовнішньої предметності природи як аналогії або ж протиставного та сумнівного роздуму ("Листя пожовкле опало" О.Кониського, "Старий млин", "Як лист на деревині..." С.Воробкевича, "Запустіла винокурня" М.Кононенка тощо) [2]⁴⁾. Отже, Мусій Кононенко теж віддав данину цьому літературному жанрові ("Запустіла винокурня" зі зб. "Ліра" та "Елегія" зі зб. "Струна").

Поезія "Запустіла винокурня" — це поетова ностальгія, спомин про минуле життя України, наповнене вогню, "свисту парового". Поет із сумом зазначає про закінчення коліс бурхливого життя. Для нього запустіла винокурня виступає аналогією сучасному стану України, бездіяльності її робітників. Хто колись працював на винокурні – тепер у домовині, їх справи не продовжуються, все "змішалось, запустило", покритись пилом. Залишились "замість правителя сова" та домовик, який "пісок здуває з мідних труб". Та проте автор має надію на відновлення роботи, а, отже, і на відродження боротьби за українську державність: "Та свище вітер, друг пустині, скрипить погодник угорі. І пісню тих, що в домовині, Гуртом співають в димарі" [6]⁵⁾.

Елегійними мотивами смутку, скорботи за минулим життям наповнена і поезія "Елегія" (збірка "Струна"). У ній поряд з ностальгією за минулим підкреслюється фаталізм життя, наявне змішання почуттів смутку і радості. Уява ліричного героя знаходиться за межами реального життя. Його душа постійно знаходиться в русі, їй рідна земля, Україна "миліша...од раю":

Їй любо, де життя кипить,
Де радість змішана з журбою,
Де тяжко жить і любо жить ! [4]⁶⁾

У даному випадку Мусій Кононенко використовує систему життєвих контрастів, яку вжив пізніше у своїй ліриці й Олександр Олесь (збірка "З журбою радість обнялась").

Поетова душа – то його творчість, вона повинна бути актуальною для доби, сучасною, сповненою сподівань на "кращу весну" і "кращу долю", залишатись поряд з Україною, навіть після смерті письменника. Та такі мотиви і сподівання ще не властиві ранній ліриці поета. В окремих поезіях збірки "Ліра", крім змалювання тяжкого життя героїв, наявні роздуми про неминучість смерті, фаталізм. Поет ще не бачить інших шляхів виходу із становища, яке склалося у суспільстві. Смерть для нього у цих поезіях стає єдиним виходом з життєвих проблем. На ці ознаки в поезіях Мусія Кононенка вказували тогочасні літературні критики, зокрема М.Комаров. Такі мотиви безвихідності були характерними для деяких інших письменників кінця XIX століття, зокрема, з ними зустрінемося навіть у творчості Архипа Тесленка (драма "Не стоїть жить!"). Мотивами смерті пройняті поезії "Утопленик", "Дума", "Боротте

[4]²⁾ С.14.

[9]³⁾ С.25.

[2]⁴⁾ С.177-178.

[6]⁵⁾ С.28.

[4]⁶⁾ С.30.

життя зі смертю". Персонажі творів вибирають краще смерть, ніж залишатись жити на цьому світі. Мусій Кононенко вишукує причини цього у соціальному становищі героїв, виражає своє ставлення до подій, що вплинули на вирішальний крок у їх житті: "Не вставай, не стоїть жить !..Бо убогому народу, Щастя трудно, щоб знайти, Тільки й щасті, щоб у воду Несподівано піти" [4]¹⁾.

Продовженням цієї тематики виступає поезія "Боротте життя зі смертю". Твір побудований на основі контрастів і має нахил до філософізму, роздумів над сенсом життя, життєвими цінностями. Твір побудований у формі діалога між Життям і Смертю, які вирішують долю хворого. Життя намагається довести Смерті, що чоловік повинен жити, не зважаючи на постійно тяжку працю, яка і призвела до хвороби. Смерть же, використовуючи слова Життя, доводить протилежне – при житті людина не може бути щасливою, бо не було у чоловіка ніяких життєвих радощів, крім посмішки дружини, не буде і після одужання. У словесному двобої перемагає Смерть. Вона, доводячи абсурдність намагань Життя вберегти чоловіка, наприкінці зазначає:

Дак ти себе тим вихваляєш,
Що в путах стогне чоловік,
Що у тюрмі його конаш,
В чужині мучиш цілий вік.
Хороша жизнь аж слухать любо... [4]²⁾

Існування елегійного жанру ставило в центрі уваги думку про хистке, часове, обмежене становище людини у світі, спонукало поезію до оригінальних художніх рішень в осмисленні цього. Тому елегійні поезії "Ліри" можна вважати перехідним етапом, який спочатку набуває рис філософських роздумів над долею простих людей у поезіях "Струни", а потім поступово переростає в громадянські мотиви у "Хвилях".

Почуттям гордості за красу рідної землі, неосяжною любов'ю до України пройняті рядки останньої поезії зі збірки "Ліра" — "Спомину". Це велике почуття уособлюється для Мусія Кононенка в образі золотоверхого Києва і "говірливого Дніпра". Це поезія-сповідь, поезія-натхнення і захоплення своєю рідною землею, де

Дніпро говірливий, піною покритий,
Без кінця й початку знай собі шумить. [6]³⁾

Душа поетова летить на рідну землю, прагне побачити знову ті краї, "...де жив колись батько і мати моя, Дитинство пишалося у наймах святеє, Де ласки не бачив сиротою я". [6]⁴⁾ У поезії простежується теза, виписана хоча не зовсім поетично, про відсутність на цій землі " другої такої, як се, сторона", яка залишиться назавжди для Мусія Кононенка рідною, де б він не був. Образи Києва і Дніпра у поезії персоніфіковані, вони виступають уособленням усієї України, українських річок і є засобом передоручення їм виражальної функції.

Отже, збірка "Ліра" стала важливим кроком у еволюційному творчому зростанні Мусія Кононенка як поета, характеризується "моментом шукання" свого власного творчого "я" від Шевченкових і народно-пісенних мотивів ("Відьма", "Пісня молодиці над колискою першого сина") і освоєння літературно-фольклорної традиції (бароккове "Боротте життя зі смертю", елегійна "Запустіла винокурня") до сповідальності ліричних монологів знедолених демократичних персонажів, у яких чутний голос автора ("Нещасливі ми з тобою", "Думи засватаного парубка), що буде поширюватись і розвиватись змістовно до громадянського звучання у подальших збірках.

Справжній поет повинен нести своє слово у народ, не лише розповідати про його життя, про тяжку долю, а й шукати вихід із складних життєвих ситуацій, спрямовувати діяльність народних мас. Поезія Мусія Кононенка поступово наповнювалась громадянськими мотивами, починаючи із змалювання тяжкої і непосильної праці селян, захопленням краси рідної землі (збірка "Ліра"), картанням у бездіяльності "українських демократів" (збірка "Струна") і закінчуючи вибухом громадянського духу, патріотизму у п'ятикнижжі "Хвилі".

Насичене подіями літературне життя кінця XIX – початку XX ст., поява молодих демократичних письменників, їх наполеглива праця, вивчення досвіду вже відомих митців слова спричинили зміни в ідейному спрямуванні поетичних творів Мусія Кононенка. Його твори набувають ще більше вираженого громадянського звучання. Як згадував сам письменник, на початку XX століття почував справжню тривогу, коли за день не виконував свого прямого обов'язку – писати, виражати своє ставлення до подій,

[4]¹⁾ С.25.

[4]²⁾ С.34.

[6]³⁾ С.27.

[6]⁴⁾ С.27.

які відбувалися в літературному і громадському житті того періоду, бо справжній поетовій душі, відданий на служіння своєму народові, “любо там, де життя кипить”...

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Михайло Старицький // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Ч.5. – С.43-99.
2. Історія української літератури ХІХ століття: У 3-х кн.: Навч. посібник / За ред. М.Т. Яценка. – К., 1996. – Кн.3. – 390 с.
3. Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка: Літературний нарис. – К., 1990. – 272 с.
4. Кононенко М. Ліра. – К., 1885. – 40 с.
5. Сидоренко Г.К. Основи літературознавства. – К., 1963. – 275 с..
6. Кононенко М. Хвилі: Збірка віршів / Упоряд, авт. Передм. В.Погребенник. –К.,1994.- 408с.
7. Ткачук М.П. Українська поезія останньої третини ХІХ ст.: Основні тенденції розвитку й естетична стратегія: Навч. посібник. – Тернопіль, 1998. – 80 с.
8. Корман Б. Изучение текста художественного произведения. – М., 1972. – 124с.
9. Погребенник В. Поет народних традицій. З нагоди 130-річчя від дня народження Мусія Кононенка // Народна творчість та етнографія. – 1994. — №4. – С. 24-29.

УДК 398. 22 (477.6)

БІБЛІЙНІ МОТИВИ ТА ОБРАЗИ В НАРОДНИХ ЛЕГЕНДАХ ПІВДЕННОГО СХОДУ УКРАЇНИ

Павленко І.Я., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Останнім часом значно активізувалося вивчення проблеми “Християнство та українська культура”, що ж стосується фольклору, то саме зараз, коли знято всі заборони та перестороги, продуктивно досліджуються його міфологічні корені та ритуалістика. Певною мірою це становище віддзеркалює той факт, що рівень християнізації колективної (фольклорної) та індивідуальної (авторської) свідомості був різним.

Саме в фольклорі розвилася явище, що має назву “православно-язичницького синкретизму”, або “християнсько-язичницького синкретизму”, який характерний “при поширенні одного релігійного вчення на території з традиційним іншим вченням” [1, 305]. Українській народній вірі притаманні риси, які відзначив в російському “побутовому православ’ї” М.Бердяєв, підкреслюючи його культурно-антропологічний, а не послідовно-ідейний характер: “Бытовое православие ...есть язычество внутри христианства” [2, 49].

Звичайно, християнство на Україні суттєво впливало на розвиток фольклорної традиції, оскільки сприяло трансформації давньої міфологічної (язичницької) свідомості. Воно ознайомило давніх українців з новою картиною та історією світу, прилучило до іншого типу духовності та знання. Виникла потреба в поєднанні старих та нових уявлень, у рішенні нових моральних проблем та колізій. Нові джерела інформації, в першу чергу Святе Писання, потребували відповідної інтерпретації. У результаті трансформуються окремі фольклорні жанри, розширюється їх тематика, частково змінюється образність, художня система.

Особливість нашого регіону в мультинаціональності населення: у ньому поряд співіснують та взаємодіють фольклорні традиції українців, росіян, болгар, німців, татар та інших етносів. Спостереження над фольклорним репертуаром східних слов’ян, що населяють наші землі, свідчать про те, що в селищах, де живуть нащадки висланих з Росії духоборів, молокан та представників інших релігійних сект, розповсюджені вірші, псалми, апокрифічні легенди. На рівень християнізації фольклору мають вплив і діючі церкви. Наприклад, у селищі Кам’янка-Дніпровка храм ніколи не закривали, тож і в репертуарі її жителів є християнізовані твори. Там, де храмів довгий час не було, подібні твори майже не фіксуються, а якщо і вдається зробити їх записи, то лише від людей похилого

віку, які були прилучені до церкви в дитинстві. Загалом рівень християнізації українського та російського фольклору в регіоні можна вважати однаковим і, характеризуючи православно-язичницький синкретизм фольклорного репертуару, акцент потрібно робити на язичництві як змістовній (в ідеологічному та етичному планах) домінанті.

Переважна увага до легенди зумовлена тим, що саме цей жанр суттєво розширив свої можливості в результаті впливу християнства на колективну свідомість, але одночасно зберіг усталену форму, ознаки, визначення яких, з урахуванням результатів дослідження жанру К.В.Чистовим та С.Мишаничем, подано в роботі В.Ф.Давидюка: 1) фантастичність; 2) ознака давнього часу; 3) локальна прикріпленість зображувальних подій, яка має лише формальний характер; 4) можлива наявність надприродних персонажів, або перенесення їх властивостей на конкретних людей, що почасти і є основою фантастичності [3, 19].

Під впливом апокрифів та агіографічних творів, які, за визначенням І.Франка, “оповідані інтересно, нераз поетично і драматично ... сильно вдарили на фантазію” [4, 1], створено народні апокрифні та агіографічні легенди, які в репертуарі Запорізького краю фіксуються рідко. Найбільш відомий сюжет про Каїна та Авеля має етіологічний та дидактичний характер. У варіанті “Каїн” герой уподібнюється лукавому і після прокляття Богом “пішов у ліс та наплотив усякої нечисті: ведмедів, собак, кішок і таке інше.” [5, 8] Апокрифне походження мають легенди – “Юда і Пілат”, “Благословення і прокляття Христа” та деякі інші, які можна розглядати як одну з версій розповсюдженого сюжету.

У народній свідомості переосмислюються та трансформуються характери і вчинки багатьох персонажів Святого Писання: їх стали наділяти рисами та вчинками, що не згадуються в християнських джерелах, формуються ставлення до святих як до знайомих, з якими можна сваритися і спілкуватися, обмінюватися послугами, вкладати угоди, їх наділено обов’язками, які вони більш-менш вдало виконують: святий Юрій “коня богатиря виїздить” [5,61] та одночасно, що традиційно для східнослов’янського фольклору, “вовків випасає”, бо вовки – це “юрієві собаки” [5, 81], Кузьма та Дем’ян – божі ковалі та герої-змієборці, а Ілля – бог-громовик, що успадкував свої функції від язичницького Перуна. Образи святих зовсім втратили сакральність: вони супроводжують у подорожах по “християнському світу” Бога, поведуться з ним як друзі або джури. Образ Бога антропоморфізується: він має “звичаний” для східних слов’ян “вигляд” – “старий-старий дід: увесь у білому, волосся на голові і борода довгі-довгі і теж білі, а в руках костур” [5,18]. Він постійно називається дідом, що відповідає його генетичному зв’язку з духами померлих предків, дідухом. Одночасно в легенді Бога наділено рисами міфологічного культурного героя, який навчає людей прорубувати вікна, дарує їм серп та т.ін. [5,62]. “Народ просто не знає Біблії, має про неї вельми віддалені та неясні уявлення” [6,279].

У багатьох легендах фіксуються космогонічні мотиви, однак роль деміурга виконують то Бог, то Христос, в більшості варіантів функцією світотворення однаково наділено Бога та Лукавого. Чорт (Сатана, Диявол, Лукавий) – носій Хаосу, який сприймається як реальний безлад, те, що порушує земну гармонію та гармонію людського існування. В деяких варіантах саме його творіння є першим, а роль упорядника світу, творця Космосу та соціуму належить Богам. Ні Бог, ні Христос не можуть остаточно перемогти диявола, чим пояснюється постійне існування в світі добра і зла та безперервність боротьби між ними. Навіть говорячи про Бога як єдиного Творця, легенда відтворює відмінні від Біблії уявлення про порядок світотворення: “Господь создал землю, а потім людей, і вони довго жили без сонця. Зжалівся Господь над світом і послав святе сонечко” [5,62] (принагідно відзначимо традиційний епітет, що наділяє святістю сонце, типовий рудимент солярного культу), “Бог створив людей раніше сонця, і жили вони в темряві, харчувалися плодами...” [5, 62]. У легендах про кам’яних баб сонце - вінець космогенезу, що з’являється у світі і символізує повну перемогу Космосу над Хаосом.

У легендах знайшло відгук своєрідне бачення розвитку соціуму, яке ще потребує осмислення та детального вивчення. Історія світу розпадається на “до” та “після” Христового народження і в той же час сприймається як постійна зміна істот, що населяють землю. За версією легенд, “До Христового народження лукавий мав велику силу! Каміння, скелі, печери – це все його робота...” [5,7]. Печери – шлях до “нижнього” світу, що доводиться і легендами про скарби. На землі нечистий не може сховатися від Божого гніву ні в хаті, ні під людиною, а печера його спасає.

Народження Христа “заперечує” діяльність диявола, але не може знищити її наслідки, оскільки залишилися печери, в яких жили трьохголові змії, що “літали по світу та їли людей” [5,7]. “Верхній” та “нижній” світи були з’єднані між собою, і хтонічні істоти весь час загрожували людям, захисниками яких були велети (велетні, велетони-богатирі). Походження велетнів не розкривається в зафіксованих легендах, однак різноманітні згадки про них дають змогу стверджувати, що вони – уособлення доаграрної цивілізації, яку слов’янам було важко “розмістити” в межах християнської історії: “Бог знає, чи до потому, чи до Христового народження жили тут, біля Дніпра, великі люди - велетні” [5,57], “Діди наші розказували, що як стали сюди заходити люди, то зараз почали орати і сіяти...” Діяльність людей, які обробляють землю, не знайома велетням. Основна функція їх – остаточне роз’єднання “низу” та

“верху”, “свого” та “чужого” простору, змієборство: “Богатирі живуть там десь, у пущі, та стережуть християнську землю від зміїв” [5,61].

У цьому “поколінні” зміїв – уособлення Перуна [5, 306, 307]. Історія християнізації інтерпретується як боротьба Бога або героя-велета з Перуном – змієм, в образі якого - відгомін уявлень про сонячного бога або бога грози, “... він, як летить, - освітлює весь світ, а вогонь так і палає” [5, 307], який з часом набирає рис хтонічної істоти, поселяючись в печерах та приносячи людям лише зло. Зберегли легенди відгомін культу Перуна та дійсного протистояння двох вір: “А тоді, як князь Святославовський привіз до Києва од греків християнську віру, того бога скинуто було в Дніпро” [5, 305]. У легендах про Перуна-змія є мотив польоту, символізуючий причетність до верхнього, сакрального, надлюдського простору, та життя в норі, печері – знак причетності до хаотичного підземного мертвого світу.

Цікаво, що з велетнями-богатирами пов’язаний мотив темряви та бунту проти Божественного творіння: “Кажуть, був превеликий народ і жив він до народження сонця” [5,63]. Велети протистоять сонцю, тому хтонізуються, переходять до світу лукавого, перетворюючись на кам’яних баб, тобто, по-перше, у камінь, що є творінням нечистого, по-друге, у жінок, які архаїчною свідомістю асоціювалися з “низом”: Кам’яні баби є також символом “нехристиянського”, тобто чужого, що може губити людей, які забули перехреститися. До того ж – це сила, яка може заповонити світ після страшного суду, тоді, як не будуть виконуватися основні закони, традиції людського суспільства [5,63], “... як перестане кум до кума вечерю носити, тоді і страшний суд буде” [5,13], посиляться моральний розпад як показник “останніх часів” [5,417]. (Хтонізація характерна для долі перших родів в поемі Гесіода “Праці і дні”, отже уявлення про те, що хазяєва або захисники “верхнього” можуть переходити до світу “нижнього”, характерні для міфологічної свідомості. До речі, за апокрифними та апокрифно-легендарними версіями, Сатана також спочатку був на Небї).

Після загибелі велетів землю знову заселяють змії, вже одноголові, та з’являються запорожці, від яких змії “зляку поразлеталися к бісовій матері” [5,7].

Міф своєрідно історизується (а історія міфологізується). Координата “свій”/“чужий” змінюється, але логіка легенди вимагає тотожності повторюваних елементів, тому ворогами запорожців стають як турки, так і змії.

Епоха запорожців закінчується розгромом Січі, її герої протиставлені нащадкам: “Таких старих та здорових людей, як здумати, і нема тепер” [5, 183]. Сучасне покоління не має волі та сили, якими було наділено запорожців, від хтонічних суперників-полозів – воно тікає. (До речі, в згадці про полозів є вказівка на їх темне, протиставлене сонцю походження: від полоза “треба тікати проти сонця: він тоді не бачить” [5, 7]).

У легендах подано небіблійну історію, у якій розвиток цивілізації сприймається як постійна боротьба та зміна історичних поколінь, з часом “дрібнішають” як представники “світлих”, “сонячних” сил (Бог – богатирі – велети – запорожці – сучасні люди), так і їх вороги (Лукавий – триголові змії – одноголові змії – полоз). “Здрібнення” персонажів може мати есхатологічний характер і свідчити про припинення космогонічного та історичного процесу.

У легендарній історії є період, коли люди не знали смерті, але вимолили її в Бога. У легендах нашого краю розповсюджений мотив посмертного життя та митарства душі: “на одному митарстві питають про душоубство, на другім – про блуд, на третім - за гріхи проти батька-неньки, а далі про всякі інші гріхи. На кожному митарстві диявол вичитує, чим душа грішна, а янголи – про добрі діла” [5, 66]. “Душоуби, блудники, великі злодії і ті, кого прокляла мати, підуть у пекло на вічну муку, і за тими Іуда зачинить двері” [5, 67].

Опозиція пекло / рай була запозичена від християнства і сприйнята як дві нейтрально протилежні можливості посмертного існування. Своєрідність “легендарних” уявлень про рай і пекло в тому, що вони звернені до “видимих” образів, опису тих місць, де праведник нагороджується за добродійність, а грішник карається за злочини. Душа попадає “куди Господь приведе за її діла на цім світі: чи в рай, чи в пекло” [5, 65]. Рай асоціюється з горою (рідше – з небом), на яку важко залізти, “а на горі такі квіти кругом цвітуть і трава зелена та пахуча” [5, 15]. Пекло - це покарання, страх, плач.

Визнаючи теоретично безплотне посмертне існування душі, народ намагається надати їй форму: “Душа виходить з тіла невидимим голубом” [5, 65], “Душа людини схожа на голуба, тільки її не видно” [5, 65]. Цей образ тісно пов’язаний з апокрифічними творами, зображенням Духу на іконах, але в інших інтерпретаціях цей зв’язок відсутній: “Душа людини похожа на бджолу” [5, 66]. Посмертне існування душі уявляється як життя фізичне, оскільки “душа... бачить усе, що робила змалку і до смерті” [5, 65], “...беруть ту душу та скрізь водять, та показують...” [5, 65], “...душа сорок днів лишається на землі і сорок днів поневіряється” [5, 66]. Ті, хто був на тому світі, зустрічали там рідних та знайомих, спілкувалися з ними. Загробне життя в легенді виявляється відтворенням та копією життя земного, оскільки в інших категоріях у народній свідомості воно просто не існує.

На відміну від фольклору інших народів, український не має легенд про першопредка, за справедливим твердженням О.Грищенка, “першою спільною ідентичністю українців стала ідентичність православна”. [7, 31]. Звичайно, потрібно враховувати той факт, що православність ця виявляється, у зовнішніх проявах і мало трансформувала глибини свідомості. У легенді “віра християнська” – той фактор, що творить “своє” суспільство і “свою” землю, що поєднує так само, як кровні зв’язки, тому на іншого християнина не можна підняти зброю, чим легенда пояснює можливість (та її реалізацію) знищення Запорізької Січі. Козацтво послухало архімандрита: “Ви християни і піднімете руку на християнина і наміряєтесь пролити кров єдиноутробного?” [5, 173]. Кошовий вважає: “одна кров, християнська, гріх нам проливати” [5, 178], “не годиться проливати християнську кров” [5, 181]. В той же час іновірці визнаються чужими і християнські “братні” норми поведінки на них не розповсюджуються.

Аналіз легенд свідчить про те, що під впливом християнства в них сформувалися нові уявлення про простір і час. “Свій” простір – це не лише геополітична категорія, а “хрещений світ”, “мир хрещений”. “Чужий” – той, де не знають Бога, місце, заселене іноземцями.

Ознакою “свого” простору є церква. У багатьох легендах вона сприймається як загальнохристиянський символ, в легендах нашого краю – це духовний центр Запорізької Січі. В Україні та Росії розповсюджені нарративи про те, як церква йде під землю від іноземців-загарбників, у нашій місцевості про церкву на Хортиці, яка сховалася від християн-розорителів: “вони до неї, а вона від них... Після так ходила-ходила, та пішла скрізь землю перед самісінькими очима москалів. Уся, як є – з дзвіницею і хрестом” [5, 170].

Як у фабулатах, так і в розповсюджених у нашому краї хронікатах та записаних в минулому віці меморатах, згадується про те, що запорожці шанували Миколу та Покрову, які допомогли їм залишити Січ після розорення та спасти січову церкву. Але є варіанти, що відповідають дійсності: незважаючи на молитви та каяття козаків в тому, що вони покинули свою церкву, Покрова не захистила Січ від руйнування та церкву від розорення.

“Свій” простір відрізнявся від “чужого” тим, що в ньому необхідне виконання окремих обов’язкових “етикетних” дій: в хаті повинні висіти ікони, починаючи будь-яку роботу, потрібно перехреститися тощо. Порушення неписаних правил може привести до того, що у “своєму” просторі з’являться ворожі сили: у жінки, що новонароджену дитину “залишила на ніч нехрещеною” [5, 20], диявол підмітив дитя, якщо хазяйка “не крестить на ніч вікна, то вранці немає чим дитину годувати” [5, 28], бо відьма все молоко у корови здоїть.

Зміна уявлень про час виявляється не лише в тому, що рамки його обмежені Творінням та Страшним Судом. Змінюється хронологія подій. У результаті впливу християнства поряд з невизначеним давнім минулим казок, історичним часом переказів, історичних пісень, епічним часом дум в фольклорі формується новий художній час – час легендарний: “До Христового народження” [5, 7], “Як прогнав Бог Диявола з неба” [5, 8], “Як продав Юда Христа” [5, 11]. “Коли ходили по землі Господь і святий Петро” [5, 13]... В багатьох легендах незвичайні, чудесні події відбуваються під час християнських свят, особливо Великодня.

Аналіз регіональних легенд свідчить про те, що вони частково сприйняли християнські моральні норми, біблійні та апокрифічні мотиви і образи, християнізовані категорії простору та часу. Звернення до біблійних мотивів і образів пояснюється установкою творів на правдивість, реальне відтворення дійсності, коли чудесне, надзвичайне, незрозуміле потрібно було мотивувати.

Вирішального впливу на фольклорну легенду християнство не мало. Навіть опис подій, пов’язаних з Запорізькою Січчю та пізнішими часами, у легендах поступово втрачає реально-історичні та побутові деталі, міфологізується, наближаючись за змістом та образністю до традиційних язичницьких міфів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного, Б.Ломовика. – К., 1996.
2. Бердяев Н. Существует ли в православии свобода мысли и совести? / «Путь» - Париж, 1939. - № 59.
3. Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів., 1992.
4. Апокрифи і легенди з українських рукописників зібрав, упорядкував і пояснив І.Франко. – Т..II – Львів, 1899.
5. Січова скарбниця. Легенди та перекази Нижньої Наддніпряниці / Упор. В.А.Чабаненко. – Запоріжжя, 1999.
6. Пропп В.Я. Легенда // Поэтика фольклора. – М., 1998.
7. Грищенко О. Своя мудрість. Національні міфології та громадянська релігія в Україні. – К., 1998.

ЕДИНЕНИЕ ДУШИ, ВЕРЫ, ЛЮБВИ В ПОЭЗИИ Е.ВАСИЛЬЕВОЙ

Папырина А.А., соискатель

Запорожский государственный университет

Время стремительно и быстроотечно: старый век уступает дорогу новому. Заканчиваются войны и торжествуют победы, уходит ненависть и остается любовь, забывается позор и блещет слава. Но особую роль в жизни человека на протяжении столетий играла поэзия. И, пожалуй, одной из ярких вех развития русской литературы стал литературный процесс XX столетия. Этот период, загадочный и экзальтированный, не стал благодарным наследником – вобрав множество традиций, он пригласил читателя на яркий поэтический карнавал: практически в одночасье на литературной сцене сошлись символизм и «прекрасная ясность», «нечто близкое к романтизму» и традиционная лирика. Именно в этот момент среди множества творческих манер появляется «подкидыш в русской поэзии». Новое литературное имя со дня своего появления так и осталось неприкаянным, «подкинутым». Обделенное вниманием современников и потомков, наследие Е.Васильевой, к сожалению, не обрело прекрасной хрестоматийной судьбы. Поэтесса несколько раз пыталась издать свои стихи.

В 1927 году в московском издательстве «Узел» готовился к печати сборник Черубины де Габриак с названием «Вереск». Но эта попытка так и не осуществилась. Погибло и «Общее рукописное собрание» стихотворений, составленное самой поэтессой. Для этого сборника Е.Васильева взяла эпиграф из ветхозаветной Книги Иова: «Слава моя не стареет, лук мой крепок в руке моей. Внимали мне, и ожидали, и безмолвствовали при совете моем» [Иов. 29, 20].

Выбор этих слов был не случаен: с историей многострадального Иова переплетается мотив личной судьбы Е.Васильевой. Вспомним историю о том, как Дьявол, позавидовав благочестивому Иову, оклеветал его перед Богом. Господь, не сомневаясь в верности Иова, позволил Дьяволу отнять у праведника все, что тот имел. И когда Иов после этого прославлял Имя Господне, Дьявол придумал другое испытание, считая, что за «жизнь свою отдаст человек все, что есть у него» [Иов. 2, 4]. Но и после того, как Дьявол по разрешению Бога забрал у Иова и здоровье, Иов продолжал славить Вседержителя, вспоминая лишь о том, что страдает безвинно. Иову, ставшему для всех образцом терпения, в награду Бог вернул и здоровье, и детей, и имущество.

Своими невинными страданиями (ссылки, болезни, годы творческой немоты) Е.Васильева, как и Иов, заслужила доверие к себе. И заручившись Господней поддержкой, стремясь преобразовать мир с помощью евангельской заповеди, она создает собственную философско-поэтическую манеру, имя которой

«Любовь», - сказал Господь [1,106]

Мир веры Е.Васильевой держался на непоколебимости однажды избранных ею ценностей – смирении и любви. По мнению поэтессы, под влиянием этих ценностей меняются отношения между людьми, отступают несчастья и наполняется смыслом пребывание человека на земле. Именно вера помогла Е.Васильевой найти путь, который вернул ей право называться поэтом. Свое «возвращение» в литературу она готовила много лет, боялась его, но и страдала от молчания. Писать не могла, так как критика едва ли была бы к ней благосклонна. И чтобы справиться с душевным разладом, Е.Васильева начинает путь очищения, где все зависит только от нее одной: необходимо найти ключ для открытия любви в себе, которая вместе с надеждой и мудростью станет маяком в море жизненных невзгод. В 1912 году Елизавета Ивановна отправила письмо М.Волошину, которое условно можно считать началом второго периода творчества поэтессы – в этом послании она определила весь свой дальнейший жизненный и творческий путь: « Те сокровища, что в душе лежали, не могли пробиться наружу и не пробилась бы никогда, на том пути, твоём, любимом, но на который уже не было сил... Навсегда из моей жизни ушло искусство как личное. Внешне иной стала я, безответной и угасшей... И томлюсь все время, но вот с этого года обрела я мой путь и вижу, что мой он. Узкий-узкий, трудный-трудный, но весь в пламени » [1, 308].

«Это год» был годом, когда в своей религиозной практике Е.Васильева обращается к идеям Р.Штейнера, считавшего, что человек сам должен «подготовиться воспитанием, развитием своей личности, чтобы в тебе зажглась и вышла на свободу божественная возможность» [2, 23].

«Божественной возможностью», которую зажгла в себе Е.Васильева, стало углубление в душу человека, в его внутренний мир. В ее поэзии появляется целая цепь мистических символов: здесь Духи Любви - Серафимы, Сыны Жизни – Ангелы, Духи Гармонии – Херувимы:

Меч не опущен в руках Херувима,
сторожа райских ворот [1, 107]

Есть у ангелов белые крылья.
Разве ты не видал их во сне... [1, 99])

Пусть только крылья Серафима
Тебя хранящие незримо,
Души твоей покروют тьму [1,150]

Осмысля переживания христианской жизни, поэтесса приходит к выводу, что именно через душу, а не разум, человек подчиняется Богу как высшей силе:

Душа разве может быть грубой... [1,134]

С 1913 года поэтический мир Е.Васильевой представляют два неразлучных спутника – любовь и душа. Душа – то невидимое и бессмертное в человеке, которое хранит самые важные воспоминания, чувствует то, что не могут объяснить разум и сознание. Поэзия Е.Васильевой превозносит душу, облакая ее в телесную оболочку:

Она в разорванной одежде
стоит у запертых дверей [1,109]

Автор сознательно «приземляет» душу, отпуская ее в мир людей. Физического тела как будто не существует: реальная героиня живет в замкнутом пространстве, лишь изредка выбирается к березке у церкви или зажигает «свечу Святого Четверга». Вместо человека душа,

Идя неторными путями,
Не зная трепета крови, [1,117]

сражается с земными проблемами, и, уставшая, возвращается к хозяйке.

Образный мир души раскрывается в откровенном стихотворении «Окно»(1921). В отличие от традиционных образов, которые создаются при помощи органов чувств, Е.Васильева описывает картину, ранее существовавшую только в фантазиях. Отвлеченный образ души становится персонажем, меняясь местами с человеком:

Не умеет только тело,
А душа б могла!..
Сердце! Сердце! Голубь белый!
Два больших крыла!.. [1,104]

Символом души в поэзии Е.Васильевой являются белые крылья, и высшее счастье для крылатой души – встреча с родственной душой в горнем полете:

А там, а там все небо в звездах,
Глубокий, синий водоем.
И дышит ароматный воздух
едва пролившимся дождем (1, 105)

С крылатой душой – заветной мечтой поэтессы, с «ангельскими перьями», связан другой образ в стихах Е.Васильевой. Согласно христианскому закону, по сотворении мира Бог создал безгрешных бестелесных духов – ангелов, которых Он посылает в день крещения человеку, чтобы оберегать новорожденного от бед и напастей. Но у Е.Васильевой ангел – образ, который, также как и душа, становится видимым. Автор тонкими штрихами создает портрет своего ангела-хранителя: «ангел грустный и крылатый», «ангел светлоликий», ангел «с печалью в лице».

Этот светлый дух приходит на землю и становится проводником на пути, ведущему к Богу:

Встретил там Ангел Белый,
благословляя двух:
бедное жадное тело
и ослабевший дух. [1,154]

Ангел приобретает очертания реального человека, когда приходит по ночам. Поэтесса подает детали поведения божества, как у живого человека:

Ангел громко и мерно читает
...Книгу жизни моей...,
Ангел книгу мою закрывает.. [1,180]

Об ангелах Е.Васильева никогда не говорит как о случайных видениях, они, скорее всего, ее единственные настоящие собеседники и учителя. Ангел

Пришел, о грешнице скорбя.

Он говорит, что путь сомненья
И двоедушен и лукав,
Что мы познаем воскресенье,
Лишь смертью смерть в себе поправ. [1, 138]

В жизни Е.Васильева перенесла много боли и обид, но она всегда была открыта для любви, и потому суть ее поэзии определяет не отчаяние, а милосердие и отзывчивость. Она не проводила разделяющей черты между добром и злом – зло вообще неприемлемо для нее. Страдания, причиненные другими, она переносила со стойкостью Иова и в других старалась разжечь искру всепрощения и любви. Е.Васильева говорит не о том чувстве, что возникает внезапно и уходит в никуда. Она видит источник счастья и света в любви осознанной, действиях, диктуемых сознательно выбранных:

Весь мир одной любовью дышит [1, 99]

Лирика Е.Васильевой не поддается однозначной оценке. В стихах 1915-1928гг. много раздумий над смыслом человеческого бытия, основу которого составляют вера и любовь. Философские лирические рассуждения Е.Васильевой в случае необходимой оценки можно отнести к медитативной лирике, жанру, в литературе столь же редкому, как упоминание имени самой поэтессы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Черубина де Габриак. Исповедь.- М.: Аграф,1998.- 394с.
2. Штейнер Р. Христианство как мистический факт и мистерии древности.- Ереван:Ной, 1991.- С.23.

УДК 83.3 – 4 н. 19.

СТИЛЕВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РОМАНА "ВЫСОКОГО" БАРОККО В ГЕРМАНИИ

Пастушенко Л.И., к.филол.н., доцент

Днепропетровский национальный университет

Роман "высокого" барокко в Германии в силу ряда культурно-исторических причин отличается чрезвычайным разнообразием внутрижанровых форм, отмеченных различной индивидуальной и региональной окраской, несходной архетипичностью моделей-образцов, нетождественной стадильностью, специфическим "чувством формы" (Г.Вельфлин) художников слова, воплотивших разные стадии зрелости барокко и различные творческие ориентации. Это внутреннее богатство, обусловившее в то же время многоцветие стиля, не в последнюю очередь связано с тем, что барокко далеко уходит от того единообразия художественной культуры, которое сообщает ей классицизм [1, 137]. В данной статье рассматриваются стилевые особенности немецкого романа "высокого" барокко на материале знаменитого для своей эпохи сочинения герцога Антона Ульриха фон Брауншвейга "Светлейшая сириянка Арамена" (*Die Durchleuchtige Syrerin Aramena*, 1669–1673), составившего вершину романа барокко первой стилистической линии, как обозначал это литературно-эстетическое явление М.Бахтин [2, 178].

Жанровую специфику "Арамены" определяют впечатляющая масштабность художественного мышления романиста, идея абсолютного божественного императива, полицентрический характер проблематики с ее взаимосвязью, если не идентичностью, любовно-психологического и государственно-политического сюжетного действия. Вместе с тем, стоящее "на европейском уровне художественности" [3, 383] сочинение Антона Ульриха не только продолжает и интенсифицирует свойства предшественников жанра, каков, например, "Геркулес и Василиска" Г.Бухольца, но и предлагает иной вариант сюжетно-структурной и стилевой организации романа "высокой" линии. Об этом свидетельствуют такие ключевые принципы жанрового мышления писателя, как прямая близость к современным философским программам эпохи (Лейбниц), знаменующая резкое повышение эстетической нормативности, зашифрованность романного мира, требующего специальной разгадки в русле видимости – сущности, завуалированная интимно-личная основа репрезентативности системы образов персонажей, побуждавшая ученых распознавать в "Арамене" роман с ключом [4, 117; 5, 328] или его имитацию [3, 628]. Антон Ульрих разрабатывает вариант жанра, основанного на блестящей по мастерству воплощения рассудочно-умозрительной комбинаторике зрелого барокко как искусства слова, эмоционального и в то

же время умствующего, чувственного и аскетичного, строго программирующего внешний эффект воздействия на читателя.

Представляется, что в "Арамене", запечатлевшей классический вариант романа "высокого" барокко, ведущими в жанрово-стилевом отношении являются такие черты художественной манеры, как поиск меры, уравновешенности контрастов, разработка гармонизированной эстетической фикции, в которой преобладает не изначальное снятие противоречий и облегчение жизненных коллизий, а более типичное для эстетики и философии Германии умозрительное преодоление трагической эмпирии косной повседневности бытия. Поэтому то свойство жанра, которое Ф.Мартини был склонен принимать за "мимесис достоверного" [6, 107], К Луговски квалифицировал как "реализм мотивировок" [7, 24], Б.Л.Спар понимал в духе "идеального реализма" [8, 20], вернее трактовать прежде всего с точки зрения классического "упрягивания искусства" [9, 54] в романе с герметической фикцией, основанном на риторических принципах изображения мира и расположенном в единой стиливой плоскости [2, 186]. Так, экзальтированное действие и аффектированные эмоции героев обретают эстетический противовес в центральной категории духовных достоинств барокко – *Beständigkeit*, понимаемой как постоянство, нравственная стойкость, верность себе. Усугублению несчастий и злополучия в романе противопоставлена негибкая духовная сила героев, охваченных безудержными страстями: "Узы, которыми связала меня Дельбоа, не властна разорвать никакая земная сила" [10, II, 136], – земное бытие трансцендентно связано. Очевидно, что при всей нюансированной повествовательной технике Антон Ульрих весьма далек в обрисовке системы образов персонажей как разумно-целесообразной стиливой легкости Ренессанса, так и от игривой грации рококо.

В романе Антона Ульриха ярко реализованы достоинства барокко как искусства сопряжения контрастов, дисгармонии, динамических взаимопереходов, беспокойства. Внутренний душевный склад персонажей не отличается цельностью, эмоциональный мир одержимых страстями действующих лиц характеризует разорванная противоречивость, героям свойственны сомнения, колебания, резкая смена контрастных душевных состояний, борьба равносильных взаимоисключающих эмоций. Так, любящая Арамена высказывает парадоксально-афористичное суждение о возлюбленном: "Я хотела бы оказаться способной ненавидеть его, ради его же душевного спокойствия, потому что моя любовь делает его несчастным" [10, II, 216]. Накануне свадьбы Дизон ощущает себя *so betrübt als vergnügt* [10, III, 354]; размышления о горькой судьбе друзей настраивают Арамену *mehr unruhig als zufrieden* [10, IV, 446], – риторический эпитимесис. Борьбу испепеляющих страстей в душе героев особенно выразительно обнажает сквозной мотив бессонной ночи – мучительные часы, проведенные в чрезвычайном волнении: "Итак, спустившуюся ночь, предназначенную для отдохновения, все высокие лица, собравшиеся тогда в Танаке, провели беспокойно, а наступившее утро породило новые заботы" [10, I, 26]. Ситуация внутренней несвободы дополняется разветвленным буквальным мотивом несвободы физической – заточение, бегство, постоянная угроза смерти, преследование утонченных красавиц тиранами и судьбой: *Solchergestalt regirte der zwang / fast die meisten / in dieser ansehnlichen gesellschaft* [10, II, 646].

Оптимистическим противовесом мотивам роковых заблуждений, конфликтности страстей, драматизма военных действий, сценам кровопролития и гибели славных героев служит идиллическая грань романа с ее изысканной гармонией «высокого» образа жизни аристократического ансамбля: торжественные выезды и праздничные процессии, игры, портреты, описания изящного костюма, пейзажи, архитектурные мотивы, возвышенные беседы, прогулки, развлечения общества на лоне природы. В этих поисках меры в развитии сюжетного действия, гармоничности онтологии фиктивного социума так же выражается идейно-стилевая классичность "Арамены", как и в пристрастии автора к поэтике дуальных взаимоисключающих противоположностей. Данные стиливые тенденции на уровне индивидуальной творческой манеры подтверждают, что классическое барокко чуждается изображения покойного счастливого бытия [11, 60], как тем более далеко оно, особенно в "Арамене", от "реалистической простоты и ясности" [12, 445]. Словесная поэтика романа показывает, сколь существенна для писателя барокко классическая гармонизация и взвешенность конфликтов, осуществляемая хотя бы умозрительным путем.

Очевидно, что неповторимый стиливой облик "Арамены" во многом определяют специфические повествовательные техники. Противник обособления всякого отдельно изукрашенного слова, автор в совершенстве владеет техникой парциального, *enumeratio partium*, во многом характеризующей ядро его стиливой манеры. Излюбленные приемы эмоционально-интеллектуальной интенсификации изображения – поиски подобия в различном и несходства в родственном, умножение подобного, расщепление целостного, дифференциация единого, – риторические фигуры меризма и диэремениона. Писатель подчеркивает одинаково аффектированные, но разные эмоциональные следствия одного поступка: попытка Ярмута похитить Оросмаду "повергла короля в столь горький гнев, Эврилинду в такой ужас, Тирибасеса в такую озабоченность, а короля фон Тиро, чей дом был тем самым осквернен, в такую горячность, что кругом не говорили ни о чем другом, как об отмщении" [10, II, 432]. Нередко автор предлагает разложение аффекта на его составляющие: "Все, что может пробудить в душе гнев, презрение, ужас, ревность, и внезапно обнаруженный обман, все это одновременно воспламенилось в

короле, так что он едва не лишился разума" [10, I, 241]. Двойственность и двойничество, расщепление единого, приемы множественности сочетаются с барочной варианностью поэтики, основанной не только на чрезвычайном обилии материала, как в "Геркулесе", но и выступающей сознательным результатом рассудочного членения и дробления барочного идеала, акцентирования разных его граней и сторон: "выдержавшее пробу постоянство" – Агалибама, Элисер; "высокое мужество" – Арамена, Марсий. Изобразительный принцип "расчлененного множества женских фигур" [13, 27], столь отчетливый, по мнению исследователей, в "Римской Октавии", впервые с достаточной полнотой заявил о себе уже в "Арамене" и сказался, например, в стилевой дифференциации риторических топов любовного чувства (вариантность пар) и женской красоты – несравненно ослепительной у Арамены, чарующе экзотичной у Арамены младшей, непобедимо гордой у Милькариды, изысканно яркой – Петасириды и другие. Рационально-аналитичный стиль писателя направлен на показ разнообразия вариантного, высвечивает в типологически подобных редакциях любовных историй разные грани чувств личности, стоящей под знаком судьбы. "Эмблематичное столетие" (Г.Гердер) испытывает пристальный интерес к обнаружению скрытых взаимосвязей, таинственных глубоких закономерностей в предметах и явлениях окружающего мира и в душе человека, что артистично запечатлевает поэтика стилизованно возвышенного слова писателя-аристократа.

Контрастный параллелизм экспрессивно передает парадоксы неустойчивого, чреватого противоречиями, иллюзорно двойственного бытия. Так, при известии, что в город вступает тиран Беор, "несходный трепет охватил Агалибаму и Милькариду: одна едва не погибла от ужаса, другая – от восторга" [10, III, 597]. Выздоровливающий после ранения Цимбер стремится к свиданию с Дельбоа "в надежде найти спокойствие в том, что внушало ему, однако, величайшую тревогу" [10, II, 318]. Узнав о любви своего сына к Оросмаде, Эврилинда как любящая мать усматривает "в этом счастье своего сына его величайшее несчастье" [10, II, 414]. Похитивший фальшивую Арамену – переодетого Дизона и ослепленный в то же время красотой Арамены-младшей, принц Хемор замечает: "Я стал неверен одной Арамене, чтобы любить другую" [10, II, 70]. Видимо, "почти опьяняющий" [14, 250] эффект словесного изображения в романе не в последнюю очередь объясняется пристрастием повествователя к подобным парадоксам проницаемости, единства взаимоисключающих противоположностей, что находит внешнее стилевое выражение в оксюморонах типа: mit dem glück beschweret werden [10, I, 27], liebesgift [10, I, 83], dieses süße gift [10, II, 74], elende freiheit [10, I, 433] grausame freude [10, II, 438], grausame belustigung [10, III, 482], lebendig begraben liegen [10, I, 444], grausamer freund [10, V, 813], todteliebesgedanken [10, II, 175], in unordentlicher ordnung [10, II, 394].

Возведение в общее сопровождается в "Арамене" одновременным нескончаемым дроблением целостного и типового, некоей поистине бесконечной генеалогической индивидуализацией. Например, в рассказе Келидианы: "Оксиарт... хотел принудить меня выйти за Билеама... Поскольку Меротас, сын его единственной дочери, которая была замужем за королем фон Тиро, погиб при Геблоне. А так как король фон Тиро после смерти дочери Оксирта вновь женился на вдове короля фон Элама, которая была дочерью Белохуса, то этот король воспламенился ненавистью к своему зятю..." [10, I, 292]. Уже эти беглые наблюдения показывают, что у герцога-романиста, которого явно занимают знатные родословные, запечатлевшее игру случая, причудливое столкновение и пересечение династических интересов, сложная иерархия сословности, браки королей, – особый тип риторики, ставящий в тупик современных исследователей, если они склонны излишне однозначно подходить к "высокому" барокко как изукрашивающе патетичному литературному стилю.

В отличие от этого клише стилевой манере писателя присуща особая энергия сжатия, эмоциональная точность, направленность пренебрегающего риторическим развертыванием повествования на сюжетное действие, отсутствие живописных отступлений, пространного многословия экспликаций, цветистости, украшательской вычурной метафоричности, игры созвучиями. Вероятно, автору свойственно даже известное небрежение *ornatus* как системой изукрашенного словесного изображения. Так, в противовес поэтической элоквенции, весьма типичной для барокко, Ф.Мартини констатирует "очевидную языковую и стилевую аскезу" [6, 76], и это побуждает исследователя сделать неожиданные, хотя эффектные выводы, например ревизовать классичность барочной "Арамены", отлучить писателя от барокко и неразлично сблизить его с "изящной, чувствительной культурой рококо" [15, 45], с литературными течениями раннего Просвещения [6, 106]. Действительно, соотношение романного жанра и литературного направления в Германии отмечено яркими особенностями, ведь уже хронологически немецкий роман "высокого" барокко ближе к эпохе европейского Просвещения, чем его иноземные соседи, и ростки нового в нем действительно сильны. Но отмежевание Антона Ульриха от барокко не представляется ни продуктивным, ни перспективным путем изучения этого своеобразия, ибо барокко с присущим ему чувством "собственной непогрешимости" (Г.Вельфлин) не подавляло, а напротив, стимулировало романистов к проявлению индивидуальной творческой манеры, и эту практику едва ли следует унифицировать в процессе современного прочтения и интерпретации романа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аникст А.А. Основные течения художественной мысли XVII века// Рембрандт. Художественная культура Западной Европы XVII века.–М., 1970.
2. Бахтин М. Слово о романе// М.Бахтин. Вопросы литературы и эстетики.– М., 1975.
3. Mazingue E. Anton Ulrich, duc de Braunschweig-Wolfenbüttel (1633–1714), un prince romancier au XVIIIème siècle.– P., 1974.
4. Hettner H. Geschichte der deutschen Literatur im achtzehnten Jahrhundert. Bd.1.–Berlin und Weimar, 1979.
5. Spellerberg G. Höfischer Roman// Deutsche Literatur. Zwischen Gegenreformation und Frühaufklärung: Späthumanismus, Barock. Bd. 3. 1572–1740/ Hrsg. Von H. Steinhagen.– Reinbeck bei Hamburg, 1985.
6. Martini F. Der Tod Neros. Suetonius, Anton Ulrich von Braunschweig, Sigmund von Birken oder Historischer Bericht, Erzählerische Fiktion und Stil der frühen Aufklärung.– Stuttgart, 1974.
7. Ludowski C. Wirklichkeit und Dichtung. Untersuchungen zur Wirklichkeitsdarstellung Heinrich von Kleists.– Frankfurt am Main, 1936.
8. Spahr B.L. Der Barockroman als Wirklichkeit und Illusion// Deutsche Romantheorien. Beiträge zu einer historischen Poetik des Romans in Deutschland/ Hrsg. Von R.Grimm.– Frankfurt am Main, Bonn, 1963.
9. Подгаецкая И.Ю. К понятию "классический стиль"// Типология стилевого развития нового времени.– М., 1976.
10. Anton Ulrich von Braunschweig. Die Durchleuchtige Syrerin Aramena. Th. I–V.– Nürnberg, 1678.
11. Вельфлин Г. Ренессанс и барокко.–Спб., МСМХIII.
12. Hankamer P. Deutsche Gegenreformation und deutsches Barock. Die deutsche Literatur des 17. Jahrhunderts. Stuttgart, 1964.
13. Erbeling E. Frauengestalten in der "Oktavia" des Anton Ulrich von Braunschweig.– Berlin, 1967.
14. Müller G. Deutsche Dichtung von der Renaissance bis zum Ausgang des Barock.– Wildpark – Potsdam, 1927.
15. Spahr B.L. Anton Ulrich// Deutsche Schriftsteller im Porträt/ Hrsg. von M.Bircher.– München, 1979.

УДК 883 Ш – 3.06

ХУДОЖНЄ БАЧЕННЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ В ПОВІСТІ В.ШЕВЧУКА "МІСЯЦЕВА ЗОЗУЛЬКА ІЗ ЛАСТІВ'ЯЧОГО ГНІЗДА"

Пашник О.В., магістр

Запорізький державний університет

Творчість Валерія Шевчука суттєво вплинула на естетичні пошуки української прози 80-90 років. Саме він першим серед прозаїків-шістдесятників спробував поєднати кращі стильові досягнення сучасних чужомовних літератур і фундаментальні орієнтири національного духу. Як письменник і літературознавець В.Шевчук виробив своє оригінальне бачення широкого спектра філософських проблем.

Метою нашого дослідження є виявлення специфіки художнього бачення образу жінки на основі аналізу символів і мотивів у структурі колективного підсвідомого. До цієї проблеми, зокрема, вже звертався дослідник сучасної української літератури Володимир Даниленко в статті "У пошуках демонічної жінки (архетип Аніми у пізніх повістях Валерія Шевчука)". Наше дослідження покликане поглибити аналіз повісті "Місяцева Зозулька із Ластів'ячого гнізда", звертаючись також до проблеми "Інакшості" жінки.

У пізньому доробку В.Шевчука особливе місце займає проблема жіночої екзистенції (повісті "Горбунка Зоя", "Чортиця", "Місяцева Зозулька із Ластів'ячого гнізда", "Жінка в блакитному на сніговому тлі", "Жінка-змія"). Своєрідність бачення письменником образу жінки полягає передусім, за словами В.Даниленка, у "розкомплексованості щодо художнього відтворення природи статі" [1, 21], яка експлікується на тлі традиційного для Шевчука звертання до міфологем.

Оскільки вся міфологія, за теорією К.Г.Юнга, - "це наче свого роду проекція колективного підсвідомого" [2, 126], маємо у творчості В.Шевчука активізацію в образі жінки первісних символів-архетипів, цілу систему яких констатуємо у повісті "Місяцева Зозулька із Ластів'ячого гнізда".

Одним із центральних архетипів, за визначенням В.Даниленка, є архетип Аніми, "духу жінки-демона" [1, 21]. Демонічне ж тісно переплітається з еротичним. Ерос – руйнівне і створююче начало, космічна сила взаємотягання і взаємовідштовхування. Функція Ероса, стверджує Г.Гачев, – взаємозв'язок елементів Буття [3, 134]. Традиційно вважається, що домінування еротичного як атрибут жіночого начала обумовлюється артикуляцією демонічного: "Сексуальність уявляється у вигляді бога плодючості, у вигляді по-тваринному пристрасної жінки-демона, у вигляді самого чорта..." - відзначає К.Г.Юнг [2, 129].

Еротичний демонізм Юльки, головної героїні повісті "Місяцева Зозулька із Ластів'ячого гнізда", пов'язаний із її магичним ритуалом (архетип Аніми є також уособленням спокуси, магії): "...вона відчиняла вікно (...), сідала, клала пишні перса, аж вивалювалися вони із блузки, на підвіконня й засинала чи завмирала (...), - лице її при цьому робилося байдуже, ніби то місяць посірів та й сів на підвіконня відпочити..." [4, 14].

Символічний образ місяця надає специфічності реалізації архетипу Аніми у повісті. Місяць, зазначає К.Г.Юнг, - це "змінене переживання ночі" [2, 128]. Тому він поєднується із сексуальним переживанням, із жінкою, яка є для чоловіка також подією ночі. Хронотопом Юлькиного ритуального дійства якраз і виступає нічне (вечірнє) чекання у Ластів'ячому гнізді (символічна назва будинку, де мешкала дівчина). І сама Юлька є ніби втіленням образу місяця: мала пласке, як місяць, обличчя, на якому, "ніби закандзюбинка, був маленький (пипочкою) ніс", сірі уста та круглі, здивовані, сірі очі. Домінування сірого кольору вказує на ототожнення з образом Ночі. Тому сірий колір у повісті набуває специфічного контекстуального значення - символізує "темне", таємне в жінці. Використання такого "статевого символічного ряду" для відтворення жіночої екзистенції є традиційним в андроцентричній культурі. Воно передбачає ототожнення "жіночого" з матерією, хаосом, природою, пасивністю, слабкістю, емоційністю, темрявою, порожнечою і т.ін. [5, 126].

Магія місяця активізує архетипний образ Аніми через типовий для українського пантеїстичного сприйняття міфологічний образ зозулі, який підпорядкований актуалізації демонічності. Як відомо, зозуля ніколи не в'є собі гнізда і не вигодовує потомства. У народі ім'ям цієї птахи називають жінок, котрі не обтяжують себе материнськими турботами. Найбільше переказів, стверджує В.Скуратівський, створено про те, що зозулі є жінками-перевертнями [6, 363]. Отже, простежуємо прямиий, позначений вже у ментальних стереотипних уявленнях, зв'язок жіночої сутності з демонічними силами.

Найголовнішим аргументом для творення ритуального дійства називається у повісті бажання зваблювати чоловіків, аби використати їх працю для облаштування свого дому. Таке бачення жінки асоціюється з ніцшеанським: "Ще не здатні жінки до дружби - вони й досі ще кішки й пташки. Або ж, у крайньому разі, корови." [7, 57]. Отже, однією з причин демонічності жінки, як бачимо, виступає іманентність в ній тваринного.

Непорушна відстороненість Юльки під час "ритуалу", яка втілює в собі всю повноту несвідомого душевного буття, теж є однією з граней архетипу Аніми. Ця зовнішня байдужість виявилася наслідком всеохоплюючого відчуття "зозулячої" самотності, підсвідомої активізації архетипу матері у дівчини. Тут у Юльці закінчилося демонічне, зозуляче, і ожило жіноче ество: "Отож вона сиділа у вікні й шепотіла місяцеві якісь непевні слова, може, переконувала, що зовсім не із зозулячого племені, а коли й так, то вона вигнанець із нього, що вона мріє не про зозулячу долю, а про звичайну людську, а коли того не станеться, вона засохне в своєму вікні, як вазон без поливання" [4, 83]. Сама Юлька не до кінця розуміла, звідки беруться в ній такі дивні стародавні слова, наче не їй вони належали, не її словами були, а "того таємничого в ній, якого беззвідмовно слухалася" [4, 83]. І таке специфічне відчуття не є аномальним, адже, як стверджує К.Юнг, "архетипи завжди були і досі залишаються живими психічними силами, котрі вимагають, щоб їх сприйняли всерйоз і котрі дивним чином утверджують свою силу" [8, 92].

"Жіночий" символічний ряд включає в себе і таке поняття, як хтонічність. Створюючи цілу низку жіночих образів (жінка-змія, жінка-кицька, жінка-зозуля), В.Шевчук акцентує увагу на зв'язку демонічності з хтонічною природою жінки. Символ зозулі як птахи мав би корелювати із символом неба, це доводить, зокрема, й дослідниця орнітоморфних уявлень М.Маєрчик, стверджуючи, що птахи завжди належать до верхньої частини всесвіту й співвідносяться з "позитивними елементами бінарних опозицій, себто відповідають категоріям *верх, чоловік, добро, життя*. До *негативних* елементів тут належать категорії *низ, жінка, хтонічні, смерть* тощо" [9, 92]. Але беручи до уваги те, що символ зозулі має більше власне ментальне українське навантаження, а також думку К.Г.Юнга, що "аніма ельфоподібна. Вона також може бути птахом, тобто повністю належати природі, і може зникати (тобто ставати безсвідомим)" [8, 199], можемо наголошувати на хтонічності образу Юльки. Архетип матері, що регламентує способи самореалізації дівчини, корелює із символом Матері-Землі, яка, за словами К.Юнга, "завжди хтонічна,

іноді пов'язана з місяцем". Мати-Земля грає важливу роль в підсвідомому жінки. Співавтор же цієї книги Юнга К. Керені зазначає, що "за триадою богинь в гомеровському гімні стоїть ідея зв'язку між трьома аспектами світу – дівчиною, матір'ю і місяцем" [8, 132]. Таким чином, свідомо чи підсвідомо повість В. Шевчука артикулює цю триаду через архетипи Аніми й матері та символ місяця, що, безперечно, надає можливість спроби детального аналізу підсвідомості Юльки.

Аналізуючи художнє бачення образу жінки в повісті В. Шевчука "Місяцева Зозулька із Ластів'ячого гнізда", виокремлюємо також категорію "Іншого" як одну з основних констант сприйняття "жіночого" у творі.

Концепція сприйняття жінки як "Іншої", природу виникнення і становлення якої почала досліджувати ще Сімона де Бовуар у праці "Друга стать" (1949), передбачає ставлення до жінки як до об'єкта (найчастіше – сексуального), зосередження уваги на іманентності й заперечення її права на трансцендентність, а також протиставлення чоловічого та жіночого як антиномій "світле" - "темне", добро - зло, божественне – диявольське [10, 42].

Образ Юльки набуває демонічного наповнення завдяки ряду архетипів і символів (Аніми, зозулі, місяця, матері), які актуалізувалися протягом всього історичного розвитку людства як продукт чоловічого світовідчуття. Саме так, скажімо, трактується архетип місяця у функції однієї з граней виявлення демонічності жіночого. Через сприйняття чоловіком жінки подією ночі образ її набуває демонічних рис, що підсилюється символом місяця, адже з найдавніших часів відомо про зв'язок місяця з фізичними особливостями жіночого організму; місяць, за словами Краппа, є "Володарем жінок" [11, 296].

Міфологічний образ зозулі підкреслює іманентність у жінці тваринного, а через символ гнізда зводить всю "зозулячу" самотність, яку відчуває головна героїня, до артикуляції материнського інстинкту. У зв'язку з таким акцентом на материнській функції, яка підпорядковує собі всі інші життєві потреби індивіда, завдяки образам-символам і на архетип матері проєктуються таємничість, "темність", демонічність.

Як цілком незрозумілу, відсторонену субстанцію сприймають Юльку основні чоловічі персонажі повісті Шурка Кукса і Коля-рибалка. Ставлячись до неї лише як до об'єкта для реалізації своїх сексуальних бажань, вони нездатні зрозуміти мотиви її вчинків, внутрішню жіночу екзистенцію, а зосереджують свій погляд лише на фізичних принадах дівчини. Саме невідповідність внутрішніх життєвих настанов, яка обумовлюється у повісті передусім статевим диференціантом, і стає ґрунтом для основного міжстатевого конфлікту твору.

Отже, всі основні архетипи та образи-символи в повісті В. Шевчука "Місяцева Зозулька із Ластів'ячого гнізда" артикулюють таку важливу, на думку письменника, рису іманентної природи жінки, як демонічність, що, власне, й аргументує правомірність виділення категорії "Іншого" як однієї із найвагоміших творчих констант Валерія Шевчука у процесі відтворення жіночої рецепції світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко В. У пошуках демонічної жінки (архетип Аніми у пізніх повістях Валерія Шевчука) // Слово і час. – 2000. – N 2. – С.21-24.
2. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. - М.: Прогрес, Универс, 1993. – 336 с.
3. Гачев Г.Д. Национальный Эрос в культуре // ОНС: Общественные науки и современность. – 1996. – N 6. – С. 134-140.
4. Шевчук В. Місяцева Зозулька із Ластів'ячого гнізда. Повість // Вечеря на дванадцять персон: Житомирська прозова школа /Упоряд., передм., літ. ред. В.Даниленка. – К.: Генеза, 1997. – С.13-85.
5. Габриэлян Н.М. Пол. Культура. Религия // ОНС: Общественные науки и современность. – 1996. – N 6. – С. 126-133.
6. Скуратівський В.Т. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.
7. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади /Пер. з нім. А.Онишка, П.Тарашука. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
8. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов: Пер. с англ. – К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.
9. Маерчик М. Орнітоморфні уявлення про душу (проблеми генези та семіозису) // Студії з інтегральної культурології. – 1996. – № 1 (Thanatos). – С.92-104.
10. С. де Бовуар. Друга стать: Перекл. з французької Н.Воробйова, Я.Собко: В 2 т. - К.: Основи, 1994.
11. Керлот Х.Э. Словарь символов: Научно-популярное издание. - М., 1994. - 608 с.

ПРОБЛЕМЫ ЖЕНСКОЙ ЭМАНСИПАЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ Е.И. КОНРАДИ

Погребная В.Л., к.филол. н., доцент

Запорожский государственный университет

Женская литература и публицистика представляется нам значительной частью русской литературы. Эмансипированные женщины своей жизнью, своим примером, своим трудом доказывали правомерность идей равнозначности, равноправия, равновеличия женщины и мужчины. Художественные и публицистические произведения, выходящие из-под пера женщин, во многом стимулировали развитие этих идей.

Евгения Ивановна Бочечкарова-Конради – одна из первых женщин-журналисток, публицист, писатель, переводчик. Ее деятельность отразилась на многих сторонах русской жизни второй половины XIX века. Она одной из первых подняла вопрос о высшем женском образовании. Деятельность Е.И.Конради в защиту эмансипации женщин могла бы поставить ее имя в один ряд с выдающимися деятелями России, но ей суждено было сделать существенный вклад не только в историю женского образования, но и в историю педагогики, и в историю журналистики, и в историю русской литературы.

Почему же проблема женской эмансипации стала одной из ведущих в творчестве этой писательницы? Очевидно потому, что она сама была эмансипированной женщиной. Евгения Ивановна родилась в семье богатого помещика. Когда девушке исполнилось двадцать лет, семья разорилась. Е.Г.Бартенева во вступительной статье к собранию сочинений Е.И.Конради отмечает: «Ей пришлось жить своим трудом, так как другой выход – замужество с целью устройства материального положения, восстановления утраченного общественного положения, к чему склоняли её дамы её круга – был для неё уже немислим» [1, 14]. Евгения Ивановна переезжает в Москву и в начале 1859 года поступает в Петровский Институт в качестве классной дамы и преподавательницы английского языка в старших классах (Конради владела четырьмя иностранными языками). Воспитанницы обожали ее за удивительную красоту, молодость, обаяние, внимание, такт. Это была Личность, переполненная передовыми мыслями и идеями. Одна из бывших воспитанниц Конради, вдова известного профессора, С.А.У-ва вспоминает: «Она вводила большинство из нас в совершенно новый мир понятий: говорила о Гарибальди, об единении Италии, о Герцене, о возмутительности крепостного права, читала нам «Современник», политические, литературно-критические и публицистические статьи... Из беллетристики она прочла нам повесть Тургенева «Накануне», которой в то время придавали большое значение и на которую смотрели почти как на выдающееся событие, вследствие уже намечавшегося тогда движения в пользу женской самостоятельности и равноправности» [цит.по: 1, 16]. Естественно, деятельность такого преподавателя не могла быть угодной институтскому начальству, поэтому Бочечкарова-Конради отказывается от этого места и едет в Ярославль, где работает гувернанткой. Вскоре она возвращается в Москву, выходит замуж за врача и переводчика П.Ф.Конради. Затем семья переезжает в Петербург. Под впечатлением прочтения романа Н.Г.Чернышевского «Что делать?» Евгения Ивановна пытается устроить башмачную мастерскую, т.е. идеи женской эмансипации пытается провести в жизнь.

Когда еще никто не помышлял о высшем образовании для женщин, Е.И.Конради пишет об этом в своих статьях, напечатанных в журнале «Женский вестник», издававшемся госпожою А.Мессарош (это рецензия на «Новую атмосферу», роман американской писательницы Г.Гамильтон [2], статья по поводу романа Ж.Санд «Последняя любовь» [3] и др.). Евгения Ивановна самолично составляет петицию о допущении женщин к слушанию лекций в университете. В декабре 1867 года в актовом зале Петербургского университета заседал I Съезд естествоиспытателей, именно туда Конради и подала эту петицию. Прошение было прочитано. Основной вопрос, который был поставлен Конради: «Где нам учиться, чтобы быть в стоянии воспитывать наших детей?» [1, 25]. Съезд отнесся сочувственно к этому заявлению, но не нашел возможным предпринять какие-либо меры. Но этот смелый поступок Конради не остался незамеченным. Ее поддержали деятельницы женского движения в России – Н.В.Стасова, М.В.Трубникова, А.П.Философова и др. Они писали прошения в разные инстанции. Вопрос о женском высшем образовании решался трудно и долго, однако на рубеже 60-70-х годов открылся целый ряд женских курсов (Аларчинские подготовительные курсы, Владимирские высшие курсы в Петербурге; Лубянские и Высшие женские курсы в Москве и др.).

Немалая заслуга в открытии этих курсов принадлежала Е.И.Конради. Почему молодая женщина считала, что в деле женской эмансипации первоочередной задачей является женское образование? Цель высшего образования – вывести женщину из узкого (хотя и очень важного, как считала Конради) круга семьи в круг общечеловеческих идей и стремлений, в круг общественной деятельности на благо многих людей, а не только на благо своих ближайших родственников. Высшее образование дает возможность трудиться

по избранной специальности и быть независимой в материальном отношении от мужа (либо брата, отца). Успех русских женщин в деле высшего образования вызвал широкий международный резонанс. Е.Г.Бартенева упоминает о том, что на имя Е.И.Конради было получено два письма от Д.С.Милля [1, 25]. Одно из них было адресовано самой Евгении Ивановне (оно не сохранилось). Второе – организаторам женского высшего образования в России. Г.С.Лапшина пишет: «Видный английский экономист, философ и общественный деятель, отстаивающий политическое равноправие женщин, Дж.Стюарт Милль обратился к организаторам женского высшего образования в России с письмом, в котором писал, что высшего женского образования «требуют с постоянно возрастающей настойчивостью, но до сих пор еще не достигают все просвещеннейшие люди других стран Европы» [4, 125].

Право женщины на труд, образование, свободное развитие Евгения Ивановна Конради, провозглашала не только на словах. Всю свою жизнь она трудилась. Хорошо образованная, деятельная, трудолюбивая, настойчивая, она буквально шокировала тех людей, которые не привыкли к образу «новой женщины». Ее эмансипированность была не показной, напускной, она вытекала из ее демократичности, из сути ее характера и поведения.

Евгения Ивановна – одна из первых женщин-журналисток. В 1866-1867гг. она сотрудничает в журналах «Русский вестник» и «Женский вестник». Как зарубежный обозреватель «Женского вестника», Е.И.Конради выступает с целым рядом статей, рецензий, обзоров по проблемам женской эмансипации. Знакомя русских читательниц с положением женщин во Франции, Германии, Англии, США, останавливаясь на политических, социальных, литературных фактах из их жизни, Конради всегда своей целью ставила сравнить, сопоставить эти факты с русской действительностью.

Мы остановимся на рецензии Е.И.Конради на вышедшие в Соединенных Штатах книги, связанные с проблемой женской эмансипации, - «Новая атмосфера, соч. Гаиль Гамильтон, Бостон, 1865. Советы молодым девушкам и женщинам в исполнении различных обязанностей в жизни, соч. пастора Уэвера. Мысли женщины о женщинах автора «Джон Галифакс» [2]. Она была опубликована в «Женском вестнике» (1866 год, № 1). Первая книга, рецензируемая Е.И.Конради, «Новая атмосфера» Г.Гамильтон, была посвящена рассмотрению положения современной американской женщины в семье. Автор книги пишет о том, что девушек в американском обществе воспитывают в духе стремления к замужеству. Замужество рассматривается как высшая цель, как награда за добродетель. Девушки стремятся выйти замуж за первого встречного, лишь бы не остаться в старых девах. Чаще всего безлюбивые браки оказываются несчастливими. Гамильтон утверждает, что женщина, желающая испробовать свои силы и энергию на том или другом поприще, даже если она избрала самостоятельную жизнь без мужчины, счастливее той, которая вышла замуж без любви.

Е.И.Конради считает, что рассуждения американской писательницы о необходимости женского образования и труда весьма ценные, так как они близки и понятны потребностям и проблемам русских женщин. Евгения Ивановна указывает на то, что важно не то, где женщина может принести пользу (в семье или обществе), а то, насколько толково, добросовестно и компетентно это делается. Она замечает, что английские, американские, немецкие хозяйки, матери семейств, заняты своими детьми, хозяйством, тогда как русские барыни отдают детей на попечение нянюшек, мамушек. Жизнь русской женщины Конради рассматривает как многосерийную ссылку. Маленькая девочка, не приголубленная своей матерью, отправляется в детскую к няне. Из ссылки детской она переходит в ссылку классной комнаты или пансиона, «где она училась всему, не зная для чего, и не выучилась ничему» [2, 44]. Далее девушка выходит замуж. Это семейная ссылка. Конради утверждает, что для того, чтобы жизнь женщины не была ссылкой, нужно совершенно по-новому воспитывать русских женщин, развивать в каждой из них личность, «способность к осмысленному, честному труду, будь этот труд стряпанье на кухне, нянчанье грудного ребенка или служение науке» [2, 44].

У автора рецензии вызывает сомнение мысль Г.Гамильтон о том, что «нравственная природа женщины ставит известный предел ее развитию... женщине присуща потребность преклоняться перед тем мужчиной, которого она любит» [2, 26], женщина, не желающая преклоняться перед мужчиной, не ощущающая такой потребности, «оказывается существом для семейной жизни негодным и обрекается на серое, вечное одиночество» [2, 27]. Е.И.Конради, признавая, что у Г.Гамильтон в «Новой атмосфере» «много прекрасных мыслей и дельных указаний» [2, 44], тем не менее, указывает и на слабые места книги. Совершенно справедливо, что именно таким слабым местом Конради считает то, что Гамильтон «признает потребность какого-то принижения во имя любви существенною особенностью женской организации» [2, 47]. Ошибкой автора Конради называет и то, что она «безотрадное прозябание большинства замужних женщин принимает, как печальную необходимость» [2, 45]. Гамильтон не объясняет, почему замужество не дает возможности развиваться тем стремлениям и потребностям, которые были сформированы у незамужней девушки. Конради утверждает (при этом она, очевидно, опирается на свой опыт жены, матери), что толковая замужняя женщина имеет возможность так распределить свое время, чтобы несколько часов в сутки употребить для себя, для своего развития, «для систематического чтения, которое ей необходимо, если она рассчитывает взяться сама за первоначальное

образование своих детей, для занятия какой-нибудь профессией, которая даст ей возможность снять с плеч мужа некоторую долю забот о прокормлении семьи, для служения тому обществу, среди которого она живет, не в одних тесных пределах семейного круга, словом, для такого рода деятельности, которая позволила бы ей считать себя полноправною активной единицею, органически связанною с окружающей ее средою, а не пустым балластом и не подневольным батраком» [2, 47].

Вторая рецензируемая Конради книга – «Советы молодым девушкам и женщинам в исполнении различных обязанностей в жизни», написанная американским пастором Уэвером. Автор книги пишет: «Женщина связана в настоящее время по рукам и по ногам обычаем и законом. Она не более, как вещь. Она не признается сознательным, независимым существом, самостоятельным деятелем, ответственным за свои поступки... Ей не позволено стремиться к высшему образованию. Все профессии для нее недоступны, кроме профессии наставницы» [2, 49]. Конради указывает на то, что в Америке положение женщины еще более бесправное, чем в других странах, так как по закону американка, выходя замуж, утрачивает право быть собственницей: «не только имущество ее, но и заработок становится собственностью ее мужа» [2, 49]. Е.И.Конради считает, что книга пастора Уэвера принесет много пользы в деле эмансипации, поскольку ее автор призывает женщину учиться мыслить, овладевать какой-нибудь профессией, трудиться, чтобы жить своим трудом.

Третья рецензируемая книга, «Джон Галифакс», была издана анонимной английской писательницей. Хотя Е.И.Конради причисляет эту книгу к легкому, развлекательному чтиву, однако, с ее точки зрения, в ней содержатся интересные мысли, с чем мы не можем не согласиться. Так, например, автор книги величайшей ошибкой, лежащей в основе женского воспитания, называет стремление воспитателей любое проявление характера девушки прикрывать маской приличия. Общество выработало свод правил, как должна вести себя девочка, ее манеры и поведение противопоставляются поведению мальчика. Совершенно справедливым, с нашей точки зрения, является замечание: «Не встречаем ли мы на каждом шагу мужчин с женственными чертами в характере и наоборот? Лучшие быть может типы... представляли слияние качеств, свойственных обоим полам. Вот почему должен установиться идеал добра и справедливости, вмещающий в себя и мужественность, и женственность, но стоящий выше как той, так и другой. Одно из первых требований, налагаемых этим идеалом и общий обоим полам, это – самостоятельность» [2, 52].

В рецензии Е.И.Конради есть интересные размышления о соотношении вульгарных проявлений эмансипации с ее истинными проявлениями. Сама писательница никогда не относилась к эмансипации женщины «узко», она смотрела на это явление не только как на необходимость изменения формы (известно, что эмансипе коротко стригли волосы, носили преимущественно однотонную и однообразную одежду, резко разговаривали, курили и т.д.), но, прежде всего, как на необходимость изменения содержания жизни женщины. Признавая, что любому новому явлению жизни свойственно «стремление к какой-то символичности» [2, 25], писательница выступает против неверного восприятия такого стремления. Она пишет: «...но стремление это мало-помалу перерождается в какую-то мундирность, и на этой-то мундирности сосредотачивается все внимание благонамеренных посредственностей, всегда примыкающих ко всякому благородному начинанию; благодаря их медвежьему усердию, содержание теряется из виду и остается одна форма, всегда более или менее комичная, и открытая нападкам тех, которые, часто сами того не подозревая, враждуют лишь с случайно неудачною формою, бросают камнями в плодovitое внутреннее зерно» [2, 26].

Сотрудничество в «Заграничном вестнике», «Русском слове» и «Женском вестнике» было только началом творческого пути Конради-Бочечкаровой. Подлинный расцвет ее сил и способностей приходится на деятельность в «Неделе». Именно в «Неделе» в 1874 году Е.И.Конради начала публикацию «Исповеди матери» (затем публикация прервалась, «Исповедь» была издана отдельной книгой в 1876 г.). Г.С.Лапшина считает, что «Исповедь матери» стала продолжением традиций Н.В.Шелгунова, публикующего в 1872-1873 гг. «Письма о воспитании» в той же «Неделе» (Шелгунов определил жанр своих писем: «... нечто вроде исповеди отца» [5, 31]).

Картина публицистической деятельности Е.И.Конради будет неполной, если не вспомнить о ее статьях, посвященных творчеству Жорж Санд. Мы остановимся на двух работах Евгении Ивановны. Первая из них – «Последняя любовь, роман Ж.Санда» [3]. В этой рецензии Е.И.Конради оценивает поступки героев этого романа, интерпретирует образ главной героини, Фелиси, с феминистским уклоном. Жорж Санд показывает девушку, которую соблазняет и бросает мужчина. Фелиси узнает, что такое одиночество, нужда, позор. Ребенок ее умирает. Единственным человеком, который пожалел девушку, был ее брат. Поссорившись со своим семейством, он берет сестру в свой дом. Благодарная Фелиси всю свою жизнь решает посвятить ему.

Конради справедливо указывает на то, что в личности самой героини есть то, что приведет ее к трагическому концу. Жорж Санд показывает женщину, не свободную от предрассудков, несущую в своей душе вину, зависящую от общественного мнения. Во что бы то ни стало, она хочет убедить окружающих в своей безупречности. Единственный путь к этому лежит через замужество. Одинокая

женщина, какой бы добродетельной она ни была, уже за свое одиночество была подозреваема обществом в распущенности. В начале романа Фелиси показывается как женщина добродетельная. Но ее ледяная внешность является лишь маской. Как окажется позже, она раба страсти. Е.И.Конради пишет: «Во внешней своей деятельности, она раба общественного мнения той среды, в которой живет; во внутренней своей жизни она раба своей страстной организации, которая ведет постоянную, глухую войну и с ее собственной гордостью, и с лучшими началами ее нравственной природы, и с общественным мнением, которым она не может не дорожить, перед которым она не может не трепетать» [3, 5]. Еще в молодости Фелиси усыновила мальчика, который лишь на восемь лет был ее младше. Этот ребенок имел власть над этой гордой и сильной женщиной. Конради пишет: «Да, при всей ее щепетильной, озлобленной гордости, при всех, действительно, недюжинных сторонах ее ума и характера, она принадлежит к числу тех собачьих натур, которые ни любви, ни страсти не понимают иначе, как в смысле пресмыканья и отречения от собственной личности» [3, 9]. Подросший воспитанник требует от воспитательницы не только денег, но и любви, она «сопротивляется ему вяло, как будто для очистки совести» [3, 13]. Брат героини умирает, она выходит замуж за человека намного старше себя. Воспитанник тоже женится, выбрав в жены молодую девушку. Однако, отношения Фелиси с молодым любовником продолжаются. Муж находит их переписку и присутствует при их свидании. Все симпатии Жорж Санд находятся на стороне обманутого мужа, который хочет спасти свою жену от негодяя. Автор рисует процесс «умирания любви» мужчины к предавшей его жене. Фелиси приходит к открытию, что муж ее не любит, знает о ее измене. Не выдержав холодной вежливости и равнодушного презрения мужа, она заканчивает жизнь самоубийством. В прологе к роману Ж.Санд говорит: «Лучшее наказание за нарушение супружеской верности – дружба» [3, 30].

Французская писательница не скрывает своих симпатий и антипатий. Она сочувствует добродетельному Сильвестру. Этот образ красноречиво показывает, что развитый мужчина ощущает себя не только самцом, но и человеком (Е.И.Конради пишет, что Сильвестр сознает, «что самец составляет лишь часть его, как человека, что любить он может не самку, а женщину» [3, 39]). В Фелиси верх взяла «самка», поэтому герой не мог уважать ее и испытывать к ней чувство нежности.

Е.И.Конради рассуждает по поводу того, почему финал жизни героини оказался таким трагическим. С нашей точки зрения, рецензент все беды героини видит в ее неэмансипированности, несамостоятельности, отсутствии конкретного поля деятельности, которое так необходимо было для ее кипучей натуры. У героини нет чувства собственного достоинства, в муже она видит покровителя, силу, себя чувствует чем-то второстепенным (поскольку она малоразвита, к тому же на нее давит поступок молодости). Интересно, что Ж.Санд показывает эту женщину не только умственно, но и нравственно бедной по сравнению с ее мужем. Сильвестр много читает, занимается ботаникой, пишет книги. Фелиси скудно с ним. Она не может подняться до его уровня, пусть не в его, но в своем деле. У нее нет этого дела. Она не связана с окружающим миром, ее ничто не интересует, кроме того тесного мирка, который она себе создала. Фелиси не оценила ни ум мужа, ни его преданность, ни его порядочность. Окончание статьи свидетельствует о том, что Е.И.Конради надеется, что в литературу придет «новый тип» женщины: «...скоро на место полуобразованной, полуразвитой Фелиси вы поставите женщину, перешедшую за этот период хаотического брожения темных сил и несложившихся идей. Такой роман и такая развязка возможны только пока...» [3, 44]. Последняя фраза не закончена, автор намеренно не заканчивает свою мысль, чтобы ее закончил читатель. Мы предполагаем, что Евгения Ивановна хотела сказать, что образ «новой» героини не появится в литературе, пока женщина не осознала самое себя, пока она не понимает необходимости своего образования и труда, своей самостоятельности и самооценности. А это уже идеи, связанные с феминистским восприятием действительности. Именно такое восприятие и было у Е.И.Конради.

Вторая статья Е.И.Конради, связанная с именем французской правозвестницы женских прав, – «Жорж Санд по ее письмам» [6]. Цель критика – познакомить русскую публику с письмами Жорж Санд, поскольку в них присутствуют «те идеи писательницы, которые несколько позднее высказывались в законченной и стройной форме художественного произведения» [6, 39]. В письмах Ж.Санд свободна от условностей, предъявляемых художественному произведению, от сдержанности, она, по выражению Конради, «вводит нас в тайники своих мыслей и чувств» [6, 39]. Письма расширяют наши представления о личности французской писательницы. Тон писем искренний и душевный (Конради указывает на «изящество, оригинальность и яркость внешней формы» [6, 39]). Критик знакомит русского читателя с письмами Ж.Санд с определенной целью: «Более полное знакомство с тем, что уже пережито другими народами, выяснило бы нам многое и в собственной нашей жизни» [6, 40]. Конради выделяет те факты из жизни Ж.Санд, те ее идеи, которые соприкасаются с проблемами русской женщины. С помощью самой Ж.Санд, т.е. ее переписки, Конради разбивает вдребезги миф о ее несерьезности, легкомысленности, себялюбии, жажде к славе. Приведем несколько цитат из писем Жорж Санд. Последняя пишет: «...я очень серьезна помимо моей воли и несмотря на то, что с первого взгляда произвожу совершенно противоположное впечатление» [6,64]; «...источником величайших мучений в моей жизни всегда была застенчивость... Все считают, что и ум и характер у меня чрезвычайно смелые, а между тем это

неправда» [6, 68]. Ж.Санд писала своей бабушке, заменившей ей мать: «Что до меня касается, то свобода мыслить и действовать является в моих глазах первым из жизненных благ. Если с этим можно соединить семейную жизнь и ее мелкие обыденные обязанности, то такая свобода – дело в высшей степени отрадное... Вы думаете, что во мне прежде всего говорит необузданная страсть к светским удовольствиям, потребность забав и развлечений, а между тем, я далека от всего этого. Я жажду не светской жизни, не шума, не театров и нарядов – вы одна только составили себе такое фальшивое мнение обо мне, – я жажду свободы. Выйти на улицу одной и сказать себе: сегодня я буду обедать в четыре часа или в семь, как мне вздумается; я отправлюсь в Тюльери через Люксембургский сад, а не через Елисейские поля, если только мне взбредет в голову такая фантазия, – вот что мне доставляет несравненно более удовольствие, чем все приторные комплименты мужчин и чопорный тон светских гостинных» [6, 44-45].

Второе письмо, которое цитирует Е.И.Конради, было адресовано Адольфу Геру, позволившему протестовать против того, чтобы Жорж Санд была одета, как мужчина. Жорж Санд пишет: «Платье, которое я надеваю, садясь за мой письменный стол, решительно не имеет никакого значения, и друзья мои, надеюсь, сумеют уважать меня как в мужской, так и в женской одежде... я решила отстоять за собой отныне и навсегда ту гордую и полную независимость, которую вы одни считаете себя вправе пользоваться» [6, 47]. Письма Ж.Санд, в частности, это письмо к А.Геру, свидетельствует о том, что для этой женщины понятие «человек» было важнее понятий «мужчина» или «женщина». Она дружила и с мужчинами и с женщинами, саму себя она идентифицировала с чем-то средним. В том же письме она замечает: «Итак, принимайте меня за мужчину, или за женщину, как вам угодно; Дютель говорит, что я ни то, ни другое, что я – просто существо; под этим можно подразумевать величайшую похвалу, или величайшее порицание, ad libitum. Но, так или иначе, принимайте меня за друга, совмещающего в себе и брата и сестру...» [6, 47]. В другом письме к А.Геру она напишет: «Мне жаль этих разьединенных сокровищ мужества и добродетели» [6, 72]. Писательница мечтала, чтобы в человеке соединились лучшие качества и мужчины, и женщины.

Е.И.Конради считает, что лейтмотивом писем и вообще жизни Ж.Санд является стремление этой личности обеспечить себе полную независимость и неприкосновенность. Критик пишет: «...личности, подобные Жорж Санд, стремятся к ограждению своей независимости и при этом порой устраивают свою жизненную обстановку несогласно с той рутинной, которая превращает всю жизнь в какой-то церемониальный обряд, где все заранее предусмотрено и предуготовлено, но они делают это отнюдь не из какой-то блажи, не из мелочного духа противоречия, не из пустого желания пооригинальничать, не из желания выскочить из данных рамок в простор нравственной беспорядочности и необузданности. Тот простор, к которому они стремятся, нужен им, напротив, для обеспечения личности возможно полного и гармонического развития, сообразного с законами ее собственной природы» [6, 54].

Е.И.Конради считает, что толчком, побудившим Ж.Санд стать эмансипированной женщиной, была ее собственная неудавшаяся личная жизнь (имеется в виду первый брак). Она взялась за перо, как за единственное средство обеспечивать свое существование, поскольку муж распорядился ее помещением, как своей собственностью (следует вспомнить, что сама Е.Конради тоже стала писательницей и журналисткой не только по «движению души», но из потребности зарабатывать на жизнь себе и своим детям). Конради делает вывод, что Ж.Санд не способна была жить без труда: «Труд был для нее необходимою жизненною стихией; дисциплинирующее и оздоравливающее его влияние она ценила тем выше, что он не был для нее обузой долга, навязанного извне, и что внешняя, практическая необходимость, заставившая ее отказаться от беспечной и праздноной жизни крупной землевладелицы, совпала с внутренним ее влечением» [6, 59]. «Любовь к труду, – говорит Ж.Санд в одном из своих писем, – спасительное дело. Я благословляю бабушку за то, что она заставила меня приобрести эту привычку. Привычка с течением времени превратилась в способность, а способность, в свою очередь, стала потребностью. Я дожила до того, что могу без ущерба здоровью работать до тринадцати часов сряду; средним числом я работаю семь-восемь часов в сутки, как при работе, которая меня увлекает, так и при такой, которая не представляет ничего особенно приятного. Труд приносит мне много денег и берет у меня много времени, которое я без этого употребила бы на то, чтоб хандрить, к чему меня предрасполагает мой желчный темперамент» [6, 59].

Таким образом, Е.И.Конради восхищается личностью Жорж Санд, свободной, трудолюбивой, образованной женщиной, пытается разрушить миф о разнузданности ее нравов с помощью писем самой Жорж Санд. Что касается анализа романа «Последняя любовь», то русская писательница ищет связь идей Жорж Санд о свободе, независимости женщины 40-х годов с русской действительностью 60-70-х годов XIX столетия. Этот анализ имеет четко выраженную феминистскую направленность.

Публицистика Е.И.Конради – интересное явление не только с точки зрения ее содержания, но и с точки зрения формы. Публицистическая манера Конради характеризуется памфлетностью, документализмом, яркими образами, меткими выражениями, иронией. Все это делает публицистику Е.И.Конради яркой, глубокой, актуальной, содержательной, интересной и по сей день. Е.Г.Бартенева вспоминает: «Большая

трезвость ума, здравомыслие совершенно русского пошиба находили всегда и оригинальный способ выражения, меткий эпитет, порою неологизм, заставлявший смеяться друзей, усваиваемый ими и сердивший ее многочисленных противников. Так, помню, она обозвала женсковопросницами слишком узких поборниц женского движения» [7, 35].

Конради-Бочечкарова связывала проблемы женской эмансипации с вопросами педагогики. Еще будучи сотрудницей «Женского вестника», она подчеркивала, что при самой полной свободе женщина остается матерью, а следовательно, воспитателем, что искусству воспитания надо учиться, что на женщине лежит ответственность за будущее поколение людей. Мать, не умеющая воспитывать, писала Конради, это страшно. Такие матери порождают «то золотушное, запуганное, умственно и физически дряблое поколение, которое будет потом влачить свое серое существование, не зная, к какому делу приткнуться, изнывая в бесплодных стремлениях и неосуществимых мечтах, обременяя собой землю» [2, 43].

Наиболее полно педагогические взгляды Е.И.Конради-Бочечкаровой были высказаны в «Исповеди матери», увлекательно написанной книге, которая и сейчас, будучи переизданной, была бы интересна молодым родителям. Г.С.Лапшина совершенно справедливо отмечает, что эта книга «производит особое впечатление, к автору ее испытываешь необыкновенное доверие, потому что это не только прекрасный педагог, не только в полном смысле гражданин, но прежде всего страстно любящая мать, и этой любовью к детям, которым посвящена книга, дышит каждая ее строка» [5, 40-41]. В книге Конради много мыслей, не потерявших своего значения и сейчас, под которыми подпишется и любой современный педагог: «...наша задача не в том, чтобы готовить из нашего ребенка техника, чиновника, купца, офицера или ученого, а в том, чтобы воспитывать в нем человека» [8, 22]; «любить своих детей со всею силою стихийной страсти – еще не значит не быть эгоистом, а и того менее быть героем. Но не уметь внести даже в эту стихийную страсть самообладание и самоотречение, значит быть эгоистом в буквальном смысле этого слова – в том, который ставит человека ступенью ниже курицы-наседки» [8, 8]. Одна из центральных идей «Исповеди матери» – воспитание высокоразвитой личности. Основная цель писательницы – доказать, что каждая мать должна воспитывать в своих детях граждан, людей свободных и независимых. Воспитание детей – долг любой матери, даже самой эмансипированной. Эта идея шла несколько вразрез с требованиями ультралевого феминисток освободить женщину от семьи, обязанности рожать и воспитывать детей.

В романе «Исповедь матери» Е.И.Конради наряду с проблемами воспитания и образования детей ставит проблему развития женщины-матери. Жизнь женщины изменяется после рождения ребенка. Она становится самым счастливым существом. И в то же время, как считает Конради, «становится страшно» за эту женщину: «Как, неужели все остальное, кроме пеленок, забот кормления и бессонных ночей над больным ребенком, отрезано от вас, как ножом?... Сделаться родильной машиной: носить, рожать, кормить, нянчить – и только... Да, перспектива, точно, страшная...» [8, 10]. Хотя Конради утверждает, что главная функция женщины – материнство, однако она не считает это единственной функцией. Женщина должна быть полезной другим людям. Она должна учиться, трудиться, быть полноправным членом общества. Такие взгляды, с нашей точки зрения, являются рациональными, обоснованными, справедливыми. Деятельность самой Е.И.Конради является практическим подтверждением правомерности таких взглядов.

Известно, что Е.И.Конради назвала свою «Исповедь матери» романом. Насколько такое жанровое определение правомерно? В этом произведении отсутствует любовная интрига, повествование ведется от имени автора и скорее напоминает дневник или трактат о воспитании. В «Исповеди матери» практически отсутствует конфликт. Однако, если учесть, что роман, как жанровая форма, вбирает в себя опыт многих жанров (В.Е.Хализев пишет: «...в этом смысле он подобен губке» [9, 329]; «...жанровая сущность романа синтетична. Этот жанр способен с непринужденной свободой и беспрецедентной широтой соединять в себе содержательные начала многих жанров» [9, 330]), то можно определить «Исповедь матери» как роман «синтетический», включающий в себя элементы многих жанров. Прежде всего, необходимо признать, что это произведение носит автобиографический, дневниковый, исповедальный характер. Сама писательница выносит слово «исповедь» в название – «Исповедь матери». Наряду с исповедальным характером повествования, можно назвать такие черты этого произведения как фактографичность (много конкретных примеров из жизни детей, их родителей), публицистичность, жизненность. Посвящая роман своим детям, Е.И.Конради писала: «...пускай правдивый рассказ обо всем, что было пережито и передумано с вами и через вас за эти двенадцать лет (подчеркнуто Е.И.Конради), принесет ту долю пользы для других, какую, думаю, может принести всякая повесть об искреннем и напряженном искании добра и истины» [8, 35].

Е.Г.Бартенева в рецензии на собрание сочинений Е.И.Конради совершенно справедливо отмечала: «Исповедь матери» – замечательный по мысли и увлекательный по живому, блестящему изложению трактат о воспитании, касающийся многих насущных нужд и больных мест нашей русской действительности. Широта взгляда, образованность, тонкая наблюдательность, отсутствие сентиментальности и вообще трезвый и правдивый взгляд на жизнь дают автору возможность отнестись

с должною суровостью и острою критикой к нашей профессиональной педагогике и к нашему семейному воспитанию» [10, 129]. Таким образом, жанровая природа «Исповеди матери» Е.И.Конради представляет собой сложное сочетание элементов романа, трактата о воспитании, публицистического выступления, исповеди и т.д.

Проблемы женского образования, воспитания, труда, политической, общественной, семейной деятельности женщины волновали Евгению Ивановну на протяжении всей ее жизни. Конради служила делу эмансипации личным примером, своим пером. Ее публицистика и беллетристика имеют современное звучание. Многие идеи, высказанные русскими писательницами II-й половины XIX века (в том числе и Е.И.Конради) имеют ярко выраженный феминистский характер, что является предметом изучения современной феминистской критики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бартенева Е.Г. Е.И.Конради / Конради Е.И. Сочинения. В 2-х т. – СПб.: Типография А.Пороховщикова, 1899.- Т.1. – С. 5-34.
2. Конради Е. Новая атмосфера. Сочинение Г.Гамильтон...// Женский вестник. – 1866. – № 1. – С. 23-53.
3. Конради Е.И.Последняя любовь, роман Ж.Санда // Женский вестник. – 1867. – № 3. – С. 1-44.
4. Лапшина Г.С. Евгения Конради-Бочечкарова // Вопросы истории. – 1988. – № 7. – С. 124-130.
5. Лапшина Г.С. «Силою слова живого...». – М.: Издательство МГУ, 1992. – 152с.
6. Е.И.К. Жорж Санд по её письмам // Заграничный вестник. – 1881. – Т. 1. – С. 37-72.
7. Бартенева Е.Г. Евгения Ивановна Конради (Из воспоминаний старой знакомой)//Женское дело. – 1899. - №1. – С 24-38.
8. Конради Е. Исповедь матери / Конради Е.И. Сочинения. В 2-х т. – СПб.: Типография А.Пороховщикова, 1899.- Т.1. – 538с.
9. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1999. – 398 с.
10. Е.Г. Обзор книги // Женское дело. – 1899. - №7. – С. 129-132.

УДК 808.3 – 55

ПРОДУКУВАННЯ ЖІНОЧИХ ВІДПОВІДНИКІВ НА -ИЦЬ-Я ДО АГЕНТИВНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Семенюк С.П., к.філол. н., ст. викладач

Запорізький юридичний інститут

У мовознавчій літературі існує думка про походження форманта *-иц-я* з давнього *-*ĭ K Ā*. За припущенням дослідників, *-іса* виник на праслов'янському ґрунті в результаті нашарування структурного форманта *-ка* на жіночі номінативи з кінцевим *-Ī-*, що виходили з ужитку, наприклад: **Vl'čī > vl'čī-ka > vl'č-ica*, **děvi > děvi-ka > děv-ica* [1, 291; 2, 99; 3, 1,581].

У всіх слов'янських мовах давнього дописемного періоду за допомогою суфікса *-иц-а* активно утворювались здрібнілі іменники, що називали осіб чи самок жіночого роду, наприклад: *děvica > dēva* “дівчина”, *mъšica > mъšca* “комар”, *ръtica > ръта* [3, 617]. Пам'ятки XI – XII ст. досить широко фіксують паралельне використання зменшувальних форм на *-иц-а* та *-к-а* [4, 8-9]. За висновками І.І.Ковалика, колишня загальнослов'янська функція суфікса *-иц-а* – творення демінутивів закріпилася лише за південнослов'янськими мовами, у західно- і східнослов'янських мовах він поступився місцем перед демінутивами із суфіксом *-к-а* [5, 56]. На українському ґрунті утворення із суфіксом *-иц-я* набули значного поширення, хоча, на думку дослідників, серед східнослов'янських мов в українській вони далеко менш знані, ніж у білоруській і, особливо, російській [6, 121].

Кореляти на *-иц-я* до агентивних найменувань осіб чоловічого роду зрідка проникають у писемні пам'ятки середньоукраїнської мови першої половини XVII ст., наприклад: *бесѣдница > бесѣдникъ* [7, II, 81], *волшебница > волшебникъ* [Там же, IV, 217].

Такі фемінітиви поряд з формантом *-иц-я* деривують і його похідні *-ниц-я*, *-чиц-я*, *-щиц-я*. На думку дослідників, ці похідні суфікси формуються на базі форманта *-иц-я*, який “часто безпосередньо приєднується до відповідних утворень чоловічого роду, внаслідок чого сам суфікс стає складеним: *-чиця*, *-ициця*...” [6, 120]. С.П. Бевзенко зазначає, що з другої половини XVII ст. іменники з такими формантами починають засвоюватися українською мовою з російської, а “відчутного поширення набирають... після революції...” [Там же, 112].

Невелика група корелятивів на *-иц-я* (*-ниц-я*, *-чиц-я*, *-щиц-я*) до агентивних назв осіб чоловічого роду мотивується повними основами співвідносних іменників, наприклад: *спорядитель* – *спорядительниця*¹ (Б.–Н., 337); *шинькар* – *шинькариця* (О., II, 127); *врач* – *врачиця* (Чаб., I, 204) та деякі інші. Частіше зазначені деривати творяться від усічених основ. У процесі модифікації відсікається морф *-ик* (у більшості випадків), наприклад: *келійник* – *келійниця* (Писк., 104); *полільник* – *полільниця* (Гр., III, 284); *проектувальник* – *проектувальниця* (ТС, 420) тощо.

Жіночі відповідники на *-иц-я* до назв осіб чоловічого роду за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією в обстежених пам'ятках кінця XVIII – початку XIX ст. не поширені. Так, в “Енеїді” І.П. Котляревського їх зафіксовано – 4: “Тут ще наїзниця скакала І військо немале вела, Собою всіх людей лякала...” (Котл., 127); “Живе на острові цариця Цірця, люта чарівниця” (97); “Були і світські, і черниці...” (82). Граматика О.Павловського містить два утворення на *-иц-я*: *крамариця* (Павл., 41), *свідчиця* (57) від *свідка*. Чисельність їх дещо зростає в середині XIX ст. “Словник української мови” П.Білецького–Носенка реєструє 10 таких номінацій, більшість з яких (9 назв) не трапляється в обстежених джерелах попереднього періоду, наприклад: *бражниця* (Б.–Н., 60) від *бражник* “хто продає брагу”, *кумедійниця* (200) від *кумедійщик* “актор, який грає комедійні ролі”, *складчиця* (330) від *складчик* “письменник”, *смажниця* (333) від *смажник* “хто смажить і пече”, *танечниця* (349) від *танечник* “танцівник” тощо.

У пам'ятках другої половини XIX ст. реєструється чимала кількість корелятивів від цього типу чоловічих назв. Так “Словник...” Ф.Пискунова містить 35 найменувань зазначеного типу, серед яких 63% номінацій фіксується вперше, наприклад: *бакалійниця* (Писк., 10), *віршниця* (39) від *віршник* “поет”, *замовиця* (83) *замовиць* “знахар”, *комонниця* (111) від *комонник* “вершник”, *міховниця* (137) від *міховник*, *овчарниця* (162), *спорудниця* (246) від *спорудник* “будівник” та ін. “Словник української мови” Я.Ф. Головацького фіксує 5 назв осіб жіночої статі цієї групи, причому всі вони не траплялися в пам'ятках попередніх періодів, наприклад: *в'язільниця* (Голов., 467), *гарфниця* (474) від *гарфник* “арфіст”, *громадільниця* (493) від *громадільник* “хто складає сіно в копи граблями”, *жниця* (544–546), *очкурниця* (416). Значна кількість фемінітивів зазначеного типу вперше засвідчується, за нашими спостереженнями, в “Малорусско-немецкому словарі” С.Желехівського і С.Недільського, наприклад: *повістниця* (Ж., II, 669), *провідниця* (776), *радниця* (794), *рйниця* (807) від *рйник* “розхідник”, *рпниця* (808) та под. Чисельність таких іменників з модифікаційним значенням жіночої статі поступово збільшується і в кінці XIX – на початку XX ст. У поетичних творах І.Франка нараховується 17 таких утворень, поміж яких 15 назв не фіксується в обстежених джерелах попередніх періодів, наприклад: *вартівниця* (ЛексФр., 24), *зарібниця* (80), *охотниця* (158), *провісниця* (196), *розсадниця* (211), *учениця* (246), *фельдшерниця* (247) тощо. “Словарь української мови” за ред. Б.Грінченка містить 77 дериватів (33% від загальної кількості номінацій на *-иц-я*), з-серед них – 62 утворення трапляються вперше, наприклад: *борцівниця* (Гр., I, 89) від *борцівник* “любитель борщу”, *віриувальниця* (241), *грубниця* (331), *дробинниця* (446) від *дробинник* “хто доглядає домашню птицю”, *заклинальниця* (II, 49), *калашниця* (210) від *калашник* “хто пече калачі”, *картівниця* (223), *лазниця* (341) від *лазник* “хто працює в лазні”, *мазальниця* (396), *начальниця* (532), *письменниця* (III, 154), *рпниця* (IV, 24), *сапальниця* (102), *табачниця* (241), *ходільниця* (417), *шепотильниця* (492) від *шепотильник* “дрібний базарний торговець”, *ягідниця* (535) від *ягідник* “хто збирає ягоди” тощо. Деякі з цих назв уживаються лише в говорах української мови, кілька найменувань, які також функціонують на діалектному рівні, фіксується в працях І.Верхратського: *тютюнниця* (СЮ, 72); *гусельниця* (ГовБат., 260), *щедрівниця* (304). “Русско-український словарь” М.Уманця і А.Спілки подає 120 корелятивів жіночого роду цієї групи, більшість з яких (71 назва) в обстежених джерелах попередніх періодів не реєструється, наприклад: *білільниця* (УміСп., 75), *вибойниця* (461), *видавниця* (313), *герцьовниця* (511), *городниця* (562), *красильниця* (378), *мандрівниця* (841), *місільниця* (464), *наклейниця* (481), *оповісниця* (812), *панчошниця* (1109), *розпорядниця* (880), *садовниця* (906), *справниця* (330), *телятниця* (626), *художниця* (1092), *цигарниця* (623), *чиновниця* (1105), *щепільниця* (779) та ін. В “Українсько-російському словнику” В.Дубровського серед 41 дериватів зазначеного типу 17 назв не трапляються в обстежених джерелах попередніх періодів, наприклад: *відповідниця* (Дубр., 57), *дослідниця* (88), *запобіжниця* (103), *передплатниця* (183), *шпартальниця* (311) від *шпартальник* “хто збирає макулатуру” тощо, а в “Словнику української мови” Д.Яворницького – 7 корелятивів жіночого роду фіксується вперше, причому всі вони функціонують у говірках Нижньої Наддніпряниці, наприклад:

¹ Див. список скорочень використаних джерел

бесідниця (Яв., 30), *братчиця* (50) від *братчик* “учасник у чоловічому братстві”, *вимітальниця* (89), *голдунця* (173) від *голдун* “чарівник”, *зодягальниця* (310) та под.

У 20–30-х роках ХХ ст. відзначається висока продуктивність модифікації суфіксом *-иц-я* назв осіб чоловічої статі за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією, що зумовлене стрімким розвитком науково-технічного прогресу та зміною статусу й ролі жінки в суспільстві. Так, “Російсько-український словник” за ред. А.Кримського містить 337 найменувань такого типу, більшість з яких (67%) в обстежених джерелах попередніх періодів не траплялися, наприклад: *буфетниця* (Крим., I, 47), *віяльниця* (68), *глянсувальниця* (III, 388), *дачниця* (I, 200), *зимувальниця* (II, 121), *книжниця* (276), *листувальниця* (329), *перлівниця* (I, 281), *страхувальниця* (II, 89), *фарбівниця* (350), *чинниця* (I, 207) від *чинник* “діяч”, *яточниця* (9). У цей період досить поширені назви зазначеної групи, які функціонують в уснорозмовному (часто говірковому) мовленні, наприклад: *асекураційниця* /гал./ (Крим., II, 89) від *асекураційник* “страхувальник”, *бюровниця* (312), *замишляниця* (95), *кальофонниця* (239) від *кальофонник* “каніфольник”, *справниця* (199), *тиженниця* (III, 362), *ханниця* (III, 313) від *ханник* “пічкур” та ін. “Практичний словник виробничої термінології” реєструє 46 номінацій, серед яких 33% – вузькоспеціальні назви і фіксуються вперше, наприклад: *апретурниця* (III, 4), *банкаброшниця* (5), *обмазувальниця* (54), *пропарювальниця* (19), *розмотниця* /текст./ (79), *споліскувальниця* (90), *торфівниця* (96), *шнурівниця* (108) тощо.

В обстежених джерелах середини ХХ ст., особливо, як відзначають дослідники, “в повоєнні роки, внаслідок інтенсивного розвитку народного господарства” [8, 83] число жіночих відповідників до розглянутих найменувань осіб чоловічого роду продовжує поступово зростати. “Українсько-російський словник” за ред. І.Кириченка з-серед 996 дериватів, модифікованих суфіксом *-иц-я*, реєструє 640 корелятивів (64%) від співвідносних агентивних назв осіб чоловічого роду, наприклад: *базатоверстатниця* (Кирич., I, 24), *виробничниця* (184), *гравірувальниця* (357), *давильниця* (387), *заочниця* (II, 81), *кахельниця* (318), *клеймувальниця* (339), *лампівниця* (429), *морозивниця* (543), *навідниця* (568), *оббивальниця* (III, 2), *полярниця* (IV, 104), *рафінувальниця* (V, 19), *рибниця* (47), *сандружинниця* (260), *табельниця* (VI, 1), *утильниця* (243), *фізкультурниця* (283), *чистильниця* (436), *шифрувальниця* (496) та багато ін. З них – 11 назв, що становить 1.4% від загальної кількості дериватів, функціонують, як свідчать словники, в уснорозмовному мовленні, наприклад: *балетниця* /розм./ (Кирич., I, 31), *беляндрасниця* /розм./ (32), *керосінниця* /розм./ (II, 325), *політпросвітниця* /розм./ (IV, 93), *посланниця* /розм./ (230), *собачниця* /розм./ (V, 410), *фельдшерниця* /розм./ (VI, 278) тощо, а 3 номінації (0.5%) – в говірках української мови: *напрасниця* /діал./ (Кирич., II, 637), *полільниця* /діал./ (IV, 90), *смітниця* /діал./ (V, 391). Серед корелятивів жіночого роду до назв осіб чоловічої статі за професією виділяються 230 найменувань (36%), що використовуються лише в певній галузі виробництва, наприклад: *арматурниця* (Кирич., I, 17), *вагранниця* /мет./ (I, 108), *вижлиця* /мисл./ (148), *виратниця* /гірн./ (152), *відбивальниця* /поліг./ (116), *забійниця* /гірн./ (II, 8), *заразниця* /мед./ (110), *зйомниця* /геод./ (228), *меблювальниця* (497), *мольниця* /текст./ (555), *позикодавниця* /юр./ (IV, 46), *рекуператорниця* /техн./ (V, 35), *ремізниця* /текст./ (36), *сельфакторниця* /текст./ (287), *солодильниця* /харч./ (416) та ін. Джерела української мови цього періоду продовжують фіксувати збільшення кількості назв вузькоспеціальних професій, що ними оволодівають жінки. “Російсько-український технічний словник” містить 250 таких номінацій, з яких значна кількість фіксується вперше, наприклад: *аерографниця* (ТС, 18), *болторізаційниця* (30), *вулканізаторниця* (65), *галунниця* (84), *дубільниця* (123), *емальювальниця* (642), *золотильниця* (153), *кислотувальниця* /текст./ (183), *крапівниця* (200), *лакувальниця* (209), *малахітниця* (223), *насікальниця* (267), *основниця* (310), *проектувальниця* (420), *резонаторниця* (466), *смолильниця* (512), *трамвайниця* (569), *холодильниця* (610), *чемоданниця* (618), *штрихувальниця* (613), *щетинниця* (633) та багато ін.

У другій половині ХХ ст. деривати зазначеного типу продовжують активно функціонувати в українській мові, проте обстежені джерела фіксують зменшення їх чисельності. Так, “Словник української мови” в 11-ти томах містить 590 утворень жіночої статі, співвідносних назвам осіб чоловічого роду за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією. Поряд з цим зростає кількість назв, які обслуговують уснорозмовне мовлення (32 деривати), наприклад: *вечірниця* /розм./ (СУМ, I, 344), *двоєчниця* /розм./ (II, 221), *зривниця* /розм./ (III, 703), *красильниця* /розм./ (IV, 326), *нюхальниця* /розм./ (V, 468), *огородниця* /розм./ (620), *позашкільниця* /розм./ (VI, 802) тощо. Діалектні словники ХХ ст. теж реєструють чимало дериватів зазначеного типу. Досить поширені такі утворення в бойківських, нижньонаддніпрянських говірках та на території Полісся, наприклад: *бавинниця* (О., I, 38), *похатниця* (II, 127) від *похатник* “хто любить ходити по хатах”, *шинькариця* (382); *вербовиця* (Чаб., I, 134), *вращиця* (204), *защитниця* (II, 87) від *защитник* “адвокат”, *містовиця* (287), *носильниця* (369), *прищепиця* (III, 278), *столовиця* (IV, 106), *трусятниця* (137) (*трус* “кріль”, *трусятник* “хто розводить кролів”), *учотчиця* (183), *школьниця* (238); *гребальниця* (Ник., 192–193) від *гребальник* “чоловік, який гребе сіно», *копальниця* (200–201) від *копальник* “хто обробляє просапні культури сапою”, *сапальниця* (200–201); *переговориця* (Лис., 156) від *переговорщик* “перекладач”, *прикажчиця* (173) від *прикажчик* “продавець у магазині”. Менше найменувань цієї групи фіксується в галицько-буковинських говорах, степових говірках (Одеська обл.) та на південно-східній Полтавщині, наприклад: *мастільниця* (БукГов., V, 61) від *мастільник* “штукатур”;

байльниця (Гуц., 129) від байльник “знахар”, байбірниця (130) від байбірник “знахар”; в'язільниця (Мельн., 76), полільниця (97), сапальниця (Там же), шарувільниця (Там же); колдовниця (Сизько, 44), колдунниця (39).

Серед іменників зазначеного типу виділяються в окрему невелику групу фемінітиви співвідносні з чоловічими назвами осіб за способом дії, наприклад: поденниця (УміСп., 681), поденщиця (681); вигадниця (Дубр., 38) від вигадник “винахідник”; винахідниця (Крим., II, 169), політниця (III, 342) від політник “хто найнятий на літні роботи”, привідниця (II, 169) від призвідник “винахідник”; відмінниця (Кирич., I, 238), заочниця (II, 89), сезонниця (V, 283); багатOVERстатниця (СУМ, I, 80), штучниця (XI, 554) від штучник “виготовляє несерійні вироби” та ін.

Протягом усіх періодів розвитку нової української мови кореляти, які творяться від чоловічих найменувань осіб за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією використовуються в усіх функціональних стилях, наприклад: “Прямо тобі як та сладсьонниця сладсьони пече, так він свої утвори вивертає...” (П.Мирний, II, 98); “Ім [колгоспницям], звичайно, і на думку не спадає, що заступниця міністра з невідомих причин почуває себе трохи ніяково перед ними і навіть соромиться...” (О.Довженко, 500); “Так ось яка вона, їхня Майя Іванівна! Вже кілька місяців учителює в дев'ятій школі, однак про те, що вона колишня підпільниця ніхто не знав” (П.Ребро, 3); “Такий поворот стався через те, що фельдшерниця відмовилась електризувати, а пацієнтки рішуче домагаються, щоб була їм лікарка” (Л.Українка, XII, 242); “...біля другої батареї під вікном спить хлопець – син уборщиці” (П.Тичина, XII, 20); “У школі грошей і книжок доволі, доволі й учениць: записано 150” (Основа, 1862, №2, 52); “Відома наша письменниця М.Загірня переклала на українську мову роман К.Францоza “Боротьба за право”” (Дніпр.хв., 1913, №1, 29); “Закінчила школу ФЗН і приїхала на Дніпробуд з Кіровоцької області арматурниця Шура Чуракова” (Дніпро, 1947, №3, 104); “Коли створюється група й обирає собі назву, її учасниці відчують, ніби вони віднайшли свою ідентичність” (Кур.Юн., 1995, №11, 14); “Найцікавіші гадки доховуютья поміж нашимь людомь про чарівниці и відьми, що одбирають молоко коровамь” (Правда, 1868, ч.3, 29); “Коли суд встановлює, що позовниця зловмисно вчинила позов проти неналежного винуватця, то суд, щоб оборонити інтереси дитини, повинен притягти до цивільної відповідальности справжнього батька дитини, навіть коли мати не має згоди на це” (Черв.право, 1928, №1, 51); “Оригінальний жест руки, що тримають квіти біля плеча, і нахил голови, немовби зверненої до невидимого співрозмовника, становлять основу композиційного вирішення портрета народної художниці Катерини Білокур (1972)” (В.Афанасьєв, 116); “Письменниця [О.Ю. Кобилянська] захоплено зустріла звільнення Пн. Буковини Рад. Армією і радісно вітала возз'єднання її в єдиній Укр-ій Рад. державі” (УРЕ, V, 244); “Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УРСР з 11 січня 1928 р. ”Про святкові дні, присвячені річниці жовтневої революції, та про окремі дні відпочинку”, узаконень УРСР про умови вживання допоміжної найманої праці в селянських господарствах, про умови праці домових робітників – (робітниць)...” (Черв.право, 1928, №4, 206) тощо. Поряд з цим, в офіційно-діловому та, певною мірою, в науковому і публіцистичному стилях для називання осіб жіночої статі використовуються іменники чоловічого роду, а стать визначається з контексту, наприклад: “Заступник директора технікуму з навчальної роботи О.В. Щербина вказала на основні недоліки в роботі предметної комісії суспільних дисциплін” (Із протоколу); “Науковий співробітник музею Л.І. Земська повідомила, що вчитель у своїй роботі може користуватися неопублікованими листами, які зберігаються у фондах музею...” (УМЛШ, 1990, №2, 93) та ін.

Таким чином, у всі періоди розвитку нової української мови традиційно суфікс *-иц-я* та його похідні *-ниц-я*, *-щиц-я*, *-щиц-я* продукують значну частину корелятів до найменувань осіб за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією. Словотвірною базою для творення фемінітивів згаданого типу слугують головним чином усичені основи співвідносних іменників як слов'янського походження, так й іномовні. Особливо інтенсифікується дериваційний процес у середині ХХ ст., що було зумовлено екстралінгвістичними чинниками. На кожному етапі розвитку нової української мови жіночі відповідники на *-иц-я* до агентивних назв осіб чоловічої статі виявлені в усіх існуючих функціональних стилях. Причому такі фемінітиви більше поширені в публіцистичному, епістолярному стилях, у мові художніх творів, уснорозмовному мовленні та говірках. Дещо менше найменувань згаданого словотвірного типу трапляється в науковому й офіційно-діловому стилях.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

В.Афанасьєв	Афанасьєв В.А. Українське радянське мистецтво. 1960–1980-х років. – К.: Мистецтво, 1984. – 224с.
Б.-Н.	Білецький–Носенко П. Словник української мови/ Підготував до видання В.В. Німчук. – К.: Наук.думка, 1966. – 424с.
БукГов.	Матеріали до словника Буковинських говірок: У 6 вип. / Ред. кол. К.Ф. Герман, К.М. Лук'янюк, В.А. Прокопенко. – Чернівці, 1971–1979.

- ГовБат. Верхратський І. Говір Батюків // Збірник фільольогічної секції наукового товариства ім. Шевченка у Львові. – 1912. – Т.15. – 306с.
- Голов. Словник української мови Я.Ф. Головацького // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – 1982. – №10. – С.311–612.
- Гр. Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. “Киев. старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б.Грінченко. – К., 1907–1909.
- Гуц. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України Ін-т суспільних наук. – К.: Наук. думка, 1991. – 308с.
- Дніпро Дніпро. Щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний журнал Центрального Комітету ЛКСМУ. – 1947.
- Дніпр.хв. Дніпрові хвилі. Українська часопись. Виходить у Катеринославі двічі на місяць. – 1913.
- О.Довженко Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. – К.: Наук. думка, 1986. – 710с.
- Ж. Малорусско-немецкий словарь / – Львів, 1886. – Т.2. – 1117 с.
- Закр. Закревський М. Словарь малороссійськихъ ідіомовъ // Старосветській бандуриста. – Москва, 1861. – Кн.3. – С.247–628.
- Кирич. Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг.ред. І. Кириченка. – К.: Наук. думка, 1953–1963.
- Котл. Котляревський І.П. Твори. – К.: Дніпро, 1980. – 312с.
- Крим. Російсько-український словник: У 3 т. / Українська АН. Комісія для складання словника живої української мови / Голов. ред. А.Е. Кримський. – К.: Червоний шлях, 1924–1933.
- Кур.Юн. Кур'єр Юнеско. Україномовний журнал, видається під егідою Національної комісії України у справах Юнеско. – 1995.
- ЛексКотл. Бурячок А.А., Залашко А.Т., Ротач А.О., Северин Н.Д. Лексика п'єс та од І.П. Котляревського. – К.: Вид-во КДУ, 1974. – 54с.
- Левч. Опытъ русско-украинского словаря / Составил Мих. Левченко. – Київ, 1879. – 190 с.
- ЛексФр. Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І. Ковалик, І.Й. Ощипко, Л.І. Полога. – Львів: ЛГУ, 1990. – 264 с.
- Лис. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наук. думка, 1974. – 260с.
- Мельн. Мельничук О.С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району, Одеської обл.) // Лексикографічний бюлетень. – К.: Вид-во АН УРСР, 1952. – Вип.2. – С.67–98.
- П.Мирний Мирний П. Твори: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1989.
- Ник. Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К.: Наук. думка, 1985. – 310с.
- О. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наук. думка, 1984. – 495 с.
- Основа Основа. Южно-русский литературно-ученый вѣстникъ. – Санкт-Петербургъ. – 1862.
- Павл. Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. – Санкт-Петербургъ, 1818. – 116с.
- Писк. Словникъ: Живої народнеї, письменної і актової мови руськихъ югівшань Російської і Австрійсько-Вендерської цесарії / Составил Фортунаць Пискуновъ. – Київ, 1882. – 310с.
- Правда Правда. Письмо наукове и литературне. – Львів. – 1868.
- П.Ребро Ребро П. Грім під Запоріжжям: Документальна повість. – Дніпропетровськ:

	Промінь, 1985. – 182с.
Сизько	Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1991. – 100с.
СМШ	Словник мови Шевченка: У 2 т./ Ред. кол.: Ващенко В.С., Дорошенко К.П. та ін. – К.: Наук. думка, 1964.
СУМ	Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
СЮ	Верхратський І. Знадобы до словаря южнорусского. – Львів, 1877. – 88с.
П.Тичина	Тичина П. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1990.
ТС	Російсько-український технічний словник / Уклали: М.М. Матійко, О.М. Матійко, Н.С. Родзевич та ін. – К.: Держ. Вид-во техн. Літ. УРСР, 1961. – 648 с.
Л.Українка	Українка Леся. Твори: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1975.
УміСп.	Уманець М. и Спилка А. Русско-украинский словарь. – Берлін, 1924. – 1149с.
УМЛШ	Українська мова і література в школі. Науково-методичний журнал Міністерства освіти УРСР. – 1990.
УРЕ	Українська радянська енциклопедія: У 12 т. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1977 – 1985.
Чаб.	Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. – Запоріжжя, 1992.
Черв.право	Червоне право. Двохтижневий орган народного комісаріату юстиції УРСР. – 1928.
Ш.	Шелудько І.М. Практичний словник виробничої термінології. – Харків: Рад. школа, 1931. – 110с.
Яв.	Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав: Слово, 1920. – Т.1. – 412с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мейе А. Общеславянский язык. – М.: Изд-во иностр.лит., 1951. – 491 с.
2. Słowski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. – Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdansk, 1974–1979. – Т. I – III.
3. Vondrak W. Vergleichende slavische Grammatik. – Göttingen, 1906–1908. – В.1–2.
4. Токар В.П. Історія суфікса -к(а) в українській мові. – Дніпропетровськ, 1959. – 50 с.
5. Ковалик І.І. Категорія слов'янських демінутивів з суфіксом -иц-а (-іс-а) // Доповіді та повідомлення Львівського державного університету. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1957. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 52-56.
6. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. – Ужгород, 1960. – 416 с.
7. Словник української мови XVI – XVII ст.: У 4 вип. – Львів, 1997.
8. Босаківська Н.Л. Словотвірні варіанти назв осіб за родом діяльності або фахом // Культура слова. – Вип. 18. – К.: Наук. думка, 1980. – С.21–23.

УДК 82:801.73

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕКСТУ

Серажим К.С., к. філол. н., доцент

Інститут журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Текст, як один із найважливіших засобів людської комунікації, стає об'єктом обговорення широкого кола вчених, які працюють у різних галузях гуманітарного знання: логіці, психології, філософії, лінгвістиці.. Такий комплексний підхід до тексту неодмінно передбачає аналіз його організації в особливому аспекті - семантико-прагматичному. Для такого підходу необхідно виробити відповідний концептуальний апарат і визначити перспективи його застосування. Цій меті присвячене наше дослідження.

Оскільки текст є продуктом мовленнєвої діяльності окремої особи, то він окрім власне інформації має свої цільові, прагматичні установки. Тому його, з одного боку, вивчають кілька самостійних дисциплін,

покликаних регулювати текстовий виклад інформації, а саме: загальна теорія тексту, граматики тексту і стилістика тексту [11]. З іншого боку, - названі дисципліни змикаються з прагматикою, що вивчає засоби і способи, з допомогою яких комунікатор впливає на інформаційно-світоглядну систему реципієнта. За умови, звичайно, що мовець та слухач мають спільну семантичну базу [6, 312 - 313].

З такими поняттями семантичної бази, як "інтродукт", "рема", "логічний предикат", безпосередньо пов'язане поняття "фокуса". Ван Дейк розрізняє семантичний і прагматичний фокуси. **Семантичний фокус** визначається ним у термінах відношень, що не пов'язані з фактами й об'єктами, тобто на суто онтологічному рівні семантики. Під **прагматичним фокусом** розуміється акт вибору засобів впливу на читача, критерієм якого є успішність і ефективність комунікації. У прагматичному фокусі перебуває те, що є релевантним для контексту здійснюваної комунікації.

Потрібно виділити ще одне поняття, яке відіграє важливу роль у прагматиці тексту, - поняття **перспективи**. Якщо поняття фокуса вводиться для того, щоб показати, що послідовність думок може бути висловлена та інтерпретована у межах того чи іншого можливого світу, тієї чи іншої установки мовця або того чи іншого ілюктивного акту, то поняття перспективи покликане пояснити те явище, що одні і ті ж факти можна описувати з різних поглядів [6, 328-331].

Виокремлення і систематизація прагматично навантажених елементів у тексті забезпечує його глибоке розуміння й дозволяє уникнути фрагментарності у його прочитанні, оскільки прагматично маркованими можуть бути елементи всіх рівнів тексту: просодичного, морфологічного, синтаксичного і лексичного. Важливу прагматичну функцію, кажучи словами ван Дейка, виконує структура зв'язного тексту загалом [6, 315].

Дослідники справедливо вважають, що новим у прагматиці є не об'єкт вивчення, а спроба виробити єдиний погляд, що об'єднує до цього розрізнені факти в єдине уявлення [13, 34]. Також французький лінгвіст П. Банж зауважує, що під прагматикою можна розуміти не новий напрямок, який доповнює традиційні синтаксис і семантику для дослідження трьох складових знака, а, швидше, новий погляд на мовленнєву діяльність. Отже, у лінгвістиці тексту утвердилась думка про те, що "макросемантика, чи граматики тексту, або буде прагматичною, або ж не буде присутня взагалі" [10, 111].

Прагматичний підхід визначає іншу типологію текстів, яка враховує не лише предмет (тему) тексту, але й позицію мовця та адресата. Ю.Н.Караулов, аналізуючи комунікаційні потреби, висуває ідею прецедентних текстів і характеризує їх роль у структурі та функціонуванні мовної особистості [9, 216-237].

До прецедентних текстів відносяться тексти, які:

- 1) є значимими для особистості у пізнавальному та емоційному відношеннях;
- 2) мають надособистісний характер, добре відомі широкому загалу;
- 3) пов'язані з неодноразовим зверненням до них у дискурсі мовної особистості.

Знання прецедентних текстів служить показником належності комунікантів до певної доби, а їх незнання, навпаки, - передумова відірваності від неї. Для української мовної особистості склад прецедентних текстів, на нашу думку, формується з творів української та світової класики, публіцистики, а також із фольклорних джерел. Виділимо три способи функціонування таких текстів у суспільстві: **природний** спосіб - текст доходить до читача або слухача як прямий об'єкт сприйняття і розуміння; **вторинний** - це трансформація первинного тексту; **семіотичний** - звернення до оригінального тексту дається натяком, посиланням, ознакою.

Таким чином, у процесі комунікації бере участь або увесь текст, або підтримується спілкування через окремі його фрагменти, що виступають як цілісна одиниця позначення. Семіотичний спосіб існування, на відміну від двох інших, властивий лише прецедентному текстові. Із названих трьох способів лише семіотичний має мовленнєву природу, зокрема - переважно лінгвосеміотичну [9, 218].

Приєм, яким прецедентний текст вводиться до дискурсу **мовної особистості** й актуалізується в інтелектуально-емоційному полі комунікації, на думку Ю. Н. Караулова, в чомусь аналогічний мовній номінації. У дискурсі мовної особистості прецедентний текст не завжди повністю присутній, частіше - у стислому вигляді переказом, натяком або фрагментом, знаком. Його "введення... здійснюється подібно замиканню скерованої до свідомості реципієнта рефлекторної дуги, дуги умовного рефлексу: натяк (цитата або ім'я) - і ось вже певне явище... або... або... подія... оживає... активізується у свідомості слухача, прецедент вступає у гру" [9, 217].

Складні та суперечливі співвідношення знань і значень, що складаються у "картину світу" мовної особистості, реалізуються у комунікаційній діяльності. В ній, як і в будь-якій іншій, найважливішу роль відіграють **мотиваційні чинники**. Завдяки їх дії прецедентні для мовної особистості тексти сплітаються в досить щільну мережу, "пропустивши" через яку зміст тексту... вона отримує "на виході" ті проблеми,

які ця особистість вважає життєво важливими. В результаті формується індивідуальна позиція особистості, що виражається за допомогою тих же прецедентних текстів; ми отримуємо, нарешті, систему суто прагматичних критеріїв і оцінок, з якими мовна особистість підходить до життєвих ситуацій... а відповідно, і сукупність мотивів, що визначають її позицію та спосіб дій [9, 235].

Комунікаційний досвід особистості, переосмислений її свідомістю, інтеріоризований та узагальнений нею, утворює внутрішню "картину світу". Досвід, набутий завдяки текстам, закріплюється у **тезаурусі** і виявляється в асоціативному мисленні мовної особистості. Її структура, за Ю.Н. Карауловим, складається із структурно-семантичного, когнітивного та прагматичного рівнів або, інакше кажучи, - з лексику, тезаурусу та прагматикону [9, 238].

Прагматична організація будь-якого тексту утворюється у сфері відношень між автором і реципієнтом. Вона витікає з тієї конкретної ситуації, в якій відбувається процес спілкування і пов'язана з психологією, з соціально-культурним, ідеологічним і лінгвістичним тезаурусом. Оскільки всі вони імпліцитно закладені в програму побудови тексту, комунікаційна теорія тексту повинна, відповідно, враховувати не лише лінгвістичний, але й психологічний, соціально-культурний і семіотичний аспекти дослідження, через виявлення їх текстових провідників.

У методологічному плані для комунікаційно-прагматичного підходу до тексту істотним став погляд І.І. Жинкіна, згідно з яким мовна комунікація є невід'ємною властивістю людського інтелекту і водночас його потребою. Це означає, що самою мовою і мовленням керує інтелект. Мова і мовлення - це канали для засвоєння такої інформації, яка забезпечує розуміння дійсності та її перебудову відповідно до потреб людства [8, 92].

Мовлення прокладає шлях від інтелекту до дійсності таким способом, щоб партнери від суб'єктивних сприйнять дійсності перейшли до об'єктивного, адекватного розуміння її. Усі рівні мовлення інтегруються під впливом **іменування** для того, щоб по можливості точніше визначити предмет висловлювання, зробивши його зрозумілим комунікаційному партнеру [8, 82 - 86].

Розуміння дійсного "стану справ" можливе лише за умови спільних зусиль адресата й адресанта тексту. Чинник адресата тексту, отже, стає все більш актуальною проблемою прагматичного аналізу тексту.

Адресант і адресат, з одного боку, і текст - з іншого є неодмінними атрибутами акту комунікації. Але вони є "зовнішніми" компонентами комунікації, бо створюють "рамки" комунікаційної ситуації. Окрім них значна роль в комунікаційному акті належить "внутрішнім" компонентам. У моделях комунікаційного акту практично не присутні ці "внутрішні" компоненти, хоч вони і відіграють значну роль у спілкуванні. "Внутрішні" компоненти відносяться до інтимних механізмів породження і сприйняття мовлення. Вони пов'язані із зовнішніми обставинами процесу спілкування. Організовує і спрямовує це спілкування породжений комунікантами текст.

Функціонування тексту в середовищі "відправник-одержувач" має місце лише тоді, коли відбувається смислове сприйняття тексту, яке можна порівняти до **розуміння**. Розуміння вимагає встановлення зв'язків двоякого роду: "текст-дійсність" і "текст-реципієнт". Оскільки автор (адресат) і реципієнт (адресант) володіють життєвим досвідом, знаннями, то ці зв'язки встановлюються при співвіднесенні змісту тексту з досвідом індивіда. Досвід фіксується у вигляді певного набору еталонів, що є суб'єктивною характеристикою цього індивіда [див.: 7, 156-161]. Дослідники стверджують, що ця характеристика дуже істотна, оскільки відображення дійсності кожним індивідом здійснюється через порівняння предметів і явищ дійсності з існуючими еталонами [1, 92]. Іншими словами, відповідно до набору еталонів, що існують у свідомості, людина проводить селекцію й оцінку елементів навколишнього світу. Дослідники виокремлюють три види еталонів: перцептивні еталони, уявлення, поняття [7].

Перцептивним еталоном називають зафіксоване у досвіді особи узагальнення перцептивних характеристик: об'єкта, образу предмета, в тому числі і відображеного в тексті. Перцептивні еталони є первинною обробкою інформації, вихідним моментом формування когнітивних структур.

Під **уявленнями** розуміють зафіксоване у досвіді узагальнення предметів за їхньою функцією в діяльності людини. Уявлення є однією з основних оперативних одиниць суб'єктивної семантики, оскільки "уявлення - це функціональне узагальнення, що є редукцією перцептивних характеристик образу" [6, 68].

В опублікованих дослідженнях зазначалося, що відображенню дійсності у мовному творі (текстом) передую спеціальна робота свідомості - виділення елементів дійсності, розчленування **предметної ситуації** з метою вираження цих елементів мовними засобами [16]. Ця робота свідомості в згорненому та редуктованому вигляді становить **когнітивний аспект** тексту, а саме вираження мовними засобами того або іншого предметного змісту є **комунікаційним аспектом** тексту [17, 30].

У відомій тезі Л.С. Виготського про слово як єдність узагальнення і спілкування, комунікації й мислення [4, 19] закладені основи такого підходу до одиниць мови різних рівнів. Залежно від умов комунікації, від комунікаційного завдання, від структури комунікаційного акту та інших обставин комунікаційні й когнітивні аспекти тексту служать інструментами комунікації та способу фіксації, а також вираження результатів когнітивних процесів, виступаючи на фоні або провідному рівні [3, 1966].

Мовні засоби для позначення елементів ситуації "подаються" не мовою як системою, а мовленнєвою здатністю особи. Це визначає відому суб'єктивність тексту як процесу відображення ситуації, оскільки будь-який вибір компонентів є суб'єктивним. Однак ця суб'єктивна діяльність протікає за об'єктивними правилами і культурними нормами [див.: 12; 14].

Одним з істотних внутрішніх компонентів спілкування є **бачення** проблеми, що передається партнеру по спілкуванню. Проте для такої передачі воно повинне бути сформоване. Важливу роль у формуванні бачення відіграє індивідуальна класифікуюча система - **системі еталонів**. Вона, в міру розвитку індивіда утворює "світоглядну мережу", через яку пропускається досвід індивіда. Результатом цього є класифікація об'єктів. Для комунікації ми повинні дати найменування об'єктам за певними релевантними ознаками. Ці ознаки фіксуються у поняттях або у передуючих поняттях формах відображення та узагальнення.

Як правило, на побутовому рівні складається упереджене відношення суб'єкта до предметного світу, що входить з ним в контакт. Він активно структурує цей світ і створює його проекцію. У процесі взаємодії зі світом у суб'єкта складається картина існуючої реальності, картина властивостей речей в їх відношеннях один до одного і до суб'єкта [2]. Ці уявлення зосереджені у певних структурах, які стають результатом єдності відношення, функціонування та знання. Отже, вони підлягають семантичному аналізу, тісно пов'язаному з аналізом особливостей актуалізації знання. Такі структури отримали назву **когнітивних**, оскільки вони формуються тільки одним шляхом - шляхом пізнання навколишнього світу [6, 70].

Таким чином, проблема когнітивних структур і проблема змісту тексту як продукту актуалізації цих структур змикаються, з'являючись у певній єдності. Отже, текст у семантичному аспекті є реалізацією структурних компонентів мовної здатності - функціональної системи елементів та правил їхньої реалізації. Ця система знаходить найповніше вираження саме в тексті як вищій одиниці мовної діяльності [6, 70].

Як свідчать дослідження, онтогенез мови, комунікаційні номінації та когнітивний зміст розвиваються окремо, але в тісному взаємозв'язку. Когнітивні структури функціонально потрібні головним чином для передачі знання, що можливо тільки в акті спілкування. Комунікаційне спілкування вимагає поєднання двох типів структур: мовної здатності і когнітивної.

Результати когнітивних процесів і найменувань явищ та предметів навколишнього світу, що передаються актом комунікації, фіксуються, як вважають дослідники, в еталонах, які визначають компоненти мовної спроможності.

Специфічною особливістю розвитку засобів спілкування в онтогенезі є перехід від цілісних, нерозчленованих засобів кодування ситуації до все більш аналітичних. Цей перехід можна простежити аналізуючи семантичні зміни при переході від однослівного висловлювання до багатослівних. На етапі однослівного висловлювання "голофрази" фіксує всю ситуацію, в якій реалізується комунікаційний акт. Однослівне висловлювання може розглядатися як своєрідний текст, що синкретично включає у себе всі необхідні компоненти комунікаційного акту як потенційні можливості. У процесі переходу до багатослівного висловлювання репертуар комунікаційних можливостей мовної діяльності збільшується.

Мовленнєва діяльність починає здійснюватися конвенціональними символічними засобами мовної системи. В основі цього процесу, як показують дослідження, лежить зміна когнітивних структур, які опосередковують діяльність індивіда [6, 72]. У результаті у текстах як засобах комунікаційної взаємодії експліцитно подані як компоненти мовленнєвої здатності, так і когнітивні структури. З іншого боку, розгорнутий текст комунікаційного акту містить у "знятому" вигляді всю історію онтогенетичного формування мовленнєвої здатності.

Таким чином, текст служить комунікаційним засобом реалізації цілісності та змістовної наповненості когнітивної структури. Семантично текст сходить до "голофрази", яка містить у собі ніби всю "картину" ситуації спілкування в її єдності й нерозчленованості.

Текст як засіб спілкування є семантично неоднозначним. На думку У. Чейфа, "чітко визначеної або автономної семантичної структури, яка лежить в основі мовлення (або речення), не може бути. **Мовлення** - це творчий процес, за допомогою якого знання, що лежать в його основі... викристалізуються в пропозиційні та мовні структури" [15, 72].

Отже, можна стверджувати, що текст як значуща одиниця мовлення може розглядатись тільки з урахуванням двох аспектів: комунікаційного та когнітивного.

Однак неоднозначність і нестабільність цих компонентів навіть у межах одного і того ж тексту зумовлює необхідність введення поняття **смислу** та **значення** тексту. Поняття смислу зумовлює відношення адресата (адресанта) і тексту, а значення - дійсності й тексту. Значення тексту кореспондує з поняттям когнітивного компонента, а смисл тексту - з поняттям **семантичної структури** тексту. Разом ці компоненти складають "глибинну структуру" тексту. "Поверхнева структура" тексту сприймається безпосередньо і служить своєрідним "ключем" до "глибинної" [18, 173].

У системі комунікаційних відношень "адресант - текст - адресат" взаємодіють і "перетинаються" кілька програм, які реалізуються у самому тексті як продукти мовної діяльності. Формування і реалізація цих кількох програм визначає і "**зовнішню**" по "відношенню" до адресата структуру тексту, і його "**внутрішню**" структуру. Ці програми відносяться до різних сфер і складають своєрідну ієрархію. До внутрішніх програм А.М. Шахнарович відносить семантичну, смислову, когнітивну, пресупозиційну програми. Зовнішніми є лексична, морфологічна і синтаксична.

Семантична програма передбачає спеціальну роботу свідомості щодо аналізу дійсності. Вона "завершується вибором компонентів об'єктивного світу з метою подальшого їх позначення мовними засобами". Одним з її завдань є побудова певної семантичної перспективи тексту, семантичних "віх".

Смислова програма вторинна по відношенню до семантичної. Вона визначає смислову структуру тексту і базується на відношенні "адресант - текст".

Когнітивна програма, що визначає когнітивну структуру тексту, базується на "картині світу", що склалася у свідомості адресанта і зорієнтована на подібну "картину світу" у свідомості адресата. Ця програма спирається на функціонування системи когнітивних еталонів, які визначають "кваліфікацію і відбір елементів дійсності, їх оцінку та приписування їм атрибутивних ознак".

Тісно пов'язана з когнітивною **пресупозиційна програма**. Вона, базуючись на вже вибудованому ланцюжку відібраних елементів ситуації, служить для їх організації в тексті.

Таким чином, текст з'являється перед нами як ієрархія програм, "якщо вважати, що ми почали "зверху", то в основі піраміди лежать внутрішні програми, а в зв'язку з ними і в залежності від них реалізуються програми зовнішні" [18, 173].

Наявність сукупності внутрішніх програм пояснює включення до тексту тих компонентів, які знаходяться поза його безпосередньою данністю. Вони реконструюються тільки при орієнтації на той факт, що будь-який текст є складним і суперечливим відображенням об'єктивного світу і є продуктом людської діяльності - унікальної, кажучи словами Л. В. Щерби, комбінацією мовних одиниць.

Отже, текст може бути представлений як продукт і засіб реалізації комунікаційного завдання, що виникає одночасно перед обома учасниками комунікаційного акту - адресантом (автором) і адресатом (реципієнтом). В них обох формуються власні прагматичні установки: у першого - на адекватну передачу інформації, у другого - на адекватне її розуміння. "Накладання" цих установок визначає змістовну структуру тексту та ієрархію тих компонентів, які складають цю структуру, роблячи текст інструментом комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апухтин В. В., Шахнарович А. М. Некоторые проблемы понимания текст» // Вопросы кибернетики. - М., 1978. - Вып. 39. С. 91-98.
2. Артемьев Н. Ю. Психология субъективной семантики. - М.: Изд-во МГУ, 1983. 127с.
3. Берштейн И. А. Очерки по физиологии движения и физиологии активности. - М.: Медицина, 1966, 249 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч. - М.: Педагогика, 1983. Т. 2. С. 5- 361.
5. Голод В.Н., Шахнарович А. М. Когнитивные и коммуникативные аспекты текста как инструмента общения // Теории и модели знаний: (Теория и практика создания систем искусственного интеллекта). - Тарту, 1985. С. 68 - 75. (Ученые записки Тарт. гос. ун-та; Вып. 714. Тр. по искусственному интеллекту).
6. Ван Дейк Т. Вопросы прагматики текста // Лингвистика текста Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. С. 259-336.
7. Ермолаев В. А., Шахнарович А. М. Понимание текста детьми // Материалы V Всесоюзного симпозиума по психолингвистике. - М.: Наука, 1975. С. 156 - 161.
8. Жинкин И. И. Речь как проводник информации. - М.: Наука, 1982. 157 с.
9. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. - М.: Наука, 1987. 263 с.

10. Кумлева Т. М. Категория персонажа и ее текстообразующие факторы // Контекстная семантика и стилистика. М., 1986. С. 111 - 127. (Тр. / МГПИИЯ им. М.Тореза; Вып. 251).
11. Москальская О.И. Грамматика текста. М.: Высшая школа, 1981. -183 с.
12. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. - М.: Наука, 1983. 213 с.
13. Почепцов Г. Г. Коммуникативно-прагматические аспекты семантики // Филологические науки. 1984. № 4. С. 32-37.
14. Тарасов Е. Ф. Письменный текст как превращенная форма речевого общения // Материалы V Всесоюзного симпозиума по психолингвистике. - М.: Наука, 1983 С. 241 - 243.
15. Чейф У. Л. Память и вербализация прошлого опыта // Прикладная лингвистика: Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Радуга, 1983. Вып. 12. С. 35-73.
16. Шахнарович А.М. Семантический компонент языковой способности // Психолингвистические проблемы семантики. - М.: Наука, 1983. С. 181 - 190.
17. Шахнарович А.М. Семантические аспекты коммуникативной функции // Язык как коммуникативная деятельность человека. - М., 1987. С. 26 - 30 (Тр. / МГПИИЯ им. М. Тореза; Вып. 284).
18. Шахнарович А. М. Текст как иерархия программ // Перевод и автоматическая обработка текста. - М.: ИЯ АН СССР, 1987. С. 172 - 174.

УДК 883К-3.091

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО “БЕРЕСТЕЧКО”

Стадніченко О.О., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Хоча “історія” – це нібито річ цілком об’єктивна, але, на жаль, українська історія багато разів переписувалась, по-різному тлумачилась різними авторами, щоразу репрезентуючи цивілізованому світові образ України та її героїв у найнепередбаченішому вигляді.

До осмислення історії України та її проєкцій у сьогодення Ліна Костенко звертається не вперше: це і історичний роман у віршах “Маруся Чурай”, окремі поезії, і нарешті історичний роман у віршах “Берестечко”, який хоч і був написаний ще в 1966-67 рр., але до 1999 року ще дописувався, доповнювався, вбираючи в себе трагічні моменти життя народу і в “хрущовську відлигу”, і в “брежнєвські заморозки”, і в горбачовську перебудову.

Цю ж проблему ґрунтовно розробляє Ліна Костенко і в публіцистичній праці “Гуманітарна аура нації” (або “Дефект головного дзеркала”), в якій аналізуються в комплексі як уроки українського минулого, так і справи сьогоденні в контексті світової історії. В обох творах – в історичному романі – в художній формі, у статті з публіцистичною майстерністю геніальна письменниця шукає відповідь на питання: чому ми, українці, саме такі? І чому нас так сприймає світ? Хто в цьому винен? І, здається відповіді вона знаходить. Ліна Костенко у вказаній статті зазначає: “Карамзін відкрив Росію, як Колумб Америку, - сказав Пушкін. Додамо: відкрив великою мірою за рахунок української історії. Америку Колумб відкрив, шукаючи Індію. Доля аборигенів відома. Ми ж Україну відкриваємо в Україні, і це нікому не загрожує ні втратою території, ні духовних цінностей. Це лише вимагає перегляду звичної схеми, перестановки некоректно поставлених дзеркал.

Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам’яті і якісні витрати самого національного генотипу” [1,17]. Ліна Костенко наголошує, що “образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, але відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі, у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців. Неврастеніків просять не турбуватися” [1,17-18].

Своєрідно інтерпретуються проголошені проблеми саме в романі “Берестечко”. І розкриває Ліна Костенко їх пропускаючи через призму сумління однієї з найбільш суперечливих і одіозних постатей в історії України – гетьмана Богдана Хмельницького. І це не випадково. А.Шпиталь вказує: “Від М.Старицького до П.Загребельного – кожен по своєму бачив кризь віки ту трагічну подію, кожен за совістю своєю чи за партійною доктриною реконструював той час. Мало хто знає, що навіть В.Винниченко працював над романом про Б.Хмельницького” [2,44]. І кожен з авторів додавав до образу гетьмана чогось нового, по-своєму тлумачачи його державотворчу роль, а також неоднозначні наслідки його керування. Наприклад, Є.Маланюк неодноразово звертаючись до історії, і зокрема обставин розквіту й падіння Київської княжої держави, вважав, що доба козацтва була спробою національного відродження на новому витку історії. Саме тоді, на його погляд, відбувся процес кристалізації провідної верстви в державі. Але появу Богдана Хмельницького Є.Маланюк пояснював дивом, ірраціональністю. Козацька еліта ніби одностайно сприйняла авторитарну владу геніального гетьмана, але, на жаль, уже під час передсмертної хвороби Б.Хмельницького погляди її щодо форми і доктрини козацької державності розійшлися. У праці “Ієрархія” (1934) Є.Маланюк обґрунтовує думку про те, що трагізм української історії в тому, що українці не витворили ієрархічного суспільства, механізм діяльності якого б органічно просував до владних структур національно свідомі особистості. Фатальний збіг обставин (зокрема і поразка під Берестечком) не дав змоги гетьману створити династії, а його наступники не були рівновеликими йому. До влади приходили не ті люди. “Інстинкт ієрархічності в українців спаралізований, - вважав Є.Маланюк. – Не маючи того інстинкту, українці часто були нездатними усвідомити, що є благом для них. Велич Богдана в тому, що він зумів знешкодити “своїх Кочубеїв” так своєчасно, що вони й до історії не потрапили” [3,126].

До такої ж думки приходять Ліна Костенко:

Була б у мене влада нестеменна
І династичне древо королів.
І мій народ, дорівняний до мене,
Уже ніхто не смів би обмовлять.
Були б у нас і вольності, і право.
І нашу славу множили б митці.
Держава – держить. Бо вона держава.
У неї скипетр влади у руці.
Але ж, на лихо, я не прагнув трону
Свободи прагнув, честі і ума.
Та й хто гризеться за корону,
У тому величі нема [4,83-84].

Написання роману “Берестечко” у формі монологу гетьмана є не випадковим, а навпаки цілком вмотивованим способом донести до читача в умовах тоталітарної системи тривожні, відверті роздуми автора про долю України, які можна назвати своєрідним виявом езопової мови, що спостерігалась і в інших творах Ліни Костенко (наприклад, “Циганська муза”, “Іма Сумак” та ін.) Не зважаючи на те, що на перший погляд і на думку дослідників Богдан Хмельницький – головний герой твору, варто зазначити, що роман надзвичайно густо населений і в роздумах, переживаннях, медитаціях Хмельницького оживає вся Україна, козацька старшина, саме військо, простий народ, читач стає ніби співучасником батальних сцен і стежить за ходом думки героя, разом з ним шукаючи відповіді на питання:

Усе ж було за нас. Чому програли ми? [4,7]

Із кола порушених проблем варто особливо виділити, на наш погляд, актуальні і на сьогодні, які Ліна Костенко висвітлює і в “Гуманітарній аурі нації...”: Україна і світ колись і сьогодні, значення освіченості для визнання українців у світі, становище нашої літератури, мистецтва, науки у світовому контексті, проблема рабського комплексу малоросійства, яничарства та ін.

Аналізуючи як власні свої помилки, так і весь шлях, пройдений його народом, Богдан Хмельницький приходять до широких філософських узагальнень:

От ми такі і є в очах всієї Європи –
козакко, чернь, поспільство для ярма.
Ізгої, бидло, мужики і хлопи,
в яких для світу речників нема [4,85].

Ліна Костенко наділяє свого героя здатністю бачити кризь віки, критично і реально оцінювати здобутки і пороки свого народу, не ідеалізуючи його.

У романі “Берестечко”, як і в інших творах, авторка наголошує, що кожен народ має посісти своє місце у світі і світовій історії, що кожен народ репрезентується світовій спільноті видатними постатями,

героями, митцями, які стали якоюсь мірою фундаторами своєї держави. А хто ж і як репрезентує Україну? Автор устами свого героя промовляє:

Вмирати вмієм, по степах гасати.
але себе не вмієм написати.
У цій страшній великій боротьбі
не вмієм так сказати о собі,
щоб світ здригнувся, і на всі віки
були преславні наші козаки –
як ті Ахілли і як ті Геракли.
На це у нас щось розуму забракло [4, 118].

Кожна фраза, кожний рядок роману здається ніби викарбуваним діагнозом нашому хворому суспільству:

Бо поки ми тут про свободу мимрили,
то інші вже свободу здобули.
А ми усе співаєм, як ми вимерли
Або як нас в неволю продали [4,119].

Богдан Хмельницький, побувавши за кордоном, у палацах королів і вельмож, зрозумів, що в цивілізованій Європі глибоко шануються герої, які в часи історичних зрушень очолюють народ і стають його гідними речниками. А як же у нас?

І де той геній, до народу дбалий,
щоб розбудив наш умисел оспалий?!
І не нікчемним словом, що як нежить,
А як народу гідному належить! [4,119]

Герой роману впевнений, що якби і він “мав при собі гроно найвченіших мужів, піітів і музик, якби і при ньому були “все люди грамотні і терті”, то і світ би сприймав нас по-іншому. І пояснює:

А наше слово дожило до смерті,
але для світу й досі ще не є [4,119].

Потім цілком слушно Ліна Костенко зауважує, що можливо, не тільки самі українці в цьому винні, “може, трохи світ недочува”, бо не всі це бажають чути:

Бо хто за що, а ми за незалежність.
Отож нам так і важко через те [4,120].

У своїх “думках на самоті” Богдан приходив до висновку, що шлях його народу ніби позначений якимсь прокляттям, це шлях без кінця і без краю, це ніби ходіння по всіх колах пекла, це шлях до свободи і незалежності, такої манливої і в той же час недосяжної. Дослідниця Раїса Мовчан зауважує, що “поразка під Берестечком допомагає йому зрозуміти свою істинну роль як гетьмана на чолі такого вільнолюбного ментально народу, але який ніяк не може позбутися свого рабського комплексу, комплексу малоросійства” [5,47]. І щоб він не робив, сподіваної свободи ще не досягнуто:

І все одно – віками у ярмі.
Усім чужі. Для світу незначущі.
Чи що ніяк не вирвемось самі.
Чи що у нас сусіди загребуці.
Ми, вільні люди вільної землі,
Тавро поразки маєм на чолі! [4,121]

д Берестечком стає ніби епіцентром подій: тих, що відбувалися в минулому і що чекають на Україну в майбутньому. І саме ця поразка була першою в ряді перемог, яка і змусила вже звиклого перемагати гетьмана замислитись над причинами помилок, які привели до такого становища:

Поразка – це наука.
Ніяка перемога так не вчить [4,130].

Саме в цих словах і може бути сформульований лейтмотив роману "Берестечко". Болісний роздум переможеного гетьмана виростає за межі центрального образу, сягаючи всенародних масштабів. І з упевненістю можна зауважити, що головний герой твору – не Богдан Хмельницький, а сама Україна і її доля на різних витках історії.

А тим часом, проаналізувавши всі свої помилки, виробивши нову стратегію і навіть знаючи невтішні пророцтва полковника Небаби про долю України, Богдан Хмельницький збирає до купи своє військо і усвідомлює, що не має права на бездіяльність, коли історія, можливо, дає ще один шанс:

І вже ногою будши в стремені,
Я нахилився до своєї Долі.

Я їй сказав: - Чекай в Чигирині.
 Ми переможем. Не такі ми й кволі.
 Не допускай такої мислі,
 Що Бог покаже нам неласку.
Життя людського строки стислі.
Немає часу на поразку [4,157].

Роман "Берестечко" Ліни Костенко охоплює надзвичайно широке коло філософських, морально-етичних, загальнолюдських проблем, які є актуальними і зараз, коли Україна утверджується як незалежна держава. Поразка під Берестечком у романі з історичної події переросла в "синдром Берестечка", який супроводжує весь історичний розвиток української державності. Саме з "синдромом Берестечка" пов'язує Ліна Костенко концепцію національної історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Л. Гуманітарна аура нації (або "Дефект головного дзеркала") //Хортиця. - 2001.- №1.- С.8-18.
2. Шпиталь А. Книга болю з проблизком надії // Слово і час. - 2000. - №1. – С.44-46.
3. Маланюк С. Ієрархія. Хроніка 2000 // Наш край. – К., 1992. – С.117-142.
4. Костенко Л. Берестечко. – К., 1999. – 157 с.
5. Мовчан Р. Позбутися рабського комплексу // Слово і час. – 2000.- №1. – С.47-48.

УДК 808.3 – 56

ВАЛЕНТНІСТЬ КАУЗАЛЬНОГО ПОШИРЮВАЧА І ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ СЕМАНТИЧНОЮ ТА ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНОЮ СТРУКТУРОЮ РЕЧЕННЯ

Степаненко М.І., к. філол. н., доцент

Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка

Причинні відношення, що існують в об'єктивній дійсності, знайшли безпосереднє віддзеркалення в мові. Найповніше вони реалізуються в реченні як найважливішій комунікативній одиниці, яка має багатопланову ієрархію. Важливо наголосити, що каузальні зв'язки в семантичній структурі речення актуалізуються тоді, коли серед учасників ситуації є учасники, які або сприяють здійсненню процесу, або перешкоджають йому. Причинні відношення як один з видів циркумстантивних відношень, як "одна з елементарних одиниць глибинної змістової структури речення" [1, 43] мають різні форми вияву: в одних випадках вони репрезентуються спеціальними засобами, в інших – "не знаходять прямого позначення в лінійній системі компонентів речення" [там само]. Систему спеціальних засобів утворюють: 1) каузальні прислівники, 2) дієприслівники (дієприслівникові звороти), 3) прийменниково-іменникові форми в родовому, давальному, знахідному, орудному й місцевому відмінках, а також 4) складнопідрядні речення з підрядними причинами:

1. Структурна модель **S + P(Vf) + Adv [Ad] caus:** *Сідалковський вийшов з-за рогу і знічев'я побрів Володимирською вулицею до Золотих воріт* (О.Чорногуз); *Юра спересердя навіть тупнув ногою* (Ю.Смолич); *Його переспівать когут надумав здуру* (Б.Олійник); *Батько спросонку налякав* (М.Коршун); *Тоді оточенці умисне тайли свої професії* (В.Яворівський). Серед адverbіальних лексем, які утворюють в українській мові замкнену щодо кількісного складу групу, виділяється два типи конкретизаторів: одні з них характеризуються автосемантичністю (згаряча, знічев'я, зозла, спросоння та ін.), другі – синсемантичністю (недаремно, чогось, тому й ін.), тому потребують обов'язкового валентного оточення в самому реченні або навіть за його рамками. Обмеженість лексичного складу каузальних прислівників не дозволяє припредикатному членові **Adv [Ad] caus** відтворювати в реченнєвому просторі багатогранні значеннєві відтінки, що закладені в семантичній структурі причини [2, 15-25].

2. Структурна модель **S + P(Vf) + Adv [V + Ad] caus:** *Десь надривно тужила машина, застрявши* (В.Стефак); *Я завмер, побачивши жінку* (Р.Андріяшик); *Коні, почувши свіжу пащу, іржали* (Б.Лепкий);

Голодні собаки *шниряли* по базарі, *шукаючи останків пожив* (Б.Лепкий); *Але Степан зрадів, побачивши халупу* (В.Підмогильний); *Саме дякуючи Франку, син перейшов у п'ятий клас* (Р.Горак).

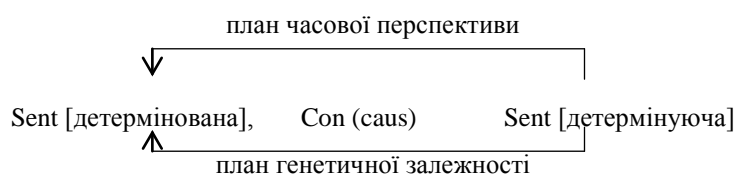
Дієприслівники, які в каузальній функції здебільшого виступають разом із залежними від них словами, постають на базі різних за значенням дієслів – гомональних, бестіальних, мембруальних, грамінальних та ін., тому й наділені властивістю конкретизувати зміст речення вказівкою на внутрішню, зовнішню, обумовлену, необумовлену причину, причину-відплату, причину-перешкоду й інші семантичні варіанти каузальності. “Виражений дієприслівником вторинний предикат, – говорить І.Р.Вихованець, – позначає семантико-синтаксичні відношення між двома семантично елементарними реченнями, вказуючи на причину другого явища, що передається незгорнутим реченням з предикатом в особових формах”, напр.: *Віста з Малушею, натомившись, загорнулись у шкури й лягли спати* (С.Скляренко) → *Віста з Малушею натомилась + Віста з Малушею загорнулись у шкури й лягли спати* → *Віста з Малушею натомилась, тому й загорнулись вони у шкури і лягли спати* [3, 149].

3. Структурна модель S + P (Vf) + Adv [Prep + Ngen (dat, acc, inst, loc)] caus: *Ясе невдовзі померла від тифу, залишивши отаманові ніби й чужу Даринку* (В.Земляк); *Типова сполучуваність...утворилася в результаті повної нездатності таких слів уживатися в інших оточеннях* (Н.Іваницька); *Завдяки його [Мічуріна] праці ця культура просунулася на північ на 700 км* (М.Курдюк); *Я...через лиху долю навіки пропала* (“Пісні родинного життя”); *У зв'язку з виставою цього твору у Коломії виникла легенда про перебування Квітки-Основ'яненка в Галичині* (П.Хропко); *Дід Андрій на radoцях знайшов ще у льоху барильце міцної слив'янки та питного меду* (Я.Качура).

Основним засобом реалізації причинових відношень є саме прийменниково-іменникові форми, у яких поряд із субстантивною формою функцію більш або менш виразного показника каузальності виконує прийменник. Семантичні прийменники беруть активну участь у формуванні плану змісту правобічної позиції і речення в цілому, тоді як асемантичні є менш активними в цьому відношенні. Правобічні поширювачі **Adv [Prep + Ngen (dat, acc, inst, loc)] caus** відзначаються семантичною, формально-граматичною полівалентністю. У пропонованій розвідці вони лише виділяються як можливий тип адвербіально-каузальних компонентів і не піддаються структурному аналізу. Це предмет окремого дослідження.

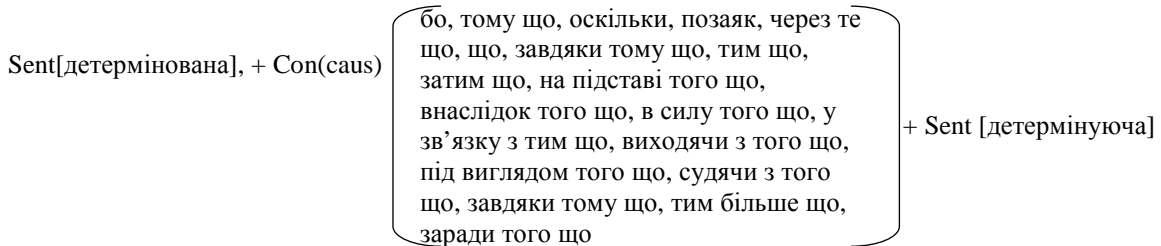
4. Структурна модель Sent (детермінована), + Con caus + Sent (детермінуюча). Багато дослідників звернули увагу на те, що до важливих засобів відтворення в мові відтінків причинового значення, які існують в об'єктивній дійсності, належать складнопідрядні речення з підрядними причини [див., напр.: 4, 287-292; 5, 551-560; 6, 133-135; 7, 333]: *Але цього останнього “за” ніхто не хотів вимовляти вголос, бо вислів найкращих побажань тут був би пригадуванням найгіршого* (І.Багрянний); *Чимало труднощів виникає при розмежуванні обставин, оскільки в конкретних реченнях обставина може наближатися до додатка чи неузгодженого означення* (Н.Іваницька); *Ляхи нервуються, що ми не премось наосліп, сидимо в обозі тихо* (П.Панч); *Чайка квилить над ним [морем] тому, що хоче їсти, а не тужить за кимось* (Ю.Яновський). Як показують приклади, у цих реченнях чітко виявляють себе семантичні складники каузальної ситуації (диференційні семи), що репрезентуються синтаксичною опозицією “породжуюча подія – породжена подія”. Породжуючою подією виступає підрядна частина, породженою подією є основна частина, тобто “носієм значення достатньої підстави є підрядна частина: її зміст виконує роль мотивованого фактора (аргумента) щодо повідомлюваного в головній частині, яка інформує про наслідок” [8, 576; пор.: 9]. План часової перспективи і генетичної залежності у складнопідрядних реченнях з підрядною частиною причини має такий вияв, як і в простому реченні з правобічною позицією **Adv [Ad; Prep + Nx] caus**. Породжуюча подія (підрядна частина) передуює породженій події (головній частині) і водночас зумовлює появу останньої, маючи її своїм наслідком, як-от: *Від того що сонце ніколи не заглядало в це місце, дощова вода нікуди не стікала* (Панас Мирний) → 1) план часової перспективи: Спочатку сонце не кидало свого проміння на окреслену площу земної поверхні, а потім (як наслідок цього явища) дощова вода не переміщалася куди-небудь, а залишалася на одному просторі; 2) план генетичної залежності: Сонце не змогло кинути свого проміння в окреслену площу земної поверхні, вода, утворена від атмосферних опадів, не переміщалася куди-небудь, а залишилася стояти в окресленому просторі.

Схематично це інтерпретується таким чином:

Сполучник у таких реченнях “одночасно протягує нитки до першого і до другого елементарних речень” [10, 113]. Він “репрезентує повністю або частково зміст першого речення...і виконує детермінативну функцію щодо другого речення” (там само). Отже, індикатором причинової зумовленості, що

встановлюється між двома подіями аналізованого складного речення, виступає “предикат предикатів” [11, 68] – диференційований або недиференційований сполучник. Він може передавати відношення власне-причинове, коли підрядна частина вказує на безпосередню причину того, про що говориться в головній частині, і невластне-причинове – “ситуація, подана в підрядній частині, є лише зовнішнім приводом або непрямим свідченням, яке використовується як аргумент для умовиводу про те, що повідомляється в головній частині” [9, 551-552]. У найзагальнішому вигляді схему складнопідрядного речення з підрядною частиною причини можна подати так:

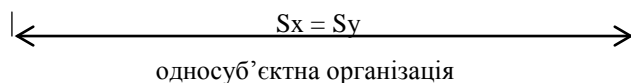

Функціональні можливості сполучників причини різні. Основним засобом зв'язку між частинами аналізованого складнопідрядного речення є сполучник **бо**, що визначають майже всі дослідники [4, 287; 12, 369], незважаючи на те що йому для вираження семантики каузальності, зокрема невластне-причинового значення, “потрібна відповідна підтримка тексту” [5, 556]. Сполучник **бо** належить до розряду загальностильових. Інші сполучні засоби цього типу мають книжне забарвлення, оскільки вживаються переважно в науковому та офіційно-діловому стилях (оскільки, тому що), ще інші закріпилися за розмовною сферою (що). Окремі сполучники на сучасному етапі розвитку української мови зазнають функціональної переорієнтації. Це стосується передусім слова **позаяк**. У “Словнику української мови” воно кваліфікується як “застаріле”, “жартівливе”, хоч поданий тут ілюстративний матеріал суперечить такому категоричному твердженню [13, 802-803]. Сучасна мовна практика засвідчує високу активність розгляданої лексичної одиниці. Дібраний з різних за жанрами текстів фактичний матеріал дає право твердити, що в майбутньому цей сполучник поповнить розряд загальноживаних слів і стане одним з регулярних актуалізаторів причинового значення в складі речень структурної моделі **Sent [детермінована], + Con (caus)+Sent [детермінуюча]**.

Головна й підрядна частини описуваного складнопідрядного речення можуть мати односуб'єктну або різносуб'єктну організацію. В односуб'єктних реченнєвих структурах у підрядній і головній частинах зберігається єдність суб'єктної осі: суб'єкт каузованої події й суб'єкт каузуючої події збігаються в одній особі, напр.: *Здійснили ми святий замір, бо керувались сьайвом зір* (С.Черкасенко); *Такий перелік мало допомагає вчителю в аналізі конкретних речень, бо, по-перше, не включає всіх можливих випадків і, по-друге, не позбавляє можливості подвійного аналізу їх у різних реченнях* (Н.Іваницька).

Схема речень односуб'єктної структури має такий вигляд:

$$\text{Sent [детермінована]} = [\text{Sx} + \text{P(Vf)} + (\text{Exp})], + \text{Con caus} + \text{Sent [детермінуюча]} = [\text{Sy} + \text{P(Vf)} + (\text{Exp})]$$

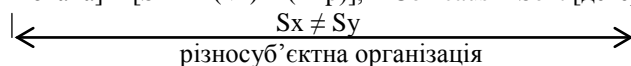

У різносуб'єктних реченнях підрядна й головна частини стосуються різних суб'єктів, тобто суб'єкт каузованої ситуації й суб'єкт каузуючої ситуації не утворюють однієї суб'єктної осі, напр.:

Одягся Ладо і казав прикликати фіякара, бо дощ вже не мрячив, мов крізь сито, а лив, як із відра (*Б.Лепкий*); Молилась ззаду жінка, бо довкруг машини перевернуті в кюветах лежали голічерева (*І.Драч*).

Схема речень різносуб'єктної структури набуває такого вияву:

$$\text{Sent [детермінована]} = [\text{Sx} + \text{P(Vf)} + (\text{Exp})], + \text{Con caus} + \text{Sent [детермінуюча]} = [\text{Sy} + \text{P(Vf)} + (\text{Exp})]$$

Структурна модель **Sent [детермінована], + Con (caus) + Sent [детермінуюча]** за реченнєвою характеристикою “односуб'єктність/різносуб'єктність” збігається з реченнями, які входять до структурних моделей **S + P(Vf) + Adv [Ad] caus** і **S + P(Vf) + Adv [Prep + Nx (gen, dat, acc, inst, loc)] caus** – конкретних репрезентантів валентної схеми **S + P(Vf) + Adv caus**.

Розуміння причини як явища, що викликає інше явище і має його своїм наслідком, є досить загальним. Воно не враховує найважливішого положення про те, що “причина ніколи не реалізується в “чистому”

вигляді, вільному від наявності інших форм зв'язку, і лише в абстракції може бути відокремлена від інших” [11, 603]. Причина як категорія філософська класифікується за різними критеріями. Так, наприклад, відповідно до природи каузальних відношень причини прийнято поділяти на “ідеальні й матеріальні, інформаційні й енергетичні, динамічні й статичні, прості й складні, однофакторні й багатфакторні, системні й несистемні, зовнішні й внутрішні, головні й неголовні, об'єктивні й суб'єктивні й т. ін.” [14, 601].

Слід зауважити, що визначення специфіки каузальності і в плані філософському, і в плані лінгвістичному є однією з найбільш складних і суперечливих проблем у сучасній науці. Щоб конкретизувати інваріантну семантику “причина”, тобто виокремити в ній якийсь семантичний варіант, треба зважити насамперед на передумову, що викликала появу того чи іншого конкретного типу каузальності, на супроводжуючий та породжуючий фактори, причому останній також відіграє неабияку роль у цьому складному процесі. На думку мовознавців, з'ясування природи каузальності неможливе і без таких критеріїв, як обґрунтування, підтвердження, доведення, свідчення, привід, стимул тощо. Отже, увесь цей комплекс відношень “передбачає такий зв'язок ситуацій, при якому одна з них оцінюється мовцем як достатня підстава для реалізації іншої” [15, 110-111].

Спроба класифікації причинових відношень за лінгвістичними критеріями робилася багатьма дослідниками, однак і досі немає єдиної думки про те, які критерії треба класти в основу цієї класифікації. Так, при характеристиці сутності адвербіально-каузального поширювача **Adv [Prep + Nx] caus** до уваги бралися власне-семантичні, власне-граматичні, семантико-синтаксичні, морфолого-синтаксичні, власне-синтаксичні та інші чинники. У “Русской грамматике” 1980 р. значення каузальності диференціюються на такі семантичні відтінки, як підстава, підтвердження, доказ, передумова, пряме або переносне свідчення, привід, зачіпка, стимул. Усі ці часткові типи каузальності об'єднуються в конструкції, що виражають відношення власне-причини і невластне-причини [8, 577]. Ідея про те, що в семантичній структурі каузальних поширювачів вирізняється інваріантний та варіантний зміст, послідовно простежується в працях багатьох мовознавців. Наприклад, Н.І.Штикало виділяє такі форми вираження категорії причини: неускладнена (чиста) причина, заперечна причина, позитивна причина, уявна причина, додаткова причина, причина як реалізація якої-небудь дії, причина-мотивація умовиводів, ослаблена причина [16, 8-9]. Аналогічно інтерпретує категорію причини і В.Л.Мединська [17, 8-9]. Неускладнена (чиста) причина вважається семантичним інваріантом, тоді як останні види причини кваліфікуються як семантичні варіанти, оскільки вони нашаровуються на інваріантну семантику й утворюють з нею опозицію “родове (інваріантне) значення – видове (семантичні варіанти значення)”. В основу розглядової класифікації кладеться власне-граматичний критерій, який передбачає виокремлення лише тих варіантів каузальної семантики, які виражені за допомогою граматичних засобів [17, 7], а саме: прислівників, прийменників і прийменникових сполук, сполучників, вставних або модальних слів. Цікаво відзначити, що семантичні варіанти “додаткова причина (вказує, що вона є не першою причиною, що вже є причина, яка названа в тексті або передбачається)”, “причина як основа для логічних умовисновків” експлікуються структурною моделлю **Sent [детермінована], + Con caus + Sent [детермінуюча]**. Формальними засобами вираження виступає підрядна частина зі сполучниками оскільки, тому що та ін., а також вставні компоненти, які функціонують у головній частині і вказують на ступінь вірогідності повідомлюваного (**безумовно, безперечно, здається, мабуть, може, можливо, певно, справді, очевидно та ін.**) [17, 8-9]. Про варіантність та інваріантність правобічного поширювача **Adv caus**, який заповнює позицію, що програмується предикатом у реченнях валентної структури **S + P(Vf) + Adv caus**, цінні міркування подає І.Р.Вихованець. Згідно з його концепцією, інваріантний зміст об'єднує форми в певну підсистему, а варіантний диференціює їх. “Це означає, – говорить учений, – що майже кожна форма, спеціалізована на вираженні причинових семантико-синтаксичних відношень, вносить у загальне значення причини специфічний семантичний відтінок” [3, 147], як-от: причина-генезис явища (**Adv [ВІД + Ngen] caus, Adv [З + Ngen] caus**), причина-відплата (**Adv [ЗА + Nacc] caus**), причина-перешкода (**Adv [ЗА + Ninst] caus**), причина-сприяння (**Adv [ЗАВДЯКИ + Ndat] caus**), результативна причина (**Adv [ВНАСЛІДОК + Ngen] caus, Adv [У РЕЗУЛЬТАТІ + Ngen] caus**), обов'язкова причина (**Adv [У СИЛУ + Ngen] caus**), причина-привід (мотив) (**Adv + [З ПРИВОДУ + Ngen] caus, Adv [З НАГОДИ + Ngen] caus**), причина-врахування (обґрунтування) (**Adv [З ОГЛЯДУ НА + Nacc] caus, Adv [ЗВАЖАЮЧИ НА + Nacc] caus**) [3, 148]. Л.М.Руденко поділяє пропоновану точку зору, уточнюючи деякі положення. Наприклад, вказівка на походження явища, на її думку, може передаватися правобічним поширювачем **Adv [ІЗ-ЗА + Ngen] caus**, а каузальний конкретизатор **Adv [ВІД + Ngen] caus**, крім виділеного вище, репрезентує також додатковий семантичний відтінок причини-наслідку. Щоправда, сфера функціонування речень структурної субмоделі **S + P(Vf) + Adv [ВІД + Ngen] caus (=причина-наслідок)** обмежується, твердить Л.М.Руденко, науковим стилем мовлення. Значення обов'язкової причини закріплюється також за конститuentом **Adv [В МІРУ + Ngen] caus**, якщо він потрапляє в наукову або публіцистичну сферу мовлення. Поширювачі **Adv [З ОГЛЯДУ НА + Nacc] caus** і **Adv [ЗВАЖАЮЧИ НА + Nacc] caus** перебувають у певній опозиції щодо виділених вище правобічних конститuentів. Вони “стосуються оцінної реакції мовця” і “найбільшою мірою спрямовані в суб'єктивну його сферу” [3, 148; 18, 38-52].

За допомогою виділення домінуючих або недомінуючих, експліцитних або імпліцитних сем подані вище семантичні варіанти, що знаходять безпосереднє відображення в структурних моделях **S + P(Vf) + Adv [Ad] caus**, **S + P(Vf) + Adv [Prep + Nx (gen, dat, acc, inst, loc)] caus**, диференціюються на вужчі значеннєві сегменти. Так, у структурі семантики “причина-відплата” вичленовуються значеннєві відрізки “справедлива відплата”, “несправедлива відплата”, а семантика “негативна причина” розпадається на значеннєві відрізки “реалізована негативна причина”, “нереалізована негативна причина”. Цей ланцюг каузальності можна продовжити: “реалізована помірно негативна причина”, “реалізована агресивно негативна причина” і т. ін.

Питання про засоби вираження інваріанта й семантичних варіантів категорії причини має певні суперечності, у зв'язку з чим виникають дискусії, різні уточнення. Так, одні мовознавці запевняють, що категорія причини ніколи не виступає в неускладненому (чистому) вигляді, а завжди фокусує в собі якийсь додаткове значення. Інші вчені закріплюють за окремими заповнювачами правобічної позиції **Adv caus** функцію репрезентантів інваріанта або конкретного семантичного варіанта причини. На думку І.Р.Вихованця [19, 273-274; 3, 147-148] і М.В.Леонової [20, 247-248], найзагальнішою причинною семантикою характеризується прийменник **через**, формучи адвербіально-каузальний компонент **Adv [ЧЕРЕЗ + Nacc] caus**. У системі причинових прийменників, отже, і поширювачів, котрі вони утворюють разом з іменниками, ця лексична одиниця виступає домінантою, що групує навколо себе “прийменники, які передають додаткові семантичні відтінки походження явища, відплати, перешкоди, результативної причини, що сприяє здійсненню певного наслідку тощо” [19, 274]. Каузальний конститuent **Adv [ЧЕРЕЗ + Nacc] caus** розглядається як нейтральна в стильовому відношенні структура з власне-причинним значенням. Ця семантико-стилістична спеціалізація, підсумовує І.Р.Вихованець, робить аналізований компонент основним засобом вираження причини в складі речень валентної структури **S + P(Vf) + Adv caus** [21, 90]. А.І.Йова, поділяючи думку про те, що загальне значення причини утворюється з окремих відмінних між собою каузальних відтінків, до інваріантних структур відносить правобічні позиції **Adv [ЧЕРЕЗ + Nacc] caus**, **Adv [ВІД + Ngen] caus** і **Adv [З + Ngen] caus** [див. 22]. Інший погляд знаходимо в працях А.С.Колодяжного: указуючи на предмет, який є причиною дії, руху, цей прийменник має здебільшого негативне забарвлення, що пояснюється таким фактом: семантика переборення просторової перешкоди, яка спочатку була властива локативним конструкціям типу *перейти через ліс (через поле, через річку)*, згодом передалася й причиновим конструкціям типу *втратити щастя через землю*. Останні синтаксичні структури, таким чином, виникали як результат шляху осмислення просторових значень у причинові. У реченні *Та через землю я втратив своє щастя, свою долю* (Панас Мирний), зазначає А.С.Колодяжний, йдеться про землю як причину того, що я [Чіпка] втратив своє щастя й долю. Зрозуміло, що земля тут постає не як найвищий виконавець дії в ширшому розумінні, а як метонімічна особа: нещасним, бездольним Чіпку зробили люди, у руках котрих опинився його ґрунт, який він обробляв і використовував для вирощення рослин [22, 148-149]. У такому ж семантичному ракурсі характеризується прийменник **через** і в “Курсі сучасної української літературної мови” за редакцією Л.А.Булаховського [4, 91]. Про семантичну варіантність, а не інваріантність валентної рамки **P(Vf) + Adv [ЧЕРЕЗ + Nacc] caus** говорить і З.І.Іваненко. Свою думку вона аргументує тим, що в “Українсько-російському словнику” український прийменник **через** передається такими семантично спеціалізованими російськими прийменниками, як **благодаря, ввиду, вследствие, из-за**: [пор. для прикладу: 24, 907; 25, 38, 52, 93, 245; 26, 71, 114, 209, 580; 27, 23, 33, 66]. На широкому фактичному матеріалі дослідниця довела, що аналізований прийменник в українській мові може передавати різноманітні семантичні варіанти каузальності: причину як позитивний факт, причину як привід до дії, причину з відтінком наслідку [28, 31]. Причина, відбиваючи об'єктивний світ у найрізноманітніших його проявах, залежні або незалежні від людської свідомості, пізнані й не пізнані нею взаємозв'язки, відзначається глибинним змістом. Говорити про інваріантність засобів реалізації цієї категорії в мові навряд чи коректно. Інваріантність є скоріше абстрагованим поняттям, ніж конкретно мовною реальністю, оскільки в чистому вигляді причина практично не виступає, вона супроводжується семантичними відтінками. Ці відтінки формують всі конституенти валентної рамки **P(Vf) + Adv [Prep + Nx] caus**. В одних випадках центр адвербіально-каузального тяжіння припадає на іменник у формі непрямого відмінка, в інших він може переноситися на прийменник. Семантично активними є абстрактні іменники – назви позитивних або негативних почуттів, найменування журби, трауру, морально-етичних відношень, бажання, потреби, попередження, вдячності, нагороди та ін. Серед прийменників значеннєвою місткістю наділені лексичні одиниці з так званою постійною каузальною семантикою – **завдяки, внаслідок, у зв'язку з, з причини, у результаті, в силу**. Менш відчутною у формуванні плану змісту варіанта значення причини є участь прийменників без, від, з, за, через, які утворюють групу лексичних одиниць каузально-некаузальної орієнтації. Семантичною інертністю характеризуються прийменники некаузального значення, які “у звичайному своєму вживанні... найчастіше позначають статичні або динамічні, просторові чи часові відношення” [29, 18]. Принагідно зауважимо, що більшість прийменників з причинною функцією витворилися на ґрунті просторових і часових прийменників. Каузальні відношення, зрозуміло, виникли пізніше від локативних і темпоральних. Їх поява “викликана тим, що різні дії стали мислитися як результат певної причини, яка викликала їх”, тобто ці відношення – “результат усвідомлених людиною більш складних відношень навколишньої дійсності” [30, 326]. Процес трансформації “просторові (часові)

прийменники → причинові прийменники” був непростим і тривалим. Наприклад, причинове значення правобічного поширювача **Adv [ЗА + Nacc]**, за спостереженнями К.С.Аксакова, розвинулося з просторового значення: “один предмет, скриваясь за другою, соединяется с ним, переходит метафорически или отвлеченно в значение причины” [цит.за: 28, 5]. На думку О.М.Фінкеля, базою для виникнення причинових відношень було не просторове значення, а значення заміни: “какая-то реакция возникает как ответ на какие-то поступки или свойства, одно как бы выступает взамен другого, – отсюда отношения возбудителя причины и ответа-следствия” [цит.за: 28, 5]. З.І.Іваненко, зіставивши ці два погляди, приходять до висновку, що процес переходу правобічного поширювача **Adv [ЗА + Nacc]** із зони локативності в зону каузальності здійснювався так: “від просторового значення до значення заміни і від відношень заміни до відношень каузальних” [28, 5]. Цей погляд видається найбільш переконливим. Окрему групу становлять поширювачі, у яких каузальність актуалізується не прийменником або іменником, а дескрипцією – таким утворенням, у якому семантично домінуюче слово перебуває на правах синтаксично залежного члена, виконує роль означення, а граматично стрижневий компонент характеризується інформативною недостатністю, оскільки передає неконкретизоване значення. Обов’язкового поширювача у вигляді атрибутивного модифікатора потребують іменники типу душа, серце, бажання, почуття, задум, ставлення, справа, напр.: *В’ячеслав Чорновіл відродиться в Україні завдяки його справам, його помислам, його ідеям* (“Українське слово”). Пор.: *В’ячеслав Чорновіл відродиться в Україні завдяки справам його товаришів, помислам його побратимів, ідеям його продовжувачів*.

На нашу думку, семантичний аналіз категорії причини варто зводити до розмежування в ній двох значеннєвих фрагментів: 1) “зовнішня причина” і 2) “внутрішня причина”. Обидва типи причини позначають явища, які пов’язані або не пов’язані з діяльністю суб’єкта. Зовнішня причина вказує на різноманітні зовнішні чинники, що не стосуються цілеспрямованої діяльності суб’єкта, не контролюються його внутрішнім світом:

1. *Фікус умирає од сонячного трунку* (П.Загребельний) $\left\{ \begin{array}{l} \text{Фікус умирає (перша денотативна} \\ \text{ситуація)} \\ + \\ \text{Сонячний трунок умертвляє фікус (друга} \\ \text{денотативна ситуація)} \end{array} \right.$
2. *Від крику прокинулася Галя* (Панас Мирний) $\left\{ \begin{array}{l} \text{Галя прокинулася (перша денотативна} \\ \text{ситуація)} \\ + \\ \text{Крик пробудив Галю (друга денотативна} \\ \text{ситуація).} \end{array} \right.$

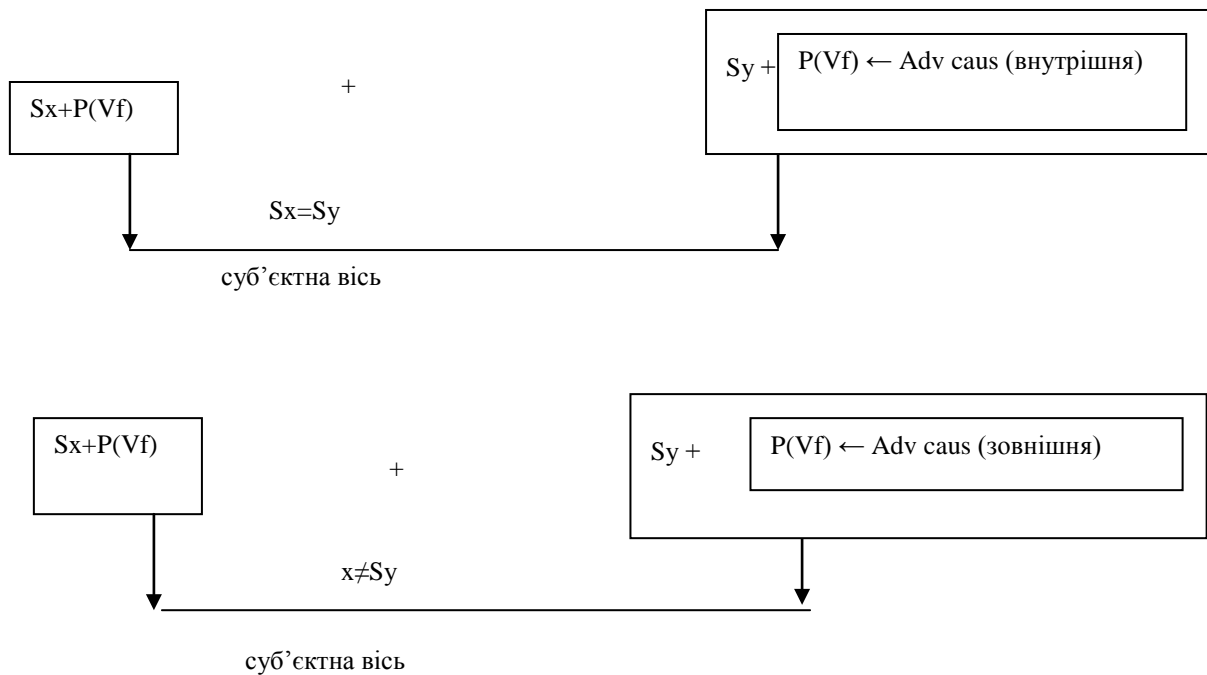
У реченнях із зовнішньою каузальністю не зберігається єдність суб’єктної осі, оскільки її утворюють різні особи: Фікус ← суб’єктна вісь → Трунок (1 речення), Галя ← суб’єктна вісь → Хтось (2 речення).

Внутрішня причина називає ті внутрішні чинники, які пов’язані з діяльністю лівобічного суб’єкта, відповідають його бажанням, прагненням, контролюються його волею, свідомістю:

1. *Аж заплаче Мотря з радощів* (Панас Мирний) \rightarrow *Мотря* $\left\{ \begin{array}{l} \text{заплаче (перша денотативна} \\ \text{ситуація)} \\ + \\ \text{зрадіє (друга денотативна} \\ \text{ситуація)} \end{array} \right.$
2. *Там матуся теплі сльози з горя щиро вилива* (П.Грабовський) \rightarrow *Матуся* $\left\{ \begin{array}{l} \text{сльози вилива (перша} \\ \text{денотативна ситуація)} \\ + \\ \text{горює (друга денотативна} \\ \text{ситуація)} \end{array} \right.$

У реченнєвих структурах з внутрішньою причиною суб’єкт породженої і суб’єкт породжуючої ситуації є однією особою, тобто має місце єдність суб’єктної осі: Мотря ← суб’єктна вісь → Мотря (перше речення), Матуся ← суб’єктна вісь → Матуся (друге речення).

Вияв внутрішньої і зовнішньої причини у структурі описуваних речень схематично можна представити так:

Усі можливі значеннєві варіанти, які вицленовуються в інваріантній семантиці "причина", уходять до внутрішньої й зовнішньої каузальності. Жорсткої закріпленості значеннєвих варіантів за першим або другим типом причини немає.

Отже, категорія причини відзначається глибинністю стосовно плану змісту. Вона диференціюється на два основні семантичні сегменти – "внутрішня причина", "зовнішня причина", які у свою чергу членуються на вузлі значеннєві відрізки. Кожен з них має свій набір формально-граматичних репрезентантів. До них належать прислівники, дієприслівники, дієприслівникові звороти, прийменниково-іменникові форми, а також складнопідрядні речення з підрядною частиною причини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова Т.И. Причинное отношение в научном стиле // Науч.докл.высш.шк. Филологические науки. – 1983. – №5. – С.43-49.
2. Степаненко М.І. Каузальні прислівники у функції семантичних поширювачів реченнєвої структури // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки: Мовознавство. – 1999. – №5(15). – С.15-26.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук.думка, 1992. – 222 с.
4. Курс сучасної української літературної мови: В 2-х т. /За ред. Л.А.Булаховського. – К.: Рад.шк., 1951. – Т.ІІ: Синтаксис (1.Просте речення, 2.Складне речення, 3.Пунктуація). – 408 с.
5. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч.посібник / І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк, М.Ф.Кобилянська. – К.: Вища шк., 1999. – 670 с.
6. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук.думка, 1991. – 191 с.
7. Доломан С.Є. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними // Сучасна українська мова: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Либідь, 1997. – С.329-339.
8. Русская грамматика: В 2-х т. – М.: Наука, 1980. – Т.2: Синтаксис. – 709 с.
9. Русская грамматика: В 2-х т. – Praha: Academia, 1980. – 1092 с.

10. Минкин Л.М. О значении и функции союзов (на материале современного французского языка) // Проблемы изучения семантики языка (Тезисы докладов на научной конференции, посвященной 50-летию Днепропетровского государственного университета). – Днепропетровск, 1968. – Часть II. – С.113-115.
11. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук.думка, 1983. – 219 с.
12. Сучасна українська літературна мова / За ред.М.Я.Плющ. – К.: Вища шк., 1999. – 414 с.
13. Словник української мови: В 11-ти т. / Ред.кол.: І.К Білодід (голова) та ін. – К.: Наук.думка, 1970-1980. – Т. VI. –1975. – 832 с.
14. Большая советская энциклопедия: В 30-ти т. – 3-е изд. / Гл.ред.А.М.Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1970-1978. – Т.20. – 608 с.
15. Ляпон М.В. Прагматика каузальности // Русистика сегодня. Язык: система и её функционирование / Отв.ред.член-кор.АН СССР Ю.Н.Караулов. – М.: Наука, 1988. – С.110-121.
16. Штыкало Н.И. Формы выражения категории причины и признание их выбора в русском литературном языке: Автореф.дис... канд.филол.наук. – Ростов -на -Дону, 1982. – 21 с.
17. Медынская В.Л. Синтаксическая категория причины и её взаимодействие с другими синтаксическими значениями (по данным русского языка 1 половины XIX в.). – Днепропетровск, 1973. – 16 с.
18. Руденко Л.М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аналіз). – К.: Україна – Віта, 1996. – 213 с.
19. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
20. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. – К.: Вища шк., 1983. – 264 с.
21. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук.думка, 1971. – 120 с.
22. Йова А.І. Синоніміка прийменників з значенням мети в українській мові // Известия Крымского педагогического института. Т. XXVIII. – Симферополь, 1957. – С.438-451.
23. Колодяжний А.С. Прийменник: Матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови. – Харків: Вид-во Харк.ун-ту, 1960. – 165 с.
24. Українсько-російський словник / Ільїн В.С., Дорошенко К.П. та ін. – К.: Наук.думка, 1976. – 944 с.
25. Ганич Д.І., Олійник І.С. Русско-украинский словарь. – К.: Гол. ред. укр. рад. енциклопедії, 1980. – 1012 с.
26. Русско-украинский словарь: В 3-х т. / Багмут И.А., Белодед И.К. (председатель) и др. – К.: Гол. ред. укр. рад. енциклопедії, 1983-1984. – Т.1. – 1983. – 845 с.
27. Тараненко О.О., Брицин В.М. Російсько-український словник (сфера ділового спілкування). – К.: Рідна мова, 1996. – 287 с.
28. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції із значенням причини: Навчальний посібник. – Чернівці, 1971. – 81 с.
29. Неделков В.П., Сильницкий Г.Г. Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив. – Л.: Наука, 1969. – С.15-19.
30. Боярцева Г.С. Глагольные словосочетания с предлогом “ЗА”и винительным падежом зависимого имени / Учен. зап. / Калинингр. гос. пед.ин-т. – 1959. – Вып. VI. – С.312-335.

МНЕНИЕ И ОТНОШЕНИЕ КАК ПСИХОМЕТРИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Стулина Е.В., к.филол.н., доцент

Запорожский государственный университет

Многочисленные исследования категорий «мнения» и «отношения» свидетельствуют о том, что ученые находятся перед лицом психологической реальности сложной и двусмысленной.

Современный уровень лингвистических изысканий, выход лингвистики за рамки сугубо лингвистических исследований убеждают в том, что анализ параметров «отношения» и «мнения» не может быть сведен к разработке методов или инструментария, позволяющего определить положительное или отрицательное отношение или мнение о той или иной реальности.

Предлагаемый подход к вышеупомянутым категориям способен, на наш взгляд, описать взаимосвязь между речевым поведением носителя языка по передаче мнения или отношения и его ментально-чувственным состоянием. В своем исследовании мы исходим из положения, что отношение есть величина психическая, прямо не наблюдаемая, изменяемая, латентная, т.к. занимает промежуточную позицию между стимулом и вербальной реакцией на данный стимул. [1, 24]. По сравнению с мнением, которое является вербальным ответом говорящего, выраженным в оценочных терминах, отношение есть первично [1,33]. Данное утверждение позволило нам исследовать вышеупомянутые категории в их взаимодействии. Кроме сугубо психологических характеристик, подтверждающих взаимосвязь данных категорий, а также объективность проводимого анализа, существуют внешние характеристики, связанные с особенностями возникновения этих ментально-психических состояний. Во-первых, и мнение, и отношение свойственны личности. Во-вторых, и мнение, и отношение появляются в одном и том же контексте, при одних и тех же условиях и вызваны появлением определенного предмета в психологической перцепции личности [2,123]. Таким образом, отношение выступает как психологическая реакция (проявление), связанная с восприятием объекта, а мнение - как речевое поведение личности по отношению к этому объекту.

Исходя из сказанного, в настоящем исследовании речь пойдет о психометрической природе категорий «мнения» и «отношения» и их адекватной речевой интерпретации носителем языка.

Психометрический подход к данным категориям как объекту анализа предполагает, в первую очередь, характеристику «мнения» и «отношения» с позиций их различий и соотношения с реальным миром. Следует отметить, что данные категории были активно исследованы американскими, английскими, французскими учеными в лингвистическом, социологическом, психологическом плане [3,4,5]. Внимание ученых было сосредоточено прежде всего на сложном комплексном характере категорий, а также на их чувственно-логической, психологической и социальной природе.

Принцип, положенный в основу данного научного исследования, есть взаимодействие категорий «отношения» и «мнения». Приведенные выше положения, разработанные американскими и французскими психологами, позволяют думать, что мнение, которое имеет лингворечевую природу, можно описать и исследовать. Мнение связано с отношением, как следствие и причина. Следовательно, отношение как категория, имеющая свои параметры, может поддаваться исследованию через изучение мнения или вербального поведения носителя языка.

Вербальное поведение личности, как и любое другое поведение, опирается на причину или стимул, вызвавшие его, и осуществляется через определенный код. В данном случае стимулом выступает объект и отношение к нему личности, а кодом - язык. Но, язык и речь выступают как два уровня описания действительности.

Отношение, вызванное объектом, соизмеряется личностью с нормами, установившимися в данном социуме. Объект, качество которого не соответствует нормам, вызывает у субъекта отрицательное отношение. Наоборот, положительные качества объекта, соответствующие нормам, вызывают положительное отношение субъекта. Это отношение фиксируется в лексическом значении слова. Через выражение мнения это отношение становится достоянием слушающего. Отношение возникает у субъекта, создается им в результате его взаимодействия с различными объектами, которые он встречает в жизни, и особым способом в его взаимодействии с социумом, который сам предрасполагает субъекта к формированию подобного отношения. Последнее получает фиксацию в значении слова. Такая постановка вопроса, на наш взгляд, является вполне объективной ввиду прагматизации значения слова. Последнее связано с тем, что лексическая семантика стала считаться неотделимой от коммуникативных

целей, а также рассматриваться как орудие, посредством которого совершается действие: «Значение одной системной формы предполагает определенный диапазон контекстных значений в речи» [6,134]. В отличие от Ф. Де Соссюра, рассматривающего значение как языковой феномен, который является результатом отношений единиц в языковой системе, Г.Гийом считает, что в речевой деятельности интегрируются свойства языка и речи, что позволяет говорить о взаимодействии языковых и речевых значений. Данное утверждение Г.Гийома раскрывает взаимосвязь языковых и речевых явлений, в частности лексических значений, зафиксированных в языке и функционирующих в речи. Поскольку системное содержание слова содержит опыт носителя языка в результате его взаимодействия с объективной действительностью, речевое употребление слова выступает как манифестация данного опыта. Для успешного проведения анализа психометрических характеристик категорий «отношения» и «мнения» следует выяснить, какой же опыт носителей языка заключается в этих словах.

Слово «отношение» во французском языке (*attitude*) имеет различные значения. Пришедшее из итальянского языка (*attitudine*), это слово в эпоху Возрождения было термином, обозначающим положение тела, позу натурщиц, позирующих художникам. Такое положение обязательно выражало чувство, страсть, желание. Скрещенные руки, наклон корпуса, выражение лица заключали определенное значение, идею, послание, которое мастер хотел передать посредством своих героев. Данное значение слова сохранилось: «*manière de tenir son corps, contenance, maintien, pose, posture, position,* » [7,66]. Совершенно очевидно, что такое физическое положение не может не передавать чувственное состояние, эмоцию и имплицировать психологическое значение. Семантика слова *attitude* в дальнейшем получила свое развитие. Значение этого слова во французском языке обозначает сумму впечатлений, идей, убеждений, чувств относительно определенного объекта, субъекта действительности: *manière de se tenir, comportement qui correspond à une certaine disposition psychologique air, allure, aspect, expression, manière*» [7, 66]. В данном случае речь идет о психологической величине, называемой словом *attitude*, одновременно сложной, изменяемой и неоднозначной. Реалия, определяемая словом «*attitude*» представлена как психологический континуум. Как следует из анализа значения слова, это сложное явление соседствует в памяти человека с постоянно присутствующими чувствами и интересами. Продвижение от начала к концу представляет собой вариации степени данной сущности. Отношение как психологическая сущность мотивировано реальным объектом и установившимися социально-культурными нормами.

Понимание категории «отношения» как психологического континуума позволяет рассматривать ее как сущность, имеющую начало и конец.

На наш взгляд, речь идет об изменяемой психологической величине, заключенной между стимулом, вызывающим отношение, и ответом на данный стимул. Отношение прямо не наблюдаемо ввиду его психологической природы, кроме как через его вербальное именование.

На языковом уровне в лексической системе различных языков присутствуют слова, называющие различного рода отношения (положительные или отрицательные), свойственные психике человека. С нашей точки зрения, возможно выделение различных операционных признаков отношения.

Во-первых, направленность, содержащая привлекательность, симпатию или же отвращение, антипатию к объекту, идее, личности.

Во-вторых, интенсивность, содержащая симпатию-антипатию, которые более или менее обозначены, более или менее сильны. Как категория психометрическая, интенсивность отношения проявляется постоянно или возникает при определенных условиях.

В-третьих, широта (глубина, величина). В данном случае реалия, к которой испытывают отношение, может быть объектом простым, четко определяемым и знакомым (мое любимое животное, моя жена, муж...) или может быть объектом сложным, сложно определяемым (Бог, деньги, свобода и т.д.).

Вышеперечисленные признаки открывают возможность поисков непсихических параметров категории «отношения» через вербальное выражение. Различные значимости реального объекта именованы посредством языковых единиц. В семантике таких языковых единиц на языковом уровне нет значимости субъективной, которая присваивается тому или иному объекту тем или иным субъектом.

Американские исследователи выражают единую точку зрения относительно взаимосвязи категорий «мнения» и «отношения». Так J.Stoetzel выделяет связь между категориями «мнения» и «отношения» определяя первое как выражение второго, которое может быть измерено на градационной шкале [3, 80]. Другая точка зрения, высказанная Allport F.E., подтверждает, что мнение символизирует отношение [8,216]. Исследователи доказательно определили различные способы выражения отношения. Среди наиболее доступных научному анализу находится речевое выражение отношения через мнение. В данном исследовании отстаивается точка зрения, что мнение есть вербальный способ выражения отношения. Совершенно очевидно, что этот способ не является ни единственным, ни наиболее стабильным. Поднятый кулак революционера или рука нациста - тоже способы выражения отношения,

более значимые, но менее детализированные. Речь идет о невербальных способах выражения отношения, способах, которые трудно расположить на градационной шкале. Паралингвистические способы не поддаются дихотомическому делению на положительные или отрицательные.

Язык со своей многозначностью, со своим словарным запасом, безмерно вариативным и многообразным, со своими грамматическими формами является единственным, кто может позволить вариативность практически неисчерпываемую для выражения отношения, а также мнения к одному и тому же объекту. Языковые способы, выражающие отношение, могут быть "расположены на градационной шкале - положительный, отрицательный вектор, с учетом позиции «ноль» (zéro), выражающей безразличие. Словарный запас языка дает возможность выражения противоположных отношений через мнение: «j'adore», или «je déteste». Промежуточный смысл между двумя полярными мнениями можно выразить путем замены слов toujours, souvent, parfois, rarement, très rarement, jamais.

Иерархия мнений, вербально выраженных, передает различное отношение. Отношение и его знак потенциально фиксируется в значении языковой единицы. При выражении мнения наступает речевая актуализация семы отношения, но с учетом воздействия контекста. Отношение имеет свой знак - положительное или отрицательное, «за» или «против» (contre, pour) того или иного объекта, личности, идеи и т.д. Мнение выражает различную градацию отношений, от призыва «à bas X!» до лозунга «Vive X!». Если языковая единица в системе способна фиксировать один смысл отношения, одну его направленность, то мнение под воздействием контекста имеет различную смысловую наполняемость. Так, оно может выражать одно и единственное отношение. Например, выражение «j'adore les escargots» выражает одно единственное отношение к одному единственному предмету. Другое выражение «Les comérçants sont voleurs » содержит в себе отношение единое и общее к торговцам (продавцам, торгашам), экономической системе, к способу зарабатывать деньги.

На языковом уровне исследование семантики слов может свидетельствовать о сложившихся социальных стереотипах и социальных тенденциях. По определению психолингвистов, отношение как категория психолингвистическая детерминирует связь субъекта с реальностью. Речевая актуализация может модифицировать это отношение, а также подтвердить, усилить, сделать более сознательным. В речевой реализации отношение принимает определенную форму, направление. В качестве доказательства приведем анализ семантики лексических единиц.

На языковом уровне лексические единицы, именующие женщину, отражают определенные социальные тенденции, определенный ход мыслей и поведение, определенные представления общества, т.к язык есть знаковая система, вступившая в определенные социальные отношения. Связь носителя языка с языком опосредуется связью с социумом. В списке параметров, определяющих языковые вариации, находятся социальные и этнокультурные группы, профессиональная и региональная дифференциация. Язык фиксирует также (своей структурой, игрой коннотаций, метафорической семантикой) социальные представления и перекидается с социальными стереотипами, которые он одновременно поддерживает и питает. Лексическая семантика может дать нам ответ на следующие вопросы: какой образ женщины создает язык, в какой степени отражается в языке статус женщины в обществе. Другими словами, какое отношение общества к женщине зафиксировал язык. Язык предоставляет нам определенную картину общества и общественных отношений. Так, при анализе лексического состава оказалось, что слова, именующие, например, домашних или диких птиц-самок, чаще всего используются в метафорическом уничижительном значении для именованья тех или иных качеств женщин: dinde, dindon, bécasse, poule, oie и т.д. Относительно семантики анализируемого типа отношения, язык фиксирует два типа, два стереотипа: то, что считается качеством у мужчин, представлено как недостаток у женщин: un homme est un brillant causeur, une femme est un moulin à paroles, une pipelette, une commère, une barasse; un homme est savant, une femme est bas-bleu. Огромное количество слов, именующих женщину (особенно ее интеллектуальные качества, чрезмерную говорливость, социальные функции), являются уничижительными и имеют эмоционально отрицательный заряд. В лексическом составе языка выделяются следующие лексико-тематические группы, именующие моральные и физические качества женщины: женщина-героиня, женщина-святая, женщина-мать, женщина легкого поведения, женщина-«синий чулок», женщина-фурия, женщина-ведьма и т.д. Численный состав лексических именовании женщины-любимой с положительной эмоциональной коннотацией представлен в разговорном словарном составе значительно реже, чем именованья любимого мужчины: ami, amant, galant, valet de coeur, favori, béguin. В данной тематической системе лексических номинаций четко просматривается гипокористический характер: именованье реалии «любимый мужчина» содержит всегда сему «любимое существо», в то время как именованье реалии «любимая женщина» содержит в своей семантике сему «безразличия и насмешки»: amante, frangine, nenette, gagse. Отражая социальные стереотипы отношений, лексическая система языка располагает более широким лексическим регистром, передающим презрение и уничижение угнетающего по отношению к угнетаемому, чем последний по отношению к первому: белый человек по отношению к негру, арабы по отношению к евреям, мужчины по отношению к женщинам.

Качественная и количественная десимметрия лексических именовании явно просматривается в языке, отражая стереотипы социальных отношений.

Итак, категория отношения как социально-психологическая фиксируется в языке, в семантике слов. Согласно утверждению Г.Гийома, возможно аналитически представить в динамике когнитивных операций взаимодействие системных и речевых значений [7, 123]. Другими словами, в речи наступает реализация языковых значений под воздействием контекста.

Выраженное в речи мнение выражает различное отношение. Проанализируем выражение отношения в речи или через мнение.

Например, надпись в общественных местах во время оккупации: «Interdit aux juifs et aux chiens». Данная надпись представляет собой речевую реализацию. Кроме референтной соотнесенности речевая реализация передает социальное мнение, сложившееся в определенную историческую эпоху, в определенной социальной среде. Интерпретативный анализ семантики данного выражения позволит определить содержание общественного мнения. Сема-гипероним «animal», которая присутствует в слове «chien» противопоставляется сема-гиперониму «humain», которая присутствует в слове «juif». Две интерпретации содержания мнения теоретически возможны: или в слове «juif» появляется сема «animal», т.е. становится его адгерентной семой, или в слове «chien» появляется сема «humain», становясь его адгерентной семой. Само собой разумеется, что первая интерпретация является наиболее реальной. С одной стороны, контекст «interdit» позволяет речевую актуализацию коннотации «презрительно-уничижительное», социально возникающую в слове «chien». Сравним: «mal de chien, temps de chien, caractère de chien» (эмоционально положительная коннотация в этом слове возможна в другом контексте). С другой стороны, прагматический контекст имеет детерминирующую функцию, благодаря чему «juifs» получает презрительно-уничижительную коннотацию. Уточняя психометрические характеристики категорий «мнения» и «отношения», следует принимать во внимание их взаимосвязь, а также их связь с реальностью. Отношение - изменяемая социально-психологическая категория, латентная, фиксируемая в семантике слов как элементов языка. Мнение-ответ говорящего, выражаемый в оценочных словах, значение которых определяется лингвистическим и прагматическим контекстом. Отношение и мнение возникает при появлении определенного объекта, вызывающего положительные или отрицательные эмоции личности, а, значит, расположенного в зоне психологического восприятия субъекта. Как было показано на примерах, отношение и мнение в психологической диаде субъект-объект выступает как знак и речь.

Кроме существующей различной фиксации категорий «отношения» и «мнения» (в первом случае - языковая, во втором - речевая), с психологической точки зрения отношение, отражая определенное чувственно-психологическое состояние субъекта и будучи зафиксированным в языке, имеет психолингвистическую природу, а мнение - психо-лингво-речевую, поскольку представляет собой нечто иное, как реализацию отношения в речи

ЛИТЕРАТУРА

1. V.Alexandre Les échelles d'attitude.- éd. Universitaire, P.,1971.
2. P.Debaty La mesure des attitudes.- PUF, P., 1967.
3. J. Stoetzel Théorie des opinions.- Presse Universitaire de France, P.,1963.
4. J.Stoetzel La conception actuelle de la notion d'attitude en psychologie sociale.- Bulletin de Psychologie, № 16. Paris, 1987.
5. T.M. Newcomb «Social Psychology»-Tavistock Publication Ltd, London, 1967, P.46.
6. Г.Гийом Принципы теоретической лингвистики.- М., Прогресс. 1992.- 224 с.
7. Le Robert Dictionnaire d'aujourd'hui.- sous la red d'Alain Rey. 1994
8. F.E. Allport «Attitudes».- in Clark University Press, London, 1978. 810 p.

СЕМАНТИЧНІ СПОСОБИ АРГУМЕНТАЦІЇ В РЕКЛАМІ ПАРФУМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Тарасюк І.В., асистент

Запорізький державний університет

Парфумерна індустрія - це індустрія гарних запахів. Конкретні парфуми - це насамперед гарний запах, на якому хочуть заробити. І щоб продати гарний запах, його максимально наближають до тих цінностей, які сьогодні актуальні в суспільстві, це може бути вишуканість, елегантність, рафінованість, щастя, вічна жіночність або відважна мужність і т.п. Метою реклами парфумів стає намагання зробити їх значимими щодо деяких цінностей, визнаних у суспільстві, знайти такі шляхи репрезентації парфумів, щоб переконати покупця вибрати саме ці парфуми, а не інші.

Після того як ольфактивна формула успішно втілена парфумером, для нового запаху підбирається відповідне ім'я і форма флакона. Саме на цьому етапі відбувається первинна об'єктивнація парфумів як штучно створеного «семіологічного» знака. Назва певних парфумів у концентрованій формі репрезентує те поняття, той зміст, який найкраще відповідає їх запаху; флакон стає образом, який найкраще узгоджується з даним поняттям. Коли формування цієї первинної «семіологічної» системи завершено, настає стадія її тлумачення, коли покупець намагається переконати, що в даній системі немає нічого довільного, усе в ній служить вираженням певних ознак, важливих для нього: чистоти, свіжості, веселощів, сексуальності, чуттєвості, елегантності тощо.

Отже, запах-знак, об'єктивований у певних назві і формі флакона, потребує ще однієї об'єктивної термінації «соціальної необхідності» даного запаху, яка приводить у стан адекватності, у стан, нехай хиткої, але рівноваги між ім'ям, флаконом, запахом і деяким неольфактивним значенням. Друга, мовна, об'єктивнація парфумів використовує вже існуючу назву та флакон як форму для побудови поняття з новим ланцюгом «причин і наслідків, імпульсів та інтенцій [1, 243]». Так, за словами Р.Барта ми опиняємося тут у сфері міфа як метамови, яка «є вторинною мовою, за допомогою якої говорять про первинну [1, 240]». Через приписування парфумам (як єдності запаху, назви і флакона) нового для них, але вже існуючого історично, поняття твориться соціально діюча «міфологія» запахів, яка диктує моду не тільки на певні запахи, але і запроваджує свої правила користування ними, коли певні парфуми рекомендуються як денні, інші для ділових переговорів, треті - для вечірок, четверті - для інтимних зустрічей.

Парфуми, описані в рекламних текстах мовними засобами, не зовсім схожі на свої об'єктивні еквіваленти. По перерахуванню продуктів у рекламному тексті не можна відтворити парфуми, тим більше, що натуральні запахи сьогодні частіше створюються на основі штучних есенцій. Парфуми в мові - це вибірковий опис складу конкретної копії і засіб фіксування уявлень про неї. Саме тут відбувається наділення парфумів тим значенням, яке надають їм їх творці.

У реалізації свого впливу на адресата, реклама наближається до аргументації, специфічність якої в рамках когнітивної парадигми визначають як «комплекс вербально реалізованих процедур обробки знань, які призводять до зміни їх онтологічного статусу в моделі світу адресата і які, тим самим, реально або в перспективі впливають на процес прийняття рішення [2, 41]». Отримавши новий зміст у межах певного рекламного тексту, назва, флакон, запах конкретних парфумів стають одиницями вираження значень іншої концептуальної області. Самі по собі інгредієнти і формула парфумів не мають скільки-небудь вираженого соціального значення. Те, що деревні запахи надають зовнішньому вигляду елегантність, а пряні - витонченість, не є аксіомою для покупця. Його потрібно переконати, що за тими або іншими запахами схована саме ця їх цінність, яку можна придбати разом із запахом. Для цього удаються до різних прийомів аргументації: семантичних, дискурсивних та композиційних за термінологією П.Шародо [3, 814].

У межах цієї статті нас цікавлять тільки семантичні прийоми аргументації, тому що завдяки ним ми зможемо виявити, яким ціннісним критеріям надається перевага у рекламі парфумів (у нашому випадку це рекламні тексти, узяті з журналів «Elle», «Madame Figaro», «Figaro Magazine» 1996-98 р.р., каталогу 1997 «Le livre Vert de la Beauté» фірми Yves Rocher, рекламних листів парфумерних магазинів мережі «NOCIBE»).

Семантичні прийоми базуються на аргументах, в основі яких лежить соціальна згода з тим, що члени деякої соціокультурної групи поділяють деякі цінності в деяких оцінних областях (domaines d'évaluation). Таких областей П. Шародо виділяє п'ять: область «правди» (le domaine de la Vérité), область «естетики» (le domaine de l'Esthétique), область «етики» (le domaine de l'Éthique), область «гедоністики» (le domaine de

l'Hédonique), область “прагматики” (le domaine de la Pragmatique). Кожна область має у своєму розпорядженні свої цінності, які відповідають нормам соціальної репрезентації і можуть активізуватися як аргументів в межах конкретного рекламного тексту.

Рекламні тексти по-своєму наголошують на відповідних цінностях парфумів. Цінностями області “правди” є “вічність”, “справжність”, “автентичність”, “незмінність у часі”, тощо. Вічними можуть бути самі парфуми, наприклад: “First” (Van Cleef & Arpels). Parfum *éternel* (Madame Figaro, 03/05/97: № 16396), або деякий невизначений критерій персональної ідентифікації кожного, хто користується конкретними парфумами: “Organza” (Givenchy). Quelques chose en moi *d'éternel* (Madame Figaro, 24/05/97: №16414). Справжність та автентичність як категорії правди можуть підсилювати сталі соціальні стереотипи, наприклад, “британську елегантність” у парфумах “English Lavender”: “English Lavender” (Yardley of London). *L'authentique élégance britannique* (Figaro Magazine, 24/05/97: №.16414).

Вибір семантичних чинників для аргументів у рекламних текстах парфумів залежить від адресата, на якого розрахований рекламований у них продукт - на жінок або на чоловіків. Чоловічі парфуми “Chrôme” можуть бути такими ж вічними як сама чоловіча основа буття: “Chrôme” (Azzaro). *Tant qu'il y a aura des hommes* (Madame Figaro, 03/05/97: № 16396), так само як характерним у жіночих парфумах “Jean-Louis Scherrer” є пристрасть миттєвості у поєднанні з вічною жіночою основою буття: “Jean-Louis Scherrer”. *La passion du moment. L'éternel féminin* (Madame Figaro, 03/05/97: №16396).

Серед цінностей області “естетики”: “краса” та “гармонія” домінують в рекламі жіночих парфумів. Так, парфуми “Carita” належать самій красі, тому, “дихаючи ними, ви дихаєте самою Красою”: “Carita” (Carita). *Pour la 1-ère fois, la Beauté a son parfum. Vous respirer la Beauté.* (Figaro Magazine, 24/05/97: №16414). Рекламний слоган парфумів “Ivresse” включає їх до класу святкових парфумів, якими користуються “жінки, що іскряться”: “Ivresse” – *parfum de fête pour les femmes qui pétillent.* Yves Saint Laurent (Madame Figaro 18/04/97: №16378). У рекламному тексті парфумів “Polo Sport Woman” (Ralph Lauren) різні компоненти складного запаху призводяться до гармонії: *La découverte de ce parfum style de vie ne doit pas nous faire oublier que Polo Sport Woman est aussi un parfum où freesia, coquelicot, feuilles de bambou des rivières, érable coexistent dans une harmonie florale, fraîche et exquise* (Madame Figaro, 03/05/97: №16396).

Серед інших ціннісних категорій, що часто активізуються в рекламі парфумів для жінок, можна виділити такі:

- витонченість, елегантність: *Un charme élégant et complice. Audace classique, raffinement féminin. Sur un fond d'épices et de bois: patchouli vétiver santal, s'épanouissent le muguet, la rose impertinente et le divin jasmin. “Cléa”, une alliance précieuse, un charme d'élégance_*(Le Livre Vert de la Beauté/Yves Rocher: 123);
- чуттєвість: “Shafali” fleur rare. *Toute la fraîcheur et la sensualité d'une fleur rare s'épanouit et libère ses senteurs fleuries légèrement fruitées dans la douceur du crépuscule* (Le Livre Vert de la Beauté/Yves Rocher: 114).

Цінності з області “прагматики” засновані, як правило, на досвіді. Одна частина цих цінностей пов'язана з поняттям норми, це – “звичайність”, “стабільність”, “повторюваність”. Інша частина прагматичних цінностей має на увазі деяке відхилення від усталеного стереотипу поведінки, сюди входять “оригінальність”, “унікальність” (навіть “спеціальність” та “винятковість”). У рекламних текстах парфумів частіше експлуатується відхилення від норми, побудоване на:

- опозиції безумність/ розумність: “L'Homme” (Lanvin). *Il serait fou d'être trop raisonnable. La nouvelle eau de toilette pour homme* (Madame Figaro, 26/04/97: №16390). Ті чоловіки, що віддадуть перевагу туалетній воді фірми Lanvin, будуть відрізнятися своєю екстравагантністю та оригінальністю;
- спонуканні випробувати сильні емоції: “Poème” (Lancôme). *Dans le sillage de Poème, un parfum sensuel et charnel qui exprime au fil des fleurs des émotions tumultueuses, laissez resonner vos battements de cœur. L'Amour, tout un Poème.* Рекламний текст жіночих парфумів “Poème” закликає жінок, які оберуть ці парфуми, дозволити собі відчути сильне серцебиття.

У рекламних текстах пахучих засобів для чоловіків переважають саме категорії “прагматики”, вони підкреслюють у поведінці чоловіків оригінальність, незвичайність, відмінність тощо. Реклама парфумерних ліній для чоловіків фірми Yves Rocher експлуатує саме несхожість поведінки чоловіків, що користуються її продукцією, і деяку екстремальність ситуацій, в яких ці чоловіки можуть проявити свої неординарні якості.

Реклама чоловічої туалетної води “SamarKande” будується на образі “великого мандрівника”, що скоряє однаково “безкраї степи” і “загублені міста”. При цьому достатньо бути авантюристом хоча б у душі, щоб любити “SamarKande”. Отже, вибір цієї туалетної води дорівнює вибору відповідної поведінки: “SamarKande (pour homme)”. *Départ pour l'aventure! Passionné et ardent, il est toujours partant quand il n'est*

pas au loin, *explorant* les grands mythes, les steppes sans limites et les villes perdues. *Aventurier* dans l'âme, il aime Samarkande. Des herbes folles, des accords ambrés et du bois frissonnent dans la turbulence émouvante des épices et du vétiver (Le Livre Vert de la Beauté/Yves Rocher: 136).

Парфуми “Trimaran” для тих чоловіків, кого можна назвати “морськими вовками”. Рекламний текст перераховує характерні для цього стереотипу основні цінності: *Tant que les hommes aimeront la mer. Sa passion: le vent et la mer, les rudes traversées, les vagues qui le drossent, les escales perdues dans les confins du monde. Dans sa tête, des victoires, sur sa peau, Trimaran, le parfum du grand large.* En tête, un tourbillon d'agrumes ! Puis viennent, dans un souffle de muscade et coriandre, les bois rares et les épices. Un hespéridé boisé (Le Livre Vert de la Beauté/Yves Rocher: 137). Вибір цього стереотипу обумовлює метафоризацію основних компонентів парфумів: “le parfum du grand large”, “un tourbillon d'agrumes”, “un souffle de muscade et coriandre”, перенос відбувається з концептуальної області стереотипу в область його нового застосування - парфумів.

Відмінність в поєднанні зі стриманою скромністю і відважною фантазією використовуються як аргументи спокуси для покупця-чоловіка в рекламному тексті туалетної води фірми “Lanvin”: *Elégance discrète. Mariage réussi d'une certaine élégance et d'une audacieuse fantaisie, le nouveau parfum Lanvin “L'Homme” affirme sa différence avec un flacon au bleu métallique et aux chômes étincelants. Au cœur de ce design original se cachent des fragrances légères et cristallines, réalisant l'accord parfait “lavande-santal”* (Figaro Magazine, 12/04/97: 16378).

Парфуми як стратегія поведінки - аргумент у рекламі туалетної води для чоловіків “Chrôme” (Azzaro): *Vous aimerez également la richesse des aldéhydes, composant une odeur froide, pure, au bord d'abstraction: l'essence d'un homme qui ne se laisse pas deviner au premier coup d'œil.*(NOCIBE).

Серед цінностей області “гедоністики”, на які робиться акцент у рекламних текстах парфумів, переважають:

- свіжість та чистота: “Eau Dinamisante” (Clarins). *Sentir bon et sentir bien. Eau Dinamisante: fraîcheur, fermeté, vitalité.* Eau de Soins (Air France Magazine, 07/1997: №3);
- задоволення, засноване на спогаді або гурманській насолоді, особливо в рекламі фруктових та цитрусових запахів: “Eau Fraîche Cédrat” (Yves Rocher). *Entre mandarine et citron, acidulée, fleurie et tendre, une eau fraîche, hespéridée, joyeuse et naturelle: tout le plaisir des bonbons acidulés de votre enfance!* (Le Livre Vert de la Beauté/Yves Rocher: 127);
- почуттєва насолода: NOCIBE. *Pour une maman star. Plonger dans les orientaux, les chyprés, les parfums gourmands et capiteux qui fond chaud à la peau... Vous lui offrirez un instant de sensualité inoubliable;*
- насолода від енергії і життєвої сили: “Eau Fraîche Lavande” (Yves Rocher). *Une senteur ensoleillée, tonique et douce: un concentré de nature évoquant la Provence. Vous vous inondez d'énergie et de vitalité* (Le Livre Vert de la Beauté/Yves Rocher: 127)!

Як правило, реклама парфумів активізує декілька ціннісних категорій однієї оцінної області, які з'являються в тексті по мірі опису структурних елементів парфумів, що дозволяє говорити про інтенсифікацію ціннісної ознаки цих парфумів у межах конкретного тексту. З появою кожного наступного компонента додається деяка його ціннісна властивість: *L'impression de pureté* dans C. K. be de Calvin Klein commence avec le flacon, minimaliste, noir mat. On y respire une alchimie de mandarine, baies de genièvre, épices blanches, bois de santal ...à laquelle le musc blanc, confère une *limpidité* empreinte de *sensualité*. Rien d'étonnant: la magie du musc blanc, c'est aussi d'exhaler une *impression charnelle, évocatrice*, de celle du musc naturel au sillage *animalisé, puissant* (Madame Figaro, 03/05/97: №16396). У цьому прикладі задіяні критерії з гедоністичної області – “чистота” і “чуттєвість”. Враження чистоти в парфумах “С.К. be” починається з флакона, воно продовжується в поєднанні таких інгредієнтів як мандарин, ягоди ялівцю, білі прянощі, санталове дерево, до нього разом з білим мускусом додається “прозорість з відбитком чуттєвості”. Потім чуттєвість стає майже “тваринною, потужною” завдяки натуральному мускусу.

Майстерне переплетіння категорій з декількох ціннісних областей може реалізуватись у структурі рекламного тексту, укладеного за вимогами аргументативного дискурсу, де є певне вихідне твердження (une assertion de départ (A1)), кінцеве твердження (une assertion d'arrivée (A2)) і одне або декілька перехідних тверджень - аргументів (assertions de passage), за допомогою яких здійснюється перехід від вихідного до кінцевого (у термінах П.Шародо).

Наприклад, реклама парфумів “Roseberry” виглядає як аргументація твердження про те, що троянди надихають парфумерів. Це вихідне твердження загального характеру: *Vive la rose! C'est bien connu, les roses inspirent les parfumeurs* (A1). Парфуми “Roseberry” є підтвердженням кінцевого твердження: *Roseberry, Les Parfums de Rosine, est la dernière éclosion* (A2). Доказ цього кінцевого твердження будується за допомогою декількох перехідних аргументів:

- перший перехідний аргумент підтверджує, що троянда в парфумах “Roseberry” має нечувану свіжість: *C'est une rose d'une fraîcheur insolente*;
- другий перехідний аргумент підтверджує, що ця троянда позбавлена манірності і звичної асоційованої з нею розкоші: *Rose sans chichi, elle ne fait pas dans le velours*;
- третій перехідний аргумент установлює залежність між додатковими інгредієнтами парфумів і таких понять як ритм, надлишок, характер: *Des notes vertes, bourgeons de cassis et lie-de-vin lui apportent rythme, exubérance, caractère*;
- четвертий перехідний аргумент безпосередньо звернений до споживача, приписуючи троянді деяку веселість, що не дасть йому нудьгувати, маючи такі парфуми: *Avec cette rose-là, c'est sûr, on ne s'ennuie pas...* (Madame Figaro, 03/05/97: №16396).

У цьому тексті задіяні різноманітні цінності відразу з декількох виділених вище оцінних областей: перший перехідний аргумент побудований на гедоністичній категорії свіжості, другий аргумент - як натяк на доступність кожному вишуканої розкоші (імпліцитне посилання на гаманець покупця), третій і четвертий аргументи задіють емоційні категорії.

Ще один приклад рекламного аргументативного тексту - реклами парфумів Лоліти Лемпіки. Тут вихідне твердження (A1) - деяке припущення про існування парфумів, призначених для того, щоб їх “гризти” і наділених, відповідно, гурманською чуттєвістю, знаходить своє рішення у кінцевому твердженні (A2), що саме такими і є парфуми Лоліти Лемпіки: *S'il est un parfum à croquer, débordant de sensualité gourmande (A1), c'est bien celui de Lolita Lempicka (A2)*. Перехідними аргументами виступають:

- перший аргумент підтверджує склад інгредієнтів, що напевно повинні приваблювати гурманів: солодковий корінь, анісове зерно, амарена (по смаку схожа на мигдаль), ваніль: *Réglisse, graine d'anis, amarena (à la saveur amande), vanille composent cette fragrance bien à l'image de Lolita*;
- другий аргумент звертає увагу на форму флакона у вигляді важкого яблука синього кольору, де знайшов свій притулок харчовий присмак цих спокійних парфумів: *Un petit goût de parfum détendu se retrouve jusque dans le flacon, une lourde pomme couleur glycine*.

Цей текст наголошує на смакових якостях фруктового образу парфумів Лоліти Лемпіки: “un parfum à croquer”, “sensualité gourmande”, “une lourde pomme”.

У рекламному тексті парфумів Кензо запах квітів магнолії і вишні, кедрового дерева і нової суміші з бороданя та іриса репрезентовані як декларація нового задуму його автора, втіленого в назві парфумів “Світ прекрасний”: *Jardin des délices. Le couturier Kenzo étend son univers parfumé à un nouveau "sent bon": "Le Monde est beau". Cette déclaration d'intention en forme de fleurs (magnolia, cerisier), bois de cèdre et vetyrisia, (une fantaisie de laboratoire mariant vétiver et iris) s'épanche dans le fameux flacon naturaliste emblématique de la marque. L'origine de ce retour aux sources? Réponse du couturier: "Pourquoi ne pas changer l'eau, les fleurs, les couleurs en gardant le même vase?"* (Madame Figaro, 03/05/97: №16396)

Отже, у рекламних текстах парфумів вибір семантичних аргументативних засобів залежить від безпосередніх складових парфумів - їх назви, флакона і запаху. Компоненти складного запаху парфумів напрямку поязуються з такими соціально важливими категоріями як краса, гармонія, свіжість, енергійність, різноманітні види насолод (почуттєва, гурманська, емоційна), що повинні відповідати запитам сучасного покупця. З огляду на специфічність складових компонентів парфумів, рекламні тексти часто активізують відразу декілька важливих для покупця цінностей, які вводяться в текст по мірі опису кожного компонента парфумів. Таким чином, у рекламних текстах парфуми репрезентуються як товар, де гарний запах набуває соціального значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Мифологии. - М.: Издательство им.Сабашниковых, 1996. – 314с.
2. Баранов А.Н. Аргументация как языковой и когнитивный феномен //Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – М.: Наука, 1990. – С.40-52.
3. Charaudeau P. Grammaire du sens et de l'expression. – Paris: Hachette, 1992. – 928p.

ТЕРМИНЫ-СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ТЕРМИНОСИСТЕМЕ ВОЗРАСТНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Турчинская Н.Ю., аспирант

Днепропетровский государственный университет

В построении системы специальных понятий и их языковом выражении большую роль играют синтаксические средства номинации, в частности словосочетания.

Термин, будь то слово (простое или сложное) или словосочетание (весьма разные по степени разложимости составляющих компонентов), представляют собой один знак, которому соответствует одно понятие. Обладая сложной внутренней семантической структурой, термин является единой, самостоятельной единицей наименования [1].

Термины-словосочетания, выражающие единые целостные понятия, обладают разной степенью смысловой разложимости, в целом они более устойчивы, по сравнению со свободными словосочетаниями общелитературного языка по своей лексико-семантической организации.

Их можно отнести к числу лексических словосочетаний, характерной особенностью которых является то, что место одного из компонентов заполняется не любым словом соответствующей категории, а лишь некоторыми, образующими определенную семантическую группу.

В терминах-словосочетаниях возрастной психологии можно выделить два типа по степени отражения в них системности понятий данного терминологического ряда:

- 1) неразложимые термины словосочетания;
- 2) разложимые термины словосочетания.

1. Неразложимые термины – сочетания, являющиеся терминологизацией литературных фразеологизмов или представляющие собой собственно терминологические фразеологизмы, объединяются тем, что они не отражают системы определенных терминологических понятий. Например, «черный ящик», период «бури и натиска», «второе рождение», эпоха «развития цивилизации», «рождается в жизнь».

2. Многочисленные терминологические наименования, которые характеризуются формальной разложимостью компонентов. Внутри этого типа можно выделить два подтипа:

а) свободные словосочетания, состоящие целиком из элементов терминологического характера и сохранения самостоятельности понятийного содержания каждого из входящих словосочетаний слов – терминов. Например, психология воспитания, социальные роли личности, детская психология.

б) несвободные сочетания слов, в составе которых один из компонентов не является термином. Например, ранний возраст, индивидуальные различия, устойчивый тип, спонтанное развитие.

Более распространенным является второй тип, он составляет большую часть от терминов возрастной психологии, он характеризуется более или менее строгой локализацией компонентов термина-словосочетания и обеспечивает необходимую однозначность и системность данной терминосистемы.

И.Н.Черненко в своей диссертации дает следующую классификацию образования терминов-словосочетаний [2]:

- 1) без переноса значения;
- 2) с переносом значения.

1. Образование составных терминов без переноса значения родового слова происходит следующим образом: из других терминосистем заимствуется родовый термин с сохранением главного дифференциального признака, и к нему присоединяется видовое определение, являющееся термином возрастной психологии или термином, заимствованным из других наук; это может быть также слово из общелитературного языка. Данная группа подразделяется на две подгруппы:

а) терминосочетания, в которых родовое слово не выступает самостоятельно, а только в сочетании с прилагательным, существительным с предлогом или без, или с глаголом в инфинитивной форме. Например, неуправляемый тип, негативная фаза, порог различения, ситуативная речь, уверенность в себе, тесты интеллекта, игра с правилами, игнорировать синдром.

К этой группе примыкают термины, которые формально не требуют распространителя, но его присутствие неизбежно по экстралингвистическим причинам, например, метод срезов, коллективообразующий фактор, романтическая концепция.

б) терминосочетания, в которых родовое слово может выступать и самостоятельно, здесь оно обычно заимствуется как термин-слово (с сохранением основного дифференциального признака) и постепенно по мере расширения и углубления знаний о самом понятии систематизируется и дифференцируется с помощью видовых определений, например, потребности в творчестве, живость ума, организаторские способности, мотивы самоопределения.

2. Термины, образованные с изменением значения родового слова, также подразделяются на два типа:

а) состоящее в том, что берется не первое основное значение слова, а второе, переносное, и видовые определения;

Например,

Реакция (в толковом словаре)- 1) реагировать; 2) превращение одних веществ в другие (химическая, ядерная реакции). Реакция в широком смысле означает закономерный ответ организма на внешнее воздействие [3].

Реакция (в философии), (от лат. ге- против, actio- действие)- действие, состояние, процесс, возникающие в ответ на какое-либо воздействие, раздражитель впечатление [4].

Реакция (в психологии) – акт поведения, эмоциональное состояние, субъективное переживание. Возникающее в ответ на определенное, воздействие; произвольное движение, опосредованное задачей и возникающее в ответ на предъявления сигнала. Выделяют разные виды реакций: защитная реакция, ориентировочная реакция, ошибочная реакция [5].

К данной группе можно отнести термины, как знак, оценка, шаблон, символ, субъект.

б) родовой термин получает новое значение, специальное только для терминов возрастной психологии:

Катарсис (от греч. katharsis – очищение), первоначально – эмоциональное потрясение, состояние внутреннего очищения;

Катарсис (в психологии) – специальный прием терапевтического воздействия [6].

В этой группе выделяются и такие составные термины, в которых родовое слово заимствуется как бы с двойным переносом значения, т.е. под одним и тем же термином разные ученые понимают различные вещи, например:

Личность [7]: 1) индивид как субъект социальных отношений и сознательной деятельности;

2) системное качество индивида, формирующиеся в совместной деятельности и общения;

Идеалистическая психология рассматривает личность как особую неизменную духовную сущность как «целиком психическое существо».

В «горнической психологии» (В. Мак – Даугам), в психоанализе (З.Фрейд, А. Адлер), личность трактовалась как ансамбль иррациональных бессознательных влечений.

Личность является опосредованным звеном, через которое внешнее воздействие связано со своим эффектом в психике индивида (С.Л. Рубенштейн).

Личность характеризуется активностью, т.е. стремлением субъекта выходить за собственные пределы, расширить сферу своей деятельности (XX в. 70-80гг). В 90-е года XX в. личность понимается как системное качество человека.

К данной группе можно отнести такие термины, как: чувства, сознательное, любовь, дружба, индивидуальность.

Таким образом, в построении системы специальных понятий большую роль играют синтаксические средства выражения. Чрезвычайно продуктивен в терминосистеме возрастной психологии способ синтаксического терминоподобразования, т.е. образования составных терминов. Составные термины образуются как от родовых терминов собственно психологических, так и от терминов других терминосистем, а также от общеупотребительных слов.

Употребление словосочетаний в данной терминосистеме приводит к сужению объема широких понятий, а те из них, которые носят отвлеченный характер, приобретают терминологическую ясность, а также обеспечивают однозначность термина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Овчаренко В.М. Термины, аналитическое наименование и номинативное определение // В кн. Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М., 1969.- С. 41-42.

2. Черненко И.Н. Характеристика психологической терминологии (изучение статики и динамики) Дис. на соиск. канд. фил. Наук – К., 1993.- С. 136.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка – М., 1989.- С.669.
4. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М.: 1995, С. 324.
5. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова и др.. – М.: 1983,С.313.
6. Психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского – М., 1990, С. 179.
7. Психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1990, С. 193.

УДК 820. 0: 81-114

ЗАГОЛОВОК КАК ТЕМАТИЧЕСКАЯ ДОМИНАНТА РАССКАЗА

Фоменко Е.Г., к. филол. н., доцент

Запорожский государственный университет

Идея о категориях текста берет начало от монографии И.Р.Гальперина «Текст как объект лингвистического исследования» [1]. Позиция ученого, хотя и подвергалась критике, выдержала испытание временем. В настоящее время список категорий текста насчитывает около полусотни, продолжает уточняться и упорядочиваться [2, 5]. Ряду явлений, ранее рассматривающихся в других категориях, присваивается категориальный статус. К ним относится заголовок, выделившийся из категорий интеграции и завершенности [3, 143].

Несмотря на то что анализу заголовка посвящено немало работ, эта область далеко не исчерпана. Наиболее освещены структурные особенности заголовка, его взаимодействие с коммуникативным членением. Ведется анализ заголовка в системе ключевых слов; заголовок называется ключевым словом, которое в сжатой, компрессированной форме вбирает в себя содержание текста. Хотя заголовок рассматривается в текстах с разными коммуникативными заданиями и моделями построения, он менее изучен в художественном тексте по сравнению с другими функциональными стилями. Связи заголовка с художественным текстом настолько тонкие, а корпус художественных текстов настолько велик, что научные обобщения требуют усилия многих исследователей.

В лингвистическом плане заголовок является именем текста, а в семиотическом – его первым знаком [4, 63]. Двойственный характер отражен в определении И.Р.Гальперина: «...название (заголовок) – это имплицитная максимально сжатая содержательно-концептуальная информация, причем, как все сжатое, она стремится к развертыванию, распрямлению» [1, 134]. Становится все более ясным, что сильная позиция заголовка по отношению к основному корпусу текста обуславливает его вторичную проекцию в именуемый текст [5, 100]. Органично венчая текст, заголовок интегрируется прямо (дословно) или опосредствованно (частичный повтор заголовка), при этом подвергаясь семантическим модификациям. Иначе говоря, название текста в словесном выражении остается прежним, а понимание заголовка уточняется, углубляется и изменяется. Трансформация идет по линии обобщения. В первую очередь обобщается тематическая доминанта.

Предметом нашего изучения является заголовок как тематическая доминанта в художественном тексте малой формы.

В лингвистической литературе существуют различные толкования темы. Следует оговорить, что в настоящей статье тема рассматривается с точки зрения целого текста, а именно как «обобщенный предмет его содержания» [6, 117]. Мы исходим из того, что через тематическую структуру можно выявить динамическое построение семантической картины текста в целом [7, 21].

В стратегическом подходе, разрабатываемом ван Дейком, тема извлекается из приписываемой тексту макроструктуры. Ван Дейк считает, что повествовательный текст формируется по универсальной суперструктурной схеме, категории которой соответствуют макропропозициям текста. Тема, или обобщенное содержание текста, формирует категорию «событие рассказывания истории». Поскольку макроструктура является иерархическим образованием, в ней эксплицированы этапы построения текста, что позволяет проследить тематические (предметные) ходы как к вершине макроструктуры, так и к ее основанию [8, 215]. Можно предположить, что в художественном тексте малой формы заголовок

проецируется в вершину макроструктуры, а его семантические модификации происходят в определенных категориях суперструктурной схемы.

Анализ заголовка производился на материале рассказа американского писателя Р.У.Ларднера «Рождество родителей» [9, 3-13]. Рассказ, как известно, пользуется популярностью в современной английской литературе. Он осознается как форма, в которой предметом речи становится нечто сокровенное, меланхолическое, пикантное, неотвратимое, личное [10, 3]. Рассказ ограничен по объему и имеет определенные каноны построения. Как и всякая история, рассказ отличается тематическим единством, содержательно значителен, структурно оформлен, логически последователен и имеет ярко выраженное ядро, т.е. тематическую доминанту [11, 6].

Заголовок рассказа является результатом сознательного отбора, в нем обобщается событие действительности в соответствии с предметно-смысловым заданием автора. По-видимому, заголовок можно считать вариантом приписываемой рассказу глобальной темы. Заголовок объективирует эмоционально оценивающую позицию автора относительно описываемого в рассказе фрагмента тематического события мира.

В задачу проведенного анализа входило: 1) вывести макроструктуру изучаемого рассказа и сравнить ее вершину с заголовком; 2) описать сопряженность заголовка с персонификацией персонажей – текстовой структурой, вычленяемой из топикальных цепочек, поддерживающих единство участников действия; 3) определить роль посессивной конструкции в структуре заголовка.

Перейдем к изложению результатов проведенного анализа в соответствии с поставленными задачами.

Заголовок и макроструктура рассказа. Проанализированный рассказ строится по одноэпизодной суперструктурной схеме: родители и дети впервые провели рождество раздельно. Сбой в намеченном родителями сценарии празднования рождества намечается в категории «подготовка», которой приписывается макропропозиция «В семье Картеров не принято засиживаться в канун рождества». Нарративная структура развернута в «сцену» (Приготовления к рождеству, чтобы порадовать всех членов семьи); «событие», состоящее из пяти «осложнений» и «развязок» (1/ «дети вернулись поздно» – «рождественские чулки пришлось развесить утром», 2/ «дети спали долго» – «родители завтракали без них», 3/ «дети захотели обменять самые ценные подарки» – «родителям пришлось согласиться», 4/ «дети отсутствовали за рождественским обедом» – «родители сидели за рождественским обедом в одиночестве», 5/ «дети отправили родителей в театр, чтобы провести вечеринку» – «дети повеселились, испортив вещи»); «интерпретацию» (разговоры о детях и рождестве избегались, родители легли спать, не дожидаясь возвращения детей). Категория «событие» и «интерпретация», обобщенные соответственно в «Празднование рождества отклонилось от запланированного сценария» и «Более высокий доход навредил традиционному рождеству в семье Картеров», сводятся в «опыт», которому приписывается макропропозиция «Семейные традиции могут разрушаться более высоким доходом и выросшими детьми» (“Family traditions can be ruined by higher incomes and grown-up children”). В свою очередь «сцена» (“Preparations for Christmas to thrill everybody”) и «опыт» обобщается в «эпизоде», который можно назвать как «одинокое рождество» (“Lonely Christmas”). Объединив макропропозиции «эпизода» и «заключения» («Рождество для юных и старых»), мы получили обобщенное содержание нарративной структуры рассказа: «Том и Грейс Картеры не смогли сберечь семейную традицию» (“Tom and Grace Carter were not able to preserve a family tradition”). Наконец, сведение вместе категорий «подготовка» и «нарративная структура» привело нас к вершине макроструктуры, т.е. глобальной теме рассказа: «Рождество по-новому, проведенное раздельно родителями и детьми».

Как мы видим, суть рассказа состоит в трансформации старого семейного праздника в некое новое образование, в котором родители и дети почти не сталкиваются. Борьба нового (отрицание детьми семейной традиции) и старого (попытка родителей сохранить старую традицию в новых условиях, когда дети выросли, а экономическое положение значительно улучшилось) идет на протяжении всего рассказа.

Проецируя заголовок «Рождество родителей» в приписанную рассказу вершину макроструктуры, можно заключить, что он является аналогом глобальной темы.

В тексте заголовок дословно не повторяется. Автор как бы раскладывает его на ряд составляющих, определяя перспективу повествования: 1) новое и старое как наиболее общая проблема; 2) праздник как понятие личное и общественное; 3) проблема поколений в семье. По составляющим старое и новое, родители и дети, рождество и праздник прослеживаются тематические переходы: от исходного «нетрадиционное отклонение в ожидании традиционного» в «подготовке» – через ломку традиционного («событие») – и к новой реалии праздника в неполном составе семьи («опыт»).

Таким образом, тематическая доминанта рассказа состоит в наступлении нового на старое: впервые дети осознают, что родители – не просто мама и папа, а другое поколение; новоиспеченные «предки по нисходящей линии», учатся приспосабливаться к новым условиям; рождество по-новому не радует

родителей, зато восторгает обретших свободу детей; жизнь продолжается и, следовательно, мудрее принять новое, чем сожалеть о старом, лишая себя права на праздник.

Противостояние нового и старого прослеживается по элементам с повторами слова Christmas: Christmas Eve, the Christmas Eve custom of the Carters, Christmas shopping, Christmas dinner, Christmas vacation, a Christmas that would thrill their children, old Christmasses, children and Christmas. Все они содержат компонент нового (контекст ситуации) и старого (традиция, общечеловеческие ценности). Например, у Картеров не принято засиживаться в канун рождества, но в данном случае родителям приходится это делать, так как они волнуются о загулявших сыне и дочери. Впервые дети приезжают домой на рождественские каникулы, впервые отказываются от традиционного рождественского обеда и т.п. Чрезмерная опека детей, потакающая им, любящие родители остаются, что называется, у разбитого корыта. Элемент нового, содержащийся в словосочетании Christmas vacation, наступает на остальные «старые» понятия со словом «рождество», обновляя их содержание в конкретных обстоятельствах. Дихотомия children and Christmas из основного корпуса текста легко заменяется на old folks and Christmas. Рождество по родительскому сценарию, подчеркнутое формантом 's в заголовке, сменяется сценарием, навязанным родителям детьми.

Как и существительное Christmas, прилагательное old употребляется несколько раз. К повторам относятся: дериват elder при обозначении родителей Tom and Grace the elder; словосочетание со словом Christmas во мн.ч.; рассуждения сына о новой, подаренной отцом машине, копии старой отцовской: "But it looks like the old one... I'd rather drive old car" [8, 11]. Подобно новой машине, улучшенной модели старой, родителям хотелось втиснуть старое рождество в новые рамки полного достатка. Смирясь с «новым», родители ассоциируют его с понятием «молодой», антонимом «старого». Вздыхая, отец заявляет: "When I was young, I was young" [8, 7]. Мать пытается убедить себя в том, что рождество – праздник для молодых: "Christmas is for young people" [8,10]. Да и нетронутая рождественская индейка смотрится новой: "...the sixteen-pound turkey would have looked almost like new" [8, 11]. В столкновении элементов нового и старого родители обретают мудрость: жалея ни жалея, а знакомого рождества не вернешь. Поэтому слово Christmas как бы растворяется в понятии, обозначаемом словом «праздник». Последнее упоминание рождества находим в категории «оценка», где за рождественским обедом начинает складываться новая традиция одинокого праздника.

Персонализация действующих лиц в рассказе строится именами родства, различающихся по семантическим признакам «родство», «поколение», «пол родственников»: родители, отец, мать, дети, дочь, отпрыски, муж, жена. В этих антропонимических единицах "same как знак тождества выражает отношения идентичности, сходства, являясь своеобразным семантическим предикатом этого разряда лексики» [12, 117].

Персонализируемые персонажи образуют две группы. Наименования двух лиц как однородных членов типичны. Ср.: Tom and Grace the elder, Grace and Tom (родители), Grace and Junior, Ted and Caroline (дети).

Персонализацию родителей можно вывести так: Tom and Grace (Carter) (the elder) – первичная номинация, their parents (her/his mother/father) – «поколение, родство», her husband/his wife – отношение по браку. Включаются эти элементы следующим образом: Tom and Grace (Carter) (the elder), their parents «подготовка», Grace and Tom, their mother and father, her husband «сцена», Tom and Grace, their parents, her/his mother – «событие», Tom and Grace, his wife – «интерпретация». Персонализация родителей замыкается топикальным элементом his wife, т.е. идет в направлении «родители – супруги». Если родители представляются как «Том и Грейс Картер, любящие родители избалованных Тома и Грейс младших», то их личный опыт, вытекающий из празднования рождества отдельно от детей, подсказывает, что они прежде всего нежные супруги, а затем уже родители. Проецируя персонализацию родителей на заголовок, можно установить прямую связь со словом folks ("the members of one's own family, esp, one's parents"), разговорным вариантом употребляемого в тексте элемента parents. Словосочетание old folks в свете развития топикальной цепочки «родители» приобретает значение, обусловленное содержанием рассказа и частично совпадающее с первичным читательским ожиданием, - «супруги, имеющие вступающих в пору юности детей и пекущиеся о сохранении единства своей семьи».

В персонализацию детей входят элементы Junior (→ Ted) and Grace (→ Caroline) – прямая номинация, где первое имя дано детям при рождении, а второе заменяет первое, потому что дети не хотят носить те же имена, что и их родители; (their) (two) children (the "children") – «поколение, родство»; the "kids", her returned offspring, the boy, her pretty daughter – «поколение по восходящей линии». В отличие от персонализации родителей, где усиливается отношение по браку, в персонализации детей преобладает значение «отпрыск по восходящей линии, молодой человек, рожденный от определенного родителя». Обобщенно о детях можно сказать как о «переименовавших себя в Тэда и Кэролайн избалованных отпрысков любящих родителей Тома и Грейс Картер». Проецируя персонализацию детей на заголовок, можно увидеть, что old folks непосредственно соотносится с наименованиями детей в основном корпусе текста: здесь есть противопоставление «юный – старый», «родители – дети», «любящая родня –

принимающие любовь младшие члены семьи». Более того, словосочетание *old folks* стилистически однородно с топиальным элементом *kids*, в то время как обозначения родителей подчеркнута нейтральны.

Ведущим обозначением детей является слово *children*, употребляемое во всех повествовательных категориях. Сохраняя одну и ту же лексическую единицу, автор меняет ее значение путем заключения в кавычки: члены одной семьи, потомки по восходящей линии, младшее поколение, игнорирующее интересы старшего.

Таким образом, рассказ «Рождество родителей» – это повествование о рождестве, навязанном отпрысками своими родителями, и напоминание о том, что супружеский долг не менее важен, чем долг родительский.

Посессивная конструкция в заголовке рассказа. Заголовок рассказа образован притяжательной конструкцией, первый компонент которой именная группа, передающая имя родства. Грамматическая категория, выразителем которой служит агглютинирующий послелог, формант, определяется как «аттрактивность с этимологическим значением: притягивание, взаимная зависимость и обусловленность друг другом» [13, 160]. Заголовки, структурированные отношением взаимной зависимости, встречаются как в малой, так и крупной форме (ср.: рассказ Э.Хемингуэя “A Day’s Wait” и роман Дж.Фаулза “The French Lieutenant’s Woman”).

В рассказе Ларднера отношение принадлежности устанавливается между собирательным термином родства, не входящим в основной корпус текста, и единицей времени, неоднократно повторяемой в разных категориях. Аттрактивность усиливает такой дискретный семантический признак, как «поколение»: раздельное рождество стало новым, неожиданным для родителей событием.

Заголовок передает контраст между действительной принадлежностью (родители готовили праздник в первую очередь для детей) и реальным положением дел (родители в праздничные планы детей не входят). Семейный, взаимный для родителей и детей характер рождества изменяется, коль скоро члены семейной ячейки добровольно (дети) и вынужденно (родители) притягиваются праздником (прибытие детей на рождественские каникулы, рождественский обед и т.п.), а не друг другом. Наименование *old folks* (часть фразеологизма *the old folks at home*) однородно с персонифицирующим “the kids”. Раз родители начинают осознаваться детьми как «предки, старики», дети перестают быть детьми (недаром персонифицирующие *kids* и *children* автором рассказа заключены в кавычки). Отношение принадлежности существенно для раскрытия темы: рождество для родителей – совсем не то, о чем родители мечтали, – для них важен праздник не ради праздника, а как семейное событие, принадлежность каждого семье в целом.

Интересно подчеркнуть, что в тексте притяжательные конструкции как с формантом ‘s, так и с предлогом *of* весьма употребительны. Конструкция встречается 1) при сравнении доходов родителей с их прежним благосостоянием и доходами их собственных родителей в далеком прошлом (*Tom’s father’s annual income when Tom was Ted’s age, his own parents and Grace’s*); 2) при сравнении возможностей новоиспеченных богачей Картеров с эталонным семейством Мердоков (*Paul Murdock’s stylish roadster, the Murdock boy’s roadster*); 3) при указании на новую реальность – «супружеское» рождество, когда восстанавливается исконная принадлежность, скрепленная любовью и дружбой как сути родственных уз: супруги обмениваются рождественскими подарками (*Grace’s present from him*), ложатся спать, не дожидаясь возвращения детей (*a good night’s rest*). Разочарованные родители, но верные супруги сохраняют теплоту своих отношений – то, что принадлежит лично им, как и право на «рождество родителей», если дети желают развлекаться по собственному усмотрению.

В целом в результате проведенного анализа можно заключить, что 1) заголовок является семантическим аналогом приписываемой рассказу глобальной темы, образующей вершину его макроструктуры; 2) заголовок участвует при линейризации тематических переходов в категориях универсальной суперструктурной схемы; 3) персонифицирующий элемент входит в заголовок; 4) вторичная проекция заголовка осуществляется не только семантическими модификациями, но и повторением структуры заголовка в основном корпусе текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981.
2. Таран В.В. Узагальненість та збірність як текстові категорії у сучасній російській мові: АКД/ДДУ. – Дніпропетровськ, 1998.
3. Антипенко Е.М. Функции ключевых слов и заголовка в тексте художественного произведения // Некоторые проблемы синхронного и диахронного описания языков. – Пятигорск: ПГЛУ, 1998. – С. 143-150.

4. Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986.
5. Юганов В.И. Прагматические особенности заголовка микротекста// Текст: структура и анализ. – М., 1984. – С. 187-190.
6. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. – М.: Высшая школа, 1986.
7. Реферовская Е.А. Коммуникативная структура текста. – Ленинград: Наука, 1989.
8. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989.
9. Lardner R.W. Old Folks' Christmas / Тихие острова: Сб. рассказов под ред. И.В.Ступникова. – Ленинград: Просвещение, 1978. – С. 3-13.
10. Cassill R.V. Introduction // The Norton Anthology of Contemporary Fiction. – N.Y.: Norton, 1988. – P. 1-6.
11. Wilmot W.W. Relational Communication. – N.Y.: McGraw-Hill, Inc., 1995.
12. Уфимцева А.А. Лексическое значение: принцип семиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986.
13. Слюсарева Н.А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка. – М.: Наука, 1986.

УДК 803.0 – 559.1

СВОЄРІДНІСТЬ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ З ПОГЛЯДУ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Фунтова Ю.С., здобувач

Запорізький державний університет

Сучасна лінгвістика дозволяє будувати теоретичні конструкти, що відбивають існуюче в нашій мовній свідомості членування основних категорій об'єктивної дійсності, серед яких, безсумнівно, однією з найважливіших є категорія часу. Такими конструктами є функціонально-семантичні поля (ФСП) та системи значень. ФСП відображає тією чи іншою мірою устрій світу, а складові його системи значень – структуру нашого пізнання. «ФСП темпоральності – це насамперед національно-детермінована іпостась відповідної понятійної категорії» [1,90].

Темпоральність – це семантична категорія, що відображає сприйняття й осмислення людиною часу позначуваних ситуацій і їхніх елементів стосовно моменту мовлення того, хто говорить. Водночас «темпоральність – це ФСП, яке базується на цій семантичній категорії, що охоплює угруповання граматичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних, а також комбінованих (лексико-граматичних, граматико-контекстуальних та ін.) засобів німецької мови, які використовуються для вираження різних варіантів цієї семантичної категорії» [2,9].

Для ФСП обов'язковим бачиться центр (хоча можлива і поліцентричність), часто граматикалізований у загальному значенні, тобто ФСП характеризується граматикалізованим центром і периферійною частиною.

«В основу протиставлень центр - периферія покладений той факт, що домінантою поля вважають конститuent: а) найбільш спеціалізований для вираження даного значення, б) який відображає його найбільш однозначно, в) який систематично використовується» [3,19].

ФСП трактується багатьма лінгвістами як двостороння (змістовно-формальна) єдність, утворена граматичними одиницями і категоріями разом із взаємодіючими з ними різнорівневими засобами, об'єднаними на семантико-функціональній основі. Що ж стоїть у мовній дійсності за уявленням про ФСП? Цей тип мовних єдностей відбиває реальні явища, що відносяться не тільки до власне мови, до мовлення, але і до найскладніших процесів розумово-мовленевої діяльності. Зміст, який потрібно передати тому, хто говорить, включає певні віхи – семантичні категорії та їхні комплекси. «Кожна така мовна категорія пов'язана з певною системою взаємодіючих мовних засобів, які знаходяться в розпорядженні того, хто говорить. Це те джерело, з якого він вибирає засоби, що найбільш відповідають

задуманому змісту. Отже, ФСП можна розглядати як один із найважливіших факторів, які беруть участь у формуванні вислову» [4,498].

Підставою для розгляду ФСП темпоральності є відбиток часових відношень об'єктивної дійсності у свідомості людей у вигляді певних семантичних категорій. У мовній свідомості і значенні тих, хто говорить, існує потенційна здатність висловити той або інший варіант цієї категорії певними мовними засобами. Той, хто говорить, здійснює вибір тих засобів, що найбільшою мірою відповідають не тільки загальній змістовній, але також і емоційно-експресивній спрямованості вислову. «Коло мовних засобів, наявних у розпорядженні мовців для відображення певної семантичної категорії, - це і є підстава поняття ФСП у мовному і мовленєвому відношенні» [4,499].

Отже, ФСП – це насамперед когнітивно-понятійні поля, оскільки в їхню основу покладені логіко-семантичні інваріанти. Саме тому, при розгляді категорії часу з когнітивної точки зору особливу увагу варто приділити структурі ФСП темпоральності і засобам відображення часових відношень.

Характеризуючи структуру ФСП часу, слід зазначити, що багато лінгвістів останнім часом вказують на його поліцентричність стосовно великого кола явищ, які синтезують у собі різні прояви темпоральних відношень. «ФСП часу складається з мікрополей-сегментів, що відповідають часовим характеристикам. У кожному з них існує своя домінанта, мовний засіб, основною функцією якого є вираження саме цього значення»[1,89]. Структуру ФСП часу можна представити таким чином:

Мікрополе «минуле/теперішнє/майбутнє».

Мікрополе «одночасність/різночасність».

Мікрополе «тривалість часу».

Загальним значенням для усіх елементів такого мовного угруповання є вираження темпоральності, тобто лінгвістичного змісту категорії часу. Для вираження цих відношень у німецькій мові є спеціальні засоби:

Грамматичний час:

а) морфологічний час – категорія дієслівного часу, б) синтаксичний час – категорія часу речення.

Лексико-синтаксичний час – категорія іменної темпоральності.

Лексичний час – слова, у тлумачення яких входить компонент часу: темпоральні прислівники, іменники, прикметники тощо.

У кожного з мікрополей ФСП темпоральності є властивий тільки йому розподіл певних засобів усередині кожного сегмента.

Мікрополе «минуле/теперішнє/майбутнє» є найширше представлене в німецькій мові. Зіставляючи усі засоби вираження часових відношень цього мікрополя, ми бачимо, що кожне з них має своє призначення у мові. Дієслівні часові форми дають загальну часову орієнтацію дієслівної дії та відносять його до сфери теперішнього, минулого, майбутнього. До лексичних засобів належать прислівники, іменники і прикметники. Прислівники уточнюють часову орієнтацію іноді в дещо загальному вигляді своєї займенникової природи, іноді більш конкретно.

Найбільша точність часової орієнтації досягається за допомогою груп іменника. Тільки вони можуть передати точний вимір часу і дату. Прикметники зі значенням часу передають часову ознаку предметів.

Здійснюючи розріз цього мікрополя по горизонталі, можна виділити три мікросистеми теперішнього, майбутнього і минулого часу. У центрі кожної мікросистеми знаходиться граматична форма часу індикативу у своєму основному значенні: презенс, претерітум, футурум. Навколо них розташовуються часові форми індикативу у своїх другорядних значеннях (футуральний, історичний презенс та ін.) і неособові форми дієслова. До кожної мікросистеми прикріплені прислівники часу, що є як би представниками цього поля: типу *jetzt, damals, bald*. Усі інші засоби вираження часу не розподіляються по мікросистемах - минулий/теперішній/майбутній час, а функціонують у всіх трьох полях.

Здійснюючи розріз цього мікрополя по вертикалі, ми спостерігаємо багаторівневість.

Усі засоби вираження часової локалізації даного мікрополя можна розташувати так: ядро – часові форми дієслова, морфологічні засоби.

Периферія – прислівники, іменники, прикметники та їх сполучення з прийменниками: лексичні засоби, що сприяють локалізації і конкретизації дій у часовому континенті.

У мові всі ці засоби взаємодіють, уточнюючи і доповнюючи один одного. В німецькій мові велике навантаження по диференціації часового значення виконують граматичні засоби, а лексичні мають лише допоміжну функцію.

Порівняно з мікрополем «минуле/теперішнє/майбутнє» мікрополе «одночасності/різночасності» не настільки широко подане в німецькій мові. Часові форми і сполучники, що утворюють ядро цього мікрополя, кооперують у сфері одночасності/різночасності. Перші здатні лише на загальні вказівки одночасності/різночасності дій. Сполучники уточнюють одночасність як тривалу, одно- або багатократну, а при різночасності уточнюють послідовність дій, інтервал між ними. Однак без узгодження з часовими формами сполучники функціонувати не можуть. При зіткненні тих або інших часто виявляються сильнішими часові форми, але деякі сполучники з чітким значенням можуть сприяти нейтралізації часових форм, тому що беруть на себе вираження часових відношень (сполучники різночасності).

Прислівники, що уточнюють відношення одно- і різночасності малорізноманітні і їх система не особливо розвинута на периферії цього мікрополя.

Іменники та їх конструкції зі сполучниками сприяють економії вираження і збільшенню міскісті речень при передачі одночасності/різночасності, відкриваючи можливості для введення нових членів речення і навіть цілого речення.

Стосовно двох попередніх мікрополей мікрополе «тривалість часу» більш вузько представлене в німецькій мові. Категорія адverbіальної темпоральності, іменники і прикметники зі сполучниками та без, що уточнюють тривалість дії разом із синтаксичними засобами – сполучниками складних речень, головними семами яких є «одночасність/різночасність», утворюють своєрідне ядро мікрополя «тривалість часу». Причому сполучники можуть вказувати не тільки на характер часового інтервалу між діями, але і на межі дії.

Серед усіх засобів, що виражають тривалість часу, за численністю в ядрі мікрополя «тривалість часу» насамперед виділяються прислівники; прикметники ж належать більше до периферії цього мікрополя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панков Ф.И. Структура ФСП времени. //Материалы научной конференции. Категоризация мира: пространство и время. – М.: МГУ, 1997. – С.89 – 92.
2. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. – Л.: Наука, 1990. – 262с.
3. Бондарко А.В. Грамматические значения и смысл. – Л.: Наука, 1971. – 113с.
4. Бондарко А.В. О грамматике функционально-семантического поля. //Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка.- 1984.- №6.- С.495-510.

УДК 82. 081: 882

ПРОБЛЕМА АВТОРА В ТЕОРЕТИКО-ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Хомчак Е.Г., соискатель

Запорожский государственный университет

Проблема автора и связанные с ней вопросы об авторской позиции, принадлежат к числу ключевых проблем современного литературоведения, но исследованы недостаточно.

Существуют разные трактовки понятия «автор». Во-первых, - это сам писатель, реально существующий человек. Во-вторых, - в образе «автора» видят концепцию всего произведения. В-третьих,- это понятие глобально рассматривается как литературное направление, литературный процесс и т.п.

Учеными разработаны различные термины: «образ автора» (В.В.Виноградов), «автор-творец» (М.М.Бахтин), «автор-повествователь» (И.Б.Роднянская), «голос автора» (В.В.Кожин) и другие. За такой терминологической полисемией стоят конкретные аспекты исследования авторской позиции и форм выражения авторского сознания.

По М.М.Бахтину, автор - это творческая энергия, реализующаяся в художественном произведении. Авторская позиция - это, прежде всего, мировоззрение автора-творца - «носителя акта художественного видения и творчества в событии бытия...» [1,174]. В этом случае автор не может отождествляться с реальным автором.

Для М.М.Бахтина прежде всего важна неразрывная связь героя и автора как участников «эстетического события»: «герой, автор-зритель - вот основные живые моменты, участники события произведения, только они одни могут быть ответственными, и только они одни могут придать ему событийное единство...»[1,175]. Автор и герой - коррелятивные моменты эстетического акта, где первый является авторитетным руководителем для читателя.

Термин «автор-творец» М.М.Бахтин соотносит с эстетическим понятием «внезаходимость» и связанным с ним «избытком видения». Автор, по мнению исследователя, видит и знает больше, чем герой: «... автор знает и видит больше не только в том направлении, в котором смотрит и видит герой, а в ином, принципиально самому герою недоступном; занять такую позицию и должен автор по отношению к герою»[1,17].

М.М.Бахтин считает, что художественность произведению придает «внезапно активный» автор, умеющий оценить себя глазами другого и найти подход к жизни извне. «Автор должен находиться на границе создаваемого им мира как активный творец его, ибо вторжение его в этот мир разрушает его эстетическую устойчивость»[1,176].

Исследователь справедливо подчеркивает не только всеобъемлющее значение понятия «автор», но и формирующую активность автора-творца, которая обеспечивает единство взаимоопределяющих элементов произведения, а также завершенность героя и его мира. По М.М.Бахтину, автор присутствует лишь в завершенном художественном целом. Читатель должен относиться к нему не как к лицу, не как к другому субъекту, не как к герою, а как к совокупности творческих принципов. «Его (автора - Е.Х.) индивидуализация как человека есть вторичный творческий акт читателя, критика, историка, независимый от автора как активного принципа видения, - акт, делающий его самого пассивным»[1,191]. Образ автора, возникающий в сознании читателя после прочтения произведения как оформленная индивидуальность, - это уже не автор-творец, т.к. творец «должен быть прежде всего понят из события произведения...»[1,190].

По мнению Б.О.Кормана, авторская позиция находит свое выражение в субъектной организации произведения. Ученый характеризует соотношение субъектов речи и автора следующим образом: «Субъект речи тем ближе к автору, чем в большей степени он растворен в тексте и незаметен в нем. По мере того как субъект речи становится и объектом ее, он отдаляется от автора»[2,202]. Очевидно, что названный и стилистически выраженный рассказчик в эпическом произведении непосредственно не является выразителем авторской позиции.

«Формально-субъектная организация текста,- пишет Б.О.Корман, - есть соотнесенность разных частей текста с носителями речи, определяемыми по формальному признаку (степень выявленности в тексте). Содержательно-субъектная организация текста есть соотнесенность текста с носителями речи, определяемыми не столько по степени выявленности в тексте, сколько по мироотношению и стилю, то есть содержательно»[2,202]. Определение взаимосвязи формально-субъектной и содержательно-субъектной организаций художественного текста, по Б.О.Корману, служит отправной точкой в изучении проблемы автора.

На наш взгляд, мало отметить субъективацию, важно систематизировать ее формы и средства. Такая попытка была предпринята Б.А.Успенским. Ученый выделил четыре основных композиционных плана проявления авторской позиции: оценочный, фразеологический (языковой), пространственно-временной и психологический. В.В.Одинцов считает, что немотивированными оказываются и число планов, и принципы их разграничения Б.А.Успенским. «Можно выделить и общеэстетический уровень, план, аспект, и логический, и содержательно-информационный, и многие другие..., - пишет В.В.Одинцов, - ... и психология, и пространство, и оценка выражаются в художественном произведении «через язык, оценка неотделима от «психологии», «психология» от языка и т.д.» [3,190]. На этот счет Б.А.Успенский делает в своей работе ряд существенных оговорок: «... данный перечень планов не является ни исчерпывающим, ни претендующим на абсолютный характер»[4,13]. И далее: «В определенных случаях можно даже считать, что план психологии выражается здесь фразеологическими средствами - подобно тому, как может выражаться через фразеологию план оценки, и так же, как план оценки может быть выражен через временную позицию повествователя»[4,110].

Б.А.Успенский последовательно разделил позицию автора (эксплицитно или имплицитно представленную в произведении), позицию рассказчика и позицию героя. Эти различные позиции «... представленные в произведении вступают в определенные отношения друг с другом, образуя таким образом достаточно сложную систему противопоставлений (различий и тождеств): некоторые точки зрения совпадают друг с другом, причем их отождествление может производиться в свою очередь с какой-то иной точки зрения; другие могут совпадать в определенной ситуации, различаясь в другой ситуации; наконец, те или иные точки зрения могут противопоставляться как противоположные (опять-таки с некоторой третьей точки зрения) и т.д.» [4,18]. Если в художественном произведении различные

позиции даются параллельно как равноправные, то это полифоническое произведение. Как известно, понятие полифонии введено в литературоведение М.М.Бахтиным.

Известный французский ученый Мишель Фуко трактует понятие «автор» как определенный функциональный принцип. Исследователь выдвигает четыре характерные черты авторской функции:

- «1) функция автора соотносима с определяющим и артикулирующим дискурсивным аспектом;
- 2) функция автора неодинаково влияет на все дискурсы всех времен и всех типов цивилизаций;
- 3) функция автора не определяется спонтанным взаимоотношением дискурса и его творца, а, в частности, серией специфических и сложных операций;
- 4) функция автора не является простой и чистой ссылкой на реальную личность, поскольку она может одновременно порождать несколько «я», нескольких субъектов и позиций, которые могут занять разные группы людей»[5,451].

М.Фуко, выдвигая тезис «автор является и принципом экономии в размножении значений»[5,454], опровергает существующее представление об авторе как неисчерпаемом источнике значений, которыми наполнено произведение. Позиция автора, по мнению М.Фуко, тесно связана с системой ограничения значений, которая имеет черты установления и накопления опыта.

Образ автора может выступать в разных формах, и уже сам выбор формы, сочетание форм художественной речи образуют своеобразное литературно-художественное единство, несут в себе огромную информацию, выражают позицию автора.

В анализе проблемы автора истина не будет постигнута без анализа слова. Прочный лингвостилистический фундамент был заложен теорией «образа автора» в работах В.В.Виноградова, который рассматривал автора как структурно-организующий центр художественного произведения. Характеризуя единство внутреннего мира художественного произведения, В.В.Виноградов исходил из анализа его словесно-художественного построения, его внутренне-стилевых связей, что отражается в структуре образа автора. «Именно в своеобразии речевой структуры образа автора глубже и ярче всего выражается стилистическое единство сложного композиционного художественного речевого целого»[6,181].

В.В.Виноградов убежден, что слово способно влиять на читателя необходимым образом, что словесный материал, идущий от «образа автора», находит отображение в языковой структуре и определяет единство стиля произведения. Исследователь с образом автора связывает принципы отбора и синтеза речевых средств, видит в образе автора «... не простой субъект речи, чаще всего он даже не назван в структуре художественного произведения. Это концентрированное воплощение сути произведения, объединяющее всю систему речевых структур персонажей в их соотношении с повествователем, рассказчиком или рассказчиками и через них являющееся идейно-стилистическим средоточием, фокусом целого»[6,118].

«Образ автора», по мнению В.В.Виноградова, может проявляться в глубинах композиционного целого художественного произведения, а в соотношении между автором и рассказчиком может наблюдаться динамика в пределах одной композиционной структуры. Рассказчик дает возможность автору ввести в произведение новые темы и новых героев, высказать мысль в наиболее удобной для себя форме, создать экспрессивно-эмоциональное усиление посредством повествовательной структуры. Такое динамичное соотношение автор-рассказчик позволяет автору дать изображение с разных позиций и в разном освещении. «За художником всегда признавалось широкое право перевоплощения и видоизменения действительности. В литературном маскараде писатель может свободно, на протяжении одного художественного произведения, менять стилистические и образно-характеристические лики или маски. Для этого ему нужно лишь большое и разнородное речевое хозяйство»[6,128]. В.В.Виноградов применяет выразительное сравнение автора художественного произведения с образом актера « в творимом им сценическом образе» [6,118].

Особенно сложно изучение проблемы автора в сфере лирической поэзии. И.И.Ковтунова утверждает, что субъект речи в лирике, в отличие от нелирики, включен в предмет речи. «Не только тогда, когда лирическая поэзия служит непосредственно самораскрытием, но и в тех случаях, когда речь идет о других вещах и лицах, это не взгляд со стороны, а взгляд изнутри, соприсутствие и сопричастность тому, о чем пишет лирический поэт»[7,17]. Исследователь Б.В.Томашевский считает, что «я» в лирическом произведении - это сам автор. В.В.Виноградов подвергает критике это мнение, утверждая, что «всякое «я» художественного произведения - образ»[6,128].

Ученый А.Н.Соколов исследовал термин «образ автора». Для него авторская личность является определяющим «компонентом» литературного произведения. Личность, по мнению ученого, придает стилю индивидуальное своеобразие, организует всю образную систему произведения и воплощает также общее художественно-стилистическое значение произведения. А.Н.Соколов поясняет, что образ автора - это «говоря шире и точнее, выражение личности художника в его творении...»[8,156]. Но, как

убедительно доказывает М.М.Бахтин, «подлинный автор не может стать образом, ибо он создатель всякого образа, всего образного в произведении... Автор-создающий не может быть создан в той сфере, в которой он сам является создателем»[1,383]. В какой бы форме не выражалась авторская позиция в произведении, стоящий «за» текстом автор-творец является «всезнающим» относительно созданного им художественного мира и обладающим даром непрямого говорения. В соответствии со степенью авторского присутствия можно говорить о разной степени субъективации повествования. Нейтрализация субъективного авторского присутствия может служить раскрытию художественного замысла не хуже, чем всеприсутность. В строго объективном смысле «образ автора» находится в произведениях автобиографического плана, т.к. лишь там личность автора является объектом и темой его творческого акта.

Проблема автора нашла свое отображение во многих литературных исследованиях. В частности, И.Б.Роднянская считает, что кроме автора-творца, который внеположен своему творению, «применительно к эпическим жанрам можно говорить об образе автора-повествователя как о косвенной форме присутствия автора-сочинителя «внутри» собственного творения»[9,13]. Под образом автора-повествователя, по мнению И.Б.Роднянской, подразумевается источник того художественного слова, которое нельзя отнести ни к персонажам, ни к рассказчику. Соответственно возникает и характерная для автора-повествователя форма изложения от первого лица, обозначенная условным местоимением «я». В.В.Виноградов подчеркивал, что личное местоимение как обозначение повествователя в художественном произведении нередко является условно-символическим, метафорическим обозначением субъекта.

В.В.Кожин предлагает рассматривать авторскую позицию в форме голоса автора: «Цель исследователя заключается в том, чтобы определить и аналитически выявить голос автора, который охватывает все произведение и даже творчество писателя в целом»[10,26].

В решении актуальной на сегодняшний день проблемы автора, как видно, нет единой точки зрения. Понятие «автор» включает в своем содержании два существенных противоречия: между личным и неличным, между «человеком» и «субъектом творчества». «С одной стороны, - рассуждает С.С.Аверинцев, - творчество возможно только при условии включения в творческий акт личности художника...; с другой стороны, общезначимость художественного произведения обусловлена тем, что в творческом акте происходит восприятие глубоких внеличных импульсов...»[11,28].

В произведениях автобиографического плана автор обнаруживает себя в качестве художественно воплощенного человеческого образа, но и в этом случае остается острым вопрос о совпадении и несовпадении этого образа с реальной личностью писателя. Реальная личность писателя, находящаяся вне художественного произведения, вполне адекватна и в то же время неадекватна личности автора-творца, которого мы видим только в его творении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - 2-е изд. - М.: Искусство, 1986. - 445 с.
2. Корман Б.О. Итоги и перспективы изучения проблемы автора // Стр-цы истории русской литературы. - М.: Наука, 1971. - С.199-207.
3. Одинцов В.В. Стилистика текста. - М.: Наука, 1980. - 265 с.
4. Успенский Б.А. Поэтика композиции. - М.: Искусство, 1970. - 226 с.
5. Фуко Мишель. Що таке автор? // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. - Львів: Літопис, 1996. - С. 448-455.
6. Виноградов В.В. О теории художественной речи. Учеб. пособие для филол. специальн. ун-тов и пед. ин-тов. - М.: Высшая школа, 1971. - 240 с.
7. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. - М.: Наука, 1986. - 206 с.
8. Соколов А.Н. Теория стиля. - М.: Искусство, 1968. - 223 с.
9. Роднянская И.Б. Литературный энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1987. - С. 13-14.
10. Кожин В.В. Проблема автора и путь писателя. Контекст- 1977. Литературно-теоретические исследования. - М.: Наука, 1978. - С. 23-47.
11. Аверинцев С.С. Автор // Краткая литературная энциклопедия. - М.: Советская энциклопедия, 1978. - С. 28-30.

ГОСПОДАРСЬКА ЛЕКСИКА В ДОКУМЕНТАХ АРХІВУ КОША НОВОЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Христич І.А., здобувач

Запорізький державний університет

Лексичний склад мови певною мірою відображає різні аспекти життя народу упродовж усієї його історії.

Невід’ємною частиною української національної історії стала доба козаччини, яка і сьогодні вимагає всебічного дослідження, оскільки деякі її аспекти ще залишаються маловивченими. Наприклад, детальнішого висвітлення потребує мовленнєва практика козацтва, зокрема, прошарок господарської лексики запорозького козацького вжитку.

Джерелами відомостей про господарську діяльність на Запорозькій Січі є наукові та художні твори Д.Яворницького [1], Я.Новицького [2], А.Скальковського [3], А.Кашенка [4], З.Тулуб [5] та інших авторів. Вони дають уявлення про різні лексико-семантичні групи козацької господарської лексики.

Визначною подією у культурному житті нашого народу став вихід двох перших томів запланованого сорокаторомного видання одного з найважливіших джерел дослідження господарської лексики – “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”, який був здійснений зусиллями Головного архівного управління, Центрального державного історичного архіву України, Національної академії наук й Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Перший том цієї пам’ятки побачив світ 1998 року, а другий – двома роками пізніше. Важливість цієї пам’ятки полягає насамперед у тому, що в ній зафіксована народнорозмовна стихія 18 століття.

Багатьох науковців у різні часи цікавили матеріали Архіву Коша Нової Запорозької Січі, бо відновити правду про історичну долю українського народу, його культуру неможливо без використання широкої джерельної бази. Матеріали архіву Коша Січі Запорозької протягом 60 років перебували в руках А.Скальковського, який установив над ними цілковиту монополію. Про Архів Коша наукова громадкість уперше дізналася саме з його праць і опублікованих ним добірок документів. Треба відзначити, що в працях і публікаціях А.Скальковського було багато недоліків: по-перше, скорочення тексту без жодних на те застережень; по-друге, суб’єктивне редагування документів тощо. Але винятком стало те, що А.Скальковський дозволив Я.Новицькому надрукувати 62 документи з Архіву Коша Запорозької Січі [6]. Ця праця відзначається високим рівнем археографічної підготовки.

Хоча Архів Коша Нової Запорозької Січі почав інтенсивно вивчатися в радянський час, публікація його документів була мінімальною. Лише з кінця 80-х рр. ХХ століття у відродженому часописі “Київська старовина” і в журналі “Архіви України” почали з’являтися цікаві дослідження Л.З.Гісцової і Л.Я.Демченко [7; 8; 9].

Архів Коша Нової Запорозької Січі включає в себе 374 справи, які висвітлюють усі боки життя Січі за останні майже чотири десятиліття її існування. Оскільки матеріали Архіву Коша за винятком кількох, що мають ретроспективний характер, охоплюють 1734-1775 рр., то їх хронологічні межі збігаються з періодом існування останньої Запорозької Січі, яка називалась Новою Січчю. Варто відзначити, що найпоширенішою формою ділових паперів Архіву Коша спочатку був лист, на зміну якому все частіше приходили запозичені форми дипломатії – “ордери”, “репорти”, “променорії”. Чужоземного впливу зазнала і мова документів Архіву Коша. Староукраїнська ділова мова, яка широко використовувалася у 40-х рр., у 60-70 рр. 18 століття поступово витісняється канцелярською мовою навіть у внутрішньому листуванні. Таких же змін зазнала і графіка документів Архіву. На зміну скоропису київської школи прийшов скоропис, позначений впливом цивільного шрифту.

Помітне місце у матеріалах Архіву Коша становлять і документи, які містять відомості про процес розвитку господарювання на Січі – рибальства, мисливства, землеробства, скотарства, садівництва, бджільництва, городництва. З огляду на це господарську лексику запорозького козацького вжитку попередньо можна поділити на такі лексико-семантичні групи:

- лексика на позначення знарядь праці: невід, перемети, сітки рибальські, човен, бурав (пристрій для буріння отворів у землі для встановлення снопів), малахай (довгий шкіряний батіг), сокира, рушниця (наприклад: “...отобравъ у нихъ денегъ восѣмьсотъ рублей, лошадей четири з возами и со всею упражу, рушницъ три, а ихъ самих отпустилъ” [10, 348]; “ //Петро да мололѣтной хлопецъ Антонъ, стояли з неведомъ, переметами и сѣтками риболовѣнными в лиманѣ Бѣломъ въ урочищи Кардаши” [11, 547]; «А при взятїї реченного Шулги показанными калниками в полон забрали тѣ жъ калмики имущества, а имянно: риболовнихъ сѣток три, лотку новую одну, секѣру одну, сандоль один...” [11,536]);

- лексика на позначення осіб за родом діяльності: чабан, рибалка, невідчик (рибалка, який закидає невід), пастух, зимівник, погонщик, табунщик (наприклад: “І пастухи того стада за ним гнали і одного вола отбили, а другога – оной козакъ перевезъ на показанной остров” [11, 227]; “...от Карасевской вершины, села Дубать Узукъ Садула с овчарника противъ Дубинской долины, с острова, где рыбалки живут, запорожской козакъ Василей украль два вола” [11, 227]; “Въ 744-м году у чабана Садла при Бѣлозерке ж насилно отняли казаки вола і 10 ру. днгъ” [11, 245]; “А понеже, какъ извѣстно при Следственной каміси, что оных касакон, прозванием Самобаловъ имелос два брата, ис которых одинъ и умре, а другои и понне имеетца зимовникомъ своим на речке Соленои...” [11,182] (лексема “зимівник” – багатозначна, тому що зимівниками називали людей, які займалися господарюванням на Січі, а також поселення цих козаків);

- лексика на позначення продуктів господарської діяльності: мед, борошно, крупа, хутро, овчина, сіно (наприклад: “...борошна пшеничного саковъ трое – въ два рублѣ; гречаного борошна саковъ двое – въ одинъ рубль пятьдесят копѣекъ...” [11,549]; “...бѣлихъ свить молодечихъ шесть – по пятьдесят копѣекъ – шерсти овечой...” [11,546]; “1768 р., березня 8. – Ордер Коша кодацькому Назарові Поперечному про удовільнення претензій козаків Нижчестеблівського куреня за спаш сіна” [10, 442]; “...// пограбыли четырех лошадей <...>, одного быка, сорокъ паръ барашковихъ шкурок, шестнадцать овецъ, шесть пар сапоговъ...” [11,325]);

- лексика на позначення процесів дії: жнива, сінокіс, оранка, випас коней, заготівля сіна, риболовля, звірина ловля (наприклад: “При том же татарские депутаты говорили, что-де запорожские казаки на ихъ татарской земле многие дворы поселили и в прошедшее-де лето землю пахали и сено косили” [11,494]; “И по посланому з нашего Сената въ Военную коллегию того ж году указу велѣнно той коллегіи Войску Донскому накрѣпко подтвердит, дабы донские казаки вамъ запорожцыт [!] в ловленій в выше помянутых мѣстахъ рибѣ и звѣра никакова препятствія и обыдѣ отнюдѣ не чинили под тяжкимъ штрафомъ” [10,435]; “Запорожцыамъ для довольствія вшего рибнѣя и зверинѣя лов[ли], також степи и протчѣя угоди тѣ...” [10,436]; “...понеже какъ тем писмомъ объявляете, яко они, нагайцы, от реки Молочной к Днепру возвратятся там хлѣб жать и чрез зиму стоятъ будутъ...” [10, 86]; “Был-де онъ с протчѣими козаками в Бѣломъ лиманѣ на рибной ловлѣ” [11, 534]);

- лексика на позначення сільськогосподарських тварин та їх сукупність: жеребець, кобила, від, коні (лошадь), корови, овці; товар, скот, табун, кошара, худоба, стадо, отара (наприклад: «744 году на Конской Воде у банцисарайского жителя Гасана да у карасевского Юрия с кошари, із ымеющагося на той Конской Водѣ зимовника козаки, перед вечеромъ приехавъ, пять человекъ отогнали три коня і два вола...” [11, 229]; “И яко в нас была мова, что шкоду имѣете, ѿ которой, если певност имѣтимете, возмѣте и за свою худобу стойте” [10,50]; “...иждѣ нужди ради таковой ѿт ганского влчства мы мусѣли ѿдталитися, же превеликую кривду ѿт татар за утѣкающіе ихъ кримьскіе и нагайскіе неволники маемъ, албо рачей за конѣ, товар и овци, невѣсть где погибающіе, по суду ихъ татарскому напастне платячи и снаги бѣ ншей дале не стало” [10, 67]; “А особливо противъ пятисотинного табуна, которой, от нагайских татаръ сворованной, іми возвращень” [11, 287], ця лексична група слів є найчисленнішою серед досліджуваного матеріалу Архіву Коша Нової Запорозької Січі);

- лексика на позначення засобів пересування: віз, візок, підвода, мажа, мажара (наприклад: “... и в мѣстечку Черькасах, отобравъ въ него конѣ и рибу зъ возомъ, а его повѣсили полякы” [10, 274]; “...поковникъ Федоръ Бѣлій з старшиною и товариствомъ имѣють лошади свои, возкы и протчое в Глуховѣ оставить...” [11,114]). У Словнику української мови Бориса Грінченка ми знаходимо пояснення слів “мажа” – чумацький віз [12, II, 396], “мажара” – великий віз [12, II, 396];

- лексика на позначення місць поселення людей (у тому числі за родом їх сільськогосподарської діяльності): зимівник, хутір, хутір вівчарський, стан рибальський (наприклад: “Въ 161-мъ году бакчесарайского жителя, Али называемого человека, Иргадского куреня казаки – одинъ Семень // называемый, с товариществомъ, напавъ на овчарския хutory, сто пятьдесятъ овецъ пограбыли” [11, 323]; “ Въ 160-мъ году окрестъ Молочнихъ Водъ, в урочище култепе, карасунского хаджи Сулеймена запорожциане вденъ с хутора его двухъ лошадей отогнали и в свои курени отвели” [11, 328] ; “Тогда реченной служитель у другога Крымского жителя Мегмета, із того жъ коша взявъ два коня, перепровадиль до Бела Озера к рыбалскому стану, і в том стану былъ козакъ Алексей” [11, 233]; “744 на Черной долинѣ у крымского жителя Сеферѣ на овчарском кошу запорожцы, которыя живут в зимовниках, лежащихъ противъ Кере-Кермана, украли двенадцать воловъ” [11, 233]);

- лексика на позначення місць утримування об'єктів господарювання: завод вівчарський, стан овечий, пригон вівчарський, пригон скотарський (наприклад: “Въ 160-мъ году в урочище Токмакъ-Дамагинде

Хаджи Сулеймана на овчарські заводи, вдень напавь...” [11, 328]; “Въ 161-мъ году бакчесарайского жителя Сирачь Хаджи Ибрагимъ Агы въ овчарскихъ пригонахъ запорожане четирехъ воловъ, пят лошадей украли...” [11, 324]; “Въ 161-мъ году в урочищѣ Беи-Гечу Черних Водъ и Конских Вод куреней казаки перекопского жителя Орасъ Акая в пригонах рогатой скатини одного быка, отнявъ, увелы” [11, 337]; “743 на урочище Кора-Чекрак у крымского жителя Гаджи Ибрагима с овчарского коша запорожцы ночью украли двенадцать воловъ” [11, 233]; “На урочищѣ Ресали-Кугумъ у крымского жителя арменина Алмеса ізъ скотского коша запорожцы, пришед із зимовников, лежащих на Тамгалы, украли рогатого скота пятнадцать” [11, 236]);

- лексика на позначення предметів господарського вжитку: бочка, збруя, сідло, діль, чувал, сайдак, (наприклад: “ И ис тех-де котлов отдал онъ одинъ касаку Сергиевского куреня, именем Терентию, за украденное ево из семьянки реченного Пятака седло...” [11, 212]; “... на овечей станъ восемь человекъ казаковъ напали и ограбили три лошади и со всех пастуховъ сайдакі, ружя, плати, запаси и прочие, пограбя, уехали” [11, 435]. У Словнику української мови Б.Грінченка ми знаходимо пояснення значення слів “діль” – пучок ниток для сітей, невода [12, I, 391], “чувал” – великий мішок [12, IV, 474].

Архів Коша Нової Запорозької Січі як джерельний матеріал привертає і привертає увагу багатьох дослідників. Так, О.Апанович писала: “Невичерпні багатства документальних даних, які містить цей архів, надають його матеріалам великого значення не тільки для дослідників запорозької історії, а й для вчених, що розробляють інші проблеми історичної науки, а також питання історії мови, літератури, мистецтва, етнографії, фольклору тощо. Архів коша Запорозької Січі – це справжня перлина української писемності XVIII ст.” [13, 272].

Вихід цієї пам’ятки друком відкриває ще ширші можливості для її всебічного дослідження і, зокрема, дослідження господарської лексики запорозького козацького вжитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. / Редкол.: П.С.Сохань. - К.: Наукова думка, 1990 –1991. – Т. 1. – 592 с.
2. Новицький Я. Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875 – 1905 г. – Рига: Спридитис, 1990. – 118 с.
3. Скальковський А. История новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – Часть 1. – Одесса: Городская типография, 1846. – 367 с.
4. Кашенко А. Зруйноване гніздо: історичні повісті та оповідання. – К.: Дніпро, 1991. – 647 с.
5. Тулуб З. Людолови: Історичний роман: У 2 т. – К.: Дніпро, 1988.
6. Новицький Я.П. Материалы для истории запорожских козаків // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – Екатеринослав, 1909. – Вып. 5. – С. 1-98.
7. Гісцова Л.З. Архів Коша Запорозького. Приватне листування Петра Калнишевського // Київська старовина. – К., 1992. - № 3. – С.11-21.
8. Гісцова Л.З. З архіву Коша Нової Запорозької Січі // Архіву України. – 1990. - № 6. – С. 67-70.
9. Гісцова Л.З., Демченко Л.Я. Сусідів не вибирають. (Документи Коша Нової Запорозької Січі з історії українсько-татарських зв’язків) // Архіви України. – 1991. – № 2. – С. 71-77.
10. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775 – К., 1998. – Т.1. - 697 с.
11. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. – К., 2000. – Т.2. - 752 с.
12. Словарь украинского языка. Собранный редакцией журнала “Кіевская Старина”: Репринтне видання / Ред., с добавлением собственного материала Б.Д.Гринченка: У 4 т. - К.: Лексикон, 1996.
13. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К.: Дніпро, 1991. – С. 267-300.

ОСНОВИ, РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ АНАЛІЗУ ВЕРБАЛЬНИХ ІНТЕРАКЦІЙ

Чекулай О.П., здобувач

Запорізький державний університет

1. МІСЦЕ ІНТЕРАКЦІЙНОГО АНАЛІЗУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

За останні, принаймні, двадцять років дослідження вербальних інтеракцій та діалогу набули інтенсивного розвитку. Про це свідчить значна кількість присвячених їх вивченню наукових праць та збірок [1 – 32].

Сьогодні ми маємо досить велику різноманітність даних, описів, аспектів та підходів щодо численних параметрів вербальної інтеракції чи планів організації діалогу, для яких існують і різні найменування: аналіз (теорія) дискурсу; дискурсивний аналіз; аналіз розмови; конверсаційний аналіз; аналіз (мовленнєвої) взаємодії; інтеракційний аналіз; теорія комунікації; граMATика діалогу та ін.

Домінуючу позицію інтеракційного аналізу в сучасній лінгвістиці відмітили ще такі вчені, як Р. Барт та Ф. Берте, вказавши на той факт, що якщо спочатку лінгвісти зосереджували свою увагу на вивченні локуції чи локутивного, то зараз об'єктом їх дослідження все більше і більше виступає інтерлокуція, тобто вербальний обмін між мовцями [33].

Звичайно, що в дослідженні як інтерлокуції, так і локуції може заключатися програма для вивчення такого феномену, як розмова взагалі. Отже, – це головна програма, яку реалізує конверсаційний аналіз: вивчення структури розмов, що складаються з обміну висловлюваннями та вивчення ілокутивних функцій мовленнєвих актів, що використовуються під час розмови. Зрозуміло, що вказані цілі містять багато інших аспектів для дослідження. Звідси, наприклад, у багатьох вчених дуже швидко виникла тенденція відразу ж сформулювати правила та норми. Найвідомішим із цих “конверсаційних нормативістів” став, як відомо, американський вчений П. Грайс [34]. Крім того, слід відзначити й таку тенденцію, як надмірна увага до вивчення мовних актів, що зашкодило вивченню специфічних дискурсивних актів, тобто привілейований характер абстрактної ілокуції “в мові” по відношенню до ілокуції, що залежить від конверсаційного контексту. Ми не будемо й далі заглиблюватися в критику (це, до речі, блискуче зробила Б.Н. Грюніг [35]). Віддаючи належне логіці, притаманній розмові, зазначимо, що в її вивченні бракує, на наш погляд, поняття “вербальної інтеракції”. Саме зв'язку розмови (як ниви для пошуків) з вербальною інтеракцією (як логічного ключа мовної поведінки) присвячено нашу статтю.

2. ДИСЦИПЛІНАРНЕ ПОЛЕ

Намагаючись окреслити межі інтеракціонізму, французька лінгвістка К. Кербрет-Орекіоні приходить до висновку, що це практично неможливо й пропонує вважати інтеракціонізм не гомогенною галуззю чи дисципліною, а течією ("*mouvance*"), у якій зустрічаються та взаємодіють різні підходи, теорії, що відносяться до різних дисциплін, серед яких можна назвати такі, як психіатрія, інтеракціоністська психологія, соціальна психологія; мікросоціологія, когнітивна соціологія, соціологія мовлення, соціолінгвістика; лінгвістика, діалектологія, фольклористика; філософія мовлення; етнолінгвістика, етнографія, антропологія; кінетика та комунікативна етика [24, 55]. Численність дисциплін, що мають безпосереднє відношення до інтеракційного аналізу, свідчить і про таку ж численність розроблених ними методологій. Ми пропонуємо зупинитися на огляді чотирьох найголовніших дисциплін, що в першу чергу займаються дослідженням вербальних інтеракцій: 1. Психологічні напрямки; 2. Соціо-антропологічні напрямки; 3. Лінгвістика; 4. Літературознавство.

2.1 ПСИХОЛОГІЧНІ НАПРЯМКИ

Школа "нової комунікації" Palo Alto. Психологічний підхід до вивчення вербальних інтеракцій представлений передусім діяльністю школи так званої "нової комунікації", або Palo Alto [36; 37], джерелом теоретичних, епістемологічних та методологічних розробок якої стала наукова діяльність Г. Батесона*. Роботи дослідників цієї групи завжди мали насамперед терапевтичний характер. Саме на терені психіатрії вони розвинули ідею про те, що патологічна поведінка повинна пояснюватися не просто дисфункціонуванням індивіда, але має сприйматися як наслідок дисфункціонування системи (наприклад, родинної), до якої належить цей індивід: саме божевільна комунікація робить індивіда божевільним, і щоб його лікувати, треба "лікувати", трансформувати систему. Але деякі з розроблених в цих рамках понять дуже легко переносяться з патологічної на "нормальну" комунікацію. Таким чином, вченим групи

* Про Г. Батесона та його "спадщину" див. [37].

Palo Alto вдалося побудувати теорію комунікації, різні аспекти якої вийшли далеко за межі лише психології. Назвемо хоча б такі з них, як: важливість багатоканальності; розрізнення між "змістом" та "відношенням"; поняття (запозичене в Батесона) про "подвійне примушування" (*double bind*), яке є дуже продуктивним для дослідження функціонування соціальних комунікацій в цілому.

Психолінгвістика – наука, що вивчає процес творення мовлення, а також сприйняття й формування мовлення в їх співвіднесеності з системою мови грає також немаловажну роль для дослідження вербальної взаємодії комунікантів. Розробляючи моделі мовленнєвої діяльності та психофізіологічної мовленнєвої організації людини, психолінгвістика перевіряє їх шляхом психологічних експериментів; таким чином, будучи за предметом дослідження близькою до лінгвістики, за методами психолінгвістика наближається до психології.

У психолінгвістиці застосовуються такі експериментальні методи, як асоціативний експеримент, метод "семантичного диференціалу" й ін. Психолінгвістика виникла у зв'язку з необхідністю дати теоретичне осмислення ряду практичних задач, для вирішення яких чисто лінгвістичний підхід, пов'язаний з аналізом тексту, а не людини, що розмовляє, виявився недостатнім (клініка центрально-мозкових порушень; проблеми мовленнєвої дії (впливу), особливо в пропаганді та діяльності засобів мовної інформації; авіаційна та космічна психологія; судова психологія і криміналістика, наприклад, упізнання людей за особливостями їх мовлення).

Сам термін "психолінгвістика" увійшов до наукового вжитку з 1954 року, після опублікування в США колективної праці з цією назвою під редакцією Ч.Е. Осгуда та Т.А. Себеока [38], а ідеї, близькі до проблематики психолінгвістики, розвивав в СРСР ще на початку 30-х років психолог Л.С. Виготський [39]. Його учень О.Р. Лурія розробив основи нейролінгвістики, близької до психолінгвістики за предметом та задачами, але зорієнтованої в основному на діагностику та лікування різноманітних видів афазії [40]. Подібні до психолінгвістики ідеї розвивали також психолог Н.І. Жинкін [41] й пізніше – лінгвіст С.Д. Кацнельсон [42]. Розвиток власне психолінгвістики в СРСР почався з середини 60-х років. Вона спирається тут на матеріалістичну психологію школи Л.С. Виготського (насамперед на поняття діяльності й на лінгвістичну спадщину Л.В. Щерби [43] та його школи, в особливості на його трактування активної граматики. Розглядаючи психолінгвістику як одну з "дочірніх" галузей розробленої О.М. Леонтьєвим психологічної теорії діяльності [44], московська психолінгвістична школа довгий час називала психолінгвістику "теорією мовленнєвої діяльності", вживаючи паралельно й термін "психолінгвістики".

Зарубіжна психолінгвістика на початку 50-х років орієнтувалася в психологічному відношенні на неохівевіористську психологію Ч.Е. Осгуда, а в лінгвістичному – на американську дескриптивну лінгвістику. Надалі (до початку 70-х років) в основному спиралася на породжуючу модель Н. Хомського, розвиваючи і його психологічні ідеї. Найбільший внесок у розвиток американської психолінгвістики того періоду зробив Дж. А. Міллер, який займався подальшою експериментальною розробкою моделі Хомського; відомі також роботи Д. Слобіна та Дж. Гріна [45], Х. Кларка [46] та ін. 70-ті роки характеризуються відмовою від односторонньої орієнтації на ідеї Хомського та залученням до розробки теоретичних засад психолінгвістики багатьох провідних психологів західноєвропейських країн; цей етап привів до перегляду основ психолінгвістики й проникання до неї ідей "класичної" європейської загальної психології та прогресивних тенденцій сучасної соціальної психології. Значною мірою стали враховуватися власне психологічні та соціальні фактори мовленнєвої діяльності (роботи Р. Румметвейта в Норвегії, Дж. Уерча в США, Ж. Мелера та Ж. Нуазе у Франції).

Таким чином, розвинувшись на основі різних напрямків психологістичного мовознавства, психолінгвістика засвоїла його зацікавленість до людини як носія мови й прагнення інтерпретувати мову як динамічну систему мовленнєвої діяльності (мовленнєвої поведінки) людини. Введення фактора людини є, безумовно, головним, але далеко не єдиним моментом, що характеризує психолінгвістичний підхід до мовленнєвої діяльності. Другий фактор прямо витікає з першого та може бути визначений як фактор ситуації, оскільки людина розмовляє чи сприймає мовлення в ситуації певного типу. Кількість таких типів і самі підстави для їх виділення рухомі та варіабельні. Тому, якщо при класичному протиставленні мови та мовлення все ситуативне відноситься виключно до мовленнєвого, оказіонального, а мовна система, узус розглядаються як дещо стійке, незалежне від ситуативного моменту, то з психолінгвістичного підходу слідує, що складний і динамічний фактор ситуації принципово не може бути вилучений не тільки з мовлення, а й з мови. Третій момент, можливо, на практиці, найсуттєвіший для розуміння психолінгвістичного дослідження – це фактор експерименту. В останні роки провідні вітчизняні та зарубіжні психолінгвісти закликають до розробки психолінгвістичної теорії, основою якої повинен стати емпіричний матеріал, накопичений в результаті експериментальних досліджень [47: 8; 48]. Нарешті, четвертим важливим фактором психолінгвістики є ясне розуміння її прикладної значущості. З самого початку психолінгвістика формувалася як прикладна дисципліна, призвана вирішувати конкретні практичні проблеми.

2.2 СОЦІОЛОГІЧНІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ НАПРЯМКИ

Етнометодологія виникла, по суті, на стику розробок Чикагської школи, соціології Т. Парсонса чи символічного інтеракціонізму та феноменології А. Шутца [49; 50]. Її базисним твором стали “Studies in ethnometodology”, опубліковані Г. Гарфінкелем 1967 року [51].

Гарфінкель розглядає етно-науку, “вивчення когнітивних систем притаманних тій або іншій культурі” в антропологічному американському контексті й об’єктом її називає загальні знання. Він пропонує концепцію етно-методів, за допомогою якої члени одного суспільства мають знання загального характеру, що дозволяє їм вирішувати різноманітні проблеми, з якими вони стикаються у повсякденному житті. Таким чином, під час зустрічі двох суб’єктів, вони мають так звані “методи”, що дозволяють їм сумісно вирішувати різноманітні проблеми, які перед ними ставить ця зустріч.

Оригінальність поглядів Гарфінкеля деякі вчені вбачають у тому, що він пропонує зруйнувати теоретичну парадигму соціології й розглядати соціальне не як віддалений структурний наслідок, а як продукт щоденної дії суб’єктів:

"Соціальна діяльність, всупереч твердженню Дюркгейма, не є для нас об’єктивною реальністю. Постулатом соціології ми вважаємо думку Гарфінкеля: треба розглядати соціальну діяльність як практичні дії: соціальний вчинок не є сталим об’єктом, він - продукт безперервної діяльності людей, які проявляють свої вміння, здійснюють вчинки, дотримуються правил поведінки, тобто мають примітивну методологію, аналіз якої і є справжньою задачею соціології" [52: 15].

Ця концепція, однак, не повинна привести до висновку про те, що соціальне виникає після інтеракції. Навіть якщо це соціальне постійно створюється “соціальними учасниками” під час їх взаємних інтеракцій, воно відноситься до фонду попередніх знань, навичок та вмінь; й саме тому етнометоди можуть розглядатися як соціальні в резерві. Це соціальне в цьому випадку має риси когнітивного характеру й наближається до учасників взаємодії, бо стосується їх щоденних функціонувань.

Етнометодологи розглядають розмову як базову категорію суспільного життя, справжній невід’ємний інститут усіх соціальних відносин. Для найбільш повного осмислення розмови використовуються три функціональних поняття: **індексикалізація** (“*indexicality*”), **рефлексивність** (“*reflexivity*”) та **“accountability”**.

1) **Індексикалізація** (“*indexicality*”) – поняття, введене Ч.С. Пірсом й особливо поширене Бар-Хіллемом, наголошує на тому факті, що справжнє значення мовних форм усвідомлюється з контексту, у якому вони уживані. Причому, це стосується не тільки дейктиків, але й усіх лексичних одиниць та мовних форм. Всупереч поширеним ілюзіям про те, що “слова мають значення”, “щоб порозумітися треба лише домовитися про вибір слів”, слід зазначити, що справжнє значення – не транзитивне; воно уточнюється, переосмислюється, втрачає свою багатозначність в інтерлокутивному контексті. Так, за визначенням Кулона, індексикалізація означає “природну неповноту слів, що отримують своє “повне” значення лише в контексті, в якому вони вживаються і якщо вони “індексовані” ситуацією мовного обміну” [53: 29].

2) Поняття **“рефлексивності”** (“*reflexivity*”) частково перехрещується з поняттям перформативності, введеним Дж. Остіном [54]. Бенвеніст розглядав перформативні висловлювання як над-референтні [55: 274], тобто висловлювання, що самі створюють свою власну референтність й водночас, в якійсь мірі, є рефлексивними. За допомогою таких висловлювань мова-дія змінювала порядок речей: якщо констативи сприймалися як такі, що відповідали реальному стану речей, перформативи примушували реальність змінюватися в результаті мовлення. Таким чином, з точки зору теорії перформативності будь-яке висловлювання є з необхідністю рефлексивним. Будь-яку мовленнєву продукцію можна охарактеризувати і як вербалізацію якогось факту чи стану і як акт, що змінює стан речей.

3) Поняття **“accountability”** означає практичний досвід, за допомогою якого суб’єкти створюють сенс, порядок й раціональність того, що вони мають намір зробити. Він не обмежується обміном репліками, які своїм дискурсом беруть участь у визначенні ситуації та створенні соціальної реальності, у якій вони розвиваються.

Отже, найважливішим внеском етнометодології можна вважати зміну теоретичної парадигми соціології. Соціальний суб’єкт розглядався до неї як той, над яким домінують зовнішнє соціальне середовище та якісь примусові суспільні догмати, перетворюючи індивіда на тень системи. Етнометодологічна ж концепція - більш наближена до людини, до соціального, бо стверджує, що саме люди під час їх щоденної діяльності створюють це соціальне. Акцент робиться не на відтворенні домінуючого соціального, а на постійній можливості кожного відтворити його. Ця нова соціологічна парадигма представляє інтерес, перш за все для того, щоб схватити складний характер відносин таких понять, як суб’єкт та суспільство.

Головним завданням соціолога є опис методів, які використовуються індивідами для реалізації соціальних дій, й таким чином для надання змісту ситуаціям, у яких вони діють. Опис цих процедур дозволяє:

- отримати доступ до того, що трактується як "прийняте" (*taken for granted*) й на якому базуються щоденні дії індивідів. Ця операція складає висвітлення соціальних імплікатур, що структурують повсякденне життя;

- ідентифікувати спосіб встановлення самими індивідами категорій в їх соціальному житті: ці категорії не передують інтеракції, вони будуються діями під час їх обміну.

Соціальна психологія базується на етнометодології та використовує подібні категорії аналізу, однак досліджує не культурне життя й соціальну організацію примітивних народів, а соціальні настанови в малих групах сучасних громад, тобто в родині, у вузькому колі людей, у школі, на вечірці, серед молоді і т.д. Багато лінгвістів беруть участь у такому дослідженні і характеризують його як "аналіз мовленнєвої взаємодії". Загальний напрямок дослідження – емпірико-описовий, тобто перевага надається кількісним критеріям: кількості та формам мовленнєвого обміну репліками, тривалості репліки, мовленнєвій ситуації. Головним структурним елементом є мовленнєвий внесок одного мовця (*turn*), а в фокусі уваги знаходиться регулювання обміну репліками. З точки зору аналізу вербальної інтеракції при цьому підході багато що – уразливе, й найголовніше – неясність поняття "правило", недостатня увага до суттєвості змісту й цілей бесіди та той факт, що інтерпретація вербальної інтеракції дуже прив'язана до лінійної зміни реплік.

Конверсаційний аналіз. У межах етнометодології під впливом Г. Закса та Е.Щеглова [56] розвинувся напрямок так званого "конверсаційного аналізу" (*Conversation Analysis*), предметом вивчення якого стали мовленнєві обміни між індивідами. Центральним питанням тут є питання про "секансифікацію", тобто про порядок, що встановлюється спільними зусиллями самих учасників під час їх зустрічі для здійснення певних актів. Шляхом ретельного аналізу записаних на плівку та затранскрибованих інтеракцій конверсационалісти висвітлили рекурентні процедури, що використовуються учасниками розмови для її початку, введення нових тем, або завершення. На локальному рівні вони виділили правила дистрибуції мовлення між учасниками інтеракції. Виявлений таким чином порядок є такий, що методично створюється самими співбесідниками під час протікання їх зустрічі.

Етнографія комунікації та інтеракційна соціолінгвістика. Теоретичні позиції засновника етнографії комунікації Д. Хаймса [57; 58] відбивають вплив антропологічних і лінгвістичних традицій. Так, вчений наголошує на необхідності вивчення комунікативної поведінки поряд з традиційним предметом дослідження антропології, системою родинних зв'язків та міфами. З іншого боку, важливим, на його думку, є водночас дослідження ситуаційного функціонування мовлення, й особливо, комунікаційних подій. Саме Д. Хаймс запропонував першу модель для опису ситуацій (модель з вісьма складовими, що зветься моделлю SPEAKING), яка стала першоджерелом більшості моделей для опису ситуаційних даних, що використовуються сьогодні.

Головне завдання етнографії комунікації - описати вживання мовлення в суспільному житті, а точніше, встановити сукупність норм, що зумовлюють функціонування інтеракцій в певному суспільстві (в ідеалі - всі норми, які керують всіма типами інтеракцій в усіх суспільствах).

Серед головних характеристик цього напрямку слід назвати такі:

- "Глобальна" концепція компетенції.

- Вирішальна важливість, що надається фізичному та соціокультурному контексту, у якому розгортається інтеракція: у цій перспективі комунікативні норми та дискурсивна практика завжди розглядаються в їх відношенні до "рамок" та "місця", у які вони вписуються.

- Розширено поле досліджень: етнографія комунікації аналізує не тільки усне повсякденне мовлення, але й інституційне чи церемоніальне мовлення, різні форми естетичної розробки мовлення, функціонування писемності.

Інтеракційна соціолінгвістика Дж. Гамперца. Співзасновник етнографії комунікації Дж. Гамперц присвятив свої перші роботи [59; 60] контактам між різними мовами та феноменам кодового чергування **.

Його пошуки поступово привели до розвитку інтеракційного та інтерпретативного підходів дослідження цих феноменів [61]. Згідно з принципами етнографії комунікації і всупереч лінгвістиці, яка з метою

** Кодове чергування (*code-switching*) полягає в переході з однієї мови на іншу під час вербального обміну чи у висловлюванні.

дослідження мовлення як автономного об'єкта розвинулася в напрямку його "деконтекстуалізації", Дж. Гамперц висовує протилежний принцип, виходячи з ситуації, у якій використовується мовлення, для встановлення способу та основ інтерпретації комунікаційної події самими учасниками комунікації.

Мікросоціологія І. Гофмана. Численні наукові дослідження І. Гофмана мають чи не найважливіше значення для прагматичного аналізу інтеракцій. Назвемо з цього приводу лише три головні аспекти. По-перше, І. Гофман розвиває ідею про так звану ритуальну увагу, з якою індивіди ставляться один до одного під час інтеракції і яка полягає для кожного в тому, щоб ніхто під час спілкування не втратив "обличчя" (*face*). По-друге, для цього автора соціальна зустріч повинна осмислюватися в глобальній ситуації, у якій вона відбувається. Так, він вводить поняття *рамок участі* у вербальних інтеракціях (*cadre participatif*), позначаючи ним сукупність індивідів, які мають доступ до певної мовленнєвої події, й ігнорування якого веде до нерозуміння функціонування комунікації. По-третє, при характеристиці соціальної зустрічі, І. Гофман вживає театральну метафору *драматургічної репрезентації*, де кожен втілює свого персонажа, виходячи із своїх уявлень про те, кого від нього очікують в цій ситуації.

Як бачимо, не можна говорити про єдність усіх цих напрямків й ще менш про існування деякої однорідної моделі. Але незважаючи на це, їх об'єднує предмет дослідження, й в методологічному плані, вони зробили фундаментальний внесок: пріоритет, що надається даним, який приводить до використання індуктивного методу дослідження; інтерес до індивідуального та до події зумовлює порушення питання про внутрішню організацію події, де проявляє себе соціальний порядок. Усі ці напрямки та течії ставлять у центр роздумів поняття ситуації та порушують питання про взаємозв'язок організації інтеракції та соціальної організації, яке зустрічаємо у різних формулюваннях: взаємозв'язок між "побудованою ситуацією" (*situation construite*) та "даною ситуацією" (*situation donnée*), або ж прийняття конструктивістської перспективи чи детерміністської.

2.3 ЛІНГВІСТИКА

Вплив вищезгаданих праць на лінгвістику можна пояснити, на наш погляд, двома. З одного боку, їх можна вважати джерелом розриву, який привів деяких лінгвістів до конверсійної форми із зовнішньою проблематикою більш соціо-психологічної, ніж лінгвістичної залежності. З іншого боку, навпаки, можна впізнати в інтеракціоністській проблематиці об'єкти, що правомірно займають своє місце у відкритому дослідницькому полі лінгвістики через інтеграцію питань стосовно використання мовлення. Саме цього бачення дотримуємося ми, вважаючи, що орієнтація на інтеракційний аналіз пояснюється послідовним розширенням ниви дослідницьких інтересів. У цій перспективі ми бачимо нерозривний зв'язок між різними підходами до вивчення надфразових одиниць (граматика тексту, дискурсивний аналіз). Вважається, що лінгвістичні теорії інтеракціоністського напрямку беруть початок від дискурсивного аналізу [24: 66], оскільки останній займається, переважно, діалогічним дискурсом чи "інтердискурсом". Серед найвагоміших із них назвемо "функціональний структуралізм" М.А.К. Халлідея [62] та різноманітні моделі, розроблені на даний момент з метою вивчення структурної організації розмови: "інтегративну" модель В. Едмондсона [63], функціональну модель Бірмінгемської школи [64], й особливо ієрархічну функціональну модель женецької школи Е. Руле та ін. [65].

Однак, слід зазначити, що всі вони мають майже однаковий теоретичний інструментарій, який є результатом розвитку прагматики [66; 67; 68; 69], а саме: висловлювання [70; 71; 72], мовленнєві акти [73; 74; 75; 29] та "принцип кооперації чи співробітництва" П. Грайса [34; 24: 147 - 153].

Лінгвістика займається, передусім, описом того, які бувають зв'язки в межах вербальної інтеракції; при цьому дослідники переважно спираються на матеріал так званих автентичних корпусів (*les corpus "authentiques"* чи "*natural data*"), тобто на достовірні, записані на плівку та ретельно затранскрибовані інтеракції. Інакше кажучи, задача мовознавства – експліцирувати те, як проводиться опис вербальної інтеракції, що повинно увійти до такого опису – це описова сторона; крім того, воно займається й поясненням, тобто, експліціюванням того, що складає вербальну інтеракцію, у результаті чого встановлюються зв'язки між різноманітними внесками в неї з боку різних комунікантів. Мова йде про те, щоб застосувати й якимось адаптувати принципи звичайного лінгвістичного дослідження (скажімо, в синтаксисі) до дослідження в рамках вербальної інтеракції.

2.4 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Літературознавство займається текстами, переважно літературними. Оскільки комунікативні стосунки між автором (поетом чи письменником) й читацькою аудиторією дуже прив'язані до часу й конкретно, поняття дискурсу в цій дисципліні трактується досить своєрідно: "дискурс" означає, в різних концепціях, духовну взаємодію з приводу певних поглядів в часі. Література з такої точки зору – поліфонічний обмін думками з приводу різноманітних аспектів деякої теми, що лежить в основі багатосторонніх інтертекстуальних відносин. Саме тому, центральними діалогічними формами тексту у вузькому розумінні вважаються літературний діалог й тексти літературних творів.

Окрім цих чотирьох центральних дисциплін можна відмітити ще й філософський і риторичний аспекти; але слід мати на увазі, що мова в межах цих двох останніх дисциплін береться в досить вузькому аспекті: у філософії мова йде передусім про проблему радикальної критики мови (“ідеальна мова”) й про деякі проблеми констатації стану речей (“істинні речі”) й логічного висновку (логіка); в центрі уваги знаходиться суб’єкт, що пізнає, у його відношенні до світу, а не досягнення взаємо порозуміння в світі буденному.

У риторичі ж, на фоні античної греко-римської традиції, займаються публічною імпровізацією промови в народному зібранні (політичне мовлення), в суді (судове мовлення) й під час свят (урочисте мовлення). Тут також головним предметом вивчення є монолог одного мовця, а не комунікативний обмін між кількома мовцями. Звичайно, філософія й риторика повинні завжди братися до уваги в теорії та практиці, однак вони не вказують безпосередньо методологічного напрямку в науковому дослідженні розмови.

Значимо, що презентація інтеракційного аналізу, що пропонується нами в цій статті, знаходиться в центрі багатодисциплінарного поля дослідження, та характеризується більш лінгвістичною, ніж психо-соціологічною орієнтацією.

3. ПРО ПОНЯТТЯ ВЕРБАЛЬНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ

Самим терміном “вербальна інтеракція” лінгвістика зобов’язана М.М. Бахтіну, який виходить з визначення знаку як результату спільної домовленості чи консенсусу між соціально організованими індивідами під час процесу їх інтеракції [76: 29].

Саме у вербальній інтеракції міститься динаміка; для породження знаку потребує спів-присутності індивідів в межах соціальних відносин. По суті, таке ствердження заперечує усякій дихотомії мови та мовлення: знак не є продуктом ані мовлення, ані мови; він – наслідок інтеракції. Крім того, воно приводить М.М. Бахтіна до нового визначення категорії розуміння, яке трактується їм як “відповідь на один знак за допомогою інших знаків” [76: 122 - 123].

Отже, розуміти – це відповідати. Цей вислів, взятий ізольовано, може бути охарактеризований як цілком біхевіористський, але М.М. Бахтін доповнює його таким формулюванням: “Знаки з’являються лише під час процесу інтеракції між однією та іншою свідомостями” [76: 29]. Таким чином, знак не є тим стимулом, який викликає реакцію: він існує лише в інтеракції, він – антиципований матеріальний продукт інтеракції, породжуваний на її початковому етапі, й власне знаком він стає лише при його розумінні.

Крім того, Бахтін вважає, що у певний момент мовець є, безперечно, єдиним господарем слова, яке в такому випадку виступає його невід’ємною властивістю. Цей момент – ніщо інше, як фізіологічний акт матеріалізації слова. Але категорія власності неприйнятна до цього внаслідок суто фізіологічного характеру останнього [76:102]. Саме до цього вченим зводиться поняття локуції.

Це твердження здається вельми суперечливим й свідчить, скоріш про відмову розглядати знак в межах локутивної лінгвістики. Досить ясно М.М. Бахтін заявляє, що для існування знаку потрібні, як мінімум два індивіди, бо “будь-яке слово містить дві сторони, й виступає, таким чином, продуктом інтеракції мовця та слухача” [76:102].

Отже, відтоді маємо зовсім іншу логіку мовлення. Істинна мовна субстанція складається, за М.М. Бахтіним, ані з абстрактної системи мови, ані з ізольованих монологічних висловлювань, ані з психофізіологічного акту її породження. Вона є продуктом соціального феномену вербальної інтеракції, що здійснюється засобом одного чи кількох висловлювань. Таким чином вербальна інтеракція створює фундаментальну мовну реальність [76: 113].

У зв’язку з цим можна із впевненістю сказати про запропонування М.М. Бахтіним нової лінгвістики. Однак, наведений вище вислів є досить полемічним у тому сенсі, що він відкидає соціорівське поняття про мову як абстрактну систему мовних форм, лінгвістику виразу в будь-яких формах й будь-яке механістичне рішення в душі біхевіоризму.

З іншого боку, позитивний внесок ідей М.М. Бахтіна є в тому, що вони стверджують, що вербальна інтеракція, яка виступає спочатку відповідальною за такий результат, як знак, а потім - індивідуальною комунікацією між соціальними партнерами, є основою, фундаментом логіки мовлення.

У сучасній науці поняття вербальної інтеракції в трактуванні М.М. Бахтіна збагатилося доповненнями, концептами, набуттями не тільки лінгвістичного, але й різногалузевого знання: соціології, антропології, психології, психіатрії, соціальної психології, етики й навіть кібернетики (наприклад, запозичення з кібернетики поняття *гомеостазу* внесло багато прогресивного в логіку комунікації та вербальної інтеракції). Такий ракурс вивчення лінгвістичного феномену вербальної інтеракції за допомогою суміжних наук особливо притаманний англосаксонським вченим (не випадково, наприклад, школа “нової

комунікації" [37] набула значного розвитку на терені психіатрії, а етнометодологія Г. Закса, Е. Щеглова, Дж. Джеферсона та І. Гофмана тісно пов'язана із соціологією [56; 17; 18; 19]).

Стосовно французької лінгвістичної школи, слід зазначити, що особливо першим представникам французького дискурсивного аналізу [77; 78] дуже близькі ідеї Бахтіна, але поняття вербальної інтеракції звертає увагу вчених дещо пізніше, а саме наприкінці 70-х - початку 80-х років.

У Франції аналіз дискурсу з самого початку його виникнення знаходиться на перехресті структурного методу З. Харріса [79], європейських досліджень висловлювання (*la théorie de l'énonciation*) та, починаючи з 1971 року - наукової парадигми, що об'єднала таких вчених, як Р. Якобсон, Е. Бенвеніст та Ж. Лакан [80; 55; 81]. Слідом за Ж. Дюбуа та Ж.Б. Марселезі [82; 83] дискурсивний аналіз (на тому етапі свого розвитку ще дуже далекий від вивчення розмови) зосереджує свою увагу на явищі сприйняття, що відкриває перед ним далекосяжні перспективи у розробці діалогізму. Коли Ж.Б. Марселезі пропонує поняття *обміну* (мовець передбачає або обмін, очікує на реакцію, або повторення свого власного дискурсу) як типологічного принципу, це, по суті, означає остаточний нерозривний зв'язок аналізу дискурсу з дослідженням діалогізму.

Паралельно у французькій лінгвістиці набуває розвитку праксематика. Відмовившись від проблематики знаку на користь теорії *праксеми*, практичної одиниці, що виробляє значення, праксематика встановлює в гуртку Бахтіна зовсім інший об'єкт конвергенції.

Відтоді, однією з труднощів, з якими стикається настільки проникнута структуральною методологією французька лінгвістика є відкидання саме цього структуралістського підходу, досить спішно асимільованого з філософією структуралізму. Роздуми праксематики над динамічною константою праксеми як засобу, виробляючого зміст, дозволяють зберегти водночас семантичний процес конституції праксеми та її семіотичне закріплення в слові.

З поняттям інтеракції ми віддаляємося від концепції комунікації, проілюстрованої К. Шенноном [84] та популяризованої Р. Якобсоном [80], яку найчастіше представляють у вигляді такої спрощеної схеми:

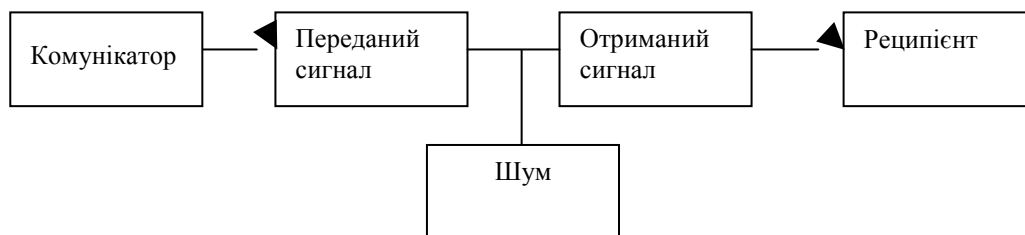

Рис. 1. Концепція комунікації в ілюстрації К. Шеннона.

За цією схемою, за допомогою мовлення здійснюється кодування та декодування інформації: комунікатор у процесі говоріння кодує, а реципієнт в процесі слухання декодує цю інформацію. Терміни "говоріння" та "слухання" введени І.А. Зимней як позначення психологічних компонентів вербальної комунікації [85], послідовність дій мовця та слухача досліджено досить докладно. З точки зору передачі та сприйняття змісту повідомлення схема К - С - Р (комунікатор – повідомлення - реципієнт) є асиметричною. Що можна пояснити за Г.М. Андреевою [86: 89] на такій схемі:

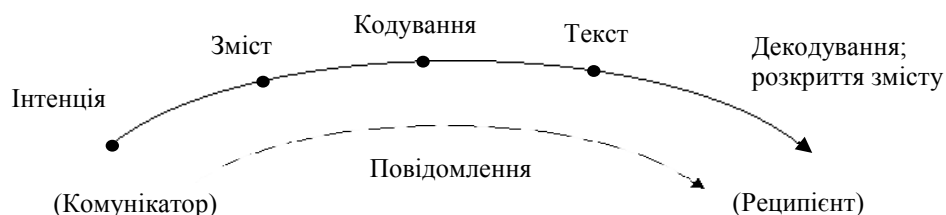

Рис. 2. Передача і сприйняття повідомлення

Для комунікатора зміст інформації переує процесу кодування (висловлюванню), оскільки "мовець" спочатку має певний задум, а потім втілює його в систему знаків. Для "слухача" зміст повідомлення, що приймається, розкривається водночас з декодуванням. У такому разі особливо чітко проявляється значення ситуації спільної діяльності: її усвідомлення входить до самого процесу декодування; розкриття змісту повідомлення не мислиться поза цієї ситуації.

Точність розуміння слухачем змісту висловлювання може стати очевидною для комунікатора лише тоді, коли відбудеться зміна "комунікативних ролей" (умовний термін, що позначає "мовця" та "слухача"), тобто коли реципієнт перетвориться на комунікатора й своїм висловлюванням дасть знати про те, як він

розкрив зміст інформації, яку прийняв. Таким чином кожний учасник комунікації кодує та надсилає, отримує та декодує інформацію. Комунікація може бути перешкоджена шумами. Якщо ж вона відбувається без перешкод, намір комунікатора відповідатиме ефектові, здійсненому на реципієнта.

Говорити про інтеракцію - означає замінити таку репрезентацію на іншу, у якій кожен є безупинно і водночас комунікатором та реципієнтом різноманітної інформації, яку він відсилає та отримує інтенціонально чи ні.

Схема К. Шенона була призначена для телефонної комунікації, питання про природу послання було врегульоване наперед: по телефону існує тільки голос. Спілкування віч-на-віч, крім того, має інформацію, що передається поглядом: воно - мультіканальне. Саме поняття інформації модифікується в цій новій концепції, оскільки будь-яка спів-присутність супроводжується обміном інформації, який здійснюється за бажанням чи проти нього.

У схемі комунікації К. Шенона відбувається послідовна зміна комунікативних ролей, тобто кожен є по черзі комунікатором, а потім реципієнтом. Інтеракціоністський підхід не відкидає цього бачення речей: у певний момент мовець дає слово тому, хто до цього слухав. Але він ускладнює репрезентацію, досліджуючи те, що відбувається під час мовлення одного з партнерів. Під час свого часу слухання реципієнт не є пасивним, він підтверджує побудову послання продуціюванням знаків уваги, які складають поширену відповідь на те, що Ж. Косньє називає "чотирма питаннями мовця: Чи його чують? Чи його слухають? Чи його розуміють? Що про це думає слухач?" [13: 295 - 315]. Ці питання, які знаходять своє вираження через різні, найчастіше, невербальні, сигнали, дозволяють мовцю бути впевненим кожного моменту, що все йде добре. Важливість цього феномену вимагає переосмислення поняття мовця (комунікатора) та слухача (реципієнта): під час продуціювання послання, мовець є водночас реципієнтом; під час слухання реципієнт є водночас комунікатором. Будь-яке послання, принаймні в ситуації віч-на-віч, співвтурюється.

Крім того, комунікатор та реципієнт не є гомогенними інстанціями. Щодо говоріння, то висловлювання може бути вироблене багатьма мовцями, сам комунікатор може також в межах свого висловлювання заставити почути багато голосів (наприклад, феномен цитування, чи непрямого мовлення)^{***}. Щодо рецепції, то одержувачі наших послань не обов'язково є лише їх адресатами: так наприклад, інші покупці, що знаходяться поряд з нами в хлібному магазині в момент покупки, знатимуть, якому саме хлібу ми віддаємо перевагу: білому, чи чорному. Роботи над інтеракціями намагаються урахувати таку гетерогенність.

Таким чином, поняття інтеракції є не стільки відкиданням розглянутої вище схеми комунікації, скільки поширенням перспективи. Крім того, воно змінює, хоча це не є його принциповим завданням, уявлення про "успішну комунікацію": це більше не така комунікація, у фіналі якої інтенції та спричинені ефекти співпадають, але ж та, під час якої партнерам неодноразово на протязі обмінів вдається досягти згоди з приводу того, що вони роблять та ким вони є.

За визначенням К. Кербрата-Орекюні, будь-яка вербальна інтеракція може розглядатися як ряд подій, сукупність яких створює "текст", продукт колективної дії в певному контексті: "Toute interaction verbale peut être envisagée comme une suite d'événements dont l'ensemble constitue "un texte", produit collectivement dans un contexte déterminé" [24,9].

У цій перспективі завдання аналітика полягає у виявленні правил, які передбачають саме виробництво цього тексту та його внутрішню когерентність – правила поєднання окремих реплік чи організацію таких ієрархічних одиниць монологічного рівню, якими є мовленнєвий акт та "інтервенція" ("*intervention*"), та діалогічного рівню, якими є "обміни" ("*l'échange*"), "секвенції" ("*la séquence*") та саме інтеракції. Саме такий підхід у дослідженні вербальних інтеракцій використовує К.Кербрат-Орекюні в [24].

За визначенням К. Орекюні вербальна інтеракція є одиницею вищого рівню у відношенні до "обміну" ("*l'échange*") та "секвенції" ("*la séquence*") й відповідає тому, що відбувається між вступом до контакту між учасниками до моменту їх розлучення. Ця одиниця входить до складу іншої, більш широкої єдності під назвою "*конверсаційна історія*" ("*l'histoire conversationnelle*"), яка об'єднує в собі всі послідовні інтеракції, що відбуваються між двома інтрактантами.

Для номінації поняття вербальної інтеракції існує ряд інших термінів, наприклад: "*екскурсія*" ("*l'incursion*") за визначенням представників Женевської школи, "*мовленнєва подія*" ("*speech event*") за Д. Хаймсом та В. Лабовим, "*зустріч*" ("*rencontre*" чи "*encounter*") у термінології В. Едмондсона та І. Гофмана: "під інтеракцію ми розуміємо такий клас подій, що відбуваються при спільній присутності й на підставі спільної присутності; термін "*зустріч*" також підходить" [17: 23].

^{***} Більш детально про це див. [71; 87; 88; 89; 90].

Головна проблема, що постає при спробі дати визначення поняття вербальної інтеракції, це – питання відмежування, тобто встановлення критеріїв однієї інтеракції від іншої. Існує кілька критеріїв з цього приводу. Перший критерій – це так звана "партисипаційна схема" ("le schéma participatif"), згідно з яким інтеракція обмежується зустріччю та розлученням співбесідників [65]. Тобто, з новою інтеракцією ми маємо справу як тільки змінюється кількість та склад учасників. Другий критерій – це критерій єдності часу та місця. Третій – тематичний критерій. Взятши до уваги всі перелічені критерії, К. Кербрат-Орекюні дає визначення поняття вербальної інтеракції, намагаючись передати гнучкий характер останньої, в такому формулюванні: "Для того, щоб мати справу з однією й тою ж самою інтеракцією, необхідно і достатньо, щоб вона відбувалася в групі учасників, що змінюється, але не переривається, яка в рамках простору та часу, що змінюється, але не переривається, ведуть розмову, предмет якої змінюється, але не переривається" [24: 216].

За визначенням Д. Андре-Ларошбуві, розмова – це вербальна інтеракція, що передбачає зустріч двох або декількох членів однієї лінгвістичної спільності, наділених спільним комунікативним кодом, маючих соціальні та психологічні характеристики, які залежать, певною мірою, від їх соціального статусу, а також конкретної ситуації та певного моменту, коли відбувається інтеракція [7:15].

Слід також зазначити, що за визначенням В. Лабова та Д. Фенхеля (наведеним в [91:32; 92]), інтеракція – це також "дія, яка впливає (погіршує чи підтримує) на взаємовідносини між двома особами в комунікації віч-на-віч ("face à face")". Під цим кутом зору функціонування вербальних інтеракцій розглядається Кербрат-Орекюні в [25], де дається детальний опис відношень, що встановлюються не між різними складовими конwersаційного тексту, а відносин, що створюються засобом вербального обміну між самими інтерактантами.

Нагадаємо, що існування цих двох рівнів аналізу – досить відоме в інтеракціоністській літературі. Так, теоретики школи Пало Альто (Palo Alto) вважають, що більшість висловлювань функціонують водночас як на рівні змісту (*le contenu*) – вони описують деякі стани речей, – так і на рівні відношень (*la relation*). Вони відстоюють встановлення між інтерактантами особливого соціо-афективного зв'язку.

4. МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ

В основу загальної стратегії дослідження (методології) можна покласти моделі, що використовуються прагматичним аналізом, який полягає у вивченні спільних дій, здійснюваних учасниками.

Назвемо, наприклад, так званий "трансверсальний" чи "поперечний" аналіз, суть якого полягає у дослідженні певних, попередньо ідентифікованих, феноменів у різних інтеракціях корпусу [31: 26]. Ідентифікація може ґрунтуватися на категорії *a priori*, або будуватися, виходячи з даних.

Виходити з категорії a priori передбачає наявність вихідної дефініції досліджуваного елементу, яка дозволила б ідентифікувати та відібрати його в корпусах. Таким чином ми можемо, наприклад, розпочати вивчення звинувачення та виправдання, що є об'єктом нашого особистого дослідження, виходячи з таких визначень цих мовленнєвих актів як "ствердження негативного оцінювання мовцем вчинків та дій співбесідника, засудження здійснених ним порушень законів, або якихось норм, встановлених суспільством" щодо звинувачення (напр.: "*tu m'a encore menti*") та "ствердження позитивного оцінювання мовцем індивідуально значимих ситуацій, своїх вчинків та поведінки, засуджуваних протилежною стороною, і винесення позитивної самооцінки своїй особистості" щодо виправдання (напр.: "*je ne mens jamais*"), визначення, які дозволять нам скласти окремих корпус, в якому буду досліджено:

- засоби реалізації актів: таке дослідження звинувачення/виправдання дозволило встановити той факт, що здійснення цих актів зводяться до певної кількості рекурентних форм;
- отримані реакції та їх мовне вираження: подібні дослідження дозволили сформулювати узагальнення відносно характеристик особливої вербальної інтеракції "звинувачення/виправдання".

Такий метод аналізу приводить до ускладнення та модифікації вихідної дефініції.

Виходити з даних – це застосовувати засоби аналізу, які ґрунтувалися б по ходу дослідження на спостереженнях та робочих гіпотезах. Це – більш індуктивний метод, який легко змінює природу предмету, що спостерігається: об'єктом дослідження стають процедури. Такий аналіз, здійснений В. Траверсо на матеріалі корпусу візитів, дозволив їй, наприклад, ідентифікувати систему процедур під загальною назвою задобрювання чи улещування (*l'amadouage*), який полягає в постійному прояві занепокоєння, що пов'язане з фактом проникнення на територію іншого. Такі процедури можуть бути прямими (питання про турботи "*je te dérange pas?*", або про час приходу "*on n'arrive pas trop tôt?*"); або непрямими (мінімізація акту "*j'passe juste cinq minutes*" чи інтенції "*j'tais dans le quartier j'me suis dit tiens*"). Аналіз також показав, що отримувані реакції мають квазі-систематичний характер переконування в задоволенні, викликаною візитом ("*pas du tout*", "*quelle bonne surprise*", "*c'est super qu'vous soyez v'nus*" та ін.).

"Поздовжній" аналіз (*l'analyse longitudinale*) намагається дати усвідомлення про інтеракцію в її протіканні [31: 27]. Труднощі, які виникають під час такого аналізу пов'язані з величезною кількістю даних, що ризикує призвести до "замкненості на корпусі": чим більше поглиблюється аналіз, тим більше він має змогу описати особливості мовців та їх відносини, ніж поточні чи повторювані процедури. Однак, слід зазначити, що це, мабуть, єдиний метод, який дозволяє описати так звані *секвенції* (одиниці, до складу яких входить один чи декілька обмінів, з'єднаних тематично та/або прагматично) та спостерігати зв'язок між актами. Крім того, головним внеском поздовжнього аналізу є виявлення контекстуальних функцій актів та їх поліфункціональності.

"Поперечний" та "поздовжній методи аналізу" корпусів доповнюють один одного. Проілюстровані тут дослідження мовленнєвих актів, вони можуть застосовуватися також, завдяки своїй компліментарності, під час аналізу на всіх рівнях інтеракції.

5. ТИПОЛОГІЯ ВЕРБАЛЬНИХ ІНТЕРАКЦІЙ

Кожна наукова дисципліна неодмінно прагне завжди мати систематизацію стану справ у своїй галузі. В нашому випадку важливим є встановлення того, скільки існує видів вербальних інтеракцій і які вони, за якими критеріями вони розрізняються та упорядковуються в класи, а також як вони співвідносяться між собою.

У галузі інтеракційних досліджень перевага лінгвістів надається окремим видам обмінів, як то: педагогічні чи терапевтичні ситуації, сервісні трансакції, психологічні бесіди та ін.**** Менш представлене вивчення розмови, що є в якійсь мірі, парадоксальним фактом, оскільки розмова вважається канонічним прикладом інтеракції: "the basic form of speech-exchange systems" [56: 47], прототипом будь-якої вербальної інтеракції: "le prototype de toute interaction verbale" [24: 115]. В існуючих типологіях Д. Андре-Ларошбуві [7: 9 -31], К. Кербрата-Орекіоні [24: 113 - 123] та Р. Віона [32: 119 - 142] окрім вище названих виділяються й такі види вербальних інтеракцій, як діалог, дискусія, дебати, диспут, бесіда, інтерв'ю, консультація, анкета та ін. Різні підкласи вербальних і невербальних інтеракцій та ознаки їх характеристики, за якими вони виділяються, Д. Андре-Ларошебуві наводить в таблиці-схемі (рис.3).

Нами пропонується додати до цієї схеми такі різновиди вербальних інтеракцій, як листування (традиційне, та засобами електронної пошти) та чат в мережі Інтернет.

Значимо, що в основі існуючих типологій вербальних інтеракцій лежать як правило, різні критерії, але, як правило, вони ґрунтуються на даних, що стосуються ситуації, а саме: її учасники, рамки (місце та час), тривалість інтеракції, її кінцева мета чи фінальність, "формальність". Називаються також такі критерії як симетричність / комплементарність, кооперативність / комплементарність та ін. Крім того, враховуються також зовнішні фактори, які впливають на протікання інтеракцій, а саме на засоби функціонування мовлення: право на мовлення та функціонування чергування реплік. Так, за критерієм права на мовлення розрізняють такі ситуації, у яких присутня чи ні рівноправність щодо мовлення: наприклад, в розмові кожен учасник може зайняти позицію мовця, чого не може бути у випадку конференції. Правила чергування реплік діють в усіх ситуаціях, де розподіл ролей здійснюється миттєво і де кожен з учасників має рівні права на мовлення. Але іноді це чергування є визначеним наперед, наприклад в інтерв'ю. Таким чином, ситуації розрізняють за наявністю чи відсутністю попередньої визначеності порядку слідування реплік співбесідників.

Лише після урахування названих зовнішніх чинників, методом дескрипції внутрішніх показників можна виділити ті характеристики, які дозволять розрізнити типи вербальних інтеракцій. Саме це ми пропонуємо зробити для характеристики таких типів вербальних інтеракцій, як автентична розмова, інтеракція в комерції чи трансакція, фікційний діалог (літературний, епістолярний, кінематографічний), інтерв'ю, політичні дебати, у яких експліцитно чи імпліцитно виражено звинувачення та виправдання, та на основі отриманих даних виділити й охарактеризувати звинувачення/виправдання як окремий вид вербальних інтеракцій конфронтаційного типу.

6. ЗАКЛЮЧНЕ ЗАУВАЖЕННЯ

Подальший розвиток аналізу вербальних інтеракцій ми вбачаємо в тому, щоб застосувати цю методологію до нової складної галузі дослідження, а саме, до форм цілеспрямованого мовленнєвого спілкування в повсякденному житті. Охопити різноманіття форм мовного спілкування можливо при допомозі розширеного понятійного апарату граматики, але тільки якщо спочатку будуть описані елементарні структури з ясними та конкретними властивостями, що досить успішно робиться зараз, наприклад, Ліонською та Женевською школами лінгвістів, й тільки потім поступово ці структури будуть розкласифіковані та модифіковані більш детально, до тих пір, поки не будуть адекватними автентичним розмовам за складністю та різноманіттям.

**** Див. з цього приводу оглядові праці К. Орекіоні [24; 25; 26] та П. Банжа [10].

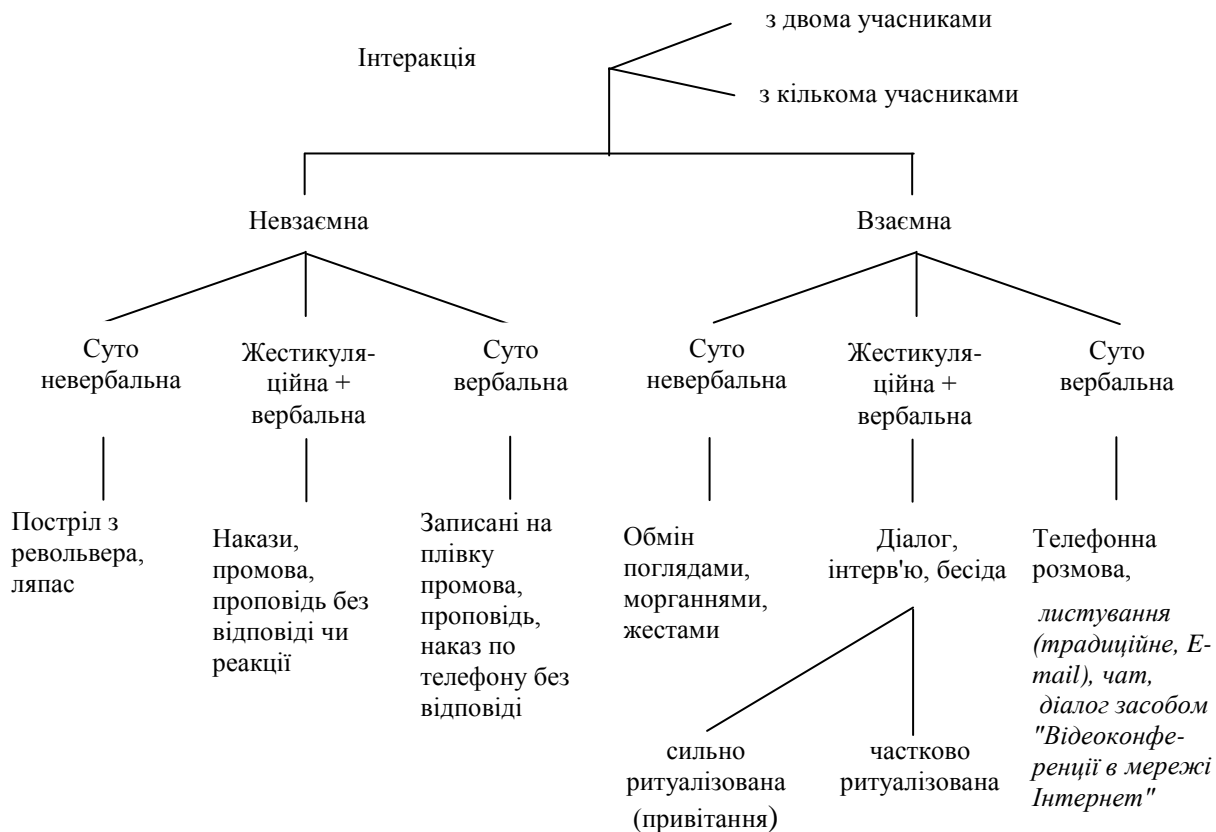

Рис. 3. Види інтеракцій за схемою Д. Андре-Ларошбуві

ЛІТЕРАТУРА

1. Диалог глазами лингвиста. - Краснодар: Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1994.
2. Почепцов Г.Г./мол./ Теорія комунікації. - К.: Спілка рекламистів України, 1996.
3. Форманюк Г.А. Структура и семантика диалога в художественном тексте (на материале современной английской прозы и драмы): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. - М., 1995.
4. Хундснуршер Ф. Основы, развитие и перспективы анализа диалога // Вопросы языкознания. - 1998. - № 2. - С. 38 - 50.
5. Языковое общение и его единицы. - Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1986.
6. Языковое общение: процессы и единицы. - Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1988.
7. André-Larochebouvy D. La conversation quotidienne. Introduction à l'analyse sémio-linguistique de la conversation. - Paris: Didier Crédif, 1984.
8. Atkinson J.M. & Heritage J. Structure of Social Action. Studies in Conversational Analysis. - Cambridge, CUP/Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme. - 1984.
9. Bange P. L'Analyse des interactions verbales. La Dame de Caluire. - Berne: Peter Lang, 1987.
10. Bange P. Analyse conversationnelle et théorie de l'action. - Paris: Hatier-Didier, 1992.
11. Berendonner A. L'interaction communicative. - Berne: Peter Lang, 1990.
12. Charaudeau P. Langage et discours: Eléments de sémiolinguistique. - Paris: Hachette, 1983.
13. Cosnier J., Kerbrat-Orecchioni C. Décrire la conversation. - Lyon: PUL, 1987.
14. Dascal M. On the pragmatic structure of conversation // Searle J.R. et al. (Eds.) Searle on conversation. - Amsterdam, 1992.
15. Dialoganalyse V. Referate der 5. Arbeitstagung, Paris 1994. - Max Niemeyer Verlag: Tübingen, 1997.

16. Ghiglione R. L'homme communicant. – Paris: A. Colin, 1986.
17. Goffman E. La mise en scène de la vie quotidienne.- T. 2. Les relations en public. - Paris: Minuit, 1973.
18. Goffman E. Les rites d'interaction. – Paris: Minuit, 1974.
19. Goffman E. Façons de parler. – Paris: Minuit, 1987.
20. Grunig B.N., Grunig R. La fuite du sens. La construction du sens dans l'interlocution. – Paris: Hatier-Crédif, 1985.
21. Hagège C. L'homme de paroles: contribution linguistique aux sciences humaines. – Paris, 1996.
22. Hagège C. L'humain au centre de l'interaction verbale // Dialoganalyse V. Referate der 5. Arbeitstagung. Paris 1994. – Max Neimeyer Verlag: Tübingen, 1997. – P. 3 – 8.
23. Hymes D.H. Vers la compétence de la communication. – Paris: Crédif-Hatier, 1984.
24. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. - Tome I. – Paris: Armand Colin, 1990.
25. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. - Tome II. – Paris: Armand Colin, 1992.
26. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. - Tome III. – Paris: Armand Colin, 1994.
27. Moechler J. Argumentation et Conversation. Eléments pour une analyse pragmatique du discours. – Paris: Hatier-Crédif, 1985.
28. Moechler J. Modélisation du dialogue: représentation de l'inférence argumentative. – Paris: Hermès, 1989.
29. Roulet & al. L'Articulation du discours en français contemporain. – Berne: Peter Lang, 1985.
30. Traverso V. La conversation familière. Analyse pragmatique des interactions. – Lyon: PUL, 1996.
31. Traverso V. L'analyse des conversations. – Paris: Nathan, 1999.
32. Vion R. La communication verbale. – Paris: Hachette, 1992.
33. Barthes R., Berthet F. Présentation // Communications. – 1979. – № 30. – P. 3 – 5.
34. Grice H.P. Logic & Conversation // Pragmatics. - New York & Oxford: Oxford Univ. Press, 1991. - P. 305-316.
35. Grunig B.-N. Pièges et illusions de la pragmatique linguistique // Modèles linguistiques. – 1979. – V. 1. - № 2. – P. 7 – 38.
36. Watzlawick P., Helmick Beavin J., Jackson D. Une logique de la communication. – Paris: Seuil, 1972.
37. Winkin Y. La nouvelle communication. – Paris: Seuil, 1981.
38. Psycholinguistics. A survey of theory and research problems. – Baltimore., 1954.
39. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Собр. соч. в 6 т. – Т. 3. – М., 1983.
40. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М., 1975.
41. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М., 1982.
42. Кацнельсон С.Д. Речемыслительные процессы. – Вопросы языкознания. – 1984. - № 4.
43. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974.
44. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1977.
45. Слобин Д., Грин Дж. Психолингвистика. Пер. с англ.. – М., 1976.
46. Clark Y., Clark E. Psychology and language. An introduction to psycholinguistics. - New York, 1977.
47. Сахарный Л.В. Введение в психолингвистику. – Л. 1989.
48. Экспериментальные методы в лингвистике. – М., 1987.
49. Parsons T. Eléments pour une sociologie de l'action. – Paris: Plon, 1955.
50. Schutz A. Le chercheur et le quotidien. – Méridiens: Klincksieck, 1987.
51. Garfinkel H. Studies in ethnomethodology. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1967.
52. Coulon A. Qu'est-ce que l'ethnométhodologie // Quels Corps. – 1986. - № 32 – 33.
53. Coulon A. L'ethnométhodologie. – Paris: PUF, 1987.

54. Austin J.L. How to do things with words. – Oxford, 1962.
55. Benveniste E. Problèmes de linguistique générale. – T. I. – Paris: Gallimard, 1966.
56. Sacks H., Schegloff E., Jefferson G. A simplest Systematics for the Organization of Turn-taking in Conversation // Language. – 1974. - № 54. – P. 696 – 735.
57. Hymes D. Models of the Interaction of Language and Social Life // Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication. – New York: Holt, Rinehart, Winston, 1972. – P. 35 – 71.
58. Gumperz J.J. Hymes D. (éd.) The ethnography of communication. – American Anthropologist. – 1964. – V. 66. - № 6. – Part. 2.
59. Gumperz J.J. Hymes D. (éd.). Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication. – New York: Holt, Rinehart, Winston, 1972.
60. Gumperz J.J., Jupp T.C., Roberts C. Crosstalk. A study of cross-cultural communication. Background material and notes to accompany B.B.C film. – Southhall (Middlesex): The National Center for Industrial language Trainings, 1979.
61. Gumperz J.J. Discourse strategies. Studies in Interactional Sociolinguistics 1. – Cambridge: C.U.P, 1982.
62. Halliday M.A.K. An introduction to functional grammar. – London, 1985.
63. 63 Edmondson W. Spoken Discourse: A model for Analysis. – London: Longman, 1981.
64. Sinclair A. Coulthard R.M. Towards an Analysis of Discourse. The English used by Teachers and Pupils. – Oxford: Oxford University Press, 1975.
65. Roulet E. & al. L'articulation du discours en français contemporain. – Berne Francfort s/Main: Peter Lang, 1985.
66. Levinson S.C. Pragmatics. – London & Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
67. Trognon A., Ghiglione R. Où va la pragmatique ? – Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1993.
68. Théorie pragmatique et Pragmatique conversationnelle. – Paris: Armand Colin, 1996.
69. Reboul A., Moeschler J. La pragmatique aujourd'hui. Une nouvelle science de la communication. – Paris: Seuil, 1998.
70. Kerbrat-Orecchioni C. L'Énonciation de la subjectivité dans le langage. – Paris: A. Colin, 1980.
71. Maingueneau D. L'Énonciation en linguistique française. – Paris: Hachette, 1994, 1999.
72. Recanati F. Les énoncés performatifs. – Paris: Éd. de Minuit, 1981.
73. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. - Вып. 17: ТРА. - М.: Прогресс, 1986. - С. 22-129.
74. Searle J.R. Sens et Expression. – Paris: Minuit, 1982.
75. Kerbrat-Orecchioni C. Où en sont les actes de langage ? // L'Information grammaticale. – 1995. – № 66. – P. 5 – 12.
76. Бахтин М.М. (Волошинов В.Н.) Марксизм и философия языка. Основные проблемы социологического метода в науке о языке. – Ленинград, 1929.
77. Pêcheux M. Analyse automatique du discours. – Paris: Dunod, 1969.
78. Pêcheux M. Les vérités de la Palice: linguistique, sémantique, philosophie. – Paris: Maspéro, 1975.
79. Harris Z. Discourse Analysis // Language. – 1952. – V. 28. - № 1.
80. Jakobson R. Essais de linguistique générale. – Paris: Minuit, 1963.
81. Лакан Ж. Функция речи и поле речи и языка в психоанализе. – М., 1995.
82. Dubois J. Énoncé et énonciation // Langages. – 1969. - № 13. – P. 100 – 110.
83. Marcellesi J.B. Éléments pour une analyse contrastive du discours politique // Langages. – 1971.- № 23.– P.25 – 59.
84. La Théorie mathématique de la communication. – Paris: Retz-CEPL, 1975.
85. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991.
86. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1996.

87. Authier-Revuz J. Hétérogénéité montrée et hétérogénéité constitutive: éléments pour une approche de l'autre dans le discours // DRLAV. – 1982. – № 26.
88. Basire B. Ironie et métalangage // DRLAV. – 1985. – P. 129 – 150.
89. Ducrot O. Le Dire et le Dit. – Paris: Éd. de Minuit, 1984.
90. Simonin J. De la nécessité de distinguer énonciateur et locuteur dans une théorie énonciative // DRLAV. – 1984. – № 30. – P. 55 – 62.
91. Trognon A. Sur l'analyse du contenu des interlocutions // Psychologie et éducation. –1986.–Т.Х.- № 1. – P.21– 48.
92. Trognon A. & al. La construction interactive du quotidien. – Nancy: P.U.N., 1994.

УДК 882Ц-1. 0.35: 802.0.

«ПОЭМА КОНЦА» М. ЦВЕТАЕВОЙ: ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Шама И.Н., к.филол.н., доцент, Образцова Н.И., магистрант

Запорожский государственный университет

М.Цветаева относится к поэтам, чье творчество часто оказывается сложным для понимания даже тех читателей, чей родной язык - русский. Тем более поэзия Цветаевой трудна для восприятия читающих ее в переводе. Трудности здесь нередко связаны с проблемами, которые возникают при попытке воссоздать средствами другого языка, на другой национально-культурной почве как необычность формы цветаевского текста, так и его глубокое, порой противоречивое содержание.

К такому выводу приводит даже поверхностное, беглое сопоставление, например, русских оригиналов и их английских переводов (отметим, что список авторов в последнем случае довольно внушительный: *N.Kossman, M.Naydan, P.Tempest, D.McDuff, E.Feinstein* и др.).

Подтверждение сложности перевода поэзии Цветаевой мы находим и в свидетельствах самих авторов переводных текстов. “ All translation is difficult”, - пишет *E.Feinstein*, - “Tsvetayeva is a particularly difficult poet” [1, xii]. Ей вторит *D.McDuff*: “Tsvetayeva is not an easy poet to translate”. И еще: “The Russianness of her poetic style is something that defies transposition into another linguistic and cultural idiom”[2,32]. Эти наблюдения для нас особенно ценны, т.к. в данной статье речь пойдет как раз о тех сложностях, с которыми столкнулись *D.McDuff* и *E.Feinstein*, в частности, при воспроизведении на английском языке «Поэмы конца» [3]. Сложности оказались многочисленны, поэтому здесь мы остановимся лишь на некоторых, наиболее существенных и очевидных.

Итак, «Поэма конца» или «Поэма расставания», «Поэма последнего раза», как первоначально она была названа самой Цветаевой. Исходному тексту (далее – ИТ) присущи все особенности, отмечаемые исследователями в творчестве поэтессы. Это, во-первых, усложненный ритм, являющийся «самой сутью, самой душой ее поэзии» [4, 40]. Ритм, выступающий в творчестве Цветаевой «в своем прямом назначении: он...создает движение стиха» [ibid.]. Во-вторых, это присущая цветаевским стихам необыкновенная музыкальность, бывшая «в ней основным, может быть, даже первичным» [5, 88]. Третье - своеобразное графическое членение и пунктуация ИТ. Четвертое – необычная, многогранная семантика слов, используемых Цветаевой. Тут и множество авторских неологизмов, которыми она «мастерски управляет» [6, 249], и характерное для нее «намеренное переосмысление слова», т.е. поэтическая этимологизация [7, 43]. Здесь же обилие анаграмм, омонимов, омофонов и омографов, паронимов и т.д. Нельзя обойти вниманием и такую особенность поэзии Цветаевой в целом, как насыщенность мифологической символикой, ассоциациями, аллюзиями, ставившими в тупик переводчиков (см., напр., [1, xix]).

Повторим, что все эти свойства поэзии Цветаевой в целом присущи и «Поэме конца», порождая большое число переводческих проблем. Одна из них – как адекватно воспроизвести все нюансы ритма, рифмы, метра, звукописи, одним словом, как сохранить уникальность формы ИТ.

Начнем с фонетического контекста. Его особенности – результат трепетного отношения Цветаевой к звукам. Она звуками заворожена («живу – и, следовательно, пишу – по слуху» [8, 498]), в них она видит

особый смысл («слышу не слова, а какой-то беззвучный напев..., какую-то слуховую линию... - это целый отдельный мир» [9, 402]).

В «Поэме конца» доминирует аллитерация. Причем чаще всего повторяется согласный [р]. Например: «Но не от **реки** /Дро^жь, – **ро**ждена наядой!/ **Реки** **дер**жаться, как **ру**ки,/ Когда любимый **р**ядом – / И **вер**ен .../Мерт^вые **вер**ны» [3,419]. Этот звук содержится во всех ключевых словах («гора», «смерть», «храм», «рваться», «расставаться», «держаться»), создавая ощущение резкости, натянутости нервов на грани срыва. Сама Цветаева даже уже написанную поэму определяет через этот звук: «**р**азразившееся горе..., **г**рянувшие слезы» [10, 490].

В переводном тексте (далее – ПТ) оказалось сложным воспроизвести аллитерацию вообще и данный звук в частности. Последнее – как из-за различия в произношении самого звука в английском и русском языках, так и из-за ограничений, налагаемых на переводчика рифмой, ритмом, семантикой ИТ. В результате, например, «Небо **дур**ных **пред**вестий: /**Р**жавь и **жест**ь» [3, 417] в ПТ звучит как “*Sky of evil portents: Tin and rust*” [12, 115]; “*Under that evil sky, that sign of Tin and rust*” [11, 48]. Звук, несущий в себе «волевой напор и уверенность, мужественность, ... решительность и твердость» [13, 52], передающий тем самым эмоциональное состояние героини, оказывается практически утраченным, меняя звучание стиха, смягчая напряженность ИТ. Рокот судьбы (рок), грохот обломков рушащейся жизни, переданный в ИТ через звук, остается за рамками ПТ.

«Поэма конца» - это поэма-крик (отсюда «р»), но это и поэма-всхлип. И поэтому в ней рвется плач. Аллитерирующее сочетание «пл» - это слезы боли, нанесенной любимым человеком («**п**лачут – не **п**лачут»; «**п**лачут – не **п**лачут»; «**п**лачут – не **п**лачут» [3, 424]). Английским переводчиком сложно, практически невозможно было повторить это звуко сочетание: по-английски «плакать» - «to cry». Но и D. McDuff, и E. Feinstein, понимая значимость звукописи в ИТ, попытались компенсировать потерю. E. Feinstein строит повтор на звуке [r] из английского глагола “to cry”: “*In wondering tribes of / fishermen brothers / drink without crying*” [11,57]. D. McDuff слышит плач в дифтонге [ai] из того же глагола: “*They’re drinking, not crying, / With hot blood buying / Their lives, not crying*” [12, 123]. При этом оба переводчика стараются по возможности максимально воспроизвести повтор звука [l], хотя это им удается значительно реже: “*They are floating / Their pearls in their glasses. / Mustering, not crying*” [12, 123]; “*Pearls in a glass / melt, as they run their / world without crying*” [11, 57].

Еще больше трудностей возникло при передаче размера, ритма и метра ИТ. Причина - в разнице между английским и русским стихосложением, а также в том, что для данной поэмы характерно сочетание/чередование разных размеров внутри одной главы. Например, вся восьмая глава написана амфибрахием, последние же четыре строки – ямбом. Или сочетание хорея и ямба во второй главе. Всё это усложняет ритмику ИТ, и, как результат, порождает проблему для переводчика. Проблему настолько существенную, что один из переводчиков Цветаевой, M. Naydan, советовал «читать стихи Цветаевой вслух» (“For optimal understanding of her poetry, both in the original and in translation, I recommend that it be read aloud”)[14,152].

Приходится с сожалением констатировать, что английские ПТ практически полностью теряют особый ритм стиха Цветаевой. Переводчиков в этом винить нельзя: тоническое английское стихосложение ограничивает их возможности. Однако нельзя и не отметить попытку D. McDuff’a все же приблизиться к ИТ в плане ритма и размера в отдельных частях поэмы. Так, например, в третьей главе переводчик старается создать подобие русского двухсложного размера, сделав ударным каждый второй слог: “*I hug the water’s steely bar./ The colour of corpses, ashen, / Like singers hugging a music score*”[12,117] (в ИТ: «Воды (стальная полоса / Мертвецкого оттенка) / Держусь, как нотного листка - / Певица...»[3,419]).

В ПТ E. Feinstein нет и таких попыток. Переводчица с самого начала формирует установку на то, что “the exact metres could not be kept”[1,xvi]. Поэтому важным для нее оказывается не столько сам размер (им можно пренебречь), сколько “some sense of her shapeliness, as well as her roughness” [ibid.]. Тот же отрывок из третьей главы, например, в ПТ E. Feinstein звучит как “*to water a strip as colourless / as a slab for corpses/ I am like a female singer holding / to her music...*”[11,51]. Перевод читается почти как древнегреческий гекзаметр. Он спокоен и плавен, тогда как в ИТ чередование размеров создает ощущение множества чувств и эмоций, захлестывающих героиню, набегających одни на другие: это и боль, и отчаяние, и непонимание, и попытка бороться за себя и за свою любовь.

Следующая проблема, с которой столкнулись переводчики Цветаевой, и с которой в той или иной степени сталкиваются все переводящие поэзию, - это проблема сохранения рифмы в ПТ. Цветаевский оригинал изобилует различными типами рифм, создающими эффект прерывистого, пульсирующего стиха. При этом чаще всего в ИТ встречается перекрестная рифма, воссоздаваемая в ПТ лишь частично. Во многих куплетах рифмуются максимум две строки, а в большинстве случаев рифма отсутствует вовсе:

- ИТ: «Прости меня! Не хотела! / Вошь испоротого нутра! / Так смертники ждуть расстрела / В четвертом часу утра» [3,430];

- ПТ-1: “ *Forgive me! I didn’t mean it! /the shriek of torn entrails./ So prisoners sentenced to death wait /for the 4 a.m. firing squad*” [11,63];
- ПТ-2: “- *Forgive me, I didn’t mean it!/ The sob of those whipped inside out./ Thus at four o’clock in the morning/ Condemned men wait to be shot*” [12,130].

Проблема в данном случае состоит в том, что для Цветаевой не существует «звука вне слова, слова вне смысла; тут - триединство»[15, 520]. В результате переводчик стоит перед дилеммой: что сохранять в первую очередь - рифму, звукопись или смысл? Как видим, предпочтение отдается смыслу. Очевидно, это единственно верное решение, мотивы которого очень точно объяснили в своем предисловии *M.Naydan* и *S.Yastremski*. Оправдывая отсутствие/изменение рифмы и ритмики в своих переводах, они подчеркивают, что главное для них было – сохранить стиль и эмоциональную насыщенность цветаевского слова, его сжатую, краткую, изысканную форму, пусть даже через отказ от рифмы. Не сдelaй они так, пишут переводчики, они бы «превратили Цветаеву в кого-нибудь другого»[14].

Вместе с тем, в ПТ есть примеры удачного решения проблемы рифмы в переводе. В частности, в ИТ доминирующей оказывается неполная рифма: «*Точен - что с ним*», «*предместий – месте*»[3,417], «*впрочем - срочно*»[3,425] и т.п. Именно этот тип рифмы чаще всего воспроизведен в ПТ *D. McDuff*: «*Сей поцелуй без звука: / Губ столбняк. / Так – государыням руку, / Мертвым – так ...*» [3,417] - “*This kiss is a soundless kiss: / Lips stupefied. / As one kisses the hand of empress,/ Or a dead man’s eyes*” [12,115].

E. Feinstein отказывается от любого типа рифм, включая неполные. Ее ПТ - это белый стих: «*Now we kiss soundlessly, his /lips stiff as / hands are given to queens, or / dead people thus*»[11,48]. Причина в переводческой установке (см. выше). Но все же такой перевод трудно признать удачным, адекватным, особенно если вспомнить, что для Цветаевой «белые стихи, за редчайшими исключениями», казались «черновиками, тем, что еще требует написания, - одним лишь намерением, не более» [15,519].

Мы назвали лишь некоторые трудности, с которыми сталкиваются (и столкнулись) переводчики «Поэмы конца» М.Цветаевой. На самом деле этих трудностей гораздо больше: и графика, и семантика, и символика ИТ – проблемы, требующие описания и решения. Одно можно сказать точно: переводить Цветаеву можно и нужно, несмотря на все объективные препятствия самому процессу перевода. Труд английских переводчиков сложно переоценить, ведь, например, до *E. Feinstein* Цветаева по-английски не звучала никогда, а сама переводчица была поражена тем, что в англоязычной литературе «нет ничего, подобного созданному Цветаевой» [16, xiv]. Думается, эти переводы – первый шаг на пути «узнавания» поэзии М.Цветаевой во всем мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Feinstein E. Translator’s Introduction // Selected Poems of Marina Tsvetayeva. - N.Y., 1986. - Pp.xiii– xix.
2. D.McDuff. Note on translating Tsvetayeva //Tsvetayeva Marina. Selected Poems.- Newcastle, 1987.-P.32
3. Цветаева М. Поэма конца // Цветаева М. Сочинения: В 2-х т. – М., 1988.- Т.1.- С.417-438.
4. Орлов В.Н. Марина Цветаева. Судьба. Характер. Поэзия // Цветаева М. Избранное. - М., 1989. - С.5-46.
5. Павловский А. Куст рябины: О поэзии Цветаевой. - Л., 1989.
6. Саакянц А. Марина Цветаева. Страницы жизни и творчества (1910- 1922). - М.,1986.
7. Зубова Л.В. Поэзия М. Цветаевой. Лингвистический аспект. - Л., 1989.
8. Цветаева М. Критику // Цветаева М. Сочинения: В 2-х т. – М., 1988.- Т.2.- С.497-501.
9. Цветаева М. Искусство при свете совести //Цветаева М. Сочинения: В 2-х т. – М., 1988. – Т.2. - С.375-407.
10. Цветаева М. Письмо Б.Пастернаку 26 мая 1926 г. // // Цветаева М. Сочинения: В 2-х т. – М., 1988.- Т.2. - С. 490-491.
11. Tsvetayeva M. Poem of the End / Translated by E.Feinstein // Selected Poems of M. Tsvetayeva. - N.Y., 1986. - Pp.48-70.
12. Tsvetayeva M. Poem of the End /Translated by D. McDuff // Tsvetayeva Marina. Selected Poems. - Newcastle, 1987. - Pp.115 - 139.
13. Семира, Веташ В. Астрология: имя и символ. – СПб, 1997.

14. Naydan M., Yastremski S. A Note on the Translations // Tsvetaeva M. After Russia. - Michigan, 1992. - Pp.152.
15. Цветаева М. Письмо Ш. Вильдраку. Медон.1930 // Цветаева М. Сочинения: В 2-х т. – М., 1988. – Т.2. - С.519-521.
16. Feinstein E. Translator's Introduction // M. Tsvetayeva.- London, 1971.- Pp.xiii-xix.

УДК 81 – 13 : 004.5

ИНФОРМАЦИОННАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И РЕГУЛЯЦИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Шевченко В. А., аспирант

Запорожский государственный университет

В какой степени язык, генетически и функционально являясь социальным орудием, подконтролен общественной воле? Традиционным является мнение об "объективности" языковых изменений, согласно которому они лишь *опосредованно* или в *ограниченной* мере отражают "субъективную" общественную волю. Не только лингвисты, но и исследователи словесности вообще признают, что любой лингвистический процесс, какое бы негативное отношение он ни вызывал у тех или иных носителей языка, «естественен, нормален» [1, 180], пусть даже «как нормальны старение и смерть» [там же]. При этом субъектом оценки языковых процессов могут выступать различные силы — правительственная цензура, литературная критика, лингвисты, литературоведы, наиболее образованная часть общества вообще. Однако, согласно данной точке зрения, ни одна из этих сил не в состоянии *сознательно* направить процессы развития языка в какое-либо представляющееся ей желательным русло.

Взглянуть на эту проблематику в новом свете позволяют последствия технологического развития общества, в особенности — информационная революция. Скачкообразно возросшая эффективность создания, передачи, обработки и хранения информации не могла не отразиться на языке, одной из главнейших функций которого, как известно, является участие в коммуникационных процессах. Информационная революция сделала более заметной разницу между объективным и субъективным началами в лингвистической эволюции, что позволяет более детально рассмотреть как пределы, так и саму специфику отражения языком общественной воли.

Событием, ознаменовавшим начало информационной революции, стало появление в первой половине XX века феномена "массовой коммуникации". Суть процесса массовой коммуникации заключается в "целесообразно организуемом систематическом распространении особым образом подготовленных сообщений среди рассредоточенных аудиторий с применением технических средств тиражирования информации" [2, 169]. В жизни общества возник целый ряд явлений, определяемых как "массовые" — т. е. доступные для или ориентированные на аудитории значительных размеров.

Появление массовых коммуникаций стало переломным моментом во взаимоотношениях между объективными языковыми процессами и субъективной общественной волей. Как известно, идиолект каждого из носителей языка является объектом воздействия индивидуальных особенностей языка партнеров по коммуникации. Посредством текстов или информационных сообщений язык автора оказывает определенное воздействие на идиолект реципиента данного текста, или, выражаясь образно, "не только читатель читает текст, но и текст читает читателя" [3, 46]. Следовательно, резкое увеличение аудитории информационных изданий означало возможность существенного воздействия единичных текстов на язык в целом. В результате, общелитературная норма стала все более подверженной влиянию языка средств массовой коммуникации. Какие последствия это имело для взаимоотношений между языковым развитием и попытками его социального контроля?

Любопытным примером воздействия языка массовой коммуникации на общелитературную норму стало использование информационных средств в СССР. Применяя СМК в целях пропаганды идеологии, государственный аппарат распространял не только идеологическое содержание, но и выражающую его форму, т.е. языковые средства. Результатом стало возникновение в общелитературной норме русского языка многочисленных "советицизмов", заимствованных из (подъ)языка советских средств массовой коммуникации (что в СССР было равносильно языку агитации и пропаганды). Присутствие искусственно насаждаемых штампов и клише было настолько ощутимо, что с началом перестройки стало предметом сатирических выступлений.

Как видим, случай СССР демонстрирует усиление контроля общества (или, по крайней мере, его части — элиты) над процессами языкового развития, обусловленное становлением массовой коммуникации. Это, впрочем, не дает достаточных оснований полагать, что массовые коммуникационные процессы вообще способствуют подконтрольности лингвистических процессов общественной воле. По всем известным причинам Советский Союз нельзя назвать полноценным информационным обществом. Это не правило, а хотя и исключительная, но наглядная иллюстрация потенциальных возможностей массовой коммуникации, которые могут развернуться в отсутствие определенных факторов, более характерных для обществ со свободной циркуляцией информации.

Какие именно факторы здесь имеются в виду? В демократических странах Запада коммерческие средства информации, будучи “массовыми”, ориентируются не на идеологические установки меньшинства (будь то устремления правящей партии или мнения филологов-пуристов), а на ценности своей *массовой* аудитории, в том числе — на язык, используемый большинством читателей/слушателей в повседневном общении. Именно поэтому, чтобы “сблизиться” с реципиентом и донести до него информацию в наиболее доступном виде, авторы массовых информационных сообщений даже готовы идти на отклонение от литературных норм, если таковые не являются принятыми в повседневном просторечном общении. В отличие от ранних этапов развития средств распространения информации, современные средства массовой коммуникации стремятся всячески избежать образа “невовлеченности” в повседневные, обычные процессы межличностного общения, приближая свой язык к языку повседневной коммуникации, граничащему с разговорным. Как представляется, на данном этапе развитие языка идет в направлении, противоположном выработке феноменов, отличных от языка повседневного общения. В качестве примера последних можно привести BBC English [4, 113]. Выступления же о несоответствии неких языковых инноваций тем или иным нормам в большинстве случаев обречены появляться в пределах специальных, относительно *немассовых* информационных органов.

Таким образом, мы получили основания предположить, что общество, взятое в аспекте его *массовости, народности, демократичности*, является одним из основных источников и определяющих факторов протекания “объективных” лингвистических процессов в их противопоставленности “субъективной” общественной воле, выражаемой *меньшинствами* (руководящими элитами или же наиболее образованными слоями). Развитие массовости коммуникационных процессов, следовательно, служит ослаблению субъективного контроля над языковыми процессами. При этом определяющую роль играет то, что в лингвистическом смысле массовость означает прежде всего переориентацию с нормативных, фиксированных стилей на просторечные, разговорные, повседневные, являющиеся традиционным поставщиком лингвистических инноваций.

Наше предположение о *массах, народе* как одном из определяющих факторов протекания “объективных” лингвистических процессов подтверждается последствиями дальнейшего развития средств коммуникации. Оно происходило не только в сторону совершенствования аппаратных средств, но и в сторону увеличения доступности уже существующих. В результате, массовой в смысле своей *общедоступности* стала не только возможность получения информации, но и возможность ее распространения. Причем, здесь имеется в виду как использование “традиционных”, печатных средств информации (напр., “desktop publishing”), так и “новых”, основанных на применении компьютерных сетей (напр., создание веб-сайтов, потенциальными читателями которых могут быть сотни миллионов пользователей Интернета; участие в системах рассылки электронных сообщений, читателями которых станут тысячи подписчиков — “mailing lists”, “newsgroups”, “bulletin boards” и т.д.). Развитие *массовой доступности* средств коммуникации сыграло немаловажную роль в том, что уже 1980-е годы стали “десятилетием “Я” [5, 482], характеризующимся доминацией индивидуализма и отрицанием общественности, неприятием любых форм общественного контроля, в частности — над использованием языка.

Очевидно, что в таком случае возможность создавать и распространять массовые информационные сообщения имеют не только те, кто прошел для этого специальную подготовку, но и те, кто не обладает достаточными навыками составления массовых сообщений или даже недостаточно ознакомлен с нормой данного языка. В результате, идиолекты, довольно далеко отстоящие от нормы, могут оказывать существенное влияние на последнюю. Более того, представляется, что уже возможно вести речь о некоторой “расплывчатости” литературной нормы, находящейся под все усиливающимся влиянием ненормативных средств, которые массово распространяют современные средства коммуникации. Характерным признаком данной тенденции стало появление в английском языке в середине 90-х гг. XX века словосочетания “grammar slack”, обозначающего толерантное отношение пользователей Интернета к орфографическим и грамматическим ошибкам. Как следствие, стали образовываться неологизмы, отличающиеся от исходной единицы общенормативного языка не только смыслом, но и графической формой (freaker ⇒ phreaker, dudes ⇒ doodz, loser ⇒ luser, wares ⇒ warez).

Доступность современных средств коммуникации проявляется как в их удешевлении, так и в упрощении их использования. Немаловажно и то, что современные общедоступные информационные средства труднее поддаются контролю различных государственных служб и поэтому выступают как демократизирующее, либерализирующее начало в общественной жизни [6, 677; 7, 13]. К примеру, правительство Франции с легкостью может осуществлять контроль за соблюдением квоты франкоязычной музыки радиостанциями, однако вряд ли осуществим контроль над языковым наполнением множества веб-сайтов, создаваемых гражданами этой страны. Такая неподконтрольность Интернета способствует использованию его средств различными антиправительственными группировками; Чечня и восстание в мексиканской провинции Чиapas в 1994 году — характерные примеры [8]. Как свидетельствует рассмотренный выше пример СССР, неподконтрольность/неподконтрольность содержания информационных сообщений в такой же степени затрагивает и их лингвистическую форму, а следовательно — определяет активность образования ненормативных образований, противостоящих субъективной общественной воле.

Подверженности нормы ненормативным влияниям, на наш взгляд, способствует и тот факт, что, несмотря на увеличение доступности средств распространения информации, сообщения последних по-прежнему воспринимаются большинством населения как в той или иной степени авторитетные, несущие признаки определенной нормы. Поэтому, если даже в полученном сообщении содержатся ошибки, реципиент зачастую склонен наделять их нормативным статусом в силу априорной "авторитетности" каналов массовой коммуникации. Впрочем, представляется, что такая "авторитетность", приписываемая средствам массовой коммуникации, является пережитком времен, когда их задействование для распространения информации было доступно лишь крупнейшим институтам общества, и будет снижаться с увеличением доступности СМК.

Популяризация средств массового распространения информации привела к невиданному в истории коммуникаций феномену: создание и распространение информации стало таким же легким, как и ее потребление. Особенно заметно это было на ранних этапах развития сети "Интернет" [9, 677]. В результате, произошла нивелировка ролей автора и реципиента сообщений, *диалогизация* массовых информационных процессов. Появились такие средства коммуникации, которые не вписываются в традиционную схему разделения технологий на «массовые» (характеризующиеся односторонней связью и ориентацией на большую недифференцированную, анонимную аудиторию) и «интерперсональные» (характеризующиеся двусторонним общением ограниченного количества коммуникантов, обладающих знаниями друг о друге) [8, 627]. Главной причиной этого явилось совмещение (конвергенция) функций массовой и межличностной коммуникации. Технически, конвергенция стала возможной прежде всего благодаря технологическим прорывам, обусловленным применением цифровой электронно-вычислительной техники.

Более свободному выбору и использованию лингвистических средств в подобных каналах информационного обмена способствует так называемый "растормаживающий" ["disinhibiting" — 10, 270] эффект, наблюдающийся, в частности, при использовании компьютеризованных средств общения. Не имея возможности *непосредственно* (зрительно или на слух — как в случае телефона) воспринимать адресата, партнеры по диалогизированной массовой коммуникации более вольно ведут себя, в т.ч. свободнее используют языковые средства. Учитывая то, что, как указывалось выше, язык массовых коммуникационных сообщений тяготеет к разговорному, являющемуся традиционным поставщиком инноваций, данный эффект превращает современные средства коммуникации в своеобразную лабораторию активнейшего развития и опробования новых языковых средств, выходящих за пределы нормы и не поддающихся субъективному регулированию.

Функциональное уравнивание массового реципиента с автором массовых сообщений, возможность их равного взаимодействия, *интерактивность* выступает, таким образом, как максимальное выражение доступности эффективных средств информации, позволяющее массам играть решающую роль как в потреблении, так и в создании информационных сообщений.

Итак, мы обнаружили следующую причину ослабления субъективного контроля над объективными лингвистическими процессами. Доступность современных средств коммуникации, обусловившая появление у значительного количества носителей языка возможности неподконтрольного распространения массовых сообщений, способствует употреблению в них языка повседневного общения со всеми его отклонениями от литературной нормы. Тому же благоприятствует и рассмотренная выше тенденция массовости: ориентируясь на потребности большинства и, стремясь привлечь внимание масс, современные средства коммуникации приближают свой язык к языку повседневного общения большинства аудитории.

Одним из первых проявлений доступности распространения сообщений через информационные средства, их «сниженности», ориентированности на «обыденного» реципиента информации стала студенческая газета. Как отмечалось исследователями, статьи в ней «пишутся не профессиональными журналистами, а активистами... в своем стремлении подчеркнуть внутригрупповое единство с ...

читательской аудиторией они мало заботятся о включении той или иной единицы в словарный состав, прибегают к практически неограниченному использованию сниженной лексики, просторечных и сленговых форм, способствуя тем самым "популяризации" молодежно-корпоративного жаргона с последующей актуализацией и закреплением в языке его части» [11, 20]. Именно поэтому студенческая газета дает богатейший материал для лингвистического исследования. Очевидно, данные свойства развивались с совершенствованием информационных технологий и на данный момент нашли наглядное выражение в компьютерных средствах связи.

Язык — не единственное явление жизни общества, обслуживающее его нужды, и в то же время в весьма ограниченной мере подчиняющееся контролю с его стороны. Все распространеннее становятся мнения об относительной независимости технологического развития от общественной воли. Сводятся они в основном к утверждению того, что технические достижения не делают жизнь "лучше", "легче", "безопаснее" и т.д. В качестве самого очевидного примера обычно приводится развитие атомной энергетики.

Социальный контроль над научно-техническим прогрессом затруднен высокими темпами последнего, что особенно справедливо по отношению к взрывообразно развивающимся средствам коммуникации. Это позволяет техническим средствам связи не только «успевать» за динамикой эволюции общества, но и в немалой степени определять последнюю.

Вместе с тем, можно проследить некоторые существенные различия между технологическим развитием и лингвистической эволюцией в их отношении к социальному контролю. Выше мы говорили о том, что процессы лингвистической эволюции детерминированы аспектами *массовости, народности, демократичности* и поддаются лишь слабому контролю со стороны *отдельных частей общества, меньшинств* (наиболее образованных слоев или руководящих элит). Технологическое же развитие, наоборот, определяется деятельностью именно таких меньшинств — ученых, научных групп или правительственных контролирующих органов (как в случае с запретом проведения исследований по клонированию человека). Общее здесь то, что ни лингвистическая эволюция, ни технологический прогресс не поддаются *сознательному* контролю со стороны широких слоев общества. Детальное изучение аспектов социологии не входит в рамки данного исследования, однако представляется, что причиной этого является ослабленная рациональность поведения масс.

Итак, можно вести речь об относительной *автономности* технологического развития от воли общества *в целом*. Данный вывод особенно важен для изучения взаимоотношений между общественной волей и лингвистической эволюцией, потому что, как указывалось выше, последняя во многом определяется особенностями технологического развития. Наиболее непосредственно эта обусловленность проявляется через процессы языковой номинации технологических новинок, т.е. через процессы терминотворчества. (Рассматривая стихийность процессов лингвистической номинации, отражающих научно-технический процесс, необходимо отметить, что изменения в "объективной действительности" вообще, отражением которой является язык, также происходят, в основном, вне зависимости от человеческой воли — ср. теорию "невидимой руки", связанную с именем Р. Келлера).

Традиционный подход к вопросу терминотворчества заключается в признании того, что терминология "легко поддается сознательному регулированию и упорядочению" [12, 474] и, таким образом, является полностью обусловленной потребностями и воздействием общества. Однако еще с конца 1970-х многие ученые, признавая существование целенаправленного воздействия общества на терминосистемы, указывают на его ограниченность, замечая, что "потребности фиксации, передачи, публикации и распространения результатов науки и техники требуют постоянного развития, вследствие чего усиливаются стихийные, неконтролируемые процессы терминотворчества" [13, 235].

Процессы стихийного, неконтролируемого создания терминов заметно усилились на современном этапе языкового развития. Думается, что в условиях информационного взрыва и использования компьютерной техники в коммуникации терминотворчество является особенно хаотичным и трудно контролируемым, что и определяет сущность "терминологического взрыва".

Здесь немаловажную роль играет тот факт, что значительная масса разработок осуществляется не в научных учреждениях в полном смысле слова, а в лабораториях частных корпораций (примечательно, что доля научных расходов в общей сумме госбюджета США в 1998 году составила лишь 6-7%, во Франции, Германии и Великобритании — 4-5%, в Японии — 3-3,5% [14, 302]. Эти разработчики стремятся дать своим продуктам наименования, наиболее привлекательные не с научной, а с коммерческой точки зрения, иногда регистрируя их в качестве торговой марки, что нередко вынуждает конкурирующие корпорации давать иное название тому же продукту ("денотату"). Следовательно, речь идет о том, что процессы терминотворчества трудно контролируются даже с точки зрения соответствия создаваемых единиц уже существующим номенклатурам.

Кроме того, спецификой сферы компьютерной техники является и то, что немалая и весьма успешная часть работы по ее развитию проводится и отдельными энтузиастами. Крайним выражением этого

является деятельность “хакеров”, чьи разработки зачастую превосходят достижения крупных корпоративных производителей компьютерной техники и обеспечения. Разумеется, что создаваемые ими названия разработанных ими же новинок (а иногда — и реноминации уже существующих продуктов) принадлежат, скорее, просторечному стилю, который, как указывалось выше, является традиционным поставщиком ненормативных инноваций.

Сказанное позволяет сделать вывод о том, что терминотворчество как пример наиболее непосредственной связи между технологическим и лингвистическим развитием красноречиво свидетельствует об ослаблении субъективного общественного контроля над объективными лингвистическими процессами и — в меньшей степени — над научно-техническим прогрессом.

Таким образом, последствия технологического развития общества позволили в новом свете взглянуть на проблематику субъективного социального контроля над объективными языковыми процессами. Генетически и функционально являясь социальным орудием, язык в весьма ограниченной степени подконтролен общественной воле. Это подтверждают и делают более очевидным последствия технологического развития общества, в особенности — информационная революция. Появление *массовых* коммуникаций ознаменовало прежде всего переориентацию с нормативных, фиксированных стилей на просторечные, разговорные, повседневные, являющиеся традиционным поставщиком лингвистических инноваций, в том числе — ненормативных. СМИ ориентируются на ценности своей массовой аудитории, в том числе — на язык, используемый большинством читателей/слушателей в повседневном общении. Именно поэтому, чтобы “сблизиться” с реципиентом и донести до него информацию в наиболее доступном виде, авторы массовых информационных сообщений даже готовы идти на отклонение от литературных норм, если таковые не являются принятыми в повседневном просторечном общении.

Неэффективность попыток социального контроля над этими процессами проявляется в том, что выступления о несоответствии инноваций тем или иным нормам в большинстве случаев обречены появляться в пределах специальных, относительно *немассовых* информационных органов, не обладающих сколько-нибудь существенным влиянием на поведение носителей языка. Массовые же средства коммуникации имеют возможность определять лингвистическое поведение — прежде всего путем воздействия отдельных текстов на идиолекты реципиентов. Кроме того, влиянию языка информационных сообщений на идиолекты реципиентов способствует и тот факт, что сообщения СМИ по-прежнему воспринимаются большинством населения как в той или иной степени авторитетные, несущие признаки определенной нормы.

Пример использования в СССР средств массовой коммуникации для агитации и пропаганды демонстрирует усиление контроля общества (или, по крайней мере, его части — элиты) над процессами языкового развития, обусловленное становлением массовой коммуникации. Однако это не правило, а исключение, наглядно иллюстрирующее потенциальные возможности массовой коммуникации, которые могут развернуться в отсутствие определенных факторов, более характерных для обществ со свободной циркулирующей информацией.

Увеличение доступности средств массового обмена информацией, диалогизация массового информационного процесса привели к тому, что возможность создавать массовые информационные сообщения получили не только те, кто прошел для этого специальную подготовку, но и те, кто не обладает достаточными навыками составления массовых сообщений или даже недостаточно ознакомлен с нормой данного языка. В результате, идиолекты, довольно далеко отстоящие от нормы, могут оказывать существенное влияние на последнюю. Данная тенденция еще больше способствовала ограничению контроля над развитием языка.

Еще одним доказательством этой тенденции стало терминотворчество как пример наиболее непосредственной связи между технологическим и лингвистическим развитием. Перенос центров разработки информационных технологий из научных (в строгом смысле слова), подотчетных государству организаций, в коммерческие частные корпорации или в круги разработчиков-энтузиастов способствовал усилению стихийности и неконтролируемости процессов терминотворчества.

Итак, можно заключить, что развитие средств обмена информацией послужило для дальнейшего ослабления субъективного общественного контроля над объективными лингвистическими процессами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колкер, Ю. Четвертый Рим в эпоху упадка // Звезда. – 1998. - № 11. – С. 179 – 181.
2. Шерковин Ю. А. Массовые информационные процессы / Социальная психология. Краткий очерк. - М.: Политиздат, 1975. - С. 168 - 184.
3. Кахлікян, Р. Метафізика інтерпретації безадресного дискурсу (про здійснення розуміння) // Філософська думка. - 1999. - №1-2. - С. 43 - 63.

4. O'Driscoll, James. Britain. - Oxford: Oxford University Press, 1996. - 224 p.
5. Emmers-Sommer, Tara M.; Allen, Mike. Surveying The Effect Of Media Effects// Human Communication Research. - 1999, June, № 4. - Vol. 25. - P. 478 - 497.
6. Roscoe, Timothy. The Construction Of The World Wide Web Audience // Media, Culture And Society. - 1999. - Sept., № 5. - Vol. 21. - P. 673 - 684.
7. Sheue Yun Chen. State, Media and Democracy In Taiwan// Media, Culture And Society. - 1998, Janury. - №1. - Vol. 20. - P. 11 - 29.
8. Knudson, Jerry W. Rebellion In Chiapas: Insurrection By Internet And Public Relations// Media, Culture And Society. - 1998, July. - №3. - Vol. 20. - P. 507 - 518.
9. Rogers, Everett M. Anatomy Of The Two Sudisciplines Of Communication Study //Human Communication Research. - 1999, June, № 4. - Vol. 25. - P. 618 - 631.
10. Dutton, William H. Network Rules For Order: Regulating Speech In Public Electronic Fora // Media, Culture And Society. - 1996, April. - №2. - Vol. 18. - P. 269 - 290.
11. Харьковская А.А., Шумилин Н.К. Лексико-семантические инновации в языке английской студенческой газеты / Системные связи в лексике и грамматике германских языков.- Самара, 1991.- С. 19 - 24.
12. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 608 с.
13. Котов Р.Г. Научно-техническая революция и ее влияние на развитие языка / Онтология языка как общественного явления. - М.: Наука, 1983. - С. 208 - 286.
14. Дынкин А., Иванова Н. Наука и технологии: мировые тенденции (начало) //Общество и экономика. - 1999. - №3-4. - С. 292 - 304.

УДК 804.0 – 8:070

К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ МЕТАФОР (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКОЙ СПОРТИВНОЙ ПРЕССЫ)

Ярцева Л.И., преподаватель

Запорожский государственный университет

Газетно-публицистический стиль французского языка изучен недостаточно. Исследования в этой области носят преимущественно социологический, журналистский характер (Ж. Кайзер, Б. Вуайен, Ж. Швель, Р. Клоссе и др.). В последние годы вопросы проблематики публицистического стиля стали рассматриваться французскими лингвистами в рамках изучения политического дискурса [8,33].

В советской лингвистике первая попытка функционально-стилистического анализа газетного текста была сделана Г.О. Винокуром в [5]. Главными чертами языка газеты он считал высокую стандартизованность, механичность, штампованность. Многие исследователи отмечают односторонность такого взгляда, говоря, что он обедняет функции газеты, сводя их к чисто интеллектуальной коммуникации [4,9].

В 30-50 гг. язык газеты изучался с нормативно-стилистических позиций. Этому посвящены работы К.И. Былинского, Д.Э. Розенталя, Ю.А. Бельчикова.

Концепция Г.О. Винокура обогащается в работах Г.Я. Солганика.

Эталонном функционально-стилистического подхода к языку газеты являются многочисленные работы В.Г. Костомарова, по мнению которого газетно-публицистический текст “обязан быть на каждом своем отрезке и воздействующим и информационным...” [8,92]. Газетный язык определяется как регулярное соотношение стандартизованных и экспрессивных языковых средств, их чередование и контрастирование.

Высокая стандартизованность обусловлена стремлением к документальности изложения, повторяемостью тематики, оперативностью в подготовке материалов, ограничением экспрессивно-образных средств выражения. На этот факт обратил внимание еще Ш. Балли: “Язык газет переполнен

штампами — да иначе не может и быть, трудно писать быстро и правильно, не прибегая к избитым выражениям” [2,109].

Проблема образности газетно-публицистической речи привлекает внимание ученых и сегодня.

Д.Н. Шмелев, определяя функционально-стилистическую специфику публицистической речи называет прежде всего особый характер метафоризации слов различных тематических и стилистических разрядов. “Характерной приметой многих современных газетно-публицистических текстов является переносное употребление в них специальной научной, специальной профессиональной, военной лексики, лексики, относящейся к спорту. Переосмысление этих слов происходит с явной направленностью на экспрессивность и оценочность” [14,93].

По признанию одних авторов, метафора в газете нередко проходит “горестный путь”: метафора — штамп — ошибка. В этой универсальности как бы заложены объективные условия для появления в газете, как пишет В.Г. Костомаров, “непродуманных стилистически, а часто и логически неоправданных метафор”. Называя их “бичом печатного слова”, он считает, что они подтверждают мнение об утилитарности метафоры в газете, куда она привлекается в качестве экспрессивной, чтобы “перебить стандарт”.

Существует и другая точка зрения по обсуждаемому вопросу. Так, в полемике с В.Г. Костомаровым А.В. Калинин признает, что у художественной литературы и газеты — разные задачи и функции. Но это не дает оснований “... принижать газетную метафору, низводить ее функцию до чисто утилитарной”. Он продолжает: “Не так уж часто, но в газетах все же бывают метафоры яркие, интересные, помогающие читателю увидеть какие-то новые связи, через которые “раскрывается мир” [6,33].

Позиция ученого возвращает метафорам в газете их естественную функцию — функцию художественного познания. Именно ориентация на положительные, удачные образы позволяет подойти к неудачным семантическим образованиям как к явлению необязательному и не столь уж неизбежному для газетной стилистики. Словесные неудачи надо рассматривать не как типичное для газеты явление, а как издержки.

Источник “недоверия” к газетным метафорам, имеющего место в литературе, коренится в противопоставлении их художественным, и оценке роли газетных метафор с позиций художественной речи.

Описание лексики газетно-публицистического стиля является трудной задачей. Материалом исследования послужили публикации газеты “France-football”.

Проведенное исследование показало, что при классификации метафор целесообразно исходить из представления о метафоре как о сложном явлении, знаке, за которым в языке закреплена ряд определенных функций.

Исследование метафоры становится тотальным. Многовековая история науки подтверждает ее неисчерпаемость. Так, В.Г. Гак, говоря о метафоре в языке, отмечает ее универсальность, проявляющуюся в “пространстве и во времени, в структуре языка и функционировании. Она присуща всем языкам во все эпохи; она охватывает разные аспекты языка и обнаруживается во всех его функциональных разновидностях” [11,11].

Лакофф Д. и Джонсон М. утверждают, что метафора пронизывает всю нашу повседневную жизнь и проявляется не только в языке, но и в мышлении и действии [10,396].

По мнению Арутюновой Н.Д., метафора служит тем орудием мысли, при помощи которого нам удается достигнуть самых отдаленных участков нашего концептуального поля [14,72].

Газетная метафора, связанная с телесной сферой человека, образуется на основе специальной лексики, что является существенной особенностью указанного вида метафоры.

Как известно, одной из функций публицистического стиля наряду с информативной, воздействующей и развлекательной является популяризаторская функция, заключающаяся в информировании читателя об основных новостях специальных областей знания и сфер специализированной деятельности человека, таких как наука, техника, политика, медицина, спорт...

Именно через средства массовой информации, через многократное повторение и истолкование вошло в лексикон естественного языка большинство ныне общеизвестных терминов (юридическое лицо, ракета-носитель, le visage de l'équipe, le coeur de Milan...).

Направления изучения метафоры разнообразны [см., например, 13]. Существуют различные классификации метафор (см. по этому вопросу [10,11,12,13]). Так, Лакофф и Джонсон в своей работе [10] предлагают следующие типы метафор:

1. Структурные метафоры (когда одно понятие структурно упорядочивается в терминах другого).
2. Ориентационные (противопоставляя системы типа “верх — низ”, “внутри — снаружи”...).

3. Онтологические (способ трактовки действий, событий (как дискретные сущности) некоторого единого типа).
4. Метафоры, связанные с вместилищами.

Основой одной из классификаций газетной метафоры является принадлежность слова-параметра (термина сравнения) к той или иной отраслевой терминосистеме [12] (или “структурная метафора” — [10]).

1. “Техническая” метафора основана на сравнении с каким-либо механизмом:

Avant-centre bulldozer (Vieri)

C'est un véritable avion (Henry)

2. “Строительная” метафора:

Lobanovski — l'architecte de presque tous les Dynamo...

3. “Медицинская” метафора:

Zidane est heureux et tout le bonheur du monde coule déjà dans ses veines, un bonheur bleu, blanc, rouge.

4. “Военная” метафора:

Le star du Dynamo Kiev tire sur lui.

5. “Музыкальная” метафора:

Zidane dirigeait l'orchestre bleu..

6. “Метеорологическая” метафора:

Panov, l'éclair russe...

7. “Религиозная” метафора:

Roberto Baggio était une icône.

Анализ примеров позволяет выделить и другие типы метафор:

1. Метафора движения:

Avec son toucher de velours il caresse le ballon par petites touches... (Z. Zidane)

Ici tout le monde rame dans la même direction.

2. “Пространственная” метафора (тесно связана с метафорой движения):

C'est un homme qui a les pieds sur terre (Dunga).

3. Метафора “действия”:

L'équipe de France peut renverser les montagnes.

4. Метафора “света”:

... le feu follet du Dynamo Kiev (Rebrov).

... Nico est un phare, il éclaire, propose...

5. Метафора “контроля”:

... tenir un match dans le creux de sa main.

6. “Качественно-оценочная” метафора:

la face de l'équipe, ... le visage de l'équipe (P. Schmeichel).

7. “Тепловая” метафора:

... il y a ce but ... qui a refroidi l'assistance et douché les espoirs.

8. “Звуковая” метафора:

les ténors du Calcio que sont l'Inter, le Milan, le Juve...

9. “Растительная” метафора:

ce titre est le fruit de notre travail collectif.

10. “Анимационная” метафора:

... les coups de patte de Z. Zidane

Anelka, un renard des surfaces.

11. “Профессиональная” метафора:

... un des principaux artisans de ce succès.

12. “Игровая” метафора:

C'est l'Ukraine qui possède les meilleurs cartes à la main.

Публицистическая речь носит эмоционально-личностный характер. Она субъективна, оценочна.

Образная метафора, созданная на основе специальной лексики, наглядным образом подтверждает справедливость высказывания В.М. Лейчика о том, что публицистический стиль представляет собой стиль, находящийся на грани художественной литературы и научного стиля.

“Публицистическая” метафора (как и художественная) представляет собой употребление автором определенного слова, переосмысленного на базе образно-ассоциативного подобия, которое возникает в результате субъективного, может быть иногда “случайного” впечатления, ощущения, эмоционального восприятия. Это, с одной стороны, отражение реального мира и объективного знания о нем, закрепленного в языке, а с другой — способ создания индивидуального, образного мира писателя или журналиста

Утверждение Аристотеля: “Всего важнее — быть искусным в метафорах, перенять их от другого нельзя; это — признак таланта” [1,178], – остается основополагающим принципом художественного творчества и одним из критериев мастерства писателя и журналиста.

В метафоре ярко проявляется присущая ей функция характеристики.

Ориентация метафоры на поиск образа, усиление выразительности были отмечены еще в древности: “Применяется перенос либо ради того, чтобы предмет предстал перед нашими взорами ради наглядности, либо в целях краткости, либо во избежание непристойности, либо для возвеличивания предмета, либо для его умаления, либо для его приукрашивания” [1,216].

Разделяя точку зрения Е.С. Кубряковой на язык как когнитивный процесс или когнитивную деятельность, осуществляемую с помощью языка во время построения дискурса, рассмотрим когнитивно-номинативные модели метафоры спортивной прессы, отражающие процесс формирования значений в результате познавательной деятельности человека. Какие фрагменты действительности нашли языковое отражение и какие понятия сформировались?

Материалом для исследования были избраны статьи, посвященные футболу — спорту № 1 в мире. Выбор был обусловлен тем, что чемпионат мира проходил во Франции. Французы победили. Победили заслуженно. Это был лучший финал 90-х. Историческим является и достижение Зинедина Зидана, признанного лучшим футболистом 1998 года.

Принцип наименования человека именами других объектов назовем антропоцентрическим. Для характеристики человека может быть привлечен любой признак любого объекта. При этом характеристика человека содержит, как правило, оценку, связанную с чисто эмоциональным отношением к обозначаемому.

По мнению В.Н. Телии, отклонение от количественного или качественного стандарта может вызвать либо положительную, либо отрицательную оценку.

Метафора, образованная по принципу ассоциативных связей, занимает ведущее место на страницах французских газет. Характеристики могут извлекаться из самых неожиданных источников.

Рассмотрим, каким предстает З. Зидан — герой чемпионата мира по футболу. Ему посвящены многочисленные статьи, передачи, интервью, программы телевидения. Он входит в каждый дом с рекламой.

Zidane est cuisiné à toutes les sauces.

Метафорический перенос осуществляется на основе некоторых историко-культурных представлений, общих для языкового коллектива.

Sur le terrain c'était Zorro (самоотверженный, благородный человек, безраздельно отдающий себя какому-либо делу, идее).

Зидан — король. Представить команду без ее диспетчера как-то затруднительно.

Zidane est le moteur; l'âme technique, c'est le rayon de lumière de l'équipe, son stratège offensif, l'artiste, l'architecte du ballon. Il est le seul à montrer du doigt la voie à suivre, il dirigeait l'orchestre bleu, tout le jeu de sélection française repose sur ses épaules, belle icône d'intégration.

Таким образом, при исследовании метафор спортивной прессы было выявлено 12 типов метафор, хотя число их не ограничивается этим.

Наши понятия упорядочивают воспринимаемую нами реальность, способы нашего поведения в мире и наши контакты с людьми [10,387].

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Поэтика. /Античные теории языка и стиля.- М.; Л.: Соцэкгиз, 1936. - 343с.
2. Балли Ш. Французская стилистика. - М.: Иностранная литература, 1961. – 394с.
3. Винокур Г.О. Культура речи. - М., 1925. - С.105-106.
4. Вовчок Д.П. Стилистика газетных жанров. - Свердловск.: Изд-во Урал. гос. ун-та, 1979. – 72с.
5. Le Guern M. Sémantique de la métaphore et de la métonymie. - P.: Larousse, 1973. - 126 p.
6. Калинин А., Костомаров В. Зачем корить зеркало? (О специфике языка газеты. Диалог лингвистов...) // - Журналист, № 1. 1971. - С.33.
7. Колесов В.В. Язык города. - М.: Высшая школа, 1991. - 190с.

8. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе. - М.: Изд-во МГУ, 1971. - С.92.
9. Кузнецов В.Г. Функциональные стили современного французского языка. - М.: Высшая школа, 1991. - 160с.
10. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем./ Теория метафоры . - М.: Прогресс, 1990. - 512с.
11. Метафора в языке и тексте. - М.: Наука, 1988. - 176 с.
12. Москвин В.Г. Русская метафора. Семантическая, структурная, функциональная классификация. - Волгоград: Перемена, 1997. - 92с .
13. Складневская Г.Н. Метафора в системе языка. - Санкт-Петербург: Наука, 1993. - 151с.
14. Теория метафоры. - М.: Прогресс, 1990. - 512с .

УДК

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д.філол.н., професор

Запорізький державний університет

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 2 см, праве поле – 3 см.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив*, **напівжирний**, *напівжирний курсив* зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шрифтів та начертання:

- a) для заголовку статті: Times New Roman, – 14 пт, напівжирний, усі великі.
- b) для підзаголовків: Times New Roman, – 12 пт, напівжирний, усі великі.
- c) для основного тексту: Times New Roman, – 10 пт.
- d) для УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman, – 10 пт.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжстрочний інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові (інтервал – 12 пунктів) і вирівнюється по середині. Прізвища авторів з ініціалами в алфавітному порядку набираються в другому рядкові після заголовка (інтервал – 14 пунктів) і вирівнюється по середині. Перший абзац тексту статті (або перший підзаголовок) набирається в другому рядкові (6 пунктів) після списку прізвищ авторів. Анотації набираються і розташовуються в окремому розділі журналу (англійською мовою).

Підзаголовки статті вирівнюються на середину рядка. До підзаголовків не включаються посилання на літературу, рисунки, таблиці.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або пустим рядком.

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градаціях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2, ... (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, котрі можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі BMP файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи

об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі " Рисование ") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноска в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА**.

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзацу) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стилевому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різномірності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виноска (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті повинні бути пронумеровані.
- На етикетці дискети треба обов'язково вказувати прізвище, ініціали автора, ім'я файлу статті.
- На дискеті повинні міститися:
 - ✓ текст статті
 - ✓ анотація (англійською, російською, українською мовами)
 - ✓ ключові слова (також трьома мовами)
 - ✓ відомості про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів)

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ:

1. Роздрукований текст статті
2. Анотацію, ключові слова
3. Відомості про авторів
4. Витяг з протоколу засідання вченої ради факультету
5. Зовнішню рецензію
6. Дискету з текстом статті, анотації, ключовими словами та відомостями про авторів
7. Лист-клопотання на ім'я ректора з проханням опублікувати статтю (для співробітників сторонніх організацій)

*Адреса редакції: Україна, 69063, м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66*

Довідки за телефонами: (0612) 64-26-05 – відповідальний редактор

69-98-26 – редакційно-видавничий відділ.

ДЛЯ НОТАТОК

Збірник наукових статей.

Вісник Запорізького державного університету

Філологічні науки

№3, 2001

Технічний редактор - Толлок О.В.

Підписано до друку 17.04.2001. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн. друк. арк. 23,5. Обл.-вид. арк. 30,8.

Замовлення № 173. Наклад 100 прим.

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у лабораторії видавничих технологій та комп'ютерної графіки
Запорізького державного університету

69063, м. Запоріжжя, 63,

вул. Жуковського, 66, к.21,

тел. 64-55-54

